

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**HANEFİ FIKHİNDA ŞERH GELENEĞİ
(el-HİDÂYE ŞERHLERİ ÖRNEĞİ)**

HAMZA ARSLAN

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MURAT ŞİMŞEK**

KONYA - 2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	HAMZA ARSLAN		
	Numarası	108106043002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	HANEFİ FIKHINDA ŞERH GELENEĞİ (EL-HİDÂYE ŞERHLERİ ÖRNEĞİ)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hamza ARSLAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	HAMZA ARSLAN		
	Numarası	108106043002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	PROF. DR. MURAT ŞİMŞEK		
Tezin Adı	HANEFİ FIKHINDA ŞERH GELENEĞİ (EL-HİDÂYE ŞERHLERİ ÖRNEĞİ)			

Bu araştırmada Hanefî fıkıhı şerh geleneği içerisinde yer alan el-Hidâye şerhleri ele alınacaktır. Bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde öncelikle çalışmanın kapsamı belirlenecek, önemi, amacı ve yöntemi üzerinde durulacaktır.

Birinci bölüm, el-Hidâye müellifi el-Merginânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, el-Hidâye'nin fıkıh literatürü içerisindeki yeri, kaynakları ve üzerinde yapılan şerh, hâşiye, ta'lik gibi çalışmalar ile bu çalışmaları yapan âlimler hakkında verilen bilgilerden oluşacaktır. Ayrıca ulaşabildiğimiz kadarıyla bu çalışmaları yapan âlimlerin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında özet mahiyetinde bilgiler yer alacaktır.

İkinci bölüm, şerh kavramı, şerh yazımının tarihçesi ve Hanefî şerh geleneği hakkında olacaktır. Bununla birlikte usûl-i fıkıh şerh geleneği ile fûrû-i fıkıh şerh geleneği içerisinde yer alan önemli eserler zikredilecektir. Ayrıca içerik ve metod bakımından el-Hidâye şerhleri, şerhlerde başvurulan kaynaklar ve şerhleri etkileyen unsurların yer aldığı konular ile ilgili olacaktır.

Son bölümde el-Hidâye şerhlerinin fıkıhın gelişimine katkısı ele alınacaktır. Bu çerçevede şerhlerin terimleşmeye katkısı, fikhî meseleler ve şârihlerin tercihleri ve el-Hidâye'de tespit edilen hatalar yer alacaktır.

Araştırma neticesinde elde edilen bulguların yer alacağı "Sonuç" bölümü ile çalışma sona erecektir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî mezhebi, el-Hidâye, Merginânî, Hâşiye, Şerh, Şerh geleneği.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	HAMZA ARSLAN		
	Student Number	108106043002		
	Department	BASIC ISLAMIC STUDIES/ISLAMIC LAW		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	PROF. DR. MURAT ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	THE TRADITION OF COMMENTS (SHARH) IN THE HANAFI SCHOOL OF LAW (THE EXAMPLE OF THE COMMENTARIES OF AL-HIDAYAH)			

Al-Hidayah's sharhs (commentaries), which are take part in the Hanafi fiqh sharh (commentary) tradition will be discussed in this research. This study consists of an introduction, three chapters and a conclusion. In the introduction, the scope of the study will be determined and its importance, purpose and method will be emphasized.

The first chapter will consist of the life, scientific personality and works of al-Hidayah's author al-Marghinani, the place of al-Hidayah in fiqh literature, its sources and commentary, annotation, ta'liq and the information given about the people who made these studies. In addition, as far as we can reach, there will be summary information about the life, scientific personality and works of the scholars who carried out these studies.

The second part will be about the concept of commentary, the history of writing commentary and Hanafi commentary tradition. In the meantime, important works in the tradition of usûl al fiqh hashiyah (annotation) and the tradition of furu' al fiqh annotation will be mentioned. In addition, al-Hidayah commentaries in terms of content and method, the sources referenced in the commentaries and the factors affecting the commentaries will be included in the section.

In the last chapter, the contribution of al-Hidayah commentaries to the development of fiqh will be discussed. In this context, the contribution of the commentaries to the terminology, the issues of jurisprudence and the preferences of the commentators and the errors detected in al-Hidayah will be included. The study will end with the "Conclusion" section, which will include the findings obtained as a result of the research.

Keywords: Hanafi sect, Merghinani, al-Hidayah, Hashiyah, Commentary, Commentary tradition.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	3
ÖNSÖZ	5
GİRİŞ	7
I. Konunun Sınırlandırılması	7
II. Konunun Amacı ve Önemi	7
III. Konunun Yöntemi	8
BİRİNCİ BÖLÜM	9
<i>EL-HİDÂYE</i>	9
I. Müellifi el-Merginânî.....	9
A. Hayatı.....	9
B. İlmî Kişiliği	12
1. Hocaları.....	12
2. Talebeleri	24
C. Eserleri	28
II. <i>el-Hidâye</i> 'nin Metni <i>Bidâyetü'l-Mübtedî</i>	34
III. Fıkıh Literatüründeki Yeri ve Önemi	35
IV. Kaynakları	37
A. <i>el-Câmiu's-sağîr</i>	37
B. Kudûrî'nin <i>el-Muhtasar</i> 'ı.....	38
C. Diğer Kaynaklar	39
V. Metodu.....	40
VI. Üzerinde Yapılan Çalışmalar.....	47
A. Şerhleri.....	47
B. Hâşiyeleri	93
C. Ta'likleri.....	114
D. İhtisarlar	122
E. <i>el-Hidâye</i> 'de Geçen Hadislerin Tahrici	123
İKİNCİ BÖLÜM	126
HANEFÎ ŞERH GELENEĞİ ve <i>EL-HİDÂYE</i> ŞERHLERİ	126
I. ŞERH KAVRAMI VE HANEFÎ ŞERH GELENEĞİ	126
A. ŞERH KAVRAMI.....	126

B. ŞERH YAZIMININ/GELENEĞİNİN TARİHÇESİ.....	130
C. HANEFİ ŞERH GELENEĞİ	135
II. <i>EL-HİDÂYE</i> ŞERHLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	138
A. İçerik Bakımından Şerhleri	138
B. Metod Bakımından Şerhleri	142
C. Şerhlerde Başvurulan Kaynaklar	148
D. Şerhleri Etkileyen Unsurlar.....	166
1. Şârihin Yaşadığı Siyasi Ortam	166
2. Şârihin Yaşadığı Toplumun Özellikleri.....	174
3. Şârihin İlmî Anlayışı	178
4. Şârihin Yaşadığı Devirdeki İlim Anlayışı	194
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	211
<i>EL-HİDÂYE</i> ŞERHLERİNİN FIKHİN GELİŞİMİNE KATKISI	211
I. Terimleşmeye Katkısı	211
II. Fikhî Meselelerin Geliştirilmesine Katkısı	219
III. Tartışmalı Meselelerde Tercihler Yapılması	224
IV. Şerhlerde Tespit Edilen <i>el-Hidâye</i> 'deki Bazı Hatalar	274
SONUÇ.....	303
BİBLİYOGRAFYA	306

KISALTMALAR

AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
b.	: bin
bkz.	: bakınız
byy.	: basım yeri yok
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: hicri
Hz.	: Hazreti
İLH	: İl Halk Kütüphanesi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
Ktp.	: kütüphanesi
m.	: miladi
No:	: numara
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
(r.a)	: radiyallâhü anhu
s.	: sayfa

sy.	: sayı
(sav)	: sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: tahkik eden
thrc.	: tahrir eden
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğeri
vr.	: varak

ÖNSÖZ

İslâmi ilimler tarihine baktığımız zaman muteber metinlerin oluşmasından sonra bu metinler üzerine şerh yazma geleneğinin başladığını görmekteyiz. Fıkıh tarihine baktığımızda ise hicri dördüncü asrın başlarından itibaren klasik metinlerin yazılmaya başladığını söyleyebiliriz. Nitekim mezhepte asıl kabul edilen güvenilir metinler, daha iyi anlaşılması için pek çok âlim tarafından şerh edilmek istenmiştir. Bunun sonucunda İslâm hukukunda önemli bir yere sahip olan şerh geleneği ortaya çıkmış ve daha sonra gittikçe yaygınlık kazanan bu gelenek özellikle Memlûkler ve Osmanlılar zamanında zirveye ulaşmıştır.

Hanefî mezhebi içerisinde yer alan muteber metinler incelendiğinde *el-Hidâye* metninin ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hanefî mezhebinin yaygın olduğu tüm bölgelerde *el-Hidâye* metninin okutulduğu bilinmektedir. Ayrıca sonraki dönemlerde yazılan birçok metnin *el-Hidâye*'yi esas aldığı söyleyebiliriz. Bu derece öneme haiz olan *el-Hidâye* metni, üzerinde en çok şerh yazılan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmada Hanefî fikhî şerh geleneği içerisinde yer alan *el-Hidâye* şerhleri ele alınacaktır. Bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde öncelikle çalışmanın kapsamı belirlenecek, önemi, amacı ve yöntemi üzerinde durulacaktır.

Birinci bölüm, *el-Hidâye* müellifi el-Merginânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, *el-Hidâye*'nin fikhî literatürü içerisindeki yeri, kaynakları ve üzerinde yapılan şerh, hâşiye, ta'lik gibi çalışmalar ile bu çalışmaları yapan âlimler hakkında verilen bilgilerden oluşacaktır. Ayrıca ulaşabildiğimiz kadarıyla bu çalışmaları yapan âlimlerin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında özet mahiyetinde bilgiler yer alacaktır.

İkinci bölüm, şerh kavramı, şerh yazımının tarihçesi ve Hanefî şerh geleneği hakkında olacaktır. Bununla birlikte usûl-i fikhî şerh geleneği ile fûrû-i fikhî şerh geleneği içerisinde yer alan önemli eserler zikredilecektir. Ayrıca içerik ve metod bakımından *el-*

Hidâye şerhleri, şerhlerde başvurulan kaynaklar ve şerhleri etkileyen unsurların yer aldığı konular ile ilgili olacaktır.

Son bölümde *el-Hidâye* şerhlerinin fikhın gelişimine katkısı ele alınacaktır. Bu çerçevede şerhlerin terimleşmeye katkısı, fikhî meseleler, şârihlerin tercihleri ve *el-Hidâye*'de tespit edilen hatalar yer alacaktır.

Araştırma neticesinde elde edilen bulguların yer alacağı “Sonuç” bölümü ile çalışma sona erecektir.

Öncelikle kendisinden çokça istifade ettiğim, çalışmamız esnasında konunun tamamlanması için daima yol gösteren, sabırla bana yardımcı olan ve araştırma imkânını sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Murat Şimşek'e şükranlarımı sunarım. Çalışmamızın tamamlanabilmesi için değerli görüşlerini benimle paylaşan Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Orhan Çeker ve Prof. Dr. Mehmet Akgül hocalarıma, tezin yazımı sürecinde bilgilerini esirgemeyen Dr. Huzeyfe Çeker hocama ve kendilerine danıştığım tüm hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca üzerimde emeği olan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Hamza ARSLAN

Konya-2022

GİRİŞ

I. Konunun Sınırlandırılması

Fıkıh şerhleri mezhep birikimini herhangi bir şekilde temsil eden metinler üzerine yazılmıştır. Dolayısıyla geniş fıkıh çevreleri tarafından benimsenmeyen bir anlayışa ve dile sahip olan eserler, âlimler tarafından şerh edilmeye değer görülmemiştir. Buna mukabil mezhebi doğru şekilde yansıtan, ifadelerinde isabetli olan güvenilir metinler pek çok âlim tarafından şerh edilerek İslam hukukunda önemli bir yere sahip olan şerh geleneğini doğurmuştur.

Hanefî mezhebi içerisinde İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'i ile *el-Câmiu'l-kebîr*'leri, et-Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ı, el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ve el-Merginânî'nin *el-Hidâye*'si gibi eserler çokça şerh edilen eserler olarak dikkatimizi çekmektedir. Bu eserler arasında *el-Hidâye* yaklaşık 78 şerh, 40 hâşiye ve 18 talik çalışmasına sahiptir. Dolayısıyla Hanefî şerh geleneğini ele alacak çalışmamızı *el-Hidâye* örneği üzerinde yapmayı uygun gördük.

Ayrıca şârihlerin yaşadıkları coğrafyaların, içinde buldukları toplumun ilmi ve kültürel yapısı ile siyasi durumun ve toplumsal statülerinin yaptıkları şerhe etkisi ile şârihlerin şerh geleneğine yaptıkları özel katkıları çalışmada ele alınacaktır. Bunların yanı sıra şârihler arasındaki tenkit, tercih ve itirazların şerh geleneğindeki yeri de çalışma kapsamına alınacaktır.

Bu sebeple çalışmamızın konusunu “Hanefî Fıkıhında Şerh Geleneği (el-Hidâye Şerhleri Örneği)” şeklinde belirledik.

II. Konunun Amacı ve Önemi

Şerh geleneğinin tarihçesine baktığımızda İslam öncesinden itibaren birçok milletlerde ve kültürlerde mevcut olduğu bilinmektedir. İslam dünyasındaki şerh ve hâşiye geleneğinin ilk dönemlere kadar uzandığını, daha sonraki dönemlerde ise iyice

yaygınlaştığını, özellikle Memlûkler ve Osmanlılar zamanında âlimler arasında şerh ve hâşîye yazımının çoğaldığını görmekteyiz.

Zamanla yerleşen bu geleneğin oluşum sebepleri, karakteristik özellikleri, öne çıkan farklılıkları ve mezhebe etkisi gibi konuların enine boyuna araştırılması gerekmektedir. Hanefî şerh geleneği içerisinde en çok örneğe sahip olması sebebiyle *el-Hidâye*, şerh geleneği çalışması için en uygun eser olarak dikkatimizi çekmektedir. Bu sebeple çalışmamızda *-el-Hidâye* şerhleri özelinde- şerh geleneğinin yukarıda bahsettiğimiz özelliklerini araştırmayı amaçlamaktayız.

III. Konunun Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle *el-Hidâye*'nin şerh ve hâşiyeleri tespit edilip bunlardan matbu ve yazma halinde olanları elde edildi. Bu eserlerin belli bazı bölümleri ve diğerlerinden farklı özelliklere sahip olan birkaç tanesi seçildi. Bu eserlerin müellifleri hakkında bilgi sahibi olduktan sonra, önceden tespit edilen belirli bölümlere yoğunlaşarak karşılaştırmalı okuma yapıldı. Okunan bölümlerde şârihin kişisel özelliklerinin, sahip olduğu konunun, içinde bulunduğu toplumun ve yaşadığı dönemin şerhe etkisine dair tespitler yapıldı. Diğer bazı bölümleri de karşılaştırmalı olarak bu tespitlerin sağlaması yapıldı.

Bu çalışma esnasında şerhlerin okunmasında kronolojik sırayı takip edip şârihin şerhi yazarken hangi kaynaklardan ne ölçüde istifade ettiği de belirtildi. Bu ölçüde ele aldığımız şerhlerin orijinalliğini de tespit etmeyi amaçlamaktayız.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-HİDÂYE

Bu bölümde *el-Hidâye*'nin müellifi Merginânî'den, *el-Hidâye*'nin metni *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserden ve *el-Hidâye*'nin fıkıh literatüründeki yeri ve öneminden bahsedeceğiz. Ayrıca *el-Hidâye*'nin kaynakları, metodu ve *el-Hidâye* üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

I. Müellifi el-Merginânî

Burada *el-Hidâye* müellifi Merginânî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

A. Hayatı

Tam ismi, künyesi ve nesebi Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir b. Abdülcelil el-Ferğânî el-Merginânî (er-Riştanî) er-Riştanî'dir (ö. 593/1197). Lakabı ve ünvanı ise Şeyhulislam Burhanettin olarak zikredilmektedir.¹ Abdülhay Leknevî, Merginânî'nin soyunun Hz. Ebû Bekir'e dayandığını ve 8 Recep 511/12 Kasım 1117 Pazartesi ikindiden sonra doğduğunu söylemektedir. Ziriklî'nin, *el-A'lâm* adlı eserinde Merginânî'nin doğum tarihi olarak verdiği 530 (1136) tarihinin, kendilerinden ders aldığı Sadrüşşehid'in (ö. 536/1141-42) ve Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) vefat tarihleri dikkate alındığında hatalı olduğu anlaşılmaktadır.²

---

¹ el-Kefevî, *Ketâib*, vr. 214b; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 627; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 206, 207; Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 11, 12; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 86.

² Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 11, 12; Ferhat Koca, "Merginânî Burhâneddin", *DİA*, XXIX, 182; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 266.

Merginânî'nin doğup büyüdüğü yer olan Fergana bölgesi, tarihte birçok defa Türklerle Çinliler arasında savaflara sahne olmuştur. Bu savaflar neticesinde bölge Türklerle Çinliler arasında el değıştirmiştir. Daha sonra da Türk hükümdarlarının yönetimine girmiştir. Fergana'ya Müslümanların gelmesi ilk defa 94/712-713 yılında olmuştur. Bu tarihte Müslümanların ordu komutanı Kuteybe b. Müslim bölgeyi fethetmek için akınlar başlatmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. 96/715 yılında Haccac tarafından gönderilen takviye birliklerle sınırlı sayıda bazı yerleri ele geçirmişse de Fergana'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonraları da Emevîler ve Abbasîler döneminde tekrar fetih girişimleri olmuştur. Bölgede İslam hâkimiyeti ancak IX. Yüzyılda kesin olarak gerçekleşebilmiştir. Fergana bölgesi ilk olarak Samanîler'in eline geçmiştir. Daha sonra Karahanlılar'ın eline geçmiştir.³

Merginânî, Karahanlılar döneminde yaşamıştır. Bu nedenle kendisi Karahanlılar devri İslam hukukçuları arasında sayılmaktadır.⁴

Merginânî, devrin eğitim metoduna uygun olarak küçük yaşta ilim öğrenmeye başlamıştır. İlim tahsili onun hayatının büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Çocukluğundan itibaren ilim öğrenmeye, karşılaştığı ilim sahiplerinden icazetler alarak ilim elde etmeye devam etmiştir.⁵ Merginânî'nin ilminin sadece fıkıh ilmi ile sınırlı olmayıp birçok ilim dalında (sekiz ilimde) söz sahibi olduğu zikredilmektedir.⁶

Merginânî, doğup büyüdüğü yer olan ve günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Fergana (Merginân) başta olmak üzere Horasan ve Mâverâünnehir

---

³ Tahsin Yazıcı, “*Fergana*”, DİA, XII, 375-377.

⁴ Hüseyin Kayapınar, “*Merginânî ve Eseri Hidâye*”, Diyanet Dergisi, 12, 1986, s. 27.

⁵ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 281.

⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.), XXI, 232; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 628.

bölgelerinde ilim tahsili uğruna yolculuklar yapmıştır. Buhara, Semerkant, Merv, Nişâbur, Mekke ve Medine’de bulunmuştur.⁷

Merginânî’nin eğitiminde ailesinin önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zira babası ve dedesi (anne tarafından) ilim sahibi kişilerdi. Kendisi her ikisinden de ders almıştır. Nitekim Merginânî’nin talebesi Burhânülislam ez-Zernûci, hocası Merginânî’nin derslerine çarşamba günü başladığını ve “Babam da böyle yapardı” dediğini zikretmektedir.⁸ Anne tarafından dedesi Kadı Ömer b. Habib ez-Zenderâmeşî’dir. Dedesinden fıkıh mesâili ve hilâf konularında ilim tahsil ettiği nakledilmektedir.⁹

Merginânî, yaşadığı dönemde Buhara’nın en önemli şahsiyetleri arasına girmiştir. Ayrıca V-VII. (XI-XIII.) yüzyıllarda Buhara’da ilmî, siyasî, iktisadî ve kültürel hayat yönünden etkili olan “Burhan Ailesi” ile de çok yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.¹⁰

Merginânî sadece ilmî yönü ile değil aynı zamanda vera’ sahibi olması ve âbid kişiliği ile de tanınmıştır.¹¹ Kendisinin *el-Hidâye* adlı eserini 13 yılda yazdığı, bu süre içerisinde oruç tuttuğu ve oruca hiç ara vermediği kaynaklarda zikredilmektedir.¹² Merginânî, 14 Zilhicce 593 (4 Kasım 1197) tarihinde vefat etmiş ve Semerkant’ta defnedilmiştir.¹³

---

⁷ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî’nin el-Hidaye’si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 281.

⁸ Zernûci, *Tâlimü’l-müteallim*, 99; Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, II, 629; İbn Ebû’l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti’l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 16.

⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, II, 643, 644.

¹⁰ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî’nin el-Hidaye’si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 286.

¹¹ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 11.

¹² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 2032.

¹³ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, II, 628; Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 12; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 86.

Ömer Nasuhi Bilmen, Merginânî'nin Buharalılarla Cengiz Han arasında sulh akdi yapmak üzere görevlendirildiğini ancak bazı Buharalıların yapılan anlaşmaya uymamaları üzerine Cengiz Han'ın ordusunun şehir halkına savaş açtığını ve Merginânî'nin de bu savaşta şehid olduğunu belirtmektedir.¹⁴

B. İlmî Kişiliği

1. Hocaları

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Merginânî ilk olarak babasından ve daha sonra da dedesinden ilim tahsil etmiştir. Dedesinin vefatından sonra Ebu'l-Usr el-Pezdevî'nin öğrencisi Ebu'l-Meâlî Zahirüddin Ziyad b. İlyas'tan fıkıh dersleri ve hilâf ilmini almıştır.¹⁵ Merginânî, “*Meşyaha*” adlı eserinde kendilerinden ders aldığı hocalarından bahsetmektedir. Ancak bu eserin günümüze ulaştığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁶ Biz burada, *el-Hidâye* sahibi Merginânî'nin ilmi yetkinliğini ve Hanefî mezhebi içerisindeki konumunu ortaya koymasından, onun kaynaklarda zikredilen hocalarından bahsetmeye çalışacağız:

1. Kadı Said b. Yusuf el-Hanefî (ö. ?)

Merginânî, bu âlimden mutlak ve genel bir icazet aldığını *Meşyaha*'sında zikretmiştir. Ayrıca kendisinden hadis de rivayet etmiştir.¹⁷

---

¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, I, 342. Fakat Ömer Nasuhi Bilmen'in aktardığı bu bilgiyi başka kaynaklarda tespit edemedik.

¹⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 213; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: Merginânî'nin *el-Hidâye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 282.

¹⁶ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: Merginânî'nin *el-Hidâye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 282.

¹⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 225, 226; et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), IV, 39.

2. Ebü'l-Meâlî Kays b. İshak b. Muhammed el-Merginânî (ö. 527/1133)

Ebü'l-Meâlî Kays, Semerkant'ta yaşamış, Hanefî fikhî üzerine dersler vermiş ve yine orada vefat etmiştir. Kendisinin Şevval ayında oruçlu iken camide vefat ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca Merginânî, bu âlim ile aralarında çok yakın bir karabet (bağ, ilişki) olduğunu söylemiştir.¹⁸

3. Şeyhulislam Ali b. Muhammed b. İsmail Ali b. Ahmed b. Muhammed b. İshak el-İsbîcâbî (ö. 535/1140)

İsbîcâbî, Semerkant'a yerleştiğinden dolayı es-Semerkandî nisbesini de almıştır. Bu zat kendi zamanında Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebini en iyi bilen kimse idi. Merginânî, İsbîcâbî'den uzun süre ders almıştır. Ondan *ez-Ziyâdât*, *el-Mebsût* ve *el-Câmi*'in bir kısmını okumuştur. Hocası kendisine mutlak fetva görevi vermişti. Ancak onun eserlerinin icazetini alamamıştır. Bunları diğer hocaları kendisine rivayet etmiştir.¹⁹

4. Minhâcüşşerîa Muhammed b. Muhammed b. El-Hasan

Merginânî, hocası Minhâcüşşerîa'dan övgüyle bahsetmiştir. Onunla ilgili şöyle demiştir:

Gözlerim ondan daha faziletli, daha âlim, daha hafızası sağlam ve daha bereketli birini görmedi. Ona öğrencilik yapan kimse akranlarına üstün gelir ve zamanın gözdesi olurdu. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başladığım zaman 535/1140 yılına kadar onun ilim deryasından istifade ettim ve onun nurundan iktibas ettim. Ondan iki Câmi'i (*Câmiu's-sağîr* ve *Câmiu'l-kebîr*), *ez-Ziyâdât*'ı, hilâf metodunu, "*Mebsût*" türünden eserlerin çoğunu, Hassâf'ın *Edebü'l-kâdi*'sini ve onun dayandığı haber ve eserleri okudum.²⁰

---

¹⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 712, 713.

¹⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 591, 592.

²⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 319, 320; el-Kefevî, *Ketâib*, vr. 205a; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 282.

5. Ebû Muhammed Hüsamuddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze es-Sadrüşşehîd (ö. 536/1141)

Merginânî, bu âlimin babası Abdülaziz b. Ömer b. Mâze ve kardeşi Sadrussaîd Tacülislam Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze'den dersler almıştır. *Meşyaha*'da (*Mucemu's-şuyûh*) es-Sadrüşşehîd Ömer'den nazar ve fıkıh ilmi aldığını, onun ilminden çok istifade ettiğini, onun kendisine son derece değer verdiğini ve önde gelen özel öğrencileri arasına kattığını söyler. Ancak eğitimini tamamlayamadığı için onun ilmini diğer talebelerinden aldığını ifade eder.²¹

Yine Merginânî, Sadrüşşehîd Ömer'in kardeşi Sadrussaîd Ahmed'ten ders aldığını ve ondan hem müşafehe yoluyla hem de kendi el yazısı ile icazet aldığını ifade etmektedir.²²

Sadrüşşehîd, zamanında Mâverâünnehir Hanefî âlimlerinin en önde gelenidir. Bu zat daha babası hayattayken Horasan'ın tanınmış âlimleri arasına girmiştir. Daha sonra şöhreti Mâverâünnehir'de de yayılmıştır. Safer 536'da (Eylül 1141) Semerkant'ta Selçuklu Sultanı Sencer ile Karahitaylar arasında meydana gelen Katvân Savaş'ında şehid düştüğü ve Buhara'ya defnedildiği kaynaklarda zikredilmiştir.²³

Öğrencilerinden *el-Muhîtu'l-burhanî* sahibi ve aynı zamanda yeğeni Burhaneddin Buhârî, Abdulkerim es-Sem'ânî ve Radiyuddin es-Serahsî en tanınmış isimlerdir.²⁴

Bu âlimin bilinen eserleri şunlardır:

---

²¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 650; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 149.

²² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 190; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 24; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 283.

²³ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 65.

²⁴ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 65.

1. *el-Fetâva'l-kübrâ* (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2410, 2411; Laleli, nr. 1274; Serez, nr. 1145). Bu eser Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *en-Nevâzil*, Nâtîfî'nin *el-Vakîât* adlı eserleriyle *Fetâva'l-Fadlî ve Fetâvâ* ehli Semerkant'ın meselelerini içermektedir. Ebü'l-Mehamîd Mahmud b. Ahmed b. Mesud el-Konevî tarafından *Müntehab mine'l-Fetâva'l-kübra* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 554) adıyla ihtisar edilmiştir.²⁵

2. *el-Fetâva's-suğrâ* (Süleymaniye Ktp., Yeni Harfler, nr. 340, 639).

Bu iki eser Sadruşşehîd'in talebelerinden Necmüddin Yusuf b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Hasî tarafından bablara ayrılarak yeniden tertip edilmiştir. Daha sonra Yusuf b. Ebû Said es-Sicistanî, *el-Fetâva's-suğrâ*'dan yaptığı seçmeler ve eklemelerle *Münyetü'l-müftî* adını verdiği yeni bir eser telif etmiştir.²⁶

3. *Vakîâtü'l-Husamî (el-Ecnas)*. Bu eser Sadruşşehîd'in *el-Fetâva'l-kübrâ*'yı yazarken dayandığı eserlerden derlenerek telif edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2490-2492; Carullah, nr. 918; Şehid Ali Paşa, nr. 1086, 1087).²⁷

4. *Şerhu Edebi'l-kadî*. Bu eser Hassâf'ın *Edebü'l-kadî* adlı eserinin şerhidir. Meşhur ve matbu bir eserdir (neşreden Muhyî Hilal Serhan, I-IV, Bağdat, 1397/1977; neşreden Ebü'l-Vefa el-Efgânî ve Ebû Bekr Muhammed el-Haşîmi, Beyrut, 1414/1994).²⁸

5. *Umdetü'l-fetâvâ* (Süleymaniye Ktp.; Carullah, nr. 933; Fatih, nr. 2345,2346).²⁹ Fetvâ ilmine dair yazılmış olan bir eserdir.³⁰

---

²⁵ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 65.

²⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1224,1225; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 65.

²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1998; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 66.

²⁸ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 66.

²⁹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 66.

³⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1169.

6. *Şerhu Kitabi'n-nefekât*. Bu kitap Hassâf'ın *Kitabü'n-nefekât* adlı eserinin şerhidir. Matbu bir esedir (Ebü'l-Vefa el-Efgânî, Beyrut, 1404/1984).³¹

7. *Şerhu'l-Câmiü's-sağîr*. Bu eser İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *Câmiü's-sağîr*'inin şerhidir (Süleymaniye Ktp.; Ayasofya, nr. 1093, 1094, 1358; Fatih, nr. 1544-1549).³²

6. Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî (ö. 537/1142)

Fıkıh, kelim ve tefsir alanında temayüz etmiş önemli Hanefî hukukçularındandır. Ebû Hafs Ömer en-Neseî yaklaşık yüz eser telif etmiştir. Kendisine ilmî yetkinliği sebebiyle “müfti's-sekaleyn” denmiştir.³³ Ayrıca Merginânî, Ebû Hafs en-Neseî'nin oğlu Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer en-Neseî'den de Semerkant'ta ders almıştır.³⁴ Ebû Hafs en-Neseî'nin oğlu Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer en-Neseî'nin hac yolculuğu esnasında 552/1157 yılında Bistam yakınlarında bir köyde yol kesen eşkiyalar tarafından öldürüldüğü kaynaklarda zikredilmektedir.³⁵

Ebû Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî tanınmış eserleri şunlardır:

1. *el-Akâidü'n-Neseîyye*. En tanınmış eseridir. Taftâzânî tarafından şerhedilmiştir.³⁶

---

³¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 66.

³² Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 66.

³³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 657, 660; el-Kefevî, *Ketâib*, vr. 213b; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 149-150; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 66-67.

³⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 226-228.

³⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 226-227.

³⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 67.

2. *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-hilâf*. Fıkıh sahasında yazılmış ilk manzum eserdir. Birçok şerhi vardır.³⁷

3. *et-Teysîr fi'ilmî't-tefsîr*. Birçok yazma nüshası olan bir eserdir.³⁸

4. *el-Kand fî zikri (marifeti)ulemâi Semerkand*.³⁹

5. *Tilbetu't-talebe*. Fıkıh terimlerini ele alan bir eserdir.⁴⁰

6. *Tuhfetu'l-mulûk*. Muhtasar olarak yazılmış ilmihal türü bir eserdir.⁴¹

7. *el-Hasâil fi'l-mesâil*.⁴²

8. *el-Fetâva'n-Nesefiyye*. Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, bu eserinde kendisine sorulan sorulara vermiş olduğu fetvaları derlemiştir.⁴³ Ayrıca Ebu'l-Hasan Necmeddin Atâ b. Hamza es-Suğdî'nin fetvalarını bir araya topladığı *Fetâvâ* adlı eseri de mevcuttur.⁴⁴

9. *el-Hasâil fi'l-furû*.⁴⁵

---

³⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 150; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 67.

³⁸ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 150; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 67.

³⁹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 67.

⁴⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 659; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 150; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 68.

⁴¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 68.

⁴² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 668; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 68.

⁴³ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1230.

⁴⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1230; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 68.

⁴⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 706; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 68.

7. Kıvâmüddin Ahmed b. Abdürreşid el-Buhârî (ö. 542/1147)

Merginânî ondan hadis rivayet etmiştir. *Hulâsatü'l-beyân* adlı eserin sahibi Tahir b. Ahmed'in babasıdır.⁴⁶ Leknevî, onun *Şerhu Câmiü's-sağîr* adlı bir eserinin olduğundan bahsetmektedir.⁴⁷

8. Ebü'l-Mehasin Zahîrüddin Hasan b. Ali b. Abdülaziz b. Abdürrezzak b. Ebi Nasr el-Merginânî

Merginânî, bu âlimden rivayette bulunmuştur. Tirmizî'nin kitabını ondan icazet yoluyla almıştır.⁴⁸ Kız kardeşinin oğlu olan ve *Hulâsatü'l-beyân* adlı eserin sahibi Tâhir b. Ahmed, bu âlimin meşhur öğrencilerindendir.⁴⁹

9. Ebü'l-Meâli Zahîrüddin Ziyad b. İlyas

Merginânî, dedesinin vefatından sonra Ebü'l-Hasan Ebü'l-'Usr el-Pezdevî'nin öğrencisi ve Fergana meşayihinin ileri gelenlerinden olan bu âlimden fıkıh ve hilâf ilmi dersleri almıştır. Merginânî, *Meşyaha*'sında hocasının derin ilim sahibi, fazilet sahibi, mütevazı, cömert, güzel ahlaklı ve arkadaşlarına karşı hoşgörülü olduğunu zikretmektedir.⁵⁰

10. Sâ'id b. Es'ad b. İshak b. Muhammed b. Emirek el-Merginânî (ö. 593/1197)

Merginânî, Merginân'da ondan Tirmizî'nin *el-Câmi*'ini sema yoluyla isnadlı bir şekilde okumuştur.⁵¹ Sâ'id b. Es'ad b. İshak b. Muhammed b. Emirek el-Merginânî,

---

⁴⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 718; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 24; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s.86.

⁴⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 24.

⁴⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 74.

⁴⁹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 63.

⁵⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 213.

⁵¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 259-260.

babası Es'ad ve dedesi İshak'tan ders almıştır. Dedesi İshak'ın Merginân'ın önde gelen meşayihinden olduğu, ilim, fazilet, fetva, tedris, imlâ, zühd ve verâ ehli bir aileden geldiği kaynaklarda zikredilmiştir.⁵²

11. Abdullah b. Ebu'l-Feth el-Hânkâhî

Merginânî'nin Merginân'da ders aldığı hocasıdır. Merginânî, *Meşyaha* adlı eserinde onu imam, şeyh, vaiz ve ibadetlerle meşgul olan faziletli bir kişi olarak zikretmiştir.⁵³

12. Safiyyüddin Ebü'l-Berekat Abdullah b. Muhammed b. Fazl b. Ahmed b. Muhammed es-Sâidî el-Furavî

Merginânî, Nişâbûr'a gittiği zaman ondan muşafehe yoluyla mutlak icazet aldığını *Meşyaha*'sında zikretmiştir.⁵⁴

13. Osman b. İbrahim b. Ali b. Nasr b. İsmail el-Hâkândî

Fergana meşayihindedir. Merginânî, Osman b. İbrahim b. Ali b. Nasr b. İsmail el-Hâkândî'den fıkıh ve diğer ilimler okuduğunu ve ondan muşafehe yoluyla icazet aldığını zikretmiştir.⁵⁵

---

⁵² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 381.

⁵³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 323.

⁵⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 341-342.

⁵⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 515.

14. Osman b. Ali b. Muhammed b. Ali Ebû Amr el-Bîkendî el-Buhârî (ö. 552/1157)

Merginânî, Şemsu'l-Eimme es-Serahsî'nin öğrencisi olan Osman b. Ali b. Muhammed b. Ali Ebû Amr el-Bîkendî'den ders aldığını ve Şemsu'l-Eimme es-Serahsî senedi ile ondan merfu hadis rivayet ettiğini *Meşyaha*'sında zikretmiştir.⁵⁶

15. Ebû Hafs Ömer b. Habib b. Lemekî ez-Zenderameşi (ez-Zenderamesî)

Şemsu'l-Eimme es-Serahsî'nin öğrencisi olan Ebû Hafs Ömer b. Habib ez-Zenderameşi, Merginânî'nin anne tarafından dedesidir. Merginânî, ondan fıkıh, hilâf ilmine dair meseleler ve şiir okumuştur. Ayrıca ondan hadis rivayet ettiğini de *Meşyaha*'sında zikretmiştir.⁵⁷

16. Ömer b. Abdülmümin b. Yusuf el-Belhî (ö. 559/1163)

Merginânî, Ömer b. Abdülmümin b. Yusuf el-Belhî birlikte hac yolculuğu yapmıştır. Ondan hadis dinlemiş ve bazı meseleleri münazara etmişlerdir.⁵⁸

17. Ebû Şuca' Ziyâü'l-İslam Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Bistamî (ö. 562/1172)

Merginânî, Belh âlimlerinin ileri gelenlerinden olan Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Bistamî'den ders almıştır. Ondan kendi el yazısı ile tüm rivayetleri (mesmûatı) için mutlak icazet aldığını *Meşyaha*'sında zikretmiştir. Yine *Meşyaha* adlı eserinde hocasının âli isnad sahibi olduğunu ve çeşitli ilimlerde geniş bilgisi olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Es-Sem'ânî, *el-Ensâb* adlı eserinde bu âlimin kendi hocası olduğunu ifade

---

⁵⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 520-521.

⁵⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 643-644.

⁵⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 652.

⁵⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 664-665.

etmiş ve onun imam, güçlü ilim sahibi, fakih, muhaddis, müfessir, edip, şair, yazar, güzel ahlak sahibi ve zarif anlatım sahibi biri olduğunu söylemiştir.⁶⁰

18. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Hatîbî

İmâm, hatip ve zâhit bir âlim olduğu zikredilmektedir. Merginânî, Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Hatîbî ile Rişdan'da görüşmüştür. Ondan kıraat yoluyla hadis icazeti aldığını *Meşyaha* adlı eserinde zikretmektedir.⁶¹

19. Ebû Tahir Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah el-Bûşencî

Ebû Tahir Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdullah el-Bûşencî, Merginânî'nin Merv'de ders aldığı hocalarındandır. Ondan tüm rivayetlerini hem müşafehe yoluyla hem de el yazılı icazeti ile almıştır.⁶²

20. Muhammed b. Hasan b. Mesud b. Hasan

Merginânî, Merv şehrinde İbnü'l-Vezir ismiyle tanınan bir zatın oğlu olan Muhammed b. Hasan b. Mesud b. Hasan'dan ders almıştır. Onun tüm rivayetlerini (mesmuatı) ve icazetlerini hem müşafehe yoluyla hem de el yazılı olarak almıştır. Ayrıca Tahavî'nin *Şerhu meâni'l-Âsâr*'ını da almıştır. Bunu da *Meşyaha* adlı eserinde zikretmiştir.⁶³

---

⁶⁰ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 352.

⁶¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 37; Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, II, 560.

⁶² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 99; Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, II, 571.

⁶³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 133.

21. Ziyaüddin Muhammed b. Hüseyin b. Nasır b. Abdülaziz el-Bendenîcî (en-Nûsûhî)

Merginânî, Merv'de Alaaddin es-Semerkindî'nin öğrencisi Ziyaüddin Muhammed b. Hüseyin b. Nasır b. Abdülaziz el-Bendenîcî'den 545/1150 yılında onun tüm rivayetlerini (mesmuatı) ve icazetlerini hem müşafehe yoluyla hem de el yazılı olarak almıştır. Mesmûatı içerisinde Müslim'in *Sahîh*'i de vardır. Merginânî bunu *Meşyaha*'sında zikretmektedir.⁶⁴

22. Şeyhülislam Nasîrüddin Muhammed b. Süleyman Ebû Abdullah el-Ûşî

Şeyhülislam Muhammed b. Süleyman Ebû Abdullah el-Ûşî, Merginânî'nin hocasıdır ve zahid bir kimsedir. Merginânî ondan tüm rivayetlerini senediyle el yazılı icazetle aldığını *Meşyaha* adlı eserinde zikretmiştir.⁶⁵ Şeyhülislam Nasîrüddin Muhammed b. Süleyman Ebû Abdullah el-Ûşî, aynı zamanda Mâtûrîdî akaidine dair bir risale olan *el-Emâlî* ve *el-Fetâvâ es-Sirâciyye* gibi önemli eserlerin sahibi meşhur Hanefî fakihi Sirâcüddin Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Ebû Abdullah el-Ûşî'nin (575/1179) de torunudur.⁶⁶

23. ez-Zahid el-‘Âlâ Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî (ö. 546/1152)

Merginânî, Buhara'da ez-Zahid el-‘Âlâ Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî'den onun tüm rivayetlerini, teliflerini ve icazetlerini müşafehe yoluyla ve kendi el yazısı ile yazmış olduğu mutlak bir icazetle aldığını *Meşyaha*'sında zikretmektedir. Ayrıca kaynaklarda onun fakih, usûlcü, mütekellim ve tefsir alanında kitapları olan biri olduğu zikredilmektedir.⁶⁷

---

⁶⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 146-147; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 166.

⁶⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 164-165.

⁶⁶ Mehmet Sait Toprak, “Ûşî”, DİA, XLII, 230.

⁶⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 214; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 244; es-Safedî, *el-Vâfi*, III, 192.

24. Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdullah b. Ebû Bekir b. Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tевbe el-Küşmîhenî

Merginânî, Merv'e gittiği zaman Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdullah b. Ebû Bekir b. Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tевbe el-Küşmîhenî'den Buhârî'nin *Sahîh*'ini çoğunluğunu ona okuyarak geri kalanını da icazet yoluyla aldı. Bunu da *Meşyaha* adlı eserinde zikretmektedir.⁶⁸

25. Ebû Sabit Muhammed b. Ömer b. Abdülmelik b. Abdülaziz b. Ahmed b. İshak b. İbrahim es-Saffâr el-Müstemlî (ö. 554/1160)

Buhara âlimlerindedir. Merginânî bu âlimden icazet aldığını *Meşyaha*'sında zikretmiştir.⁶⁹ Sem'ânî, *et-Tahbîr* adlı eserinde onun fakih, hüsn-i sîret sahibi, işlerini sağlam ve güzel yapan ve kendisinden ilim kokusu gelen birisi olduğunu belirtmektedir.⁷⁰

26. Ebü'r-Rıza Sedîdüddin Muhammed b. Mahmud b. Ali et-Tarazî (ö. 570/1175)

Merginânî, Buhara'da oranın meşayihinden olan Ebü'r-Rıza Sedîdüddin Muhammed b. Mahmud b. Ali et-Tarazî'den icazet aldığını *Meşyaha* adlı eserinde zikretmektedir.⁷¹ Es-Sem'ânî, *el-Ensâb* adlı eserinde bu âlimin babasından bahsederken onu fakih, faziletli, Münazara ilminde çok güçlü, salih, güzel ahlaklı ve sürekli Kur'an tilavetiyle meşgul olan birisi olarak tanıtmaktadır. Yine onun imâm ve âlim olan oğulları olduğunu zikretmektedir.⁷²

---

⁶⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 215.

⁶⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 286,288.

⁷⁰ es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fî'l-mu'cemi'l-kebîr* (thk. Münire Nâci Sâlim), II, 172.

⁷¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 363-364.

⁷² es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 55-56.

2. Talebeleri

Merginânî'nin yetiştirdiği öğrencileri arasında Mâverâünnehir'de ilmi kişiliği ile temayüz etmiş birçok âlim yer almaktadır. Merginânî'den ders almış meşhur öğrencileri şunlardır:

1. Ebû Hafs Nizamuddin Ömer el-Merginânî (ö. 600/1203'ten sonra)

el-Hidâye müellifi Merginânî'nin oğlu olan bu âlim önemli bir Hanefî fakihidir. Babasından ders almıştır. Daha sonra fetvalarına başvuru alan bir âlim olmuştur.⁷³ Bu âlimin tanınmış eserleri şunlardır:

1. *el-Fevâid*.⁷⁴

2. *Cevâhirü'l-fikh*. Müellif bu eserini Tahavî, Cessâs ve Mesudî'nin⁷⁵ *Muhtasar* adlı eserlerinden ve *Hizanetü'l-fikh*, *et-Tecrîd*, *el-Îrşâd* ve diğer bazı eserlerden derleyerek bir araya getirmiştir.⁷⁶

2. İmaduddin el-Merginânî (ö. 600/1203'ten sonra)

el-Hidâye müellifi Merginânî'nin oğlu olan bu âlim onun önde gelen öğrencileri arasında zikredilmektedir.⁷⁷

---

⁷³ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 657; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 149; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 94.

⁷⁴ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 149; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 94.

⁷⁵ Zikri geçen *el-Muhtasar*'ın sahibi Mesûd b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kuşânî (el-Kuşânî) (ö. 520/1126) adlı âlimdir. Bkz. Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 213; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 615. Ayrıca bkz. Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, XXXVI, 54; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 465.

⁷⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 615; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 94.

⁷⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 149.

3. Celaluddin Muhammed el-Merginânî (ö. 600/1203'ten sonra)

el-Hidâye müellifi Merginânî'nin oğlu olan bu âlim onun önde gelen öğrencileri arasında yer almaktadır.⁷⁸

4. Ebu'l-Feth Mecdüddin Muhammed b. Mahmud b. El-Huseyn el-Üsrûşenî (ö. 637/1240'tan sonra)

Ebu'l-Feth Mecdüddin Muhammed b. Mahmud b. El-Huseyn el-Üsrûşenî⁷⁹ Mâverâünnehir bölgesinde Fergana'nın batısında ve Seyhun nehrinin doğusunda bulunan Üsrûşene'de (Üstrûşene) dünyaya gelmiştir. Babasından ve babasının da hocası olan Merginânî'den ders almıştır. Ayrıca Zahiruddin Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'den ders almıştır.⁸⁰ Üsrûşeni'nin meşhur eserleri şunlardır:

1. *Ahkâmu's-sığar*. Küçüklerle ilgili fihhi hükümleri ele alan bu eserin muhtelif baskıları mevcuttur. Bu eserin *Câmiü'l-Fusûleyn* ile beraber baskısı (I-II, Kahire 1300) mevcuttur.⁸¹

2. *el-Fusûlu'l-Üsrûşeniyye*. Müellifin bu eseri yargılama hukukunu ele almaktadır. Bu eser ve Zeynüddin el-Merginânî'nin (670/1271) *el-Fusûlu'l-İmâdiyye* adlı eseri Bedreddin Simâvî (Şeyh Bedreddin) tarafından birleştirilerek *Câmiü'l-Fusûleyn* adlı eser kaleme alınmıştır.⁸²

3. *el-Es'ile ve'l-ecvibe*. Mâverâünnehir bölgesi fakihlerine sorulan sorular ve onlara verilen cevapların bir araya toplandığı bir eserdir.⁸³

---

⁷⁸ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 149.

⁷⁹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 142, 200;

⁸⁰ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 200; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s. 100.

⁸¹ Bedreddin Simâvî, *Câmiü'l-Fusûleyn*, I, 1; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s. 100.

⁸² Bedreddin Simâvî, *Câmiü'l-Fusûleyn*, I, 2; Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s. 100.

⁸³ Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s. 100.

4. *el-Fetâva'l-Üsrûşeniyye*. Bu eserin sadece 40 fasıldan oluşan Kitabü'l-Kerâhiyye bölümü günümüze ulaşmıştır.⁸⁴

5. Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî (ö. 642/1244)

Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Abdüssettar b. Muhammed el-İmadî el-Beratakînî el-Kerderî, Burhanüddin Merginânî'nin önemli öğrencilerindendir.⁸⁵ Harizm bölgesinde bulunan Gürgeç'in (Cürcan) Kerder şehrinde dünyaya gelmiştir. Kerderî, Harizm'de Mutarrizî (ö. 610/1213)'den ilim almıştır. Semerkant'ta *el-Hidâye* müellifi Merginânî'den *el-Hidâye*'yi okumuştur. Yine Semerkant'ta Mecdüddin Mihad es-Semerkandî'den ve Rüknu'l-İslam İmamzâde'den ders almıştır. Buhara'da Bedruddin Ömer b. Abdülkerim el-Verseki (ö. 594/1198), Şerefüddin Ömer Akilî (ö. 576/1180), Ömer b. Bekir ez-Zerencerî (ö. 584/1188), Ahmed b. Muhammed el-Attabî (ö. 586/1190), Kâdîhân (ö. 592/1196), Kutbüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî ve Nureddin es-Sabunî gibi meşhur âlimlerden ders almıştır. Kendisinden de kız kardeşinin oğlu Hâherzâde diye tanınan Muhammed b. Mahmud el-Kerderî, Seyfüddin Said el-Bâharzî, Ebü'l-Berekat en-Nesefî, Fahrüddin Muhammed el-Maymergî, Zahirüddin Muhammed b. Ömer en-Nevcabazî ve Hamidüddin ed-Darîr gibi tanınmış âlimler ders almıştır. Buhara'da vefat etmiştir.⁸⁶ Kerderî'ye nispet edilen eserler şunlardır:

1. *el-Fetâvâ*.⁸⁷

2. Ahsiketî'ye (Ahsikesî) ait olan *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb* adlı esere yazmış olduğu bir şerh nispet edilmektedir.⁸⁸

---

⁸⁴ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 101.

⁸⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 228,229; el-Kefevî, *Ketâib*, vr. 214a; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 176, 177; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 102.

⁸⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 228, 229, 230; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 176, 177; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 102.

⁸⁷ Kâtip Çelebî, *Kesfu'z-zunûn*, II, 1229.

⁸⁸ İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, s. 266-268; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 103.

3. *er-Red ve'l-intisar li Ebi Hanife*. Ebû Hanife'yi savunmak amacıyla kaleme almış olduğu bir eserdir.⁸⁹

6. Burhanülislam ez-Zernûcî (ö. 600/1203'ten sonra)

ez-Zernûcî, Merginânî'nin meşhur öğrencilerindedir. *Tâlimü'l-müteallim* bilinen en önemli eseridir. Kendisi bu eserinde hocası Merginânî'den örnekler zikretmiştir.⁹⁰

7. Kadı Muhammed b. Ali b. Osman es-Semerkandî

Merginânî'nin öğrencileri arasında zikredilmektedir. Merv kadısı Muhammed b. Ebû Bekir'in dedesidir. Müftü, Hadis hâfızı ve parmakla gösterilen bir âlim olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.⁹¹

8. Kadı Ömer b. Mahmud b. Muhammed

Merginânî'nin öğrencilerindedir. Kaynaklarda zikredildiğine göre Merginânî, bu âlim ile ilgili şöyle demiştir: “Rişdan'dan yanıma ders okumak için geldi, bir müddet derslere devam etti. Ayrılmak istediğinde bu isteğini beyit yazarak dile getirdi.”⁹²

---

⁸⁹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 103. Bu eser Davut Eşit tarafından tahkik edilmiştir. Bkz. Davut Eşit, *Şemsüleimme El-Kerderî'nin "Risâle Fi'r-Redd 'Ale'l-Îmâm El-Gazzâlî" Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi Ve Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

⁹⁰ Zernûcî, *Tâlimü'l-müteallim*, 67, 70, 80; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 425; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 54; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 289,290.

⁹¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 265.

⁹² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 671.

9. Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir

Leknevî, Şihabüddin Mahmud b. Abdülkahir b. Ebû Bekir (ö. 680/1281) isimli Hanefî fakihini zikrederken onun Mısır'da Merginânî'nin öğrencisi olan amcası Zeynüddin Muhammed b. Ebû Bekir'den ders aldığını söylemektedir.⁹³

C. Eserleri

Merginânî'nin yazmış olduğu eserleri şöyle zikredebiliriz:

1. *Bidâyetü'l-Mübtedî*

Merginânî bu eserini Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'indeki meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme almıştır. Bu eserde İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'indeki tertibi esas alınmıştır.⁹⁴ *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin birçok yazma nüshası olup defalarca basılmıştır.⁹⁵ Ebû Bekir b. Ali el-Âmilî (765/1364) bu eseri manzum hale getirmiştir.⁹⁶ Merginânî, *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eseri ile ilgili şöyle demiştir:

“Eğitim hayatımın başlarında içinde fikhın bütün konularını içeren hacmi küçük ama tesiri büyük bir kitap yazmayı düşündüm. Sonraki dönemlerde Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının özlü ve veciz olması yönüyle en güzel bir kitap olduğunu gördüm. Ayrıca zamanın ileri gelen âlimlerinin *el-Câmiu's-sağîr*'i ezberlemeye teşvik ettiklerini gördüm. Bu iki eseri gerekmedikçe konu dışına çıkmadan birleştirmeye karar verip bu eseri

---

⁹³ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 209; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 457-458; Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *et-Tecnîs ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emin Mekkî, Muhakkikin Girişi, I, 36.

⁹⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 227, 228; Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdülhay el-Leknevî)*, I, 12.

⁹⁵ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasiği: Merginânî'nin *el-Hidaye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 294.

⁹⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'Zunûn*, I, 228.

yazdım. Daha sonra ona şerh yazdım. Bu yazdığım şerhi *Kifâyetü'l-müntehî* diye isimlendirdim.”⁹⁷

2. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*

Bu eserin kendisi, metni ve şerhleri hakkında ayrıca bilgi vereceğiz. Çünkü tez konumuz *el-Hidâye* metnini ve şerhleri esas almaktadır.

3. *Kifâyetü'l-müntehî*

Merginânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir. Kendisinin bahsettiğine göre ilk başta *Bidâyetü'l-mübtedî*'ye uzun bir şerh yazmak amacıyla bu eseri yazmaya başlamış, fakat sonlarına doğru eseri tamamlamak üzereyken çok uzun ve geniş bir şerh olacağından dolayı insanlar tarafından itibar görmeyeceğini düşünerek yazmayı bırakmış ve *el-Hidâye*'yi yazmaya karar vermiştir.⁹⁸ Bazı kaynaklarda bu eserin yaklaşık seksen cilt olduğu⁹⁹ ve Moğol (Tatar) istilasında kaybolduğu ve bulunamadığı belirtilmektedir.¹⁰⁰ Bu eserin mevcut olmadığı bilgisi aynı şekilde Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn* adlı eserinde de ifade edilmektedir.¹⁰¹

4. *et-Tecnîs ve'l-mezîd fî'l-fetâvâ*

Klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenmiş *vâkıât* türü bir eserdir. Geniş hacimli bir fetva kitabı niteliğindedir.¹⁰² Eserin başından Kitabü't-tahare, Kitabü's-salat

---

⁹⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141, 142.

⁹⁸ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 12.

⁹⁹ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 12; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 207.

¹⁰⁰ Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, II, 523.

¹⁰¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 228.

¹⁰² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 352; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141, Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 88.

ve Kitabü's-savm bölümleri ile Kitabü'l-hacc'ın bitimine kadar olan kısmı 2004 yılında yayımlanmıştır.¹⁰³

Merginânî, bu kitabı mütekaddimîn âlimlerinin birkaçı hariç çoğunlukla görüş beyan etmediği, bu sebeple müteahhirîn âlimlerinin istinbat ettiği konuları açıklamak üzere yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca Merginânî, bu eseri hocası Sadrüşşehid Hüsâmeddin'in yazmayı düşündüğünü ancak şehid olması nedeniyle bitirmeye muvaffak olamadığını, kendisinin ise hocasının bu isteğini yerine getirmek için eseri kaleme aldığını belirtmektedir.¹⁰⁴ Merginânî, bu kitabında daha önce yazılmış olan Fetâvâ, Vâkiât ve Nevâzil türü birçok esere atıfta bulunmuştur. Bu eserler için de özel işaretler belirlediği görülmektedir. Örneğin, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (373/983) *en-Nevâzil* adlı eseri “ن”, yine Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Uyûnü'l-mesâil*'i “ع”, Ebü'l-Abbas Natifi'nin (446/1054) *Vakiât*'ı “و”, Ebû Bekir Muhammed B. El-Fadl'ın *el-Fetâvâ*'sı “ت”, Semerkant âlimlerinin fetvaları “س”, Ebü'l-Abbas Natifi'nin *Ecnas*'ı “ج”, Ebü's-Şüca'ın *Garibü'r-rivaye*'si “غر”, Necmeddin Ömer en-Nesefi'nin *el-Fetâvâ*'sı “نس”, Mebhut türü eserler “شرو”, Ebû Muhammed Sadrüşşehid Hüsameddin'in (536/1141) *el-Fetâvâ's-suğra*'sı “فت” ve muhtelif eserler “م” işaretleri ile belirtilmiştir.¹⁰⁵

5. Muhtârâtü'n-nevâzil

Merginânî'nin bu kitabı fikhî meselelere dair bir eser olup *et-Tecnis ve'l-mezîd* gibi günlük hayatta karşılaşılan sorulara verilen fetvalardan oluşur. *Muhtârâtu mecmûi'n-*

---

¹⁰³ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 294; Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *et-Tecnis ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emin Mekkî, I, 66.

¹⁰⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *et-Tecnis ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emin Mekkî, I, 89, 90.

¹⁰⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *et-Tecnis ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emin Mekkî, I, 90-92.

*nevâzil*¹⁰⁶, *Muhtasarü'n-nuzûl*¹⁰⁷ ve *Muhtâru mecmûi'n-nevâzil*¹⁰⁸ adıyla da kaydedilmiştir. Birçok yazma nüshaları mevcuttur. İbadetlerle ilgili olan bölümü Mahmud Muhammed İsmail tarafından Medine İslam Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeria'da yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca bu eser Ahmed Salih Ahmed Gyunesh tarafından da yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.¹¹⁰

6. *Kitab fi'l-Ferâiz*

Burhaneddin el-Merginânî'nin İslam Miras Hukukunu ele alan bir eseridir. Kaynaklarda Ferâizu'l-Usmanî olarak da geçmektedir. Bu eserin yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır.¹¹¹

7. *Meşyhatü'l-fukahâ*

Merginânî'nin ders aldığı hocalarını anlattığı bu eserin günümüze ulaştığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak biyografi kaynaklarında bu esere birçok atıflar olduğu görülmektedir. Kureşî'nin *Cevâhir* adlı eserinde birçok yerde *Meşyaha*'dan

---

¹⁰⁶ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 702.

¹⁰⁷ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 328.

¹⁰⁸ Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 101; Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 238.

¹⁰⁹ Ferhat Koca, “*Merginânî Burhâneddin*”, DİA, XXIX, 182; (Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, Tüyatok, nr. 3604, Ayasofya, nr. 92, 1421, 1422, 1423, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 505, Çorlulu Ali Paşa, nr. 255, Esad Efendi, nr. 970).

¹¹⁰ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 295; Ayrıca bkz. Ahmed Salih Ahmed Gyunesh, “*Burhaneddin el-Merginânî'nin Muhtârat'n-Nevâzil Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İslam Hukuku Bilim Dalı (Danışman: Saffet Köse), Konya, 2010.

¹¹¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 702; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1250-1251; Ferhat Koca, “*Merginânî Burhâneddin*”, DİA, XXIX, 182; (Eserin yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Raşid Efendi, nr. 380, Kayseri Raşid Efendi Ktp, nr. 26170). Bu eser Muammer Gildiroğlu tarafından tahkik edilmiştir. Bkz. Muammer Gildiroğlu, *Burhâneddin el-Merginânî'nin "Kitab fi'l-Ferâiz" Adlı Eserinin Tahkik Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2019.

alıntılar nakledilmektedir.¹¹² Kefevî'nin *Ketâib*'inde de *Meşyaha*'ya atıflar yapılmıştır.¹¹³ Ayrıca Molla Ali el-Kârî ve Abdülhayy Leknevî de Merginânî'nin bu eserinden bahsetmişlerdir.¹¹⁴

8. *Neşrü'l-mezheb (Neşrü'l-mezâhib)*

Kâtip Çelebî, İsmail Paşa ve Leknevî tarafından Merginânî'ye nispet edilen bir eserdir.¹¹⁵

9. *Şerhu'l-Câmiü'l-kebîr*

Kaynaklarda Merginânî'ye isnad edilen bir eserdir. İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiü'l-kebîr*'ine yazmış olduğu bir şerhtir.¹¹⁶

10. *el-Mezîd fî furûi'l-Hanefiyye*

Kâtip Çelebî, bu eseri Burhaneddin el-Merginânî'ye isnad etmektedir.¹¹⁷

---

¹¹² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 226, 592, 628, 650, 660, 665; III, 37, 133, 165, 214, 288;

¹¹³ el-Kefevî, *Ketâib*, vr. 173b, 205a, 213b, 214a.

¹¹⁴ Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, II, 523; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141.

¹¹⁵ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 702; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1953.

¹¹⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 569; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 702; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 411.

¹¹⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1660; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 51.

11. *Menâsikü'l-Hacc (Kitabü'l-Hacc)*

Kaynaklarda Merginânî'nin hacca dair yazmış olduğu bir eser olarak geçmektedir. Ancak yapılan karşılaştırmalarla bu eserin müstakil bir eser olmayıp *el-Hidâye'nin Kitabü'l-Hacc* bölümünün bir yazması olduğu görülmüştür.¹¹⁸

12. *Münteka'l-merfû'*

Bazı kaynaklarda bu eserin Burhaneddin el-Merginânî'ye ait olduğu zikredilmektedir.¹¹⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*'ında bu eseri *Münteka'l-furû'* adıyla zikretmiştir.¹²⁰ Leknevî ise *el-Münteka* diye yazmıştır.¹²¹

13. *Kitabüz'-ziyadât*

Merginânî'ye isnad edilen bir eserdir.¹²²

14. *et-Tahkik ve'l-mezîd*

Ali el-Kârî, Merginânî'nin *et-Tahkik ve'l-mezîd* diye isimlendirdiği bir kitap yazdığını söylemektedir.¹²³

15. *Muhtasaru'l-fetâvâ*

Merginânî'ye nispet edilen bir eser olarak zikredilmektedir.¹²⁴

---

¹¹⁸ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 702; Ferhat Koca, "Merginânî Burhâneddin", DİA, XXIX, 182-183.

¹¹⁹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1852; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 702.

¹²⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 266.

¹²¹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141.

¹²² Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, II, 523; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 964.

¹²³ Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye*, II, 524.

¹²⁴ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 88.

16. Kendisinden Nakledilen Beyitler

Kendisine atfedilen müstakil manzum bir eseri bulunmamakla birlikte Merginânî'nin Arap dili ve edebiyatı alanında da yetkin olduğu ve kendisinden beyitler nakledildiği belirtilmektedir.¹²⁵

II. *el-Hidâye*'nin Metni *Bidâyetü'l-Mübtedî*

Yukarıda Merginânî'nin eserleri arasında belirtildiği üzere Merginânî bu eserini Kudurî'nin *el-Muhtasar*'ı ile İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'indeki meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme almıştır. Bu eserde İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'indeki tertibi esas alınmaktadır.¹²⁶ Kâtip Çelebî'nin zikretmiş olduğu *el-Câmiu's-sağîr*'in tertibinin esas alınmasının ne anlama geldiği hususunda Osman Bayder şunları söylemektedir:

“Kâtip Çelebî, *Bidâyetü'l-Mübtedî*'nin tertibinde İmam Muhammed'in *el-Câmiü's-Sağîr*'inin esas alındığını söylese de buradaki tertip ile neyin kastedildiği açık değildir. Bölümlerin (kitab) yerleştirilmesi konusunda Merginânî'nin, *el-Câmiü's-Sağîr*'i esas almadığını söylemek gerekir. Bazı bölüm başlıklarının isimlendirilmesinde ise Merginânî'nin *el-Câmiü's-Sağîr*'i esas aldığı görülmektedir. Örneğin günlük hayatta sıkça karşılaşılan haram ve helal konularının yer aldığı bölüm buna örnek verilebilir. Bu konu *el-Câmiü's-Sağîr*'de *Kitabü'l-kerâhiyye* adıyla geçmektedir. Tahâvî ve Merginânî bu ismi tercih etmiştir. *el-Asl* adlı eserde ise *Kitabü'l-İstihân* olarak geçmektedir.”¹²⁷

---

¹²⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *et-Tecnîs ve'l-mezîd*, thk. Muhammed Emin Mekkî, Muhakkikin Girişi, I, 46-48; Ayrıca bkz. Zernûcî, *Tâlimü'l-müteallim*, 67, 94, 95; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 628; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 141.

¹²⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 227, 228; II, 2032; Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 12.

¹²⁷ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 81.

Osman Bayder tertibin ne anlama geldiği hususunda sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Bölümlerin altında yer alan bazı alt başlıkların (bab) yerleşimi konusunda Merginânî'nin *el-Câmiü's-Sağîr*'i esas aldığını söylemek mümkün olsa da bunun genel olarak takip edildiğini söylemek zordur. Dolayısıyla Kâtip Çelebî tarafından dile getirilen *Bidâyetü'l-Mübtedî*'nin tertibinde *el-Câmiü's-Sağîr*'in esas alındığı görüşünün isabetli olmadığı söylenebilir.”¹²⁸

III. Fıkıh Literatüründeki Yeri ve Önemi

Merginânî, ilk önce Hanefî mezhebinde meşhur ve muteber olan Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiü's-sağîr*'ini birleştirerek *Bidâyetü'l-mübtedî* adını verdiği eserini yazmıştır. Sonra da bu yazdığı eserine *Kifâyetü'l-müntehî* diye isimlendirdiği 80 cilt civarında olan uzunca bir şerh yazmıştır. Daha sonra bu şerhin uzun olması sebebiyle insanların terk edeceğini düşünüp *el-Hidâye* adlı eserini telif etmiştir.¹²⁹

el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî, Hanefî fıkımın en meşhur ve muteber metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Müteahhirîn devrî Hanefî hukukçuları arasında en çok rağbet gören eserlerin başında gelmektedir. *el-Hidâye*, Merginânî'nin ilmî kudreti ve yetkinliği, konuları bir bütün halinde ele alması ve üslûbunun güzelliği sebebiyle çok tutulan bir eser olmuştur.¹³⁰ Özellikle Osmanlı medreselerinde çok itibar görmüş meşhur bir eserdir. Nitekim Fatih Sultan Mehmet ve Kanûni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı medreselerinde yüksek dini eğitim alanların ders müfredatında yer

---

¹²⁸ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 82.

¹²⁹ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 12.

¹³⁰ Ahmet Özel, “*Fıkıh, Literatür*”, DİA, XIII, 15; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s.86-87; Cengiz Kallek, “*el-Hidâye*”, DİA, XVII, 472-473.

alan çok önemli, muteber ve vazgeçilmez bir eser olmuştur.¹³¹ Daha sonraki dönemlerde de *el-Hidâye* dini yüksek eğitim veren kurumların müfredatında ders kitabı olma özelliğini korumuştur. Günümüzde *el-Hidâye*'yi okutan hocalar arasında Mehmet Savaş hoca çok önemli bir yere sahiptir. Zira onun *el-Hidâye*'yi uzun yıllar okutmuş olmasının getirdiği tecrübe, *el-Hidâye* metnine olan vukûfiyeti ve meselelere hâkimiyeti söz konusudur.¹³²

Kaynaklarda *el-Hidâye*'nin yazılmasının 13 senede tamamlandığı belirtilmektedir. Ayrıca Merginânî'nin bu müddet içerisinde sürekli oruç tuttuğu, bu durumunu herkesten gizlediği, hizmetçisi kendisine yemek getirdiği zaman onu alıp ya bir öğrencisine ya da başka birisine ikram ettiği, hizmetçisi geldiğinde yemek kaplarını boş görünce de onun yemeği yediğini zannettiği zikredilmektedir.¹³³

Merginânî, özellikle *el-Hidâye* ve *Kifâyetü'l-müntehî* adlı eserlerini yazdıktan sonra fukahâ arasında temayüz etmiş, hem hocaları hem de öğrencileri onun üstünlüğünü kabul etmişlerdir.¹³⁴ Merginânî'nin en önemli öğrencisi Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Abdüsettar el-Kerderî'nin (ö. 642/1244) *el-Hidâye*'yi halka ilk anlatan kişi olduğunu söylememiz mümkündür.¹³⁵ Nitekim Siğnâkî, Kâkî, Bâbertî ve İbnü'l-Hümâm gibi *el-Hidâye* şârihlerinin icazet silsilesine baktığımız zaman el-Kerderî aracılığıyla Merginânî'ye ulaştığını görmekteyiz.¹³⁶

Merginânî'nin kaleme aldığı *el-Hidâye* adlı eserinin birçok defa basımı yapılmıştır. Basım yeri ve yılları şunlardır: Kahire, 1282; Kalküta, 1234; Kazan, 1888;

---

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s, 11, 13, 19, 29, 42, 43.

¹³² Mehmet Savaş ile ilgili deteyli bilgi için bkz. Murat Liv, *Günümüz Fakihlerinden Mehmet Savaş ve Fıkıh Anlayışı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 40.

¹³³ Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 238.

¹³⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 628; Ali el-Kârî, *el-Esmâru'l-ceniyye fi esmâi'l-Hanefiyye*, II, 522; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 39, 40, 44.

¹³⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 628.

¹³⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-Kadîr ile birlikte)*, I, 6; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, I, 11.

Bombay, 1279 (*el-Vikaye* ile birlikte); Leknev, 1876, 1881, 1304 (Abdülhay Muhammed Leknevî şerhiyle); Kampur, 1289, 1290 (Muhammed Abdülhalim şerhiyle); Leknev, 1314 (Muhammed Abdülhalim şerhiyle); Leknev, 1901 (Muhammed Hasan Senbehlî hâşiyesiyle); Delhi, 1306, 1328, 1331 (Abdülhay Muhammed Leknevî hâşiyesiyle); Kalküta, 1807 (Gulâm Yahya Han'ın Farsça tercüme notları ile birlikte); Leknev, 1874; Charles Hamilton'un İngilizce tercümesi *The Hedaya*, London, 1791, 1870 ve Lahor, 1957.¹³⁷

IV. Kaynakları

A. *el-Câmiu's-sağîr*

Ebû Hanîfe'nin en meşhur öğrencilerinden olan Muhammed b. Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından kaleme alınmıştır. İmam Muhammed eş-Şeybânî, başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ebû Yusuf, Mâlik b. Enes, Mis'ar b. Kidâm, Süfyân es-Sevrî ve Evzâî gibi âlimlerden ders almıştır. Halife Harun Reşid döneminde Rakka kadılığı yapmıştır. Rey şehrinde vefat etmiştir.¹³⁸ Muhammed eş-Şeybânî'nin kaleme aldığı eserler Hanefî mezhebinin ilk yazılı kaynakları olmasından dolayı önemli bir yere sahiptir. Muhammed eş-Şeybânî'ye nispet edilen eserler şunlardır: *el-Mebsût (el-Asl)*, *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiü'l-kebîr*, *es-Siyerü's-sağîr*, *es-Siyerü'l-kebîr*, *ez-Ziyâdât*. Bu eserler güvenilir kaynaklardan gelmiş olması sebebiyle *Zâhirü'r-rivâye* veya *Meşhûrü'r-rivâye* olarak isimlendirilmiş olup Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından sayılmıştır. Ayrıca Muhammed eş-Şeybânî'ye *Rakkiyyât*, *Cürcâniyyât*, *Keysâniyyât*, *Hârûniyyât*, *en-*

---

¹³⁷ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 87-88.

¹³⁸ Muhammed eş-Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr ma'a şerhihi en-Nâfiü'l-kebîr lil-Allâme Abdilhay El-Leknevî, Leknevî'nin Mukaddimesi*, s. 34; İbn Sa'd, *Tabakât*, IX, 338; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, s. 125.

Nevâdir, Ziyâdetü'z-Ziyâdât, el-Âsâr, el-Hücce, el-Muvatta' (rivayeti), *el-İktisâbu fi'r-rizki müstetâbun* gibi eserler nispet edilmektedir.¹³⁹

Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserine çok sayıda şerh ve hâşiye yazıldığı kaynaklarda belirtilmiştir. Leknevî, yazılmış olan bu şerhlerden otuz beş tanesinin ismini zikretmektedir.¹⁴⁰ Bu şerhler içerisinde Ebü'l-Usr el-Pezdevî, Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed el-İsbicâbî, Ebû Tâhir ed-Debbâs, Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülaziz, el-Kerderî, Ebü'l-Leys es-Semerkindî, el-Attâbî, Kâdîhan, el-Hasârî, Ahmed b. İsmâil et-Timurtâşî ve Abdülhayy el-Leknevî'nin yazmış olduğu eserler günümüze ulaşmıştır.¹⁴¹

B. Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı*

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından kaleme alınan bu eser Hanefî mezhebinin en çok itibar edilen temel kaynaklarından birisidir. Bu eser Hanefî literatüründe *el-Kitâb* ismiyle de bilinmektedir. Üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır. Yaklaşık on iki bin meseleyi içerdiği kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁴² Abdülğani b. Tâlib el-Meydânî'nin *el-Lübâb'ı*¹⁴³, Hüsâmeddin Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî'nin *Hülâsatü'd-delâil fi tenkîhi'l-mesâil*'i¹⁴⁴ ve İbn Kutluboğa'nın *Tashîhü'l-Kudûrî*¹⁴⁵ adlı eseri Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* üzerine yazılmış olan önemli şerhlerdir.

---

¹³⁹ Muhammed ed-Düsûkî, *el-İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve eseruhu fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 145.

¹⁴⁰ Muhammed eş-Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr ma'a şerhihi en-Nâfiü'l-kebîr lil-Allâme Abdülhay El-Leknevî, Leknevî'nin Mukaddimesi*, s. 46-60.

¹⁴¹ Yunus Vehbi Yavuz, "*el-Câmiu's-Sağîr*", DİA, VII, 112.

¹⁴² Ferhat Koca, "*el-Muhtasar*", DİA, XXXI, 64-65.

¹⁴³ Bkz. Abdülğani b. Tâlib el-Meydânî, *el-Lübâb*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid).

¹⁴⁴ Bkz. Hüsâmeddin Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî, *Hülâsatü'd-delâil fi tenkîhi'l-mesâil*, (thk. Ebü'l-Fazl ed-Dimyâtî)

¹⁴⁵ Bkz. Kâsım b. Kutluboğa, *Tashîhü'l-Kudûrî, Muhtasarü'l-Kudûrî ile birlikte*, (thk. Abdullah Nezir Ahmed el-Mizzi).

C. Diğer Kaynaklar

Merginânî, *el-Hidâye* adlı eserinde Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'i¹⁴⁶ ile Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ını¹⁴⁷ esas almış¹⁴⁸ olmakla birlikte başka kaynaklara da atıfta bulunmuştur. Merginânî'nin atıfta bulunduğu diğer önemli kaynaklar şunlardır: İmam Muhammed'in *el-Asl*,¹⁴⁹ *es-Siyeru's-sağîr*,¹⁵⁰ *es-Siyeru'l-kebîr*¹⁵¹ ve *ez-Ziyâdât*¹⁵² adlı eserlerine atıfta bulunmuştur. Merginânî, *Kifâyetu'l-müntehâ*¹⁵³ ve *et-Tecnîs ve'l-Mezîd*¹⁵⁴ adlı kendi eserlerine başvurmuştur. İmam Mâlik'in *Muvatta*'ına,¹⁵⁵ Ebû Yusuf'un *Cevâmi*'ine,¹⁵⁶ Hassâf'ın *Edebü'l-kâdî*'sine,¹⁵⁷ Şemsüleimme es-

---

¹⁴⁶ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 158; II, 421; III, 185; IV, 47, 366, 403; VII, 183, vd.

¹⁴⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 130; IV, 354; VI, 237, 294, vd. Ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), II, 344.

¹⁴⁸ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 69-71.

¹⁴⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VI, 333, VII, 150, 312, vd.

¹⁵⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 249.

¹⁵¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 243, 248, 249, 256; VII, 24.

¹⁵² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, III, 154, IV, 46; V, 335, vd.

¹⁵³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, III, 450, 460; VII, 176, vd.

¹⁵⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VIII, 25.

¹⁵⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 258.

¹⁵⁶ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 130.

¹⁵⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VII, 256.

Serahsî'nin *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'ine¹⁵⁸ ve Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin *Şerhu'l-Câmiî's-sağîr*'ine¹⁵⁹ müracaat etmiştir. Ayrıca bunların yanında birçok âlime atıfta bulunmuştur.

V. Metodu

Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından birisi olan *el-Hidâye*, Hanefî fıkıh geleneğinin devamı olma özelliğini kendisinde bulundurmaktadır. Eserin sistematik yapısı, eserde yer alan konuların dizini, kavramların açıklanışı ve eserin dili incelendiğinde Hanefî mezhebinde kaleme alınan furû fıkıh kitaplarının geneleksenel metodunun izlendiği görülmektedir.

el-Hidâye'de yer alan konuların dizilişinde eserin iki ana kaynağından birisi olan Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiü's-sağîr*'indeki tertip esas alınmıştır.¹⁶⁰ Bununla birlikte *el-Câmiü's-sağîr*'deki bölüm sayısı kırk olduğu halde *el-Hidâye*'deki bölüm sayısı elli altıdır.¹⁶¹ Konular ele alınırken önce eserin diğer ana kaynağı olan Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ındaki meseleler zikredilmektedir. Sonra İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiüs-sağîr*'inde yer alan meseleler aktarılmaktadır. Her iki eser arasında ihtilaf tespit edildiği zaman *el-Câmiü's-sağîr*'den yapılan nakillere işaret edilmektedir.¹⁶²

el-Hidâye'de meseleler ele alınırken önce Ebû Hanîfe'nin sonra Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşleri zikredilmektedir. Müellif zaman zaman Züfer b. Hüzeyl'in görüşünü de nakletmektedir. Bunların delillerini ortaya koyarken tercih ettiği görüşün delilini diğerlerine cevap olması bakımından en sona bırakmıştır. Genellikle Ebû

---

¹⁵⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VIII, 25.

¹⁵⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VI, 226.

¹⁶⁰ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 12.

¹⁶¹ Cengiz Kallek, "*el-Hidâye*", DİA, XVII, 471.

¹⁶² Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 239; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032; Cengiz Kallek, "*el-Hidâye*", DİA, XVII, 471.

Hanîfe'nin görüşlerini tercih etmekle beraber İmâmeyn'nin görüşlerini tercih ettiği durumlarda yukarıda zikredilen sıralamayı değiştirdiği görülmektedir. En son kaydettiği delil tercih etmiş olduğu görüşün delilidir. Müellif eserde sıklıkla İmam Şâfiî'nin görüşlerine yer vermektedir. İmam Mâlik'in görüşlerine de ara sıra değinmektedir. İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşleri hiç zikredilmemiştir.¹⁶³

Yukarıda genel olarak bahsettiğimiz bilgilere ek olarak *el-Hidâye*'nin metodunu şöyle sıralayabiliriz:

1. Eserde zikredilen mesele Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında, İmam Muhammed'in *el-Câmîü's-sağîr*'inde ve *Bidâyetü'l-mübtedî*'de mevcut ise “*kâle*” kelimesi kullanılmıştır.¹⁶⁴ Eğer zikredilen mesele bu sayılan eserlerin dışında başka eserlerde mevcut ise “*kâle*” kelimesi kullanılmamıştır.¹⁶⁵

2. Merginânî, kendi görüşleri için “*kâle'l-abdu'd-daîf afâ anh*” tabirini kullanmıştır. Bencillikten korunmak için bu ifadenin kullanıldığı söylenmiştir. Merginânî'nin vefatından sonra ise talebeleri onun görüşleri için “*kâle radiyallahu anh*” tabirini kullanmışlardır.¹⁶⁶

3. Merginânî, hadisleri zikrederken “*el-Hadîs mahmûlun alâ*” ifadesi ile hadisçilerin yorumunu nakletmektedir. Kendi yorumu için “*nahmiluhu*” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁷

4. Eserde daha önce zikredilen aklî deliller için “*limâ beyyennâ*”, ayetler için “*limâ televnâ*”, hadisler için “*limâ raveynâ*” ve sahabî kavli için “*li'l-eser*” tabirleri

---

¹⁶³ Cengiz Kallek, “*el-Hidâye*”, DİA, XVII, 471.

¹⁶⁴ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 13; Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 239.

¹⁶⁵ Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 239.

¹⁶⁶ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 13; Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 240.

¹⁶⁷ Taşköprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 239.

kullanılmıştır. Bununla birlikte bazen haber ve sahabî kavli ayrımı yapılmadan “*limâ raveynâ*” tabiri kullanılmıştır. Ayrıca genel olarak daha önce zikredilenler için “*limâ zukira*”¹⁶⁸ ve “*limâ zekernâ*”¹⁶⁹ tabirleri kullanılmıştır.

5. Eserde kullanılan “*Meşâyihunâ*” lafzı ile Mâverâünnehir bölgesinde yer alan Buhara ve Semerkant âlimleri kastedilmektedir. Ayrıca bu ifade Ebû Hanîfe’ye yetişmeyen Hanefî âlimleri için de kullanılmıştır.¹⁷⁰

6. Eserde yer alan “*fî diyârinâ*” tabiri ile Mâverâünnehir şehirleri kastedilmektedir.¹⁷¹

7. Merginânî, kastedilen mananın ortaya çıkmasından dolayı “*emmâ*” harfinin cevabında “*fâ*” harfini getirmemiştir.¹⁷² Fakat Sait Bektaş, *el-Hidâye* tahkikinin girişinde, “*fâ*” harfinin bazı nüshalarda yazıldığını, bazı nüshalarda ise yazılmadığını belirtmektedir.¹⁷³

8. Merginânî, bir mesele zikredip onun benzerini de getirdiği zaman, asıl mesele için yakın işaret zamirini, benzer mesele için ise uzak işaret zamirini kullanmıştır.¹⁷⁴

9. Merginânî, “*an fulân*” dediği zaman o kişiden yapılan rivayeti, “*inde fulân*” dediği zaman o kişinin görüşünü kastetmektedir.¹⁷⁵

---

¹⁶⁸ Taşköprizâde, *Miftâhü’s-saâde ve Misbâhü’s-siyâde fî mevzû’âti’l-’ulûm*, II, 239.

¹⁶⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 62.

¹⁷⁰ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 13.

¹⁷¹ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 14; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 329; VIII, 411, 417; X, 298; İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, VII, 159.

¹⁷² Taşköprizâde, *Miftâhü’s-saâde ve Misbâhü’s-siyâde fî mevzû’âti’l-’ulûm*, II, 239.

¹⁷³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 62.

¹⁷⁴ Taşköprizâde, *Miftâhü’s-saâde ve Misbâhü’s-siyâde fî mevzû’âti’l-’ulûm*, II, 239.

¹⁷⁵ Taşköprizâde, *Miftâhü’s-saâde ve Misbâhü’s-siyâde fî mevzû’âti’l-’ulûm*, II, 239.

10. Aklî delillerle sabit olan hüküm için “*el-fikhu fihi keza*” ifadesi kullanılmıştır.¹⁷⁶

11. Eserde meseleler ele alınırken soru açıkça zikredilmeksizin doğrudan cevap verilmiştir. Sadece birkaç yerde “*fe in kîle kulnâ*”, “*fe in kâle kâilun*” şeklinde soru (itiraz) zikredildikten sonra cevap verilmiştir.¹⁷⁷

Sait Bektaş bu hususta şu ifadelere yer vermiştir: “Musannifin meseleyi bu şekilde ele alması son derece ustalık isteyen çok zor bir iştir. *el-Hidâye* okuyucuları içerisinde ancak dikkatli olanlar bunun farkına varabilir. Eğer okuyucu, musannifin bu metodunu bilir, dikkatli olur ve meseleye vukûfiyeti tam olursa, onun kastetmek istediği manayı anlar. Bu durum *el-Hidâye* metninin anlaşılmasını zorlaştıran sebeplerdendir.”¹⁷⁸

Murat Liv, bu hususta *el-Hidâye*’yi yıllarca okutan Mehmet Savaş’tan nakledilen şu sözleri aktarmaktadır:

“*el-Hidâye* dersinden hakkıyla istifade edebilmek için iyi bir usûl bilgisinin yanında *el-Hidâye*’den önce daha muhtasar bir kitabın okunması gerekir. Zira *el-Hidâye*’nin anlaşılması bilmece çözmek gibidir. Bugün *el-Hidâye* sahibi hayatta olsa ona soracağımız çok şey var.”¹⁷⁹

12. Merginânî, “*el-Asl*” adlı kitabı zikrettiği zaman İmam Muhammed’in *el-Mebsût* adlı eserini kastetmektedir.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 14; Taşkoprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 239.

¹⁷⁷ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 15; Taşkoprizâde, *Miftâhü's-saâde ve Misbâhü's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*, II, 240.

¹⁷⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 63.

¹⁷⁹ Murat Liv, *Günümüz Fakihlerinden Mehmet Savaş ve Fıkıh Anlayışı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 60.

¹⁸⁰ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 414; III, 171; VI, 203; VIII, 42; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 339, II, 307, 415; III, 396; IV, 191; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 473; VI, 203.

13. Eserde “*el-Kitâb*” lafzı zikredildiği zaman çoğunlukla Kudûrî’nin *el-Muhtasar* adlı eseri anlaşılmaktadır. Bazen Serahsî’nin *el-Mebsût*’u ve İmam Muhammed’in *el-Câmiü’s-sağîr*’i anlaşılmaktadır.¹⁸¹ Fakat İbnü’l-Hümâm, alışveriş bölümünde yer alan “*el-Kitâb*” lafzından Merginânî’nin *Bidâyetü’l-mübtedî* adlı eserinin anlaşıldığını söylemektedir.¹⁸²

14. Merginânî, “*el-Muhtasar*” lafzını kullandığı zaman Kudûrî’nin *el-Muhtasar* adlı eseri anlaşılmaktadır.¹⁸³

15. Merginânî, fiil içeren rivayetlerde “*el-Mahki*” lafzını kullanmıştır.¹⁸⁴ Kavı içeren bir rivayet söz konusu ise “*el-Mervi*” lafzını kullanmıştır.¹⁸⁵

16. Hanefî âlimlerinin ihtilaf ettikleri durumlarda “*kâlû*” lafzı kullanılmıştır.¹⁸⁶

17. Leknevî, Merginânî’nin “*ve’t-Tahrîcu...*” dediği zaman kendi tahrîcini kastettiğini söylemektedir.¹⁸⁷ Ayrıca Merginânî, “*et-Tahrîc*” lafzını kullanmıştır.¹⁸⁸ Tahrîci başkaları yapmış ise tahriç sahibini zikretmektedir.¹⁸⁹

---

¹⁸¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 64.

¹⁸² İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, VI, 323.

¹⁸³ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 14.

¹⁸⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 100.

¹⁸⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 56, 97, vb. Ayrıca bkz. Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 64.

¹⁸⁶ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 15.

¹⁸⁷ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü’l-Hidâye (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 16.

¹⁸⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, III, 435.

¹⁸⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 327; III, 102.

18. Merginânî, Hanefî âlimleri arasında ihtilâflı olan birçok fikhî meselede “*Yenbeğî en...*” diyerek (şöyle olması gerekir şeklinde) izahlar yapmıştır.¹⁹⁰

19. Eserde İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’nin Hanefî mezhebine muhalefet ettiği görüşleri nakledilmiştir. Nitekim yüz üç yerde İmam Mâlik’in görüşlerine, altı yüz kırk yerde ise İmam Şâfiî’nin görüşlerine yer verilmiştir.¹⁹¹

20. Merginânî, bir mesele hakkında nas veya Hanefî imamlarından gelen bir rivayet yoksa daha sonra gelen Hanefî âlimlerinin görüşlerini “*kîle...*” lafzıyla zikretmeye başlamıştır. Ancak görüşlerini aktardığı âlimlerin isimlerini belirtmemiştir.¹⁹²

21. Merginânî’nin bazen Farsça tabirlere yer verdiği görülmüştür.¹⁹³

22. Merginânî, bazı fikhî meseleleri ele alırken yaşadığı dönemde Buhara, Semerkant ve Fergana şehirlerinin durumları hakkında bilgi vermiştir. Örneğin, Buhara çamurunun necis olup olmadığı hakkında konuşmuştur. Yine o dönemde kullanılan para hakkında bilgi vermiştir.¹⁹⁴

23. Merginânî, birçok meselede iki görüş veya iki rivayet naklettikten sonra herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Sait Bektaş’a göre musannifin bu metodu okuyucuya tercih fırsatı sunmaktadır.¹⁹⁵

---

¹⁹⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 6; V, 28, 273, vb.

¹⁹¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 69.

¹⁹² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 72.

¹⁹³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 9; V, 523, vb.

¹⁹⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 72.

¹⁹⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 73.

24. Eserde tercih edilen görüşler için “*el-esah*”,¹⁹⁶ “*es-sahîh*”,¹⁹⁷ “*el-muhtâr*”¹⁹⁸ ve “*el-ezhar*”¹⁹⁹ lafızları kullanılmıştır.

25. Merginânî, meseleleri ele alırken fikhî kaidelere yer vermiştir.²⁰⁰

26. Merginânî, bazı meselelerde sadece görüşleri aktarmakla yetinmiştir. Farklı görüş sahiplerinin delillerini zikretmemiştir. Hatta çoğu zaman Mâlikî ve Şâfiîlerin görüşlerini zikrederken onların delillerine yer vermemiştir.²⁰¹

27. Merginânî, birçok meselede sahabî kavlini delil getirmiştir.²⁰²

28. Hanefî mezhebine göre sünnet kabul edilen bir davranışın sebebi zikredildiği zaman Hz. Peygamber’in bunu sürekli yaptığına işaret etmek için “*el-muvâzebetu*”²⁰³ ve “*yuvâzibu*”²⁰⁴ lafızlarını kullanmıştır.

---

¹⁹⁶ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 141, 166, 325, vb.

¹⁹⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 132, 339, 349, vb.

¹⁹⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 173; II, 145, 149, vb.

¹⁹⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 156; II, 65; VIII, 153.

²⁰⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 74.

²⁰¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 78.

²⁰² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), tahkik edenin girişi, I, 80.

²⁰³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 100; II, 36, 49, 59, 289.

²⁰⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 99, II, 38.

VI. Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Öncelikle İsam verilerine dayanarak, aynı zamanda farklı kaynaklardan istifade etmek suretiyle yapmış olduğumuz araştırma neticesinde aynı şerhlerin farklı kütüphanelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu şerhlerin çoğu yazma halindedir. Matbu olanlar yeri geldiğinde belirtilecektir. Araştırmamız neticesinde Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine ait olduğunu tespit edebildiğimiz şerhler ve onların üzerine yazılan hâşiye, ta'lik, ihtisar ve tahrir çalışmaları şunlardır:

A. Şerhleri

1. Mahmud b. Ubeydullah el-Hârisî-*Hulâsatü'n-nihâye fi fevâidi'l-Hidâye*

Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ubeydullah b. Sâid el-Hârisî el-Mervezî (ö. 606/1209). Merv şehrinde yaşamış ve orada vefat etmiştir. Belh civarındaki Tâykân'a nispetle kendisine Tâykânî nisbesi de verilmiştir.²⁰⁵ Müellif, Merginânî ile aynı çağda yaşamış bir âlimdir. Serahs ve Belh civarında bulunmuş olması onun Merginânî ile karşılaşma ihtimalini desteklemektedir.²⁰⁶

2. Zâhidî-*Şerhu'l-Hidâye*

Ebü'r-Recâ Necmüddin Muhtar b. Mahmûd ez-Zâhidî el-Gazmînî el-Hanefî (ö. 658/1260). Harizm'in Gazmin kasabasındandır. Birçok eser kaleme alan müellifin, Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından olan *Kunyetü'l-münyeye* adlı eseri ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'na yazmış olduğu *el-Müctebâ* adlı şerhi önemli eserlerindedir.²⁰⁷ Moğol istilâsı sebebiyle pek çok âlimin hayatını kaybetmesi sonucu İslâmî ilimlerde ortaya çıkan boşluğu bir ölçüde gidermeye çalışan Zâhidî, yazmış olduğu eserlerle geçmişin bilgi

---

²⁰⁵ Mehmet Erdoğan, “*Hârisî, Mahmûd b. Ubeydullah*”, DİA, XVII, 204.

²⁰⁶ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 298.

²⁰⁷ Şükrü Özen, “*Zâhidî*”, DİA, XLIV, 81, 83.

birikimini geleceğe aktarmaya çalışmış ve ders halkaları ile nesiller arasında önemli bir köprü vazifesi görmüştür.²⁰⁸

Araştırmamız neticesinde kaynaklarda ez-Zâhidî'nin *Şerhu'l-Hidâye* adlı bir eserine rastlayamadık. Fakat Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan (nr. 181, I-IV, 215 sayfa) olarak fıkıh alanında yazılmış bir eser olduğuna dair kayıt düşülmüştür.

3. Hamîduddin ed-Darîr-*el-Fevâidü'l-fıkhiyye*

Necmü'l-Ulemâ Hamîduddin Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr er-Râmuşî el-Buhârî (ö. 666/1268).²⁰⁹ Kâtip Çelebi bu eserin *el-Hidâye* üzerine yazılan ilk şerh olduğunun söylendiğini ve iki cilt olduğunu belirtmektedir.²¹⁰ Bu eser hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaması göz önüne alındığında Kâtip Çelebi'nin *el-Hidâye* üzerine yazılan ilk şerhin *el-Fevâid (el-Fevâidü'l-fıkhiyye)* olduğunu aktarması onun bu konuda isabetli olabileceği ortaya çıkmaktadır.²¹¹ Suyutî ise *el-Hidâye* üzerine yapılan ilk şerhin Sîgnâkî'nin (ö.714/1314) *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* olduğunu belirtmektedir.²¹² Osman Bayder, Çorum İl Halk Kütüphanesinde bulunan yazma nüshanın kapağında “*Şerhü'l-Hidâye bi tasnîfi ş-Şeyh Allâme Hamiduddin ed-Darîr*” ifadesinin yazılı olduğunu söylemektedir.²¹³ Yazma nüshası *el-Fevâid şerhü'l-Hidâye* adıyla kayıtlıdır. (Çorum İLH 001400, 210 vr.)

---

²⁰⁸ Şükrü Özen, “Zahîdî”, DİA, XLIV, 82.

²⁰⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 215; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 125.

²¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032-2033; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 215.

²¹¹ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), II, 387; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032-2033; Murat Şimşek, Bir Hanefî Klasîği: “*Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 298.

²¹² Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 537.

²¹³ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 121.

4. Habbâzî-Şerhu'l-Hidâye

Ebû Muhammed Celâleddin Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö.691/1292).²¹⁴

Bu eser yazma nüshalarda *Müşkilâtü'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendî, nr. 780.), *Hâşiye ale'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 616; Esad Efendi, nr. 89; Yeni Cami, nr. 406.), *el-Kıfaye fî şerhi'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 212.) olarak da geçmektedir.²¹⁵ Aynı zamanda bu eser *el-Celâliye şerhu'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 780; Beşir Ağa, 276) adıyla kaydedilmiştir.²¹⁶ Ayrıca bu eser Bayezıd (nr. 001983), Veliyyuddin Efendi (nr. 001084) olarak da geçiyor. Yine Süleymaniye-Giresun yazmalarda (003415) numarada geçmektedir.

Habbâzî'nin bu eseri öğrencisi İbnü'r-Rabve Nâsırüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz el-Konevî (ö. 764/1363) tarafından tamamlanmış olup *Tekmiletü'l-Hidâye* adı verilmiştir.²¹⁷

5. Kâdûsî-Şerhu'l-Hidâye

Alaüddin Ali b. Muhammed (İbnü'l-Hasan) el-Hılâtî er-Rikâbî el-Kâdûsî (el-Kârûsî) (ö. 708/1309). Kaynaklarda el-Kârûsî olarak da zikredilmektedir. Sarığının uzunluğundan dolayı kendisine el-Kâdûsî, yanında Hz. Peygamber'den (sav) hatıra olarak kalan üzengi olduğu için er-Rikâbî lakapları verilmiştir. Kahire'de Zahiriyeye medresesinde müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda Zahiriyeye'nin ilk imamıdır.

---

²¹⁴ Mahmud Rıdvanoğlu, “Habbâzî”, DİA, XV, 342-343.

²¹⁵ Mahmud Rıdvanoğlu, “Habbâzî”, DİA, XV, 343.

²¹⁶ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2395.

²¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2033; Cengiz Kallek, “İbnü'r-Rabve”, DİA, XXI, 179; Murat Şimşek, Bir Hanefî Klasîği: “*Merginâni'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 299.

Kaynaklarda müellifin *el-Hidâye*'ye şerh yazdığı nakledilmektedir.²¹⁸ Ancak Leknevî, müellifin *el-Hidâye*'ye ta'likâtlarının olduğunu zikretmektedir.²¹⁹ Kureşî ise, müellifin *el-Hidâye*'ye şerh yazdığını, bu şerhin uzunca olmadığını belirtir.²²⁰

6. Tâcüşşerîa-Nihâyetü'l-kifâye li (fî) dirâyeti'l-Hidâye

Tâcüşşerîa Ömer b. Sadruşşera el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö.709/1309).²²¹ Tâcüşşerîa, Orta Asya Hanefî fıkıh tarihinde ve Buhara'nın siyaset ve hukuk tarihinde etkili olan Buhara'lı Mahbûbî ailesine mensup önemli bir âlimdir. Yine kendisi gibi fakih olan *el-Vikâye* yazarı Mahmud b. Sadrüşşerîa'nın kardeşidir. Mahmud b. Sadrüşşerîa, Burhânüşşerîa lakabıyla bilinmesine rağmen bazı kaynaklarda Tâcüşşerîa olarak zikredilmiş ve *el-Hidâye* şârihi olarak (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1505, vr. 1a) kaydedilmiştir. Muteber Hanefî kitaplarında mutlak olarak zikredildiği zaman Tâcüşşerîa ile *el-Hidâye*'nin şârihi kastedilmektedir. Tâcüşşerîa'nın "*Şârihi'l-Hidâye*", Burhânüşşerîa'nın "*Sâhibü'l-Vikâye*" adıyla bilinen âlimler olduğunu kesinlikle ifade edebiliriz. Zira Sadrüşşerîa es-Sânî, kendi nesep silsilesini Ubeydullah b. Mesûd b. Tâcüşşerîa Ömer olarak zikretmiş, *Şerhü'l-Vikâye*'nin dibacesinde *el-Vikâye* müellifinden söz ederken dedem Burhânüşşerîa ve'd-Dîn Mahmud b. Sadrüşşerîa diye belirtmiştir. Kefevî ve Kâtip Çelebî de bu şekilde kaydetmiştir. Henüz neşredilmemiş olan bu eserin günümüze ulaşan (Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendî, nr. 207, Serez, nr. 821, 822, Fâtih, nr. 713, Sâliha Hatun, nr. 78, 79; Koca Ragıp Paşa Ktp., nr. 556, 557) kayıtlı birçok nüshası vardır.²²²

---

²¹⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 626-627; el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine*, III, 101; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 334; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 124.

²¹⁹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 124.

²²⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 627.

²²¹ Murteza Bedir, "*Tâcüşşerîa*", DİA, XXXIX, 360.

²²² Murteza Bedir, "*Tâcüşşerîa*", DİA, XXXIX, 360-361.

el-Hidâye'ye şerh yazma işi, eser yazıldıktan kısa bir süre sonra Hanefî fukahâsı arasında önemli bir şerh geleneği haline gelmiş ve *el-Hidâye*'yi şerh eden âlimlere özel itibar gösterilmiştir.²²³ Tâcüşşerîa'nın, çağdaşı Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *el-Hidâye*'ye şerh yazmayı düşündüğünü öğrendiğinde bunun, onun üstesinden gelebileceği bir iş olmadığını söylediği nakledilmektedir. Bunun üzerine Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin bu düşüncesinden döndüğü, *el-Hidâye*'nin metoduna göre *el-Vâfi* adlı eserini yazdığı ve onu *el-Kâfi* adıyla şerh ettiği de nakledilmektedir. Bu şerhin sanki *el-Hidâye* şerhi gibi olduğu zikredilmiştir.²²⁴

Tâcüşşerîa, şerhinin giriş kısmında Kirman'a geldiğinde âlimlerin kendisinden *el-Hidâye* okumak istediklerini ifade etmiştir.²²⁵ Bu şerhi ders esnasında tuttuğu notlardan oluşturarak uzun bir süre içerisinde yazdığını söyleyebiliriz.²²⁶ Nitekim "ibâdât" bölümünü 692'de (1293) Kirman'da²²⁷, "eymân" bölümünü 693/1293 yılı Şâban ayının sonunda Kirman'da²²⁸, "hudûd" bölümünü 10 Ramazan 693 yılında²²⁹, "vakıf" bölümünü 694'te (1295) Kirman'da²³⁰, "buyû" bölümünü 695/1296 yılı Şaban ayının sonunda Pazar sabahı Kirman'da tamamladığını kendisi kaydetmiştir.²³¹

Tâcüşşerîa'nın şerhinin Hamidüddin ed-Darîr'nin şerhinden sonra *el-Hidâye*'nin bilinen en eski şerhi olma ihtimali söz konusudur. Müellif, bu şerhinde metnin tamamını şerhe almayarak metnin açıklanması gereken kelime ve cümlelerini "kavlühû"²³² ibaresiyle zikrettikten sonra kendi açıklamalarını da eklemek suretiyle "şerh bi'l-kavl"

---

²²³ Murteza Bedir, "Tâcüşşerîa", DİA, XXXIX, 361.

²²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1997.

²²⁵ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, I, 1b.

²²⁶ Murteza Bedir, "Tâcüşşerîa", DİA, XXXIX, 361.

²²⁷ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, I, 162b.

²²⁸ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, I, 281b.

²²⁹ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, I, 299a.

²³⁰ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, I, 347a.

²³¹ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, II, 47a.

²³² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 37.

denilen şerh tekniğini kullanmıştır. Tâcüşşerîa'nın şerhi çok beğenilmiş ve muteber kaynaklarda kendisine atıflar yapılmıştır.²³³

7. Serûcî-el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye

Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. İbrahim b. Abdilgani el-Harrânî el-Hanefî es-Serûcî (ö.710/1310). Harran civarında Serûc'a bağlı Besune beldesinde dünyaya gelmiştir.²³⁴ Önce Hanbelî fikhî okumuş sonra Hanefî mezhebine geçip *el-Hidâye*'yi ezberlemiştir. Necmeddin Ebû Tâhir İshâk b. Ali b. Yahya ve Kadı Sadreddin b. Süleyman b. Ebi'l-İzz'den ders okumuştur. Mısır Hanefî kâdilkudatlığı görevini üstlenmiştir. Mezhebin önde gelen âlimleri arasında sayılmıştır. Hilâf ilminde eksiksiz bilgiye sahip olmuştur. Hadis, nahiv ve diğer ilimlerle de iştiğal etmiştir. *el-Hidâye*'yi yazmaya uzun bir zaman ayırmış ancak "*Kitâbü'l-eymân*" a kadar yazabilmiştir. Eserini tamamlayamadan vefat etmiştir.²³⁵ Sadece altı cilt olarak yazılabilen bu eser daha sonra Sa'deddin İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463) tarafından altı cilt daha ilave edilerek "*Kitâbü's-siyer*" de mürtedle ilgili bölüme kadar getirilmiştir.²³⁶

Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi; (nr. 785-796 arası), Süleymaniye, (nr. 530-535); Kadızâde Mehmet, (nr. 196, 199, 200, 201); Karaçebizâde, (nr. 164, 172, 173, 202) olarak kayıtlıdır.

Suudi Arabistan'da el-Camiatü'l-İslamiyye'de bu eserin tahkik çalışmalarına 14 kişilik bir grup tarafından doktora tezi olarak başlanmıştır. Yapılan doktora çalışmalarının bitiminden sonra bu eser on beş cilt halinde matbu bir şekilde yayınlanmıştır.²³⁷

---

²³³ Murteza Bedir, "*Tâcüşşerîa*", DîA, XXXIX, 361.

²³⁴ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), I, 201.

²³⁵ el-Askalânî, *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır*,(thk. Ali Muhammed Ömer) s.41; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 107-108.

²³⁶ Ahmet Özel, "*Serûcî*", DîA, XXXVI, s. 573; Ahmet Özel, "*İbnü'd'-Deyrî*", XXI, s. 15.

²³⁷ Adı geçen eserin tahkik edilmiş baskısı için bkz. es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, Dâr-ı Esfâr, Kuveyt, I, 5-6.

8. Siĝnâkî-en-Nihâye fî ŧerhi'l-Hidâye

Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Siĝnâkî (ö. 714/1314).²³⁸

Bazı eserlerde Siĝnâkî'nin Merginânî'nin öĝrencisi olduĝu zikredilmektedir.²³⁹ Ancak Merginânî'nin vefat tarihi (ö. 593/1197) göz önüne alındığında bu tespitin isabetli olmadığı görölmektedir. Siĝnâkî'nin bu eserinin Edirne Selimiye (nr. 639-647 arası) ve Manisa İl Halk (nr. 527, 528, 529, 530, 542) kütüphaneleri yanı sıra başta Süleymaniye olmak üzere İstanbul'un kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. Leknevî, bu eserin *el-Hidâye* ŧerhlerinin en hacimlilerinden olduĝunu belirtmektedir.²⁴⁰ Siĝnâkî, *el-Hidâye*'de yer almayan *Ferâiz* bölümünü ilave ederek bu eserini 700/1300 yılında tamamlamıştır.²⁴¹ Yazma nüshaları mevcut olan bu eser üzerine tahkik çalışmaları da yapılmıştır.²⁴²

Ayrıca bu eser Cemaleddin Ebu's-Sena Mahmud b. Ahmed b. Mes'ud el-Konevî (ö. 770/1369) tarafından *Hülâsatü'n-nihaye fî fevâidi'l-Hidâye* adıyla ihtisar edilmiştir.²⁴³ Bazı kaynaklarda İbnü'z-Zerkeşî Ahmed b. Hasan'ın Siĝnâkî'nin ŧerhini ihtisar ettiĝi belirtilmiştir. İbnü'ş-Şihne'ye göre bu bilgi doĝru değildir.²⁴⁴

---

²³⁸ Rahmi Yaran, “*Siĝnâkî*”, DİA, XXXVII, 164.

²³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032.

²⁴⁰ Rahmi Yaran, “*Siĝnâkî*”, DİA, XXXVII, 164.

²⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032.

²⁴² İlgili tahkik çalışmaları için bkz. es-Siĝnâkî, *en-Nihâye fî ŧerhi'l-Hidâye* (thk. Abdullah b. Abdülaziz b. Türkî el-Uklâ, Yüksek Lisans Tezi olarak).

²⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032; M. Kamil Yařaroĝlu, “*Konevî, Cemaleddin*”, DİA, XXVI, 164; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2396.

²⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; Rahmi Yaran, “*Siĝnâkî*”, DİA, XXXVII, 164.

9. İbnü'l-Harîrî-Şerhu'l-Hidâye

İbnü'l-Harîrî Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Osman b. Ebü'l-Hasan Abdulvahhab b. el-Harîrî el-Ensârî (ö. 728/1328)²⁴⁵ Kâdilkudâtlık makamına ulaşmış, Mısır'da Hanefî mezhebinde uzun yıllar kadılık görevinde bulunmuştur.²⁴⁶ Şemseddin İbnü'l-Harîrî, *er-Risâle fi'l-istibdâl* (Süleymaniye Ktp., Raşid Efendi, nr. 1152, 113a-117b) adlı eserin de sahibidir. Sultan Baybars'a ait bir vakıf malının istibdâline Hanefî kadısı Şemseddin es-Serûcî tarafından fetva verilmesi üzerine bu risaleyi kaleme almış ve istibdâlin caiz olmadığını savunmuştur.²⁴⁷

10. Abdülaziz el-Buhârî-Şerhu'l-Hidâye

Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330) Abdülaziz el-Buhârî, bu eserini *Kitâbün'-nikâh*'a kadar yazmış, tamamlayamadan vefat etmiştir.²⁴⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *el-Hidâye* müellifi Merginânî'nin öğrencisi olan Şemsü'l-Eimme el-Kerderî'nin öğrencisidir. *el-Hidâye*'ye şerh yazan Kıvamüddin el-Kâkî ve Habbâzî de Abdülaziz el-Buhârî'nin öğrencisidir.²⁴⁹

---

²⁴⁵ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, IV, 39; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397; Murat Şimşek, Bir Hanefî Klasîği: “Merginânî'nin *el-Hidâye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 300.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), XVIII, 306-307; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, (thk. İbrahim Şemseddin), III, 196-197.

²⁴⁷ Ahmet Akgündüz, “İstibdâl”, DİA, XXIII, 320; Hasan Özer, *Kâfiyecî ve İstibdâl Hakkındaki İki Eserinin Tahkik ve Tercümesi*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 18, 2011, s. 170.

²⁴⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 428; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 188; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 94; Taşkôprizâde, *Miftâhü's-saâde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âtü'l-'ulûm*, II, 165; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: Merginânî'nin *el-Hidaye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 300.

²⁴⁹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 94.

11. İbnü'z-Zerkeşî-Şerhu'l-Hidâye

İbnü'z-Zerkeşî Şihabüddin Ahmed b. Hasan (ö. 737/1336)²⁵⁰ İbnü'z-Zerkeşî'nin bu eserinin Siğnâkî'nin muhtasarı olarak yazıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.²⁵¹ Ancak İbnü'ş-Şihne, Kureşî'nin Siğnâkî şerhinin muhtasarı olarak zikrettiği eserin *Şerhu'l-Hidâye*'den farklı bir eser olması gerektiğini söylemiştir. Zira kendisinin bu şerhi incelediğini, herhangi bir ziyadede bulunmaksızın Serûcî'nin şerhinin ihtisarı olduğunu, Siğnâkî'nin şerhindeki konulardan herhangi bir alıntı görmediğini ifade etmiştir.²⁵² İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*'de İbnü'z-Zerkeşî'nin adını Şihabüddin Ahmed b. İbrahim b. Dâvud el-Halebî olarak nakletmektedir.²⁵³

12. İbnü Abdilhak el-Vâsîfî-Şerhu'l-Hidâye

İbnü Abdilhak Ebû İshak Burhanüddin İbrahim b. Ali b. Ahmed b. Yusuf b. İbrahim el-Vâsîfî (ö. 744/1344). İbnü Abdilhak el-Vâsîfî olarak tanınmıştır.²⁵⁴ Her ikisi de *el-Hidâye*'ye şerh yazmış olan Şemseddin İbnü'l-Harîrî ve Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrahim es-Serûcî gibi devrin önemli âlimleri onun hocaları arasında yer alır. Şemseddin İbnü'l-Harîrî'nin vefatından sonra Mısır Hanefî kâdilkudâtlığı görevine getirilmiştir.

---

²⁵⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 157; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 111; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 301.

²⁵¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 157.

²⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037-2038; Rahmi Yaran, “*Siğnâkî*”, *DİA*, XXXVII, 165; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 301.

²⁵³ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 109.

²⁵⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 93; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 15; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 301.

Müellif fikhî meselelerle ilgili hadisleri, sahâbe ve tâbiîn görüşlerini de kaydetmiş olduğu bu eserini tamamlayamamıştır.²⁵⁵

13. Tâcüddin İbnü't-Türkmanî-Şerhu'l-Hidâye fî furûi'l-Hanefiyye (Şerhu'l-Hidâye li'l-Merginânî)

Tâcüddin Ahmed b. Osman b. İbrahim b. Mustafa b. Süleyman İbnü't-Türkmanî el-Mardinî (ö. 744/1343).²⁵⁶ Alâüddin Ali b. Osman'ın kardeşidir. Cemaleddin Abdullah b. Alâüddin Ali b. Osman'ın da amcasıdır.²⁵⁷ Müellifin bu eseri tamamlanmamıştır.²⁵⁸

14. Alaüddin İbnü't-Türkmanî-Şerhu'l-Hidâye

Ebü'l-Hasen Alaüddin Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa b. Süleyman el-Mardinî, Kâdilkudât İbnü't-Türkmanî (ö. 750/1349).²⁵⁹ Aşağıda bu müellif hakkında bilgi verilecektir.

15. Cemaleddin İbnü't-Türkmanî-Şerhu'l-Hidâye

Cemaleddin Abdullah b. Alaüddin Ali b. Osman İbnü't-Türkmanî el-Mardinî (ö. 769/1368)²⁶⁰

---

²⁵⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 93; et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 211-212; Saffet Köse, “İbn Abdülhak el-Vâsıt”, DİA, XIX, 275.

²⁵⁶ İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, s. 115-117; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 301.

²⁵⁷ H. Mehmet Günay, “İbnü't-Türkmânî, *Tâceddin*”, DİA, XXI, 235; Selahattin Polat, “İbnü't-Türkmânî *Alâeddin*”, DİA, XXI, 234.

²⁵⁸ İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, s. 117.

²⁵⁹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2398; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 302.

²⁶⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2398.

Müellif, Ebü'l-Hasen Alaüddin Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa b. Süleyman el-Mardinî İbnü't-Türkmanî (ö. 750/1349)'nin oğludur. Bu çalışma babasının *Şerhu'l-Hidâye* adlı eserinin devamıdır. Babasının ölümü üzerine yarım kalan kitabı aynı adla tamamlamıştır.²⁶¹

16. Tâcüddin İbn Mektum el-Kaysî-*Şerhu'l-Hidâye*

Tâcüddin İbn Mektum Ahmed b. Abdülkadir b. Ahmed b. Mektum b. Ahmed b. Muhammed b. Süleym b. Muhammed en-Nahvî el- Kaysî el-Mısırî (ö. 749/1349)²⁶² *el-Hidâye*'ye şerh yazan Hanefî fakih Serûcî'nin öğrencisidir.²⁶³ Tâcüddin İbn Mektum el-Kaysî, fıkıh, nahiv, luğat ve hadis ilminde ilerlemiş ve söz sahibi olmuştur.²⁶⁴

17. Çârperdî-*Şerhu'l-Hidâye*

Ebü'l-Mekârim Fahrüddin Ahmed b. Hasan b. Yusuf et-Tebrizî el-Cârberdî (el-Çârperdî) (ö. 746/1346) *el-Hidaye*'ye şerh yazan ilk Şafî fakihidir.²⁶⁵ Beyzavî'nin öğrencisidir. Beyzavî'nin *el-Minhâc* adlı usûlü fikha dair eserine şerhi ve Zemahşerî'nin tefsirine on ciltlik bir hâşiyesi vardır.²⁶⁶

---

²⁶¹ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 302.

²⁶² et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 381; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397.

²⁶³ et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 382; Ahmet Özel, “*Serûcî*”, DİA, XXXVI, 572.

²⁶⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, VIII, 273.

²⁶⁵ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 298.

²⁶⁶ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, III, 9; Mehmet Şener, “*Çârperdî*”, DİA, VIII, 231.

18. Kâkî-Mi'râcü'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye

Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî es-Sencarî el-Kâkî (ö. 749/1348).²⁶⁷ Kâkî, Tirmizî'de tanınmış Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Abdülaziz el-Buhârî ve Hüsameddin es-Siğnâkî'den fıkıh okumuştur. Daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Ölünceye kadar öğretim ve fetvâ ile meşgul olmuştur. Kâkî, bu eserini 21 Muharrem 745 (4 Haziran 1344) yılında tamamlamıştır. Eserinde dört mezhep imamının görüşlerini toplayıp sahih ve tercih edilebilir olanlarını belirtmiş ve istidlâl yollarını açıklamıştır. Eserde zaman zaman *el-Hidâye*'nin metni olan *Bidâyetü'l-mübtedî* ile *el-Câmiu's-sağîr*'in ibareleri karşılaştırılmıştır. Ayrıca *el-Hidâye*'de yer almayan Ferâiz konusu Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı esas alınarak şerhin sonuna ilave edilmiştir. Günümüze birçok yazma nüshası ulaşmış olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, (I-VI, nr. 552); Kadızâde Mehmed, (I-IV, nr. 177); Mahmud Paşa, (I-VII, nr. 205); Karaçelebizâde Hüsameddin, (I-V, nr. 140); Esad Efendi, (I-III, nr. 986); Fâtih, (I-IV, nr. 1974-1978) olarak kayıtlıdır.²⁶⁸ Yine bunların dışında Süleymaniye, Atıf Efendi, Nurosmeniye, H. Selim Ağa, Köprülü, Millet, Murat Molla, Topkapı gibi İstanbul kütüphaneleri ile Edirne ve Adana gibi Anadolu kütüphanelerinde de yazma nüshaları mevcuttur.

Bu esere Takiyyüddin eş-Şihni tarafından *Hâşiye alâ Mi'râcü'd-dirâye* adıyla hâşiye yazılmıştır.²⁶⁹ *Hediyyetü'l-ârifîn*'de el-Kâkî'ye *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eser de nispet edilmektedir.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 186; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 155.

²⁶⁸ Hüseyin Kayapınar, “*Kâkî*”, DİA, XXIV, 216.

²⁶⁹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2398.

²⁷⁰ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 155; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 302; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397.

Kâkî'nin *Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eseri üzerine Suudi Arabistan'da el-Câmiatü'l-İslâmiye'de tahkik çalışmaları yapılmıştır.²⁷¹

19. İtkânî-Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân (*Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-zaman fî âhiri'l-evân*)

Ebû Hanîfe Kıvâmuddin Emîr Kâtip b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbi el-İtkânî (veya Etkânî) el-Otrârî²⁷² (ö. 758/1357). Farâb diğer bir deyişle Otrâr²⁷³ bölgesine bağlı İtkân'da eğitim görmüştür. Dımaşk'a ve Kahire'ye gitmiş, daha sonra Bağdat'a geri dönmüştür. Bağdat'ta kadılık ve Meşhed-i Ebî Hanîfe'de müderrislik yapmıştır. Dımaşk'a tekrar gidip Zahiriyye ve Genciyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Şafîî âlimi Takiyyuddin es-Sübki ile aralarında sert ilmi tartışmalar yaşanmıştır. Daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Memlüklerin önde gelen şahsiyetlerinden olan Emîr Sargatmış'ın yaptırdığı Sargatmışiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.²⁷⁴ Sargatmış'ın, Emîr Kâtip el-İtkânî'den medresesinde sadece Hanefî fikhını okutmasını ve *el-Hidâye*'ye şerh yazmasını istediği nakledilmiştir. Hanefî fikhına son derece hâkim oluşu ve bağlılığı sebebiyle ikinci Ebû Hanife olarak da isimlendirilmiştir.²⁷⁵

---

²⁷¹ Bkz. Kâkî, *Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye*, (thk. Abdullah b. Muhammed el-Karnî), el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1437/2016, Doktora Tezi Olarak.

²⁷² Bazı kaynaklarda el-Otrârî nisbesi de eklenmiştir; bkz. İbn Nâsirüddin, *Tavzîhü'l-müştebih*, (thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî), I, 129; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu 'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, XIII, 24.

²⁷³ Otrâr şehri, Yangikent veya Yangıkent adı ile anılmakta olan Orta Asya Oğuz şehirlerindedir; bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 334-335; et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), II, 223.

²⁷⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu 'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, X, 325-326; İbn Râfi', *el-Vefâyât*, (thk. Sâlih Mehdî Abbâs), II, 205-206; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I, 470; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethü'l-mübîn fî tabakâtü'l-usûliyyin*, II. s. 174; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-karni's-sâbi'*, I, 158.

²⁷⁵ Ahmet Akgündüz, "İtkânî", DİA, XXIII, 464-465.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin son derece bilgili, Arap dili ve beleğatına hâkim ve Hanefî mezhebinin en önde geleni olduğu, ancak mezhebinin görüşlerini savunurken keskin dilli, öfkeli, aşırı mutaasıp olduğu kaynaklarda nakledilmektedir.²⁷⁶

Eserin mukaddimesinde belirtildiğine göre müellif 721/1321 yılında yapmış olduğu Kahire ziyaretinde şerhine başlamış, Bağdat ve Arran'da çalışmalarını sürdürmüş, Dımaşk'a ikinci gelişinde h. 747 yılı Rebûlevvel (m. Temmuz 1346) ayında yaklaşık yirmi altı yıl sonra eserini tamamlamıştır.²⁷⁷ Kureşî, bu şerhin çok uzun ve çok değerli bir eser olduğunu zikretmiştir.²⁷⁸

Bu eserin "*kasâme*"den "*meâkil*"e kadar tahkiki Ezher Üniversitesinde tez olarak hazırlanmıştır.²⁷⁹

Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Beşir Ağa (nr. 63 ve nr. 1320), Ayasofya, (nr. 1321) olarak kayıtlıdır. Ayasofya'da 3 nüsha daha vardır.

Ayrıca Mahmûdiye Kütüphanesinde büyük altı cilt halinde (nr. 1076-1081) eserin yazma nüshası mevcuttur.²⁸⁰

---

²⁷⁶ es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd vd.), I, 623; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-karni's-sâbi'*, I, 158; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyin*, II. s. 174; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 50; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 138-139.

²⁷⁷ Ahmet Akgündüz, "*İtkânî*", DİA, XXIII, 465.

²⁷⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, IV, 129.

²⁷⁹ Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 302.

²⁸⁰ İbn Ebû'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 63.

20. Necmeddin Tarsûsî-Şerhu'l-Hidâye

Necmüddin Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Ahmed et-Tarsusî (758/1357).²⁸¹ Babasının vefatından sonra Dımaşk kâdı'l-kudâtlığına getirilmiştir. Ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Kaynaklarda Necmeddin et-Tarsusî'ye Şerhu'l-Hidâye li'l-Merginânî adlı beş ciltlik bir eser nispet edilmektedir.²⁸²

21. Hamiduddin ed-Dihlevî-Şerhu'l-Hidâye

Hamiduddin Muhlis b. Abdullah el-Hindî ed-Dihlevî (ö. 764/1363).²⁸³ Kâtip Çelebî, müellife isnad ettiği bu eserin güzel bir şerh olduğunu ve tamamlanmadığını belirtmiştir.²⁸⁴

Yazma nüshası Veliyyüddin Efendi, (nr. 1319) olarak kayıtlıdır.

22. Ğayasburî-Şerhu'l-Hidâye

Hüseyin b. Ömer el-Arizî el-Ğayasburî el-Hindî (ö. 798/1395).²⁸⁵ Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

---

²⁸¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 16; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2398; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 302.

²⁸² İbn Kâdî Şühbe, *Târih*, (thk. Adnan Derviş) III, 119; Muharrem Kılıç, "*Tarsûsî, Necmeddin*", DİA, XL, 114.

²⁸³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2039; Saîd Hasan b. Muhammed Murtaza en-Nedvî, *el-Mektebetü'l-Kur'âniyye fi'l-Hind*, s. 30; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, s. 101.

²⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2039.

²⁸⁵ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2400; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, s. 101.

23. Gücühevî-Şerhu'l-Hidâye

Şeref b. İbrahim es-Semnânî el-Gücühevî el-Hindî (ö. 808/1405).²⁸⁶ Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

24. Hüdâdâd ed-Dihlevî-Şerhu'l-Hidâye

Bu eserin müellifi Hüdâdâd (Allah-dâd) el-Hindî ed-Dihlevî (ö. 870/1465) olarak geçmektedir.²⁸⁷

Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi (nr.793), Şehit Ali Paşa, (nr.725), Pertev Paşa, (nr. 202) olarak kayıtlıdır.

25. Sadüddin ed-Dihlevî-Şerhu'l-Hidâye

Sadüddin (Tâcüddin)²⁸⁸ Mahmud b. Muhammed ed-Dihlevî (ö. 891/1485).²⁸⁹

Yazma nüshası Ragıp Paşa, (nr. 548) olarak kayıtlıdır.

26. Muhammed el-Guvalyârî-Şerhu'l-Hidâye

Muhammed Ğavs b. Abdullah b. es-Seyyid Hamîdüddin el-Guvalyârî (el-Gevâliyârî) ed-Dihlevî (ö. 970/1563).²⁹⁰ Müellif hakkında detaylı bilgiye rastlayamadık.

---

²⁸⁶ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2401; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, s. 101.

²⁸⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2036; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2410; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 306; Saîd Hasan b. Muhammed Murtaza en-Nedvî, *el-Mektebetü'l-Kur'âniyye fi'l-Hind*, s. 30.

²⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1806.

²⁸⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 450; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2403.

²⁹⁰ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 247; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 438; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2406.

27. Veliyyullah ed-Dihlevî-Şerhu'l-Hidâye

Veliyyullah ed-Dihlevî.²⁹¹ *el-Binâye*'yi tahkik edenin zikretmiş olduğu Veliyyullah ed-Dihlevî ismi, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* adlı eserin sahibi Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim b. Vecihüddin ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1176/1762)²⁹² olması muhtemeldir.

28. Kurlânî-el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye

Celâleddin b. Şemseddin el-Hârizmî el-Kurlânî (ö. 767/1366). Hanefî fukahâsından olan Celâleddin el-Kurlânî'nin bilgili, fazilet sahibi ve kendisine rağbet edilen bir âlim olduğu nakledilmektedir. *el-Hidâye* şârihlerinden es-Siğnâkî ve Abdülaziz el-Buhârî'nin öğrencisidir.²⁹³ *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*'nin (I-IV Kalküta, 1831-1834; Bombay 1279; Kazan 1304) baskıları ve *Fethu'l-kadîr* ve *el-Înâye* ile birlikte (I-IX, Kahire 1319) baskısı mevcuttur.²⁹⁴

29. Ömer b. İshak Gaznevî-et-Tevşîh şerhu'l-Hidâye (Bahru'r-rivâye ve'd-dirâye fî tevşîhi'l-Hidâye)

Ebü Hafs Sirâcüddin Ömer b. İshak b. Ahmed el-Gaznevî el-Hindî (ö. 773/1372). Kendisi Sirâcü'l-Hindî olarak tanınmaktadır. Kâriü'l-Hidâye Ebü'l-Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali ile karıştırılmaktadır. İlk olarak Türkistan bölgesinde Vecihüddin ed-Dihlevî, Şemseddin el-Hatîb ed-Dûlî, Sirâceddin es-Sekafî ve Rükneddin el-Bedâûnî gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Mekke'de Şeyh Hızır'dan es-Sühreverdi'nin *Avârîfü'l-meârif*'ini okuyarak tasavvuf eğitimi almıştır. Kahire'de *el-Hidâye* şârihi Alâüddin İbnü't-Türkmânî, Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfehânî ve Ahmed b. Mansûr

---

²⁹¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 9, (Damadzâde, nr.838-840, Süleymaniye, nr. 433)

²⁹² Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyyullah”, DİA, XXXVIII, 260.

²⁹³ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 58; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034; Heyet, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*, “Terâcümü'l-fukahâ (el-Kurlânî)”, II, 419.

²⁹⁴ Ahmet Özel, “Fıkah, Literatür”, DİA, XIII, 15.

el-Cevherî gibi önemli âlimlerden ders almıştır. Mısır Hanefî mezhebi kâdilkudâtlığına getirilmiştir.²⁹⁵

Birçok eser kaleme alan Sirâcüddin Ebû Hafs Ömer b. İshak b. Ahmed el-Gaznevî'nin *el-Hidâye*'ye uzunca bir şerh yazdığı ancak tamamlayamadığı nakledilmiştir.²⁹⁶ Müellifin bu eseri kaynaklarda *et-Tevşih* adıyla zikredilmektedir.²⁹⁷ Eserin cedel metoduna göre yazıldığı belirtilmiştir.²⁹⁸

Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed (nr. 208, 252-565 vr.) olarak kayıtlıdır.

30. İbnü'l-Ekrab-er-Riâye fî tecrîd-i mesâili'l-Hidâye

Ebu'l-Melih İbnü'l-Ekrab Muhammed b. Osman b. Musâ el-Hanefî (ö. 774/1373). İbnü'l-Ekrab zamanında Halep'in önde gelen âlimlerinden olup fazilet sahibidir. İlimde ustalaşmıştır. Atâbekiyye²⁹⁹ ve Kılıciyye³⁰⁰ medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kendisinin ilimde usta, reîs, heybetli, âlim, iyiliksever, cömert, vakar sahibi bir kişi

---

²⁹⁵ Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ömer b. İshak", XIII, 487.

²⁹⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-karni's-sâbi*, I, 505.

²⁹⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1234-1235; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 42.

²⁹⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1234-1235; Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ömer b. İshak", XIII, 487.

²⁹⁹ Kaynaklarda Atabekiyye adıyla iki farklı medreseden bahdedilmiştir. Birincisi 618 yılında Şihabüddin Tuğrul Atabek tarafından Halep'te inşa edilen Atabekiyye Medresesi'dir. Müellif bu medresede müderrislik yapmış olmalıdır. Zira bu medrese Hanefî medreseleri başlığı altında zikredilmiştir. Bkz. İbn Şeddâd; *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, (thk. Yahya Zekeriyya Abbâre), I, 273, 285. Diğerisi ise Dımaşk'ın Sâlihiyye mahallesinde inşa edilen Şafiî fikhinin okutulduğu Atabekiyye Medresesi'dir. Bu medrese el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddîn Mûsâ'nın (ö. 635/1237) hanımı Terken (Türkân) Hatun bint Sultan İzzeddin Mes'ûd b. Kutbeddin Mevdûd b. Atabek Zengi b. Aksungur (ö. 640/1242) tarafından inşa edilmiştir. Terken Hatun bu medreseyi vakfettikten sonra vefat etmiş ve medresenin hazîresine defnedilmiştir. Bkz. en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, (thk. İbrahim Şemseddin), I, 96.

³⁰⁰ Sultan Mücâhid b. Muhammed b. Şemseddin Mahmûd b. Kılıçarslan en-Nûrî tarafından Dımaşk'ta inşa edilen bir medresedir. Bkz. İbn Şeddâd; *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, I, 280.

olduğu zikredilmiştir.³⁰¹ Kaynaklarda İbnü'l-Ekrab'ın *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu *er-Riâye fî tecrîd-i mesâili'l-Hidâye* adlı eserden bahsedilmektedir.³⁰²

31. Kureşî-Evhâmü'l-Hidâye/Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkı'a fî'l-Hidâye ve'l-Hulâsa

Muhyiddin Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Sâlim Ebi'l-Vefâ el-Kureşî (ö.775/1373). Ziriklî, müellifin *el-Înâye fî tahrîr-i ehâdîsi'l-Hidâye* adlı eserinden ayrı olarak *Evhâmü'l-Hidâye*'yi zikretmektedir.³⁰³ Kureşî, içerisinde Hanefî âlimlerinin tanıtıldığı *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* adlı meşhur biyografi eserinin de sahibidir. Ayrıca *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkı'a fî'l-Hidâye ve'l-Hulâsa* adlı eser Kureşî'ye nispet edilmektedir. Bu eserde *el-Hidâye* ile Hüsameddin Ali b. Ahmed er-Râzî'nin *Hulâsatü'd-delâil fî tenkîhi'l-mesâil* adlı eserinde geçen âlimler kısaca tanıtılmaktadır. Alfabetik olarak düzenlenmiştir.³⁰⁴ Adı geçen bu eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami bölümünde (nr. 872) kayıtlıdır.

32. İbnü's-Sâiğ-İfsâhu'l-kifâye li izâhi kitabi'l-Hidâye

İbnü's-Sâiğ (Sâyiğ) Muhammed b. Abdurrahman b. Ali b. Ebi'l-Hasan el-Hanefî ez-Zümürüdî (ö.776/1375)³⁰⁵ Bu eserin İbnü's-Sâiğ'e ait olduğu nakledilmektedir.³⁰⁶ Seçkin Hanefî fakihlerindendir. Kahire'de müftülük yapmış ve kazaskerliğe yükselmiştir. Dârü'l-Adl'da fetva veren ilk Hanefî âlimdir.³⁰⁷ Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine şerh yazan Tâceddin İbnü'-Türkmânî, Alâüddin İbnü't-Türkmânî ve Abdilhak el-Vâsîtî'nin

---

³⁰¹ Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), II, 45; el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, IV, 44; el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 51.

³⁰² İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 268; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), III, 187; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 167; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

³⁰³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 42; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

³⁰⁴ Ahmet Özel, "Kureşî", DİA, XXVI, 441.

³⁰⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 266.

³⁰⁶ el-Makrîzî, *Dürerü'l-ukûdi'l-feride fî terâcimi'l-'a'yâni'l-müfide*, (thk. Mahmud el-Celîlî), III, 257; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

³⁰⁷ el-Makrîzî, *Dürerü'l-ukûdi'l-feride fî terâcimi'l-'a'yâni'l-müfide*, (thk. Mahmud el-Celîlî), III, 257.

öğrencisidir. Bûsirî'nin meşhur *Bürde*'sine *er-Rakmu ale'l-Bürde* adıyla bir şerh yazmıştır.³⁰⁸

33. Bâbertî-el-Înâye şerhu'l-Hidâye

Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786).³⁰⁹ Bazı kaynaklarda el-Bâbertî'nin ismi Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî olarak nakledilmektedir.³¹⁰

Doğduğu memleket olan Bayburt'a (Bâbirt) nispetle Bâbertî, Anadolu'ya nispetle er-Rûmî denmiştir. Bazı kaynaklarda Bağdat yakınlarındaki Bâbertâ köyüne³¹¹ nispet edildiği nakledilmektedir. Ancak er-Rûmî nisbesi onun Bâbertâ'ya değil Bayburt'a nispet edilmesinin daha doğru olacağını güçlendirmektedir. İbn Kudâme el-Makdîsi, Ebû Hayyân el-Endelûsî ve *el-Hidâye* şârihi el-Kâkî önde gelen önemli hocalarından sayılır.³¹²

el-Înâye, *el-Hidâye*'nin en önemli şerhlerindedir. Başta Siğnâkî'nin *en-Nihâye*'si olmak üzere çeşitli *el-Hidâye* şerhlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Dil, gramer ve fıkıh usûlü yönünden tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği eserde yer yer diğer şârihler eleştirilmiştir. Şerhte zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine değinildiği gibi Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin içtihat ve delilleri değerlendirilirken sonraki Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmiştir. Sâdî Çelebî (ö. 945/1539) ve Muhammed b. İbrahim ed-Dûrûrî'ye (ö. 1066/1656) ait olan iki hâşiyesi bulunan eserin *Fethü'l-kadîr*,

---

³⁰⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 266; Saffet Köse, "İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüdü", XXI, 196-197.

³⁰⁹ Arif Aytekin, "Bâbertî", DİA, IV, 377; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

³¹⁰ el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 298; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 276; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 195.

³¹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 307.

³¹² Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 197; Arif Aytekin, "Bâbertî", DİA, IV, 378.

Kurlânî'nin *el-Kifâye*'si, Sâdî Çelebî'nin hâşiyesi ve Ahmed Şemseddin Kâdızâde'nin *Fethü'l-kadîr* tekmilesi ile birlikte çeşitli baskıları ve müstakil baskıları mevcuttur.³¹³

34. İbn Ebü'l-İz-et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye

İbn Ebü'l-İz Sadrüddin Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 792/1390). Dımaşk'ta doğdu. Âlim yetiştiren bir aileye mensuptur. Dımaşk'ta ilim tahsil etmiştir. İbn Teymiye'nin öğrencileri İbn Kayyım el-Cevziyye ile Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'den istifade etmiştir. Onun Selefi görüşleri benimsemesinde bu âlimler etkili olmuştur. İbn Ebü'l-İz, Hanefî mezhebine bağlı bir çevrede yetişmesine ve ailesi içinden birçok Hanefî âlimin yetişmiş olmasına rağmen diğer mezhepler hakkındaki geniş bilgisi, ayrıca taklide ve mezhep taassubuna karşı çıkması sebebiyle gerektiğinde mezhebinin yerleşik içtihatlarına aykırı görüşleri tercih ettiği görülmektedir.³¹⁴

İbn Ebü'l-İz'in *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye* adlı eseri *el-Hidâye*'deki anlaşılması güç bazı ibareleri açıklayan bir çalışmadır. Nitekim İbn Ebü'l-İz eserin mukaddimesinde *el-Hidâye*'yi mütâlaa ederken müşkil yerler gördüğünü ve onlara dikkat çekmek istediğini ifade etmiştir.³¹⁵ Eser beş cilt olarak yayımlanmıştır.³¹⁶

35. Tibbânî-el-İnâye bi şe'ni'l-Hidâye

Celal b. Ahmed b. Yusuf es-Sirî et-Tibbânî el-Hanefî (ö. 793/1391). Kaynaklarda müellifin adı Celalüddin Resula b. Ahmed b. Yusuf et-Tibbânî olarak da nakledilmektedir. Alâüddin Türkmânî'den Buhârî'yi dinlemiştir. İbn-i Hişam ve İbn-i Akîl'den Arap dilini almıştır. Her ikisi *el-Hidâye* şârihi olan Kıvâmüddin Emir Kâtip el-

---

³¹³ Arif Aytakin, "*Bâbertî*", DİA, IV, 378.

³¹⁴ Ferhat Koca, "*İbn Ebü'l-İz*", DİA, XIX, 468-469.

³¹⁵ Bkz. İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (thk. Abdülhakîm b. Muhammed Şakir), I, 238.

³¹⁶ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (thk. Abdülhakîm b. Muhammed Şakir), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.

İtkânî ile Kıvâmüddin el-Kâkî'den fıkıh öğrenmiştir. Kendisine yapılan kadılık tekliflerini reddetmiştir. Birçok eser kaleme almıştır.³¹⁷

Müellifin bu eserinin yazma nüshası Rabat (nr. 201) olarak kayıtlıdır.³¹⁸

36. Abdurrahman b. Üsamüddin-Şerhu'l-Hidâye

Abdurrahman b. Üsamüddin (ö. 799/1397'den sonra). Eserin yazma nüshaları Berlin, (nr. 4494), İsmihan Sultan, (nr. 160), Ragıp Paşa, (2048) olarak kayıtlıdır.³¹⁹

37. Muslihuddin Mustafa Karamânî-İrşâdü'd-dirâye bi şerhi'l-Hidâye

Muslihuddin Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş el-Karamânî (ö. 809/1406). Sargatmışiyye medresesinde ve Kahire'deki birçok medresede müderrislik yapmıştır. Ebü'l-Leys Semerkandî'nin *mukaddimetü's-salât* kitabına *et-Tavzih* adlı şerhi vardır.³²⁰

İrşâdü'd-dirâye bi şerhi'l-Hidâye'nin yazma nüshaları Amasya İl Halk Kütüphanesi, (nr. 308) ve Burdur İl Halk Kütüphanesi, (nr. 649) olarak kayıtlıdır.

et-Tavzih'in yazma nüshaları ise başta Süleymaniye Ktp., Fâtih, (nr. 1268, 1789, 1791, 1792, 1793), Ayasofya, (nr. 1270, 1272), Damad İbrahim, (nr. 564), Denizli (nr. 203) ile Beyazıt Devlet Ktp., Atıf Efendi, Nurosmaniye, Hacı Selim Ağa, Zeytinoğlu gibi İstanbul kütüphanelerinde ve Manisa, İskilip, Adıyaman gibi Anadolu kütüphanelerinde yazma nüshaları mevcuttur.

---

³¹⁷ el-Askalânî, *el-Mecmeü'l-Müessis*, IV, 178; el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 424; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 148-149; el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, I, 545; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1824.

³¹⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2400.

³¹⁹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2400.

³²⁰ İbn Şahin, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), III, 144; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi li ehli'l-karni't-tâsi'*, X, 160; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 234; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2401.

38. Cürcânî-Şerhu'l-Hidâye

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413). Bu şerh üzerine Ebussaâdat Muhammed b. Ahmed b. Yezid b. Muhammed es-Serâyî el-Acemi (İbnu bintil Aksarayî)'nin (ö. 859/1455) *Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye li'l-Cürcanî* adlı eseri mevcuttur.³²¹

Bu eserin Esîrüddin el-Ebherî'nin mantık alanında telif ettiği *Hidâyetü'l-hikme*'ye yazılmış bir şerh olma ihtimalinin söz konusu olabileceği belirtilmektedir.³²² Ancak Sehâvî'nin aktardığına göre el-Cürcânî, Hanefî fikhındaki *el-Hidâye*'ye ayrı şerh yazmış, *Hidâyetü'l-Hikme*'ye de ayrı bir şerh yazmıştır.³²³

39. Hısnî-Şerhu'l-Hidâye

Takiyyüddin Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdülmümin el-Hüseynî el-Hısnî eş-Şafî (ö. 829/1425). Şafî mezhebinin önde gelen âlimlerindedir. Tasavvuf ilmiyle uğraşmıştır. Zühd ve takva ehli biri olduğu nakledilmektedir. Ömrünün sonlarına doğru kendini hayır işlerine adanmıştır. Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından olan *el-Hidâye*'ye şerh yazmış olması onun Hanefî fikhına da hâkim olduğunu açıkça göstermektedir.³²⁴

40. Koçhisârî-Şerhu'l-Hidâye

Alâüddin Ali b. Musa b. İbrahim Koçhisârî (Kochisarî) (ö. 841/1437). Sa'deddîn Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'den ders almıştır. Hocası Sa'deddîn Teftâzânî'nin

---

³²¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2038, Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2401.

³²² Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", DİA, VIII, 136; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 308.

³²³ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, V, 329.

³²⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2039; Radiyyüddin el-Gazzî, *Behcetü'n-nâzirîn*, s. 168-170; Cengiz Kallek, "Hısnî", DİA, XVII, 400-401.

Miftâhü'l-Ulûm'a yazmış olduğu şerhe hâşiyesi meşhurdur. Kâhire Eşrefiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.³²⁵ Habeşî, Koçhisârî'nin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu şerhten söz etmektedir.³²⁶ Eserin yazma nüshası Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla, (nr. 985, I-II, 320-277 vr.) olarak kayıtlıdır. Ancak kütüphane kaydında eserin Kelâm alanı ile ilgili olduğuna dair not düşülmüştür.

41. Kadı Abdurrahim-Zübdetü'd-dirâye alâ kitabi'l-Hidâye

(Kadı Abdurrahim) Abdurrahim b. Ali Amidî el-Hanefî (ö. 850/1447).³²⁷

Eserin yazma nüshaları Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi (nr. 865, 294 vr.), (nr. 864, 551 vr.); Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, (nr. 1896), Laleli, (nr. 1072) olarak kayıtlıdır.

42. Bedreddin Aynî-el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye

Ebû Muhammed Bedrüddin b. Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451). Babası aslen Ankara'lı Halep'te dünyaya gelmiştir. Bedreddin Aynî ise ailesinin daha sonra yerleştiği Ayıntab'da (Gaziantep) dünyaya gelmiştir. Ulemâ ailesine mensup olup ilk tahsilini Gaziantep'te yapmıştır. Halep'e gidip Cemal Yusuf el-Malatî'den (ö. 803/1400) *el-Hidâye*'yi okumuştur. Memleketine geri dönmüştür. Sonra yine ilim yolculuğuna çıkarak Malatya'da Bedreddin el-Keşşâfi, Besni'de (Behesna) Veliyyüddin el-Behesnî, Kâhta'da Alâüddin el-Kahtâvî'den ders almıştır. Hacc dönüşü Beytü'l-Makdis'te Alâüddin Ali es-Sîrâmî'den ders almaya başlamış ve hocası ile birlikte Kahire'ye yerleşmiştir. Tasavvufla ilgilenmiştir. Kahire'de Sirâcüddin el-Bulkînî (805/1403), Ebü'l-Feth Askalânî (ö. 793/1391), Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404), Takiyyüddin ed-Decvî (ö. 809/1407) gibi meşhur âlimlerden fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis,

---

³²⁵ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 731; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 64; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 535.

³²⁶ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2401.

³²⁷ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 562; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037.

meânî, kıraat ve tasavvuf ilimlerini okumuştur.³²⁸ Kahire’de Mahmûdiyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Yöneticiler tarafından çok itibar görmüş, muhtesiplik, kadılık, evkâf nâzırlığı ve elçilik gibi birçok resmî görev kendisine verilmiştir. Bedreddin Aynî, Sultan Melikü’l-Müeyyed tarafından 1420 yılında Konya’ya Karamanoğlu Ali Bey’e elçi olarak gönderilmiştir. Kahire’de Hanefî mezhebinin baş kadılığını yapmıştır.³²⁹

Bedreddin Aynî, birçok eser kaleme almıştır. En meşhur eseri *el-Hidâye*’ye yazmış olduğu şerhidir. Bu şerh fıkıh konularını derli toplu ele almış olması ve özellikle hadisleri inceleyişi açısından *el-Hidâye* şerhleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Matbu bir eserdir. Ebü’l-Berekât en-Nesefî’nin Hanefî fıkına dair *Kenzü’l-dekâik* isimli eserinin şerhi olan *Remzü’l-hakâik fî şerh-i Kenzi’l-dekâik* ile *Umdetü’l-kârî fî şerh-i Sahihi’l-Buhârî* adlı eseri diğer eserleri içerisinde en meşhur olan eserleridir. Her ikisi de matbudur.³³⁰

Hediyetü’l-ârifin’de *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye* adlı eser zikredilmekle birlikte Bedreddin el-Aynî’nin Merginânî’nin *el-Hidâye*’sine yazmış olduğu şerh olduğunu belirtilerek *Nihâyetü’l-beyân şerhu’l-Hidâye* adlı başka bir eser de nispet edilmektedir.³³¹ Yine kütüphane kayıtlarında *Şerhu mu’dalâti’l-Hidâye* adlı başka bir eserin Bedreddin el-Aynî’ye nispet edildiği görülmektedir. Eserin yazma nüshası Çorum İl Halk Kütüphanesi, (nr. 901 /55 vr.) olarak kayıtlıdır.

43. İbnü’l-Hümâm-Fethu’l-kadîr li’l-âcizi’l-fakîr

İbnü’l-Hümâm Kemaleddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid b. Mes’ud es-Sîvasî el-İskenderî (ö. 861/1457). İskenderiye’de dünyaya gelmiştir. Dedesi

---

³²⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi*, X, 131-133; Salih Yusuf Ma’tuk, *Bedruddin el-Aynî ve eseruhu fî ilmi’l-hadis*, s. 58-63; Ali Osman Koçkuzu, “Aynî, Bedreddin”, DİA, IV, 271; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 17-21.

³²⁹ Ali Osman Koçkuzu, “Aynî, Bedreddin”, DİA, IV, 271-272.

³³⁰ Ali Osman Koçkuzu, “Aynî, Bedreddin”, DİA, IV, 272.

³³¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü’l-ârifin*, II, 421; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu’ş-şurûh ve’l-havâşî*, III, 2402.

Abdülhamit ve büyük dedesi Mesud aslen Sivas'lı olup burada kadılık yapmışlardır. İbnü'l-Hümâm'nın babası Mısır'a göç etmiş ve İskenderiye kadılığı yapmıştır. İbnü'l-Hümâm, ilk derslerini babasından almıştır. Babasının vefatından sonra Kahire'ye gitmiştir. Cemâleddin Yusuf b. Muhammed el-Humeydî, İbnü'l-Mecdî, Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî, Bedreddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî, Bedreddin el-Aynî, İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa ve Kemaleddin eş-Şumunnî gibi çeşitli mezheplere mensup tanınmış âlimlerden ders almıştır. İbnü'l-Hümâm, fıkıh ve fıkıh usûlü yanında kelâm, mantık, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis gibi diğer ilimlerde de yetkin bir âlimdir. Tasavvufla iştiğal etmiştir. Kahire'de farklı medreselerde müderrislik yapmıştır.³³² Sanatkâr bir kişiliğe sahip olduğu ve sesinin güzel olduğu, Türkçe'yi ve Farsça'yı çok iyi bildiği kaynaklarda zikredilmektedir.³³³

Birçok önemli eser kaleme almıştır. Kelâm ilmine dair *el-Musâyere*'si, fıkıh usûlüne dair *et-Tahrîr*'i ve fıkıh ilmine dair *Fethu'l-kadîr*'i âlimler tarafından çok muteber görülmüş temel kaynaklardır.³³⁴

İbnü'l-Hümâm, hocası Kâriü'l-Hidâye Sirâcüddin Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî'den (ö. 828/1426) *el-Hidâye*'yi on dokuz yıl boyunca okuduktan sonra h. 829 yılında *Fethu'l-kadîr*'i yazmaya başlamış, ancak tamamlayamadan vefat etmiştir.³³⁵ *el-Hidâye*'nin en önemli şerhlerindedir. Hadislerin değerlendirilmesi ile dikkat çekmiştir. İbnü'l-Hümâm, bu eserinde mezhepler arasındaki ihtilafı konuları geniş bir şekilde tartışmış ve içtihatlar arasında tercihte bulunmuştur. Bu tercihleri sadece Hanefî

---

³³² es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, VIII, 127-130; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), X, 175-176; Ferhat Koca, "*İbnü'l-Hümâm*", DİA, XXI, 87-88.

³³³ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, VIII, 131.

³³⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, VIII, 130-131; Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), X, 177.

³³⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034.

mezhebindeki farklı içtihatlarla sınırlı kalmayıp diğer mezheplere ait görüşler arasında da olmuştur. Eserin birçok baskısı vardır.³³⁶

Bu esere şu çalışmalar yapılmıştır:

1- *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrâr fî tekmileti Fethi'l-kadîr*; İbnü'l-Hümâm'ın eksik kalan eserini Kadızâde Ahmed Şemseddin b. Mahmûd (ö. 988/1580) “*kitâbü'l-vekâle*”den itibaren tamamlamıştır. Kadızâde Ahmed Şemseddin, Osmanlı döneminin önemli âlimlerindedir. İlim tahsiline Edirne’de başlamış devrin büyük âlimlerinden istifâde etmiştir. Bursa’da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. İstanbul’da Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde görevlendirilmiştir. Halep kadılığı ve Rumeli kazaskerliği yapmış, sonrasında Osmanlı şeyhülislâmı olmuştur.³³⁷

2- *Hâşiye alâ Fethi'l-kadîr*, Molla Aliyyü'l-Kârî b. Sultan b. Muhammed el-Herevî (ö. 1014/1605).³³⁸

3- *el-Bedrü'l-münir fî'l-keşfi an mebâhisi Fethi'l-kadîr*; Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726). Bu eser “*nikâh*” bölümüne kadar yazılmıştır. Eserin müellifi Hindistan’lı Hanefî bir âlim olup Medine’ye yerleşmiştir. Mescid-i Nebevî’de hadis dersleri vermiştir. Kütüb-i Sitte ve Müsned’e hâşiyeler yazmıştır.³³⁹ Hadislerle amel düşüncesini öne çıkararak es-Sindî’nin Hanefî mezhebinde hadisçi bir çizgiyi temsil ettiği görülmektedir. Zira kendisi Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte, mezhebin dışına çıkarak özellikle namazda ellerin iftitah tekbiri

---

³³⁶ Ferhat Koca, “*İbnü'l-Hümâm*”, DİA, XXI, 88.

³³⁷ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 148-149; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 392-393; Mehmet İpşirli, “*Kadızâde, Ahmed Şemseddin*”, DİA, XXIV, 96.

³³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034.

³³⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 631; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 468; Mehmet Özşenel, “*Sindî, Muhammed b. Abdülhâdi*”, DİA, XXXVII, 245-246.

dışındaki yerlerde de kaldırılması ve ellerin göğüs üzerine bağlanması gibi uygulamalarda bulunmuştur.³⁴⁰

4- *Telhis-u Fethi'l-kadir*; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549).³⁴¹

44. İbnü'd-Deyrî-*Tekmile şerhu'l-Hidâye li's-Serûcî*

İbnü'd-Deyrî Sa'düddin Sa'd b. Muhammed b. Abdillâh en-Nablusî (ö. 867/1463). Bu eser İbnü'd-Deyrî'nin es-Serûcî'nin *el-Hidâye* şerhine yazmış olduğu tekmlisidir. Müellif bu esere altı cilt daha ilave ederek “*Kitâbü's-siyer*” den mürtedle ilgili bölüme kadar getirmiştir.³⁴² Uzun yıllar Mısır Hanefî kâdilkudâtlığı görevinde bulunmuştur. Her mezhepten birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hatîp el-Cevherî, İbnü'l-Kerekî ve İbn Kutluboğa onun meşhur öğrencilerindendir.³⁴³

45. Musannifek-*Şerhu'l-Hidâye*

Musannifek, Alâüddin Alî b. Muhammed b. Mes'ûd eş-Şahrudî el-Bistâmî (ö. 875/1470).³⁴⁴ Fahrüddin er-Râzî'nin torunlarındanır. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiği için kendisine Ömerî ve Bekrî lakabları verildiği nakledilmiştir.³⁴⁵ Genç yaşta eser yazmaya başladığı için kendisine Musannifek (küçük yazar) lakabı verilmiştir. 842'de (1438) Konya'ya gelerek müderrislik yapmıştır. Karamanî Mehmed Paşa tanınmış öğrencileri arasındadır. Özel davet üzerine İstanbul'a gidip Fâtih Sultan Mehmed'in

---

³⁴⁰ Mehmet Özşenel, “*Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî*”, DİA, XXXVII, 245-246.

³⁴¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2402.

³⁴² es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, III, 252.

³⁴³ Ahmet Özel, “*İbnü'd-Deyrî*”, XXI, s. 15.

³⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2036; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 193.

³⁴⁵ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 193; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 100.

takdirini kazanmıştır. Birçok eser telif etmiş olan Musannifek Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine *Şerhu'l-Hidâye* adıyla bir eser kaleme almıştır.³⁴⁶

Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Fâtih, (nr.637); Bayezid (nr. 002082) olarak kayıtlıdır.

46. Kutbüddinzâde İznikî-Risâle alâ kitabi's-siyer mine'l-Hidâye

Kutbüddinzâde Muhyiddin Mehmed b. Kutbüddin İznikî (ö. 885/1480). Osmanlı âlimi ve mutasavvıfıdır. Molla Fenârî'nin öğrencisidir.³⁴⁷ Orhan Gazi medresesi müderrisliği ile İznik kadılığı ve müftülüğü görevlerini bir arada yürütmüştür. Fâtih Sultan Mehmed'in Boğdan, Eğriboz ve Rodos adası seferlerine katılmıştır. Seferde ordunun muzaffer olması için gereken duaları içeren *Münevvirü'd-deâvât* (Süleymaniye Ktp., nr. 1802) adlı eseri ve cihatla ilgili Türkçe eseri (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr.1802) kaleme almıştır.³⁴⁸ Ayrıca kendisine ait olduğunu belirttiğimiz *el-Hidâye*'nin gaza ve cihat konularını açıklayan Arapça risâlesini yazmıştır. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, (nr. 454), olarak kayıtlıdır.

47. Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne-Nihâyetü'n-nihâye fî tahrîr-i takrîri'l-Hidâye

İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (ö. 890/1485).³⁴⁹ Ebü'l-Velîd Muhibbuddin İbnü's-Şihne (815/1412)'nin oğludur. Ebü'l-Berekât Seriyüddin İbnü's-Şihne (921/1515)'nin babasıdır.³⁵⁰

---

³⁴⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, “*Musannifek*”, DİA, XXXI, 239-240.

³⁴⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 85; Ahmed Şarkavî, *el-A'lâmü'l-Osmâniyyun*, s. 81.

³⁴⁸ Reşat Öngören, “*Kutbüddinzâde İznikî*”, DİA, XXVI, 489-490.

³⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2036; Şükrü Özen, “*İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl*”, XXI, 220.

³⁵⁰ Şükrü Özen, “*İbnü's-Şihne, Seriyüddin*”, XXI, 225; Şükrü Özen, “*İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd*”, XXI, 223.

Şükrü Özen, İbnü’ş-Şihne’nin *Nihâyetü’n-nihâye fî tahrîr-i takrîri’l-Hidâye* adlı eseri ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Burhaneddin el-Merginânî’nin *el-Hidâye* adlı fıkıh kitabını gusül bölümüne kadar beş cilde yakın bir hacimde şerhetmiş, fakat çalışmasını tamamlayamamıştır. Beş bölümden oluşan birinci cilt önemli bilgiler içeren müstakil bir eser niteliğindedir. İlk bölüm fıkıhın tanımı, konusu, gâyesi ve diğer ilimlerle ilişkisi hakkındadır. Bu bölüm kelâm usûlü ve fıkıh usûlüne dair iki ayrı muhtasar eser mahiyetindedir. Fıkıh usûlü bölümünü Ebü’l-Berekât en-Nesefî’nin *el-Menâr*’ını ihtisar ederek yazmış ve *Tenvîrû’l-menâr* adını vermiştir. İkinci bölümde *el-Hidâye*, üçüncü bölümde şerhte kullanılan terimler hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde metnin müellifi Merginânî ile şârih arasındaki isnad zincirinde yer alan hocaların biyografileri yer almıştır. Beşinci bölümde ise fetvâ usûlü konuları yanında başta Ebû Hanîfe olmak üzere mezhebin ileri gelen âlimlerinin ve *el-Hidâye* şârihlerinin hayat hikâyeleri yer almaktadır. Bu şerhe Muslihuddin Mustafa Surûrî bir hâşiye yazmıştır.”³⁵¹

Bu şerhin yazma nüshaları, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, (nr.1319); Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, (nr. 108), Damad İbrahim Paşa, (nr. 586), Yeni Cami, (nr. 510), Yazma Bağışlar, (nr. 681); Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, (nr. 1479); Halep Evkaf Kütüphanesi, Ahmediye, Fıkıh, (nr. 456) olarak kayıtlıdır.³⁵² Ayrıca Beyazıt, (nr. 2504) olarak da kayıtlıdır.

48. Sinan Paşa-Şerhu’l-Hidâye

(Sinân Paşa) Sinâneddin Yusuf b. Hızır Bey b. Celâleddin (ö. 891/1486). Babası İstanbul’un ilk kadısı Hızır Bey, dedesi Sivrihisar kadısı Celâleddin Efendi’dir. Annesi Osmanlı âlimi Molla Yegân’ın kızıdır. İstanbul’da Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Molla Kırîmî, Hocazâde Muslihüddin ve Kestelî gibi devrin büyük âlimleri ile tanışıp onlardan istifade etmiştir. Sahn-ı Semân müderrisliği yapmıştır. Fâtih Sultan Mehmed’in hocasıdır. Fâtih Sultan Mehmed tarafından vezâret makamına getirilmiş, ardından

---

³⁵¹ Şükrü Özen, “İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazl”, XXI, 221.

³⁵² Şükrü Özen, “İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazl”, XXI, 221.

vezîriâzamlığa tayin edilmiştir. Daha sonra bu görevinden azledilmiştir. Paşa ünvanı buradan gelmektedir.³⁵³

Sinân Paşa'nın *el-Hidâye*'nin tahâret bölümüne dair şerh yazdığı söylenmektedir.³⁵⁴ Kâtip Çelebî'nin belirttiğine göre, (Sinân Efendi) Sinâneddin Yusuf b. Hüsameddin b. İlyas Sinân el-Muhaşşî (ö. 986/1578), *el-Hidâye*'ye şerh yazmıştır. Ancak bu eseri tamamlayamamış, kardeşinin oğlu Muhammed b. Mustafa (ö. 1039/1629) tamamlamıştır.³⁵⁵ *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*'yi tahkik eden kişi, giriş bölümünde Sinân Paşa'yı zikrederek onun *el-Hidâye*'ye bir şerh yazdığını, fakat tamamlayamadığını belirtmiş, kardeşinin oğlu Muhammed b. Mustafa tarafından tamamlandığını söyleyerek Kâtip Çelebî'ye atıfta bulunmuştur.³⁵⁶ Buradaki karışıklığın Sinân Paşa ile Muhaşşî Sinân Efendi arasındaki isim benzerliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

49. Seyyid Alizâde-Şerhu'l-Hidâye

Seyyid Alizâde Yakup b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî (ö. 931/1524). Bursa, Aydın, Edirne ve İstanbul'da müderrislik yapmıştır. Edirne kadılığı görevinde bulunmuştur. Birçok eser kaleme alan müellifin Sâdî Şîrâzî'nin *Gülistân* adlı eserine yazdığı şerh, Ferâiz ilmine dair yazılan Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu's-Sirâciyye*'sine yazdığı hâşiyesi ve *Mefâtîhü'l-cinan fî şerh-i şir'ati'l-İslâm* isimli eseri en çok tanınan eserleridir. Leknevî, müellifin *Mefâtîhü'l-cinan* adlı eserinden övgüyle

---

³⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, II, 223; Mecdî Efendi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 193-196; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, IX, 526-527; Aylın Koç, "Sinân Paşa", DİA, XXXVII, 229-230.

³⁵⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2403; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 73.

³⁵⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2036.

³⁵⁶ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 66.

bahsetmektedir.³⁵⁷ Ayrıca müellifin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu bir şerhten söz edilmektedir.³⁵⁸

50. Zenbilli Ali Efendi-*Muhtârâtu'l-Hidâye* (*Muhtâru'l-Hidâye*)

Zenbilli Ali Efendi; Alaüddin Ali b. Ahmed el-Cemâlî (ö. 932/1526). Fahrettin er-Râzî'nin soyunda gelen Cemaleddin el-Aksarâyî'nin³⁵⁹ torunu Ahmed'in oğludur. Zenbilli Ali Efendi, ilk eğitimini Lârendeli Mevlânâ Hamza'dan almıştır. Daha sonra İstanbul'da Molla Hüsrev'in derslerine devam etmiştir. Fâtih Sultan Mehmet zamanında Edirne'de müderrislik yapmıştır. II. Beyazıt döneminde Bursa'da, Amasya'da ve İstanbul'da müderrislik ve müftülük yapmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde de İstanbul müftülüğü görevinde bırakılmıştır. Zenbilli Ali Efendi, Rodos adasının fethine katılmıştır. Kaynaklara göre Zenbilli Ali Efendi, fıkıh, usûl, edebiyat, dil, nahiv, tefsir ve hadis alanında otorite sahibi vakûr bir ilim adamıdır. Uzun yıllar fetvâ makamında kalmıştır.³⁶⁰

Zenbilli Ali Efendi'ye *el-Hidâye* üzerine yazmış olduğu *Muhtârü'l-Hidâye* (*Muhtârâtü'l-Hidâye*) ve *Şerhu muhtâri'l-Hidâye* adlı iki eser nispet edilmektedir.³⁶¹

Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, (nr. 387), İzmir, (nr. 270); Nurosmaniye, (nr.1808); Tekeli Halk Kütüphanesi, (nr. 371) olarak kayıtlıdır.

---

³⁵⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1248; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 226; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, IV, 130.

³⁵⁸ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 316, Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 9; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2404; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 306.

³⁵⁹ Sirâcüddin el-Gaznevî, *el-Ğurretü'l-münîfe*, (thk. M. Zahid el-Kevserî'nin girişi), s. 9-10.

³⁶⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, s. 342; Abdulkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, s. 13-14; Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", DİA, XLIV, 247-248.

³⁶¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 742; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2404.

51. İbni Kemal Paşa-Şerhu'l-Hidâye

İbni Kemal Paşa (Kemalpaşazâde) Şemseddin Ahmed b. Süleyman (ö. 940/1538). Şehzâde II. Bayezid'e lalalık yapan büyük babası Kemal Paşa'ya nispet edilerek Kemalpaşazâde veya İbni Kemal diye şöhret bulmuştur. İstanbul'da Sahn-ı Semân medresesinde ve Edirne'de Sultan Bayezid medresesinde müderrislik yapmıştır. Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Mısır seferine katılmıştır. Sefer esnasında ve sonrasında padişaktan büyük itibar görmüştür. Zenbilli Ali Efendi'den sonra şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Aynı zamanda *el-Hidâye*'ye hâşiye ve ta'lik yazan Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi, önde gelen öğrencileri arasındadır.³⁶² Müellifin yazmış olduğu bu eser *el-Hidâye*'nin tahâret, oruç, zekât, hac, nikâh ve buyû bölümlerinin şerhidir.³⁶³ Bu sebeple eser *Hâşiye ale'l-Hidâye* olarak da zikredilmiştir.³⁶⁴

Eserin yazma nüshası Süleymaniye-Giresun Yazmalar, (nr. 3554), Beyazıt, (nr. 293) olarak mevcuttur.

52. Arabzâde-Risâle alâ evâil-i kitâbi'l-icâre min kitâbi'l-Hidâye

Arabzâde, Muhammed b. Muhammed (ö. 950/1543).

Süleymaniye-Şehid Ali Paşa (946/12-19 vr.), (nr. 759/193 vr.). Aynı müellife *Hâşiye ale'l-Înâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eser de nispet edilmektedir. (Arabzâde Antakî, Bayezid (nr. 2312).

Ayrıca Arapzâde'ye nispet edilen *Şerhu'l-Hidâye* adıyla bir eserin olduğu zikredilmektedir.³⁶⁵

---

³⁶² Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", DİA, XXV, 238.

³⁶³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037.

³⁶⁴ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", DİA, XXV, 247; Murat Şimşek, "Bir Hanefi Klasığı: *Merginâni*'nin *el-Hidaye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 307.

³⁶⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 8, (Yeni Cami, nr. 405).

53. Taşköprizâde-Şerhu dibâceti'l-Hidâye

Taşköprizâde Ahmed Efendi (Ahmed b. Muslihuddin Mustafa) (ö. 968/1561). Bursa'da dünyaya gelen müellif, tahsilini babasından yapmıştır. İstanbul'da Yetim Alâüddin Efendi, Bursa'da amcası Kıvâmüddin Kâsım Efendi, Amasya'da dayısının yanı sıra Şeyhzâde Muhyiddin Mehmed Kocevî, Mahmûd b. Kadızâde Rûmî, Mahmûd et-Tunûsî gibi âlimlerden ders almıştır. İstanbul ve Edirne'de önemli medreselerde müderrislik yapmıştır. Bursa ve İstanbul kadılığı görevlerine getirilmiştir. Birçok eser kaleme almıştır. *Miftâhü's-saâde* ile *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* en meşhur eserleridir.³⁶⁶

Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu dibâceti'l-Hidâye* adıyla *el-Hidâye*'ye bir şerh yazmıştır.³⁶⁷

Ayrıca bu müellife *Uddetü'l-fetâvâ fî ta'rifî mesâilî'l-Hidâye* isimli başka bir eser de nispet edilmektedir.³⁶⁸

54. Zeynüddin İbn Nüceym-Şerhu'l-Hidâye

(İbn Nüceym) Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563). Kahire'lidir. Sirâceddin İbn Nüceym'in kardeşidir. İbn Kutluboğa (ö. 879/1475) ve Burhâneddin İbnü'l-Kerekî (ö. 853/1449) gibi devrin büyük âlimlerinden ders almıştır. Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden birisidir. Tasavvufla ilgilenmiştir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik*'ine yazmış olduğu *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* adlı şerhi ile *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri en önemli eserlerindedir.³⁶⁹

---

³⁶⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", DİA, XL, 151-152.

³⁶⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2036; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", DİA, XL, 152.

³⁶⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2405.

³⁶⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 523; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 134; Ahmet Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", DİA, XX, 236-237.

Zeynüddin İbn Nüceym'in, *el-Hidâye*'ye *Şerhu'l-Hidâye* adıyla yazmış olduğu bir şerhten söz edilmektedir. Bu eser Rampor, (nr. 189) olarak kayıtlıdır.³⁷⁰ İsmail Paşa el-Bağdadî, Zeynüddin İbn Nüceym'in yazmış olduğu *Şerhu evâili'l-Hidâye* adlı bir eserden bahsetmektedir.³⁷¹ Ayrıca Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Hidâye*'ye *ta'likât* yazdığı kaynaklarda belirtilmiştir.³⁷²

55. Ali b. Kasım ez-Zeytûnî-Şerhu'l-Hidâye

Ali b. Kasım ez-Zeytûnî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 979/1571). Amasya'da Zeytun kasabasında doğdu. Devrinin âlimlerinden ders almıştır. Hasköy, Gelibolu, Bursa ve Trabzon'da müderrislik yapmıştır. Trabzon müftülüğü yapmış ve orada vefat etmiştir.³⁷³ Kaynaklarda Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine bir şerh yazdığı belirtilmektedir.³⁷⁴ Ancak bu eser *Câmiü'ş-şurûh*'ta *Ta'lika ale'l-Hidâye* olarak zikredilmiştir.³⁷⁵

56. Hoca Atâullah-Şerhu'l-Hidâye

Hoca Atâullah (ö. 979/1571). Aydın vilayetine bağlı Birgi kasabasında doğdu. Orada yetişti. Daha sonra İbn Kemal Paşa, Ebüssuûd Efendi ve Sâdî Çelebi'den ders almıştır. O zamanlar Manisa'da sancakbeyi olan Sultan Selim'in (II. Selim) (ö. 982/1574) hocalığını yapmıştır. İstanbul'da vefat etmiştir. Atâullah Hoca'nın âlim, faziletli, takva sahibi, sağlam karakterli ve sahih bir anlayışa sahip, bununla birlikte mutaassıp olduğu nakledilmektedir. İstanbul'da vefat etmiş ve Müftü Ebüssuûd Efendi namazını kıldırmıştır. Hadis, fıkıh, meânî, kelâm ve hikmet ilimlerini kapsayan bir risâle yazdığı

---

³⁷⁰ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 317; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 10; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiü'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2405.

³⁷¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 378.

³⁷² İbn Nüceym, *el-Fevâidü'z-Zeyniyye*, (tahkik edenin girişi, s. 32); İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, X, 523; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 135.

³⁷³ Âşık Çelebi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 125.

³⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 748.

³⁷⁵ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiü'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2406.

zikredilmiştir.³⁷⁶ Ayrıca kaynaklarda *el-Hidâye* üzerine bir şerh yazdığı belirtilmektedir.³⁷⁷ Ancak bu eser *Câmiü’ş-şurûh*’ta *Ta’lika ale’l-Hidâye* olarak zikredilmektedir.³⁷⁸

57. Kınalızâde Ali Çelebi-*Risâle fî kitabi’l-gasb mine’l-Hidâye*

Kınalızâde Ali Çelebi, Alauddin Ali b. Emrullah el-Hinnâî (ö. 979/1572). Isparta’da doğdu. İstanbul’da kazasker Kadri Efendi, Malul Emir Efendi, Sinan Efendi, Kara Salih Efendi ve Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi gibi devrin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. Bursa Hamza Bey medresesi, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Şam, Kahire, Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulunmuştur. Sultan II. Selim ile birlikte sefer hazırlığında iken vefat etmiştir. Meşhur *Ahlâk-ı Alâ’î* adlı Türkçe yazılmış ve günümüzde baskıları mevcut olan ahlâk kitabının sahibidir.³⁷⁹

Kınalızâde Ali Efendi’ye nispet edilen bu risâle, *el-Hidâye*’nin “*gasb*” bölümünün şerhi olup Süleymaniye-Süleymaniye (nr. 708/90-91 vr.) olarak kayıtlıdır.

Ayrıca “*İkrah*” bölümüne yazmış olduğu hâşiyesi vardır.³⁸⁰

58. Küçük Nureddin-*Risâle alâ mes’eleti’l-hiyâri’l-ayb mine’l-Hidâye*

Nureddin es-Sağîr (Küçük Nureddin) Hamza b. Turgut Aydınî (ö. 979/1571). Aydın’da doğmuştur. Küçük Nureddin ve Küçük Hamza lakapları ile tanınır. Şehyüslâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi’nin öğrencisidir. Bursa, İstanbul ve Çorlu’da müderrislik yapmıştır. Halvetiyye şeyhi Nureddinzâde Muslihuddin Mustafa’ya intisap

---

³⁷⁶ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zehab*, X, 568.

³⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 2037.

³⁷⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiü’ş-şurûh ve’l-havâşî*, III, 2406.

³⁷⁹ Hasan Aksoy, “*Kınalızâde, Ali Efendi*”, DİA, XXV, 416-417; ayrıca bkz. Abdullah Kahraman, “*Ahlâk-ı Alâ’î*”, DİA, II, 15-16; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâ’î*, Türk Tarih Kurumu tıbbi basımı.

³⁸⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiü’ş-şurûh ve’l-havâşî*, III, 2406, (Selim Ağa, nr. 435).

etmiştir. Hatîb el-Kazvînî'nin Arap dili ve beleğatına dair kitabı *Telhîsü'l-miftah*'ı *el-Mesâlik fi'l-meânî ve'l-beyân* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra bu ihtisarına bir şerh yazarak *el-Hevâdî fi şerhi'l-mesâlik* adını vermiştir.³⁸¹

Müellifin, *el-Hidâye*'nin *Mes'eletü'l-hiyâri'l-ayb* bölümüne yazdığı şerhin yazma nüshası Nurosmaniye (nr. 4475, 196-197 vr.) olarak kayıtlıdır.

59. Ali b. Ummü Veledzâde-Risâle alâ kitâbi'l-bey' mine'l-Hidâye

Ali b. (Ummü Veledzâde) Abdulaziz (ö. 981/1573). Umm-ü Veledzâde lakabı ile bilinen Haleb kadılığı yapmış Abdülaziz b. Hüsameddin b. Hâmid'in oğludur. Baba ve dedeleri Osmanlı âlimlerindedir. Muhaşşî Sinan Efendi, Arapzâde Abdülbâkî Efendi ve Çivizâde Efendi gibi meşhur âlimlerden ders almıştır. Bursa ve İstanbul'da müderrislik yapmıştır. Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinde ders vermiştir.³⁸²

Eserin yazması Nurosmaniye (nr. 4475) olarak kayıtlıdır.

60. Buhârîzâde-Şerhu'l-Hidâye

Buhârîzâde Muhammed b. Abdüllatif (ö. 986/1578). *el-Hidâye*'nin "kerâhiyye" ve "vasiye" bölümlerine şerh yazdığı söylenmektedir.³⁸³ Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

61. Sarıgörezzâde-Şerhu'l-Hidâye

(Sarıgörezzâde) Mehmed b. Nûreddin Hamza Sarıgörez (ö. 990/1582). Sarıgörezzâde Mehmed, Sarıgörez Nûreddin Hamza b. Yusuf'un (ö. 928/1522)³⁸⁴

---

³⁸¹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 1266; Ali Bulut, "Hamza b. Turgut Aydın", DİA, EK-I, 528-529;

³⁸² Mecdî Efendi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 407-408; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 177.

³⁸³ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 425; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2406.

³⁸⁴ Mecdî Efendi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 314-315; Mehmet İpşirli, "Sarıgörez Nûreddin Efendi", DİA, XXXVI, 151.

oğludur.³⁸⁵ Ancak *Sicill-i Osmânî*'de Sarıgörezzâde Mehmed Efendi'nin Sarıgörez'in torunu olduğu belirtilmiştir. Medine ve Halep kadılığı yaptığı zikredilmektedir.³⁸⁶ Müellifin babası ise müderrislik görevinin yanı sıra İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı âlimidir. Yavuz Sultan Selim döneminde, Çaldıran Savaşı öncesinde Safevî'lere karşı vermiş olduğu sert fetvâsı ile tanınmıştır.³⁸⁷ Kâtip Çelebî, Sarıgörezzâde Mehmed'in *el-Hidâye*'nin baş taraflarına yazmış olduğu bir şerhten söz etmektedir.³⁸⁸ Ayrıca müellifin, *el-Hidâye*'nin “savm” bölümüne ta'likâtı olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.³⁸⁹

62. Bayramzâde Zekeriyya Efendi-*Şerhu'l-Hidâye*

Bayramzâde Zekeriyya Efendi, Şeyhulislam Zekeriyya b. Bayram Ankaravî (ö. 1001/1583). 920/1514 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul'da Arapzâde Abdülbâki Efendi ve Malul Emir Efendi'den ders almıştır. Bursa'da Hamza Bey medresesi, Sahn-ı Seman medresesi ve Sultan Selim medresesi müderrisliği yapmıştır. Halep kadılığı, Bursa kadılığı, Anadolu Kazaskerliği, Rumeli kazaskerliği ve Osmanlı şeyhülislâmlığı vazifelerinde bulunmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın İran seferine katılmış ve padişahın çok yakınında yer almıştır.³⁹⁰ *el-Hidâye*'ye şerh yazan müellif aynı zamanda Sadrüşşerîâ'nın *el-Vikâye*'si ile *Şerhu'l-miftâh*'ına hâşiye yazdığı için “Şârihu'l-Hidâye ve'l-Miftah” ve “Muhaşşî Sadrişşerîâ” lakapları ile anılmaktadır.³⁹¹

---

³⁸⁵ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 256.

³⁸⁶ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 970.

³⁸⁷ Mehmet İpşirli, “*Sarıgörez Nüreddin Efendi*”, DİA, XXXVI, 151.

³⁸⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 306.

³⁸⁹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 970.

³⁹⁰ Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 322-323; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 412.

³⁹¹ Mehmet İpşirli, “*Zekeriyya Efendi, Bayramzâde*”, DİA, XLIV, 212.

Kâtip Çelebi, Şeyhülislâm Zekeriyya b. Bayram tarafından kaleme alınan bu eserin *Kitâbü 'l-vekâle*'den başlayarak kitabın sonuna kadar devam ettiğini belirtip, bunun Kadızâde Ahmed'in tekmlisine bir reddiye mâhiyetinde olduğunu açıklamıştır.³⁹²

Eserin yazma nüshası Süleymaniye-Sultan Ahmed 1 (nr. 90/426 vr.); Süleymaniye, Serez, (nr. 964, I-II 500 vr.) olarak kayıtlıdır.

Yine Bayramzâde Zekeriyya Efendi'nin Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud b. Kemaleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Înâye şerhu 'l-Hidâye* adlı eserine yazmış olduğu hâşiyesinden bahsedilmektedir.³⁹³ Ayrıca aynı müellife Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla bölümünde (nr. 814, nr. 815) kayıtlı olarak *Hâşiye ale 'l-Hidâye* adıyla bir hâşiye nispet edilmektedir. Muhtemelen bu eser müellifin kaleme aldığı *Şerhü 'l-Hidâye*'sinin hâşiye adıyla kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

63. Kefevî Hüseyin Efendi-Şerhu evâil-i bâbi'l-vekâle bi'l-bey' ve's-şirâ mine'l-Hidâye

Kefevî Hüseyin Efendi (ö. 1010/1601). Kırım'ın Kefe şehrinde doğdu. İstanbul'da eğitim görmüştür. Müderrislik yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Hâce Ahmed Sâdık Taşkendi'ye intisab etmiş olup tasavvufla ilgilenmiştir. Kudüs ve Mekke kadılığı yapmıştır. Mekke'de vefat etmiştir. Hadis, tefsir ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi ilimlerini de çok iyi bildiği belirtilmektedir. Ayrıca güzel sesli olduğu ve mûsikiye de vâkıf olduğu söylenmektedir. Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça'yı edebiyatları ile öğrenmiştir.³⁹⁴ Kefevî'nin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu şerhi alışverişte vekâlet babının başlangıcını açıklayan bir risâle olup eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami, (nr. 1182/7) olarak kayıtlıdır³⁹⁵

---

³⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn*, II, 2037.

³⁹³ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, III, 2400, 2408.

³⁹⁴ Cemil Akpınar, "Kefevî Hüseyin Efendi", DİA, XXV, 186.

³⁹⁵ Cemil Akpınar, "Kefevî Hüseyin Efendi", DİA, XXV, 187.

64. Dursunzâde-Kitabu'n-nikâh alâ kavli'l-Hidâye (Şerhu'l-Hidâye)

Dursunzâde (Tursunzâde, Tusunzâde) Abdülbâkî b. Dursun (Tursun) (ö.1015/1606 veya 1019/1610).³⁹⁶ Yazma nüshası bulunan bu eser Süleymaniye-Kasıdecizade (nr. 667/186-195 vr.) kaydında müellif Tusunzâde Abdülbâkî b. Tursun olarak geçmektedir.

Câmiu's-şurûh'ta müellifin adı Tursunzâde Abdullah b. Tursun b. Hacı Murad Üsküdarî, kitabın adı ise *Hâşiye ale'l-Hidâye*'dir.³⁹⁷ Yine *Câmiu's-şurûh*'ta kitabın adı *Şerhu'l-Hidâye*, müellif ise Abdülbâkî b. Tursunzâde olarak geçmektedir.³⁹⁸

Kaynaklarda Abdülbâkî b. Tursun olarak geçen müellif, Mısır kadılığı görevinde bulunmuş ve el-Bekâî lakabı ile tanınmış,³⁹⁹ aynı zamanda Osmanlı kadısı, şâir ve hattât Tursunzâde (Dursunzâde) Abdullah Feyzi Efendi (1019/1610) diye de bilinen kişidir.⁴⁰⁰ *Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciyye* adlı manzum eserin sahibidir.⁴⁰¹

65. Abdülcebbârzâde-Şerhu'l-Hidâye

(Abdülcebbârzâde) Muhammed b. Abdülcebbar el-Karabâğî el-Kostantinî (ö. 1023/1614). İstanbul'da kadılık yapmıştır. Kaynaklarda Abdülcebbârzâde Muhammed'in, Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine şerh yazmış olduğu belirtilmektedir.⁴⁰²

---

³⁹⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 847.

³⁹⁷ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2409.

³⁹⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2408.

³⁹⁹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 495; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 43.

⁴⁰⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 51-52; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs'l-A'lâm*, 4, 3020.

⁴⁰¹ Ferhat Koca, "*el-Ferâizü's-Sirâciyye*", XII, 368.

⁴⁰² İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 270; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 384; Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, VI, 316; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2409.

Kütüphane kayıtlarında ise *Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye* adlı eser müellife nispet edilmektedir. Bu eserin yazma nüshası Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla bölümü, (nr. 767, nr. 784-785-786) olarak kayıtlıdır.

66. Taşköprizâde Kemaleddin Efendi-*Uddetü ashabi'l-bidâye ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye*

Taşköprizâde Muhammed Kemaleddin Efendi (ö. 1030/1621). Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin oğludur. Ebüssuûd Efendi'nin öğrencisidir. Muhtelif medreselerde müderrislik yapmıştır. Selanik, Şam, Halep, Bursa, Kahire ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Macaristan seferine katılmıştır.⁴⁰³

Taşköprizâde Kemaleddin Efendi, *Uddetü ashabi'l-bidâye ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye* adıyla *el-Hidâye*'ye bir şerh yazmıştır. Tek cilt halinde yazılmıştır. Bu eserde *el-Hidâye*'deki meseleler, delillerden soyutlanarak tertip edilmiştir. Dolayısıyla *el-Hidâye*'nin orijinal tertibine uyulmadan tasnif edilmiştir. *el-Hidâye*'nin kendi tertibine de nadiren işaret edilmiştir. Açıklama ihtiyacı görülen lafızları şerh etme yoluna gidilmiştir.⁴⁰⁴ Bu şerhin İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde birçok yazma nüshası mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin, (nr. 215), Esad Efendi, (nr. 540), Hacı Beşir Ağa, (nr. 281), Kılıç Ali Paşa, (nr. 324), Laleli, (nr. 1103), Hacı Selim Ağa, (nr. 377-378); Murat Molla, Murad Molla, (nr. 1007); Amasya İl Halk Kütüphanesi, (nr. 1465); Tekeli Halk, (nr. 318) olarak kayıtlıdır.

---

⁴⁰³ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 347-348; Mehmet İpşirli, “*Taşköprizâde Kemâleddin Efendi*”, DİA, XL, 152-153.

⁴⁰⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2038; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2409; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 74.

67. Alizâde-Şerhu'l-Hidâye

Alizâde Mustafa b. Süleyman (ö. 1055/1645).⁴⁰⁵ Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

68. Veli b. Yusuf el-İmâdî-Şerhu ba'di mesâili'l-Hidâye

Veli b. Yusuf el-İmâdî⁴⁰⁶ (ö. 1078/1667 veya 988/1580'den sonra). *el-Hidâye*'nin "rehin" bölümüne yazılmış bir şerhtir.⁴⁰⁷ Eserin yazma nüshası Mısır'da Kavala Kütüphanesinde (nr. 1/342) olarak kayıtlıdır. Yine Veli b. Yusuf el-İmâdî'ye *Hâşiye ucâle ale'l-Hidâye*, adlı bir eser nispet edilmektedir. Eserin yazma nüshası Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, (nr. 2166/164-166 vr.) olarak kayıtlıdır.

Ayrıca Velî b. Yusuf^{a408} (ö. 1078/1667) kütüphane kayıtlarında şu eserler nispet edilmektedir: "*Mecmûatü'l-fetâvâ*" Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, (nr. 151), Yazma Bağışlar, (nr. 2481), Kastamonu Yek. KHK, (nr. 3569 Osmanlıca) "*Fetâvâ-i Veliyyüddin*" Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, (nr. 1097-1098), "*Risâle fi'l-fıkh*" Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, (nr. 6323); "*Mecmeu'l-fetâvâ*" Süleymaniye Ktp., Serez, (nr 1140), Şehid Ali Paşa, (nr. 1069); Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, (423); "*Fetâvâ-i Ebussuûd*" Halil Hamit Ktp., (nr. 1647).

---

⁴⁰⁵ Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2410; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 306.

⁴⁰⁶ Fakat Brockelmann bu müellifin adını Veli b. Yusuf el-İmârî olarak kaydetmiştir. Bkz. Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 317.

⁴⁰⁷ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 317; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407.

⁴⁰⁸ Kütüphane kayıtlarında (el-İmâdî, el-İskilibî, el-Aydîni) olarak üç farklı nispet vardır.

69. Ahmed b. Muhammed Hamevî-*İthâfu erbâbi'd-dirâye bi fethi'l-Hidâye*

el-Hamevî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hüseynî (el-Hasenî) el-Mısırî (ö.1098/1687).⁴⁰⁹ Kaynaklarda *İthâfu erbâbi'd-dirâye bi fethi'l-Hidâye* adlı eser kendisine nispet edilmiştir.⁴¹⁰ Hama asıllı olan müellif, Mısır'da yetişmiş, Kahire'de Süleymaniye medresesinde müderrislik yapmış ve Hanefî mezhebinde fetva makamına yükselmiştir. Bir kısmı matbu olan birçok eser kaleme almıştır. İbni Nuceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserine yazmış olduğu şerhi meşhur olmuştur.⁴¹¹ Bu eserin Bağdat Evkaf, (nr. 16-3796); Esat Efendi, (nr. 3631); Selimiye (nr. 1624); Princeton Üniversitesi, (nr. 1701) olmak üzere birçok yazma nüshası mevcuttur.⁴¹² Ayrıca Veliyyüddin Efendi, (nr. 15509; Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa (nr. 600); Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa (nr.624); Süleymaniye Ktp., Reisülküttap, (nr. 1148) olarak kayıtlar bulunmaktadır.

70. İsmail b. el-Yâzicî-*Şerhu'l-Hidâye*

İsmail b. Abdülbâkî b. İsmail el-Yâzicî el-Hanefî ed-Dımaşkî (ö. 1121/1709). Dımaşk'ta doğmuştur. Dımaşk'ta yetişmiş ve yine orada vefat etmiştir. Alâüddin el-Haskefî'den ve yaşadığı dönemin büyük âlimlerinden ders almıştır. Devrinin önde gelen faziletli âlimlerinden sayılmıştır. *el-Hidâye*'nin "*ibâdât*" bölümünün ancak dörtte birine kadar ulaşabilen bir şerh yazdığı ve bu şerhin oldukça büyük bir cilt olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁴¹³ Eserin Berlin Kütüphanesinde (nr. 4496) olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁴

---

⁴⁰⁹ Mustafa Sinanoğlu; "*Hamevî, Ahmed b. Muhammed*", DİA, XV, 456.

⁴¹⁰ İsmail Paşa el-Bağdadî, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 14.

⁴¹¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 239; Abdurrahman el-Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, I, 85.

⁴¹² Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2410.

⁴¹³ el-Murâdî, *Silkü'd-dürer*, I, 255-256; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 317; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 219;

⁴¹⁴ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 315, Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 9; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 306.

71. Abdülganî Nablusî-Şerhu'l-Hidâye

Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmail en-Nablusî (ö. 1143/1731). Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. Dedesi Kudüs'ten Nablus'a göç etmiş, sonra da Dımaşk'a yerleşmiştir. Babası tanınmış bir âlimdir. Devrin önemli âlimlerinden ders almıştır. Müderrislik yapmıştır. Tasavvufla ilgilenmiş olup Nakşibendiyye tarikatına mensuptur. Abdülganî en-Nablusî, fakih, kelâmcı, müfessir, tarihçi, edebiyatçı ve şair olarak tanınmıştır. Bir kısmı küçük risalelerden oluşan yaklaşık üç yüz eser telif etmiştir. Dört mezhebin dışındaki mezhepleri taklit etmenin doğru olmadığını söylemiştir. Bir mezhepten diğerine geçişin veya meselede geçişin caiz olduğunu, ancak bir meselede farklı mezhepleri birleştirmenin ise (telfik) caiz olmadığını belirtmektedir.⁴¹⁵

el-Hidâye'ye yazmış olduğu şerhin yazma nüshası Berlin, (nr. 4500) olarak kayıtlıdır.⁴¹⁶

72. Gedizli Mehmet Efendi-*Tebyînü'l-hidâye ve tavzîhü'l-bidâye*

Gedizli Mehmed Efendi (ö. 1253/1837). Kayıtlarda tam adı es-Seyyid Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Mustafa el-Gedûsî (el-Kedûsî, Gedizli) olarak belirtilmiştir. Kütahya'nın Gediz kasabasında doğmuştur. İlimiyeye mensup bir ailedendir. İlim tahsiline ilk olarak Gediz'de başlayıp İstanbul'da tamamlamıştır. Beyazıt Medresesi müderrisi olmuştur. Bursa'da çeşitli medreselere müderrislik yapmıştır. Bağdat ve Filibe kadısı olarak görev yapmıştır. Anadolu kazaskerliğinde bulunmuştur. Fetvâ eminliği makamına getirilmiştir. Fetvâların sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesi çalışmalarına katılmıştır. Tasavvufla ilgilenmiştir. Hat sanatında maharet sahibi olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ Ahmet Özel, “Nablusî, Abdülganî b. İsmail”, DİA, XXXII; 268-269.

⁴¹⁶ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 315, Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 9; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-surûh ve'l-havâşî*, III, 2410-2411; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 306.

⁴¹⁷ Abdullah Ceyhan, “Gedizli Mehmed Efendi”, DİA, XIII, 550-551.

Birçok eser kaleme almış olan müellif, *Tebyînü 'l-hidâye ve tavzîhü 'l-bidâye adlı eserini el-Hidâye*'ye şerh olarak yazmıştır. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik, (nr. 1439/800 vr.) olarak kayıtlıdır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, (nr. 004010) demirbaş kaydı mevcuttur.

73. Leknevî-Şerhu 'l-Hidâye

Muhammed Abdülhay b. Muhammed b. Abdülhalim el-Leknevî (ö. 1304/1886). Hindistan'ın en meşhur Hanefî âlimlerindendir. Banda'da doğmuştur. Babası başta fıkıh, hadis olmak üzere birçok eser yazmış olan bir âlimdir. Abdülhay Leknevî, ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra Haydarâbâd'a gidip orada Medresetü'n-Nizâmiyye'de iki yıl eğitim almıştır. Babası Haydarâbâd kadısı iken kendisi de öğretim ve telif hayatına devam ediyordu. Babasının ölümüyle kendisine verilen kadılık teklifini kabul etmeyip Banda'ya geri dönmüştür. Hac esnasında büyük âlimlerle tanışıp onlardan icâzet almıştır. Önemli eserler telif etmiştir. Eserlerinin sayısı yüz yirmiye yaklaşmaktadır.⁴¹⁸

Abdülhay el-Leknevî'nin *el-Hidâye* şerhi, *el-Hidâye ma'a şerhi 'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî* adıyla basılmıştır. Yine *Mukaddimetü 'l-Hidâye* adıyla yazmış olduğu diğer bir eseri aynı baskının baş tarafında yayınlanmıştır.⁴¹⁹ Abdülhay el-Leknevî, bu eserinde Merginânî, eseri, metodu, bazı fikhî terimler ve eserin ikinci yarısında geçen ricâl hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca *Müzeyyiletü 'd-dirâye li mukaddimeti 'l-Hidâye* adlı bir eseri daha vardır. Bu eseri Hint baskılarının baş tarafında yayınlanmıştır (Leknev 1314; Delhi 1306, 1328, 1331).⁴²⁰

---

⁴¹⁸ İbrahim Hatipoğlu, “Leknevî”, DİA, XXVII, 133-134.

⁴¹⁹ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü 'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi 'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 11-86. Sayfaları arasındadır.

⁴²⁰ İbrahim Hatipoğlu, “Leknevî”, DİA, XXVII, 134.

74. Mahmud Hamza Efendi-*Misbâhu'd-dirâye fî istilâhi'l-Hidâye*

el-Hamzavî (Mahmud Hamza Efendi), Mahmud Hamza b. Muhammed Nesib b. Hüseyin b. Yahya el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1305/1887). Aslen Harran'lı olup Dımaşk'a yerleşen ve soyu Hz. Hüseyin'e dayanan bir aileden gelir. Ailesi Dımaşk'ta uzun yıllar nakübüleşraflık yapmıştır. Dımaşk'ta dönemin büyük âlimlerinden sarf, nahiv, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsir, ferâiz, beleğat ve aruz dersleri almıştır. Tasavvuf ilmi ile meşgul olmuştur. Dımaşk Vilâyeti meclis üyeliği yapmıştır. İstanbul'a gitmiş ve orada evkaf müdürlüğü ve vergi nâzırlığı görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra tekrar Dımaşk'a dönüp Dımaşk ve Şam bölgesi müftülüğüne getirilmiştir. Şam Müftüsü olarak tanınmıştır. Uzun yıllar fetva vermiştir. Başta fıkıhta fetvâ usûlü, Fetâvâ, kavâid ve vakıf konuları olmak üzere diğer İslâmi ilimlerde eserler kaleme almıştır. Bu eserleri matbu olarak mevcuttur.⁴²¹

Misbâhu'd-dirâye fî istilâhi'l-Hidâye adlı eseri ise *el-Hidâye*'de kullanılan istilahları açıklayan küçük hacimli olmasına rağmen çok kıymetli bir eserdir.⁴²² Eser Dımaşk'ta 1303 yılında basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı (nr. 3660) Dımaşk 1303 tarihli kayıtlıdır.

75. Süleyman Sırrı-*İzâhu'l-Hidâye*

Süleyman Sırrı Efendi (ö. 1350/1931). Kendisinin belirttiğine göre 1267/1851 yılında Ermenak (Karaman-Ermenek ilçesi) kasabasında doğmuştur. İlim tahsili için İstanbul'a gitmiş ve Beyazıt dersiâmlarından Ermenekli Aynî Mehmet Efendi'den icazetnâme almıştır. Müellifin kaleme almış olduğu bu eser Merginânî'nin *el-Hidâye*'sinin izahlı tercümesidir. Sekiz cilt olarak tasarlanmış olan eser, yirmi altı defterden oluşturulduğu için kütüphane kayıtlarında yirmi altı cilt olarak belirtilmiştir.⁴²³

---

⁴²¹ Mustafa Baktır, “*Mahmûd Hamza*”, DİA, XXVII, 365-366; Hüseyin Arı, *Şam Müftüsü Mahmud Hamza Efendi ve Cezaların İnfazına İlişkin Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 5-13.

⁴²² Hüseyin Arı, *Şam Müftüsü Mahmud Hamza Efendi ve Cezaların İnfazına İlişkin Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 34.

⁴²³ Musa Alak, “*Süleyman Sırrı*”, DİA, Ek-2, 544-545.

Eserin yazma nüshaları Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, (nr. 3955), (nr. 3962), (nr. 3975), İzmirli İ. Hakkı, (nr. 778) olarak geçmektedir.

76. Taceddin Ömer Sicistanî-*el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*

Ebû Hafıs Taceddin Ömer b. Mahmud es-Sicistanî.

Eserin yazma nüshası Süleymaniye-Musalla Medrese (nr. 1979/435vr.) olarak kayıtlıdır. Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

77. Abdurrahman Bunyânî-*Şerhu'l-Hidâye*

Hamîdüddin Abdurrahman b. İshâk el-Bunyânî.⁴²⁴ Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

78. İsrâfil Rûmî-*Şerhu'l-Hidâye*

İsrâfil er-Rûmî⁴²⁵. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, (nr. 1071) olarak kayıtlıdır. Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

B. Hâşiyeleri

1. Zahîrüddin Buhârî-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Zahîrüddin Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî el-Hanefî (ö. 619/1222). Buharalı'dır. Kadılık görevinde bulunmuş ve Buhara'da muhtesiplik yapmıştır. *el-Fetâvâ ez-Zahîriyye* adlı fetvâ kitabı ile *el-Fevâidü'z-Zahîriyye* adlı Sadrüşşehîd Hüsâmeddin

---

⁴²⁴ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 317; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2408; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 10.

⁴²⁵ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2411.

Ömer b. Abdülaziz'in *el-Câmiu's-sağîr* şerhinin kapalı yerleri açıklamak üzere kaleme alınmış iki eseri bilinmektedir.⁴²⁶

Ayrıca Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine yazmış olduğu bir hâşiye kendisine nispet edilmektedir. Bu eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan V. Sultan, (nr. 107/259 vr.) olarak kayıtlıdır.

2. İshak b. Ali-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Necmüddin Ebû Tâhir İshak b. Ali b. Yahya el-Hanefî (ö. 711/1311). Kahire'de nâiblik ve çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Müellifin yazmış olduğu eserin iki cilt olduğu ve çok kıymetli bilgiler içerdiği söylenmektedir.⁴²⁷ Ayrıca bu eser bazı kaynaklarda *Şerhu'l-Hidâye* olarak zikredilmektedir.⁴²⁸ Ancak kaynaklarda *Şerhu'l-Hidâye* adıyla isnad edilen eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, (nr. 1280) kaydında *Kitabu't-tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye* adıyla yazılmıştır.

3. Muhammed b. Ramazan-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Muhammed b. Ramazan el-Hanefî er-Razî (el-Müderris bi Mısır) (ö. 711/1311).⁴²⁹ Müellif ile ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

---

⁴²⁶ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 156-157; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V, 320; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 232-233; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 88; M. Esat Kılıçer, "Buhârî, Zahîrüddin", DİA, VI, 376-377.

⁴²⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 368; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 44; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1238.

⁴²⁸ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, I, 358; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 201; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397.

⁴²⁹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 142; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2397.

4. Cemaleddin Konevî-Muhtasarü'n-nihâye ale'l-Hidâye (*Hülâsâtü'n-nihâye fi fevâidi'l-Hidâye*)

İbnü's-Sirâc Cemaleddin Mahmud b. Sirâcüddin Ahmed b. Mesud el-Konevî (ö.770/1368). Dımaşk'ta müderrislik yapmış ve Dımaşk Hanefî kâdılkudâtlığı görevlerinde bulunmuştur.⁴³⁰

Bu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüsamüddin Hüseyin b. Ali b. Haccac es-Siğnâkî'nin (ö. 711) *en-Nihaye fi şerhi'l-Hidâye* adlı eserine ihtisâr çalışması olarak yazılmış olan *Hülâsâtü'n-nihâye li's-Siğnâkî* adlı eserin aynısıdır.⁴³¹ Bu sebeple eseri hâşiyeler arasında zikrettik. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih (nr. 1622 /184 vr.) kayıtlıdır.

Ayrıca müellifin kaleme aldığı eserler arasında çağdaşı ve aynı zamanda *el-Hidâye* şârihi olan Emir Kâtip İmâdüddin el-İtkânî'ye bir reddiyesi vardır. Nitekim Emir Kâtip el-İtkânî, rükûya giderken alınan intikal tekbiri sırasında el kaldırmanın namazı bozacağı bu sebeple Hanefî olan birisinin Şafîî bir imama uymasının caiz olmayacağını ileri sürmüştü ve konuda bir risale yazmıştır.⁴³²

5. Cemaleddin Konevî-Tekmiletü'l-fevâid şerhu'l-Hidâye

Cemaleddin Mahmud b. Ahmed Mesud el-Konevî (ö. 770/1368). Bu eser de Cemaleddin el-Konevî'ye nispet edilmektedir.⁴³³

---

⁴³⁰ ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 310-311; el-Ba'lbekkî, *Mu'cemü a'lâmi'l-mevrid*, 350; el-'Irakî, *Zeylû Mîzâni'l- 'itidâl*, 286-287.

⁴³¹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

⁴³² M. Kâmil Yaşaroğlu, "*Konevî, Cemaleddin*", *DİA*, XXVI, 164.

⁴³³ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

6. Cemaleddin Konevî-*el-Ğaye alâ hâşiyeti'l-Hidâye*

Cemaleddin Mahmud b. Ahmed Mesud el-Konevî (ö. 770/1368). Bu eser de Cemâleddin el-Konevî'ye nispet edilmektedir.⁴³⁴

7. İbnü'r-Reddâdî-*Havâşî ale'l-Hidâye*

İbnü'r-Reddâdî Ebü'l-Yüsr Nâsirüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ömer b. Abdullah el-Mısrî el-Hanefî (ö. 819/1416). Müellifin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu hâşiyelerden söz edilmektedir.⁴³⁵ Sehâvî, bu hâşiyeleri gördüğünü, aslını tashih edici mahiyette mükemmel bir şekilde ve çok güzel bir hat ile yazıldığını söylemektedir.⁴³⁶

8. Kara Yakup-*Havâşî ale'l-Hidâye*

Kara Yakup b. İdris b. Abdillâh el-Karamânî en-Nikdî el-Larendî (ö. 833/1430). Karaman'a bağlı Nikde'de (Niğde) dünyaya gelmiştir. Memleketinde ilim tahsil etmiştir. Fıkıh, fıkıh usûlü, Arap dili ve meânî ilminde ustalaşmıştır. Şam ve Kahire'de bulunmuştur. Memleketi Karaman'da (Lârende) vefat etmiştir.⁴³⁷ Kaynaklarda Kara Yakup b. İdris'in *el-Hidâye*'ye hâşiyeleri olduğu belirtilmektedir.⁴³⁸ Ayrıca müellifin eseri *Şerhu'l-Hidâye* olarak da zikredilmektedir.⁴³⁹

---

⁴³⁴ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399.

⁴³⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, IX, 8-9; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 182; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 545; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2401.

⁴³⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, IX, 9.

⁴³⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 226; Celaledin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, II, 348.

⁴³⁸ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 226; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2401.

⁴³⁹ Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 304.

9. Molla Yekan-*Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye*

Molla Yekan (Yegân) Bâlî Paşa b. Muhammed (ö. 855/1451).

Eserin yazma nüshası Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla bölümü (nr. 775) olarak kayıtlıdır. Aynı yazar başka yerde Mevlana Yegân Bali Paşa b. Muhammed eserin adı ise, “*Hâşiye alâ şerhi Vikayeti'r-rivâye min mesâili'l-Hidâye*” diye kayıtlıdır. Çankırı İl Halk Kütüphanesi (nr. 532) kaydı mevcuttur.

Bu eser ve yazarı *Camîu's-şurûh*'ta şu şekilde geçmektedir: *Şerhu'l-Hidâye*; İbni Yekan (Yegân), Sinanüddin Yusuf b. Bali b. Muhammed Yekan (Yegân) el-Bursevî (ö. 895/1489).⁴⁴⁰

Kütüphane kayıtlarında ve *Camîu's-şurûh*'ta farklı isimlerle zikredilmiş olan müellif, yaptığımız araştırmaya göre Molla Yegân (ö. 865/1461 civarı) diye bilinen Muhammed b. Armağan'ın oğlu⁴⁴¹ olabilir.

10. Mevlanazâde Muhammed b. Ahmed-*Hâşiye ale'l-Hidâye li'l-Merginânî*

Mevlanazâde Muhibbüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatâî el-Aksarâyî (ö. 859).⁴⁴² Müellif ile ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

11. Ahizâde-*Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye*

Ahizâde (Ahi Çelebi) Yusuf b. Cüneyd et-Tokadî (ö. 905/1500). Tokat'lı bir âlimdir. Ahî Çelebi diye de tanınmaktadır. Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimlerden ders

---

⁴⁴⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2403.

⁴⁴¹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 1078, 1094; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, 49.

⁴⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2038; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2402.

almıştır. Edirne, Bursa ve İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. İstanbul'da Sahn-ı Seman medresesi müderrisi iken vefat etmiştir.⁴⁴³

Ahizâde Yusuf Efendi'nin bilinen en önemli eseri *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi Sadri's-Şerîati'l-Uzmâ*'dır. Tâcüşşerîa Mahmûd b. Ahmed'in *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye* adlı eserine torunu Sadruşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mesud'un yapmış olduğu şerhin hâşiyesidir. Birçok yazma nüshası bulunan bu eser birkaç defa basılmıştır (Kalküta 1245; Leknev 1873-1882; Lahor 1897; Kanpur 1878). Bu eser *Hâşiyeye-i Çelebi* de diye bilinmektedir.⁴⁴⁴ Müellife nispet edilen *el-Hidâye*'ye yazılmış olan hâşiyenin ise bu zikredilen eserden farklı olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁵

12. Müeyyedzâde-*Terğîbü'l-lebîb* (*Hâşiyeye alâ şerhi'l-Hidâye*)

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516). Amasya'lıdır. Tahsilini Amasya'da yapmıştır. Gençlik yıllarında Şehzâde Bayezid (II. Bayezid) ile yakın arkadaşlıkları olmuştur. Sırasıyla Sahn-ı Semân müderrisliği, Edirne kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim ile birlikte Çaldıran Savaşı'na katılmıştır. Müeyyedzâde'nin çok büyük bir kütüphaneye sahip olduğu zikredilmektedir. *Terğîbü'l-lebîb* adlı eser Müeyyedzâde'ye nispet edilmektedir. Oldukça hacimli olan bu eserin üzerinde müellif ile alakalı bilgi bulunmadığından eserin kendisine nispet edilmesi şüpheli görünmektedir.⁴⁴⁶

(Müeyyedzâde) Abdurrahman'a nispet edilen *Terğîbü'l-lebîb* adlı eserin yazma nüshaları Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, (nr. 1075); Süleymaniye, Damad İbrahim, (nr. 624), İsmihan Sultan, (nr. 160), Şazeli Tekkesi, (nr. 35), Şehid Ali Paşa, (nr. 723) olarak kayıtlıdır.

---

⁴⁴³ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 226-227; Halit Ünal, "Ahizâde Yusuf Efendi", DİA, I, 549.

⁴⁴⁴ Halit Ünal, "Ahizâde Yusuf Efendi", DİA, I, 549.

⁴⁴⁵ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşi*, III, 2403.

⁴⁴⁶ Hasan Aksoy, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", DİA, XXXI, 485-486.

13. Sâdî Çelebî-*Hâşiye ale'l-Înâye fî şerhi'l-Hidâye*

Sâdî Çelebi, Sadullah b. İsa b. Emirhan el-Kastamonî er-Rûmî (ö. 945/1539). Kastamonu'ludur. İstanbul'da yetişmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ardından İstanbul kadısı olmuştur. Bu görevi on yıl sürdürmüştür. 3 Şevval 949 (17 Nisan 1534) yılında şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Vefatına kadar beş yıl bu görevi sürdürmüştür.⁴⁴⁷

Sâdî Çelebi'nin *Hâşiye ale'l-Înâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eseri Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud b. Kemaleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786) *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazılmış olan hâşiyedir. Matbu olarak mevcuttur. Ayrıca Beyzâvî'nin tefsirine yazmış olduğu hâşiyesi meşhurdur.⁴⁴⁸

14. İsâmüddin İsferyânî-*Hâşiye alâ evâli'l-Hidâye*

Ebû İshâk İsâmüddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferyânî (ö. 945/1538).⁴⁴⁹ Müellifin vefat tarihi 951/1544 olarak da zikredilmektedir.⁴⁵⁰ Horasan bölgesinde yer alan İsferyânî'de dünyaya geldi. Birçok âlim ve devlet adamı yetiştiren bir aileye mensuptur. İsferyânî'nin önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁴⁵¹ Molla Câmî'den dil, beleğat ve edebiyat dersleri almıştır. Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinin meşhur âlimlerinden birisi olmuştur. Tasavvufla ilgilenmiş olup hocası Molla Câmî vasıtasıyla Nakşibendî şeyhi Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiştir. Herat'ta ve Buhara'da müderrislik yapmıştır. Semerkant'ta vefat etmiştir. Anadolu'ya göç ettiği ve orada ikamet ettiği de

---

⁴⁴⁷ Mehmet İpşirli ve Ziya Demir, "Sâdî Çelebî", DİA, XXXV, 404.

⁴⁴⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2399; Mehmet İpşirli ve Ziya Demir, "Sâdî Çelebî", DİA, XXXV, 404-405.

⁴⁴⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 66.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, (thk. Seyyid Kesrevî Hasen), III, 292; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 417.

⁴⁵¹ İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, (thk. Seyyid Kesrevî Hasen), III, 292; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 417.

kaynaklarda zikredilmektedir. İtikatta Eş'ârî, amelde Hanefî mezhebine mensuptur. Birçok önemli eser kaleme almıştır. Bunların bir kısmı matbudur.⁴⁵²

İsâmüddin el-İsferâyînî'nin *el-Hidâye*'ye hâşiye yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁴⁵³ Eserin yazma nüshaları Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi (nr. 1105); Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, (nr. 3559), (nr. 87), Amcazade Hüseyin, (nr. 184), Esad Efendi, (nr. 792), Hamidiye, (nr. 471), Laleli, (nr. 875), Mahmud Paşa, (nr. 180), Murad Molla, (nr. 809) olarak kayıtlıdır.

15. Saîdî-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Ahmed b. Abdülevvel el-Kazvîni es-Saîdî (ö. 966/1559). Memleketinde es-Saîdî diye meşhur olmuştur. Nesebi sahabeden Saîd b. Zeyd'e dayanmaktadır. Ferâiz ilmini babasından öğrenmiştir. Sonra Dimaşk'a yerleşmiştir. Halep'e ziyarette bulunmuş ve Halep defterdârı İskender Bey ile İstanbul'a gitmiştir. Orada müderrislik yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ile bir araya gelmiş, onunla birlikte savaşa katılmıştır. Sonra tekrar Dimaşk'a dönmüş ve orada vefat etmiştir. Ferâiz ve kelâm ilmine vâkıf bir âlimdir.⁴⁵⁴ *Şerhu's-Siraciyye* ile *Şerhu'l-Mevâkıf*'a yazmış olduğu hâşiyesi bilinmektedir.⁴⁵⁵

Ayrıca müellife *Hâşiye ale'l-Hidâye* adlı eser nispet edilmektedir.⁴⁵⁶ Bu eserin yazma nüshası Nurosmaniye Kütüphanesi (nr. 1486/1c.119 vr.) olarak kayıtlıdır.

---

⁴⁵² İsmail Durmuş, "*İsferâyînî, İsâmüddin*", DİA, XXII, 516-517.

⁴⁵³ Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 317; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2405; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), tahkik edenin girişi, I, 10.

⁴⁵⁴ Necmüddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, II, 111.

⁴⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1248, 1893; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 162; Cürcânî, *Şerhu's-Siraciyye*, tahkik edenin girişi, s. 7.

⁴⁵⁶ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2405.

16. Muslihuddin Sürûrî-*Hâşiyetü 'l-Hidâye*

Muslihuddin Mustafa b. Şaban es-Sürûrî el-Gelibolî (ö. 969/1562). Gelibolu'ludur. Taşköprizâde ve diğer Osmanlı âlimlerinden ders almıştır. Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmıştır.⁴⁵⁷ Hocası Fenerîzâde'nin vefatı üzerine bütün malını satıp bir mescid yaptırmış, kendisi de orada inzivaya çekilmiştir. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa'nın hocalığını yapması istenince Karaman'a gitmiş ve orada Şehzâde Mustafa'nın eğitimi ile ilgilenmiştir. Şehzâde Mustafa'nın 7 Cemâziyelevvel 969'da (13 Ocak 1562) öldürülmesi üzerine tekrar inzivaya çekilmiştir. Âlim ve mutasavvıf bir şahsiyet olarak bilinmektedir.⁴⁵⁸

Türkçe, Arapça ve Farsça nesir ve şiir olmak üzere önemli eserler kaleme almıştır. En meşhur eseri Türk edebiyatına dair yazmış olduğu *Bahrü 'l-meârif* adlı eseridir.⁴⁵⁹ Bunun yanında Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine hâşiye yazmıştır. Bu eser Ebü'l-Fazl İbnü'ş-Şihne'nin *Nihâyetü 'n-nihâye fî tahrîr-i takrîri 'l-Hidâye* adlı şerhine yazılmış olan bir hâşiyedir.⁴⁶⁰ Eserin yazma nüshası Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla, (nr. 812) olarak kayıtlıdır.

Ayrıca Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud b. Kemaleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-İnâye şerhu 'l-Hidâye* adlı eserine yazmış olduğu bir hâşiyesi daha olduğu zikredilmektedir.⁴⁶¹ Bu eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan (nr. 128/213 vr.) olarak kayıtlıdır.

---

⁴⁵⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 235; Nüveyhiz, *Mu'cemü 'l-müfessirîn*, II, 676.

⁴⁵⁸ İsmail Güleç, “*Sürûrî, Muslihuddin Mustafa*”, DİA, XXXVIII, 170-171.

⁴⁵⁹ İsmail Güleç, “*Sürûrî, Muslihuddin Mustafa*”, DİA, XXXVIII, 171.

⁴⁶⁰ İsmail Güleç, “*Sürûrî, Muslihuddin Mustafa*”, DİA, XXXVIII, 171; Şükrü Özen, “*İbnü 'ş-Şihne, Ebü 'l-Fazl*”, XXI, 221.

⁴⁶¹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, III, 2400;

17. Ebüssuûd Efendi-*Hâşiye alâ evâil-i kitabî'l-buyu' mine'l-Hidâye*

Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmadî (ö. 982/1574). İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ailesi o zamanlar Amasya'da, günümüzde Çorum'a bağlı olan İskilip'in İmad (Direklibel) köyündendir. İstanbul'da yetişmiştir. Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yapmıştır. İstanbul kadılığı yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiştir. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde padişahın yanında yer almıştır. 952'de (1545) Osmanlı şeyhülislâmı olmuştur.⁴⁶²

Ebüssuûd Efendi'nin babası ilim ve tasavvufu bir arada toplayan Bayramî şeyhi Şeyh Yavsî Efendi'dir.⁴⁶³ Babasının âlim ve sûfi bir şahsiyet olmasına rağmen Ebüssuûd Efendi tasavvufla ilgilenmemiştir. Kelam ve felsefe konuları ile de meşgul olmamıştır. Osmanlı'nın ilmiye ve devlet teşkitanın yapılanmasında çok önemli hizmetleri olmuştur. Ebüssuûd Efendi döneminde, Osmanlı toplumunda yargılamada uygulama birliğinin sağlanması amacıyla Hanefî mezhebinin uygulanması ve mezhep içerisindeki yerleşik görüşün esas alınması gerektiği daha çok vurgulanmış ve açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Bu yönde fetvâlar vermiştir. Onun bu görüşü mezhep taassubundan değil, ülkede kazaî birliği ve kanun önünde eşitliği sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Yoksa ihtiyaç halinde mezhep içerisindeki yerleşik görüşten vazgeçtiği fetvâları da vardır. Nikâhta velâyet konusunda İmam Muhammed'in görüşünü tercih etmesi örnek verilebilir.⁴⁶⁴

Ebüssuûd Efendi, tefsir, fıkıh, dil ve akâid alanında yazdığı eserlerin yanı sıra *el-Hidâye*'nin birçok bölümüne hâşiye ve ta'likler yazmıştır.⁴⁶⁵

---

⁴⁶² Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", DİA, X, 365.

⁴⁶³ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", DİA, X, 365, 367.

⁴⁶⁴ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", DİA, X, 367-368.

⁴⁶⁵ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", DİA, X, 370-371.

Eserin yazma nüshası Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi, (nr. 2035) olarak mevcuttur. Ebüssuûd Efendi'nin *el-Hidâye*'nin diğer bölümlerine yazmış olduğu hâşiyeler de şunlardır:

a. *Hâşiye alâ bâbi sıfati's-salât-i mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035/41-54 vr.).

b. *Hâşiye alâ evâil-i kitabil-hacc mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035/81-93).

c. *Hâşiye alâ evâil-i kitabi'l-havale mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035).

d. *Hâşiye alâ evâil-i kitabi'l-lukata mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035).

e. *Hâşiye alâ evâil-i kitabi's-serika mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035).

f. *Hâşiye alâ evâili kitabi's-siyer mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035).

g. *Hâşiye alâ evâili kitabi's-şehâde mine'l-Hidâye*

Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi (nr. 2035).

18. Abdurrahman b. Seydi Ali-*Hâşiye ale'l-Înâye fî şerhi'l-Hidâye*

Abdurrahman b. Seydi Ali (Kızıl Molla, Kara Molla) el-Amâsî (ö. 983/1575). Kendisi Amasya'lıdır. Babası Seydi Efendi ismiyle tanınmıştır. Acem diyarından gelip Amasya'ya yerleşmiş bir Osmanlı kadısıdır. Abdurrahman b. Seydi Ali, Bursa, Çankırı,

Alaşehir, İznik ve Edirne medreselerinde müderrislik yapmıştır. Halep kadılığı, Bursa kadılığı, Rumeli kazaskerliği ve Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuştur.⁴⁶⁶

Bu eser Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd b. Kemaleddin el-Bâbertî'nin *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazılmış olan bir hâşiyedir. Ayrıca el-Amasî'ye nispet edilen *Tetimmetü hâşiyeti Sadullah b. İsa Çelebi* adlı eser de zikredilmektedir.⁴⁶⁷ Sayılan eserlerin yanında müellife *Şerhu'l-Hidâye* isimli bir eser daha nispet edilmektedir.⁴⁶⁸ Kâtip Çelebi, müellifin *ta'lik* yazdığından söz etmektedir.⁴⁶⁹ Kaynaklarda belirtildiğine göre, Abdurrahman b. Seydi Ali, *el-Hidâye*'nin baş tarafına "*Terğîbü'l-edeb*"⁴⁷⁰ adıyla bir hâşiyeye yazmıştır. Müellif bu eserinde hocası Sâdî Çelebi'nin *el-Hidâye*'ye ve *el-Înâye*'ye yazmış olduğu hâmişlerdeki ifadeleri bir araya toplamıştır.⁴⁷¹

Terğîbü'l-edeb isimli eserin yazma nüshası Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, (nr. 238, 623) olarak kayıtlıdır.⁴⁷²

Hâşiyeye ale'l-Înâye fî şerhi'l-Hidâye adlı eserinin yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt (nr. 2292); Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, (nr. 20) olarak kayıtlıdır.

19. Sinan Efendi-*Hâşiyetü Sinan Efendi ale'l-Hidâye*

(Sinan Efendi) Sinanuddin Yusuf b. Hüsamettin b. İlyas el-Muhaşşî el-Amâsî (ö. 986/1578). Osmanlı âlimi olan bu zat Muhaşşî Sinan Efendi olarak da tanınmaktadır.

---

⁴⁶⁶ Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 230-231.

⁴⁶⁷ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 547; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2400.

⁴⁶⁸ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 547.

⁴⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1236.

⁴⁷⁰ Atâî, bu eserin ismini *Terğîbü'l-edîb* olarak zikreder. (Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 231.)

⁴⁷¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1235; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 231.

⁴⁷² Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidaye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12(23), 2014, s. 308. (227. Dipnot)

Amasya’lıdır. İlk eğitimini Amasya’da yaptıktan sonra İstanbul’da Zenbilli Ali Efendi’nin öğrencisi olmuştur. Aynı zamanda Ebüssuûd Efendi’nin çağdaşıdır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Halep, Dımaşk, Bursa ve Edirne kadılığı yapmıştır. Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmuş ve Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Elkâs (Tebriz) seferine katılmıştır.⁴⁷³

Müellif *el-Hidâye*’nin “*el-kerâhiyye*” (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 621), “*el-vesâyâ*” ve “*el-hünsâ*” (Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 622) başlıklı bölümlerine hâşiye yazmıştır.⁴⁷⁴ Sinan Efendi’nin “*el-kerâhiyye*”ye yazmış olduğu hâşiyesi *Ta’likat alâ kitabi’l-kerahiye mine’l-Hidâye* adıyla da Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, (nr. 586/464 vr.) kaydı mevcuttur.

Ayrıca Sinan Efendi’ye nispet edilen *el-Hidâye* hâşiyelerinin diğer yazma nüshaları Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi (nr. 1095), İsmihan Sultan, (nr. 0182); Nurosmeniye, (nr. 1478) olarak kayıtlıdır.

20. Hısım Ali Çelebi-*Hâşiye ale’l-Hidâye*

(Hısım Ali Çelebi) Ali b. Bâlî er-Rûmî (ö. 992/1584). Alanyalı Uzun Bâlî Efendi’nin oğludur. Müderrislik yapmıştır. Manisa müftülüğü ve Maraş kadılığı görevlerinde bulunmuştur. Sessiz ve yumuşak halinden dolayı kendisine “munuk”, “mınık” veya “manık” lakabı verilmiştir. Yine Ahizâde Efendi’nin soyundan geldiği için “hısım” lakabı da verilmiştir. Taşkoprizâde’nin *eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye* adlı eserine Arapça olarak yazmış olduğu *el-İkdu’l-manzûm fî zikri efâdili’r-Rûm* adlı zeyli meşhurdur.⁴⁷⁵

---

⁴⁷³ Eyyüp Said Kaya, “*Sinan Efendi*”, DİA, 2009, XXXVII, 228-229.

⁴⁷⁴ Eyyüp Said Kaya, “*Sinan Efendi*”, DİA, 2009, XXXVII, 229.

⁴⁷⁵ Abdulkadir Özcan, “*Ali Çelebi, Hısım*”, DİA, II, 385.

Müellifin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu hâşiyelerden söz edilmektedir. Zekât bölümüne kadar yazıldığı belirtilmektedir.⁴⁷⁶

21. Mustafa b. Pir Muhammed-Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye

Mustafa b. Pir Muhammed el-Birgivî (ö. 995/1586). O zamanlar İzmir vilâyetine bağlı Aydın'ın nâhiyelerinden olan Birgi'lidir.⁴⁷⁷ Günümüzde ise İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bir köydür.

Hediyetü'l-ârifîn'de zikredilen bu eserin Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud b. Kemaleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786) *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazılmış olan bir hâşiye olduğu belirtilmektedir.⁴⁷⁸

Müellif ve eseri ile ilgili bilgiye rastlayamadık. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi (nr. 637) kayıtlı *Necâtü'l-ahbâb ve tuhfetu zevi'l-elbâb* adlı bir eser Mustafa b. Pir Muhammed el-Birgivî el-Aydinî'ye ait olarak belirtilmektedir. Fakat bu eserin Psikoloji alanı ile ilgili olduğuna dair not düşülmüştür.

22. Perviz b. Abdullah-Hâşiye ale'l-Hidâye

Perviz (Berviz) b. Abdullah er-Rûmî el-Hanefî (ö. 996/1588). Devrinin âlimlerinden ders almıştır. Müderrislik yapmıştır. Sırasıyla Halep, Dımaşk, Mısır, Medine, İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Beyzâvî tefsirine ve *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu hâşiyeden söz edilmektedir.⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407.

⁴⁷⁷ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 436.

⁴⁷⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2400.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, X, 642; Necmüddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, III, 123.

23. Hüseyin Muhammed Kara Çelebizâde-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Hüseyin b. Muhammed Kara Çelebizâde (ö. 1007/1599).⁴⁸⁰ *Câmiu 'ş-şurûh*'ta zikri geçen bu eser ve müellif hakkında başka bir bilgiye rastlayamadık.

24. Nev'î-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

(Nev'î) Yahyâ b. Pîr Ali b. Nasûh (ö. 1007/1599). Malkara'da dünyaya gelmiştir. Babası Pîr Ali Ankara'dan gelip Malkara'ya yerleşmiştir. Nev'î, ilk eğitimini babasından almıştır. Babası aynı zamanda tasavvuf konusunda yetişkin bir zattır. Daha sonra İstanbul'a gidip oranın önde gelen âlimlerinden Karamânî Ahîzâde Ahmet Efendi ve onun kardeşi Karamânî Ahîzâde Mehmed Efendi'den ders almıştır. İstanbul'un seçkin şairleri ile arkadaşlık kurmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Bağdat kadılığına atanmış, ancak bu göreve gitmeyip III. Murat tarafından Şehzâde Mustafa'nın hocalığına getirilmiştir. Şehzâdeler muallimi Nev'î'nin vermiş olduğu derslere Bâyezîd, Osman ve Abdullah adlı diğer şehzâdeler de katılmıştır. Bu dersleri şehzâdelerin öldürüldüğü h. 1003 (m. 1595) yılına kadar devam etmiştir.⁴⁸¹

Kaynaklarda Nev'î'nin âlim, faziletli, zühd ve takva sahibi bir şair olduğundan söz edilmektedir. Manzum ve mensur birçok eser kaleme alan müellifin meşhur eserleri arasında Muhyiddin İbn-i Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem*'inin tercümesi ile *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn* adlı ansiklopedik çalışması vardır.⁴⁸²

Ayrıca Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekaikü'n-Numâniyye* adlı eserine yazdığı zeyille tanınan meşhur Osmanlı âlim ve şairi Nev'îzade Atâî (ö. 1045/1635) bu müellifin oğludur.⁴⁸³

---

⁴⁸⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, III, 2408.

⁴⁸¹ Nejat Sefercioğlu, "Nev'î", DİA, XXXIII, 52.

⁴⁸² Muallim Nâci, *Esâmî*, 329; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, II, 437-438; Nejat Sefercioğlu, "Nev'î", DİA, XXXIII, 52-53.

⁴⁸³ Haluk İpekten, "Atâî Nev'îzade", DİA, IV, 40-42.

Nevî'nin *el-Hidâye*'ye şerh yazmış olduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁴

25. Molla Aliyyü'l-Kârî-*Hâşiye alâ Fethi'l-kadîr*

Molla Aliyyü'l-Kârî b. Sultan b. Muhammed el-Herevî (ö. 1014/1605).⁴⁸⁵ Hanefî mezhebinde önemli bir yere sahip olan Molla Aliyyü'l-Kârî Herat'ta doğmuştur. İlk tahsilini orada yaptıktan sonra Mekke'ye gitmiştir. Mekke'de Ebü'l-Hasan el-Bekrî, Ahmed b. Hacer el-Mekkî, Abdullah es-Sindî ve Kutbuddin el-Mekkî gibi âlimlerden ders almıştır. İslâmî ilimlerde şöhret sahibi olmuştur. Başta fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akâid, tasavvuf, tarih ve dil alanında birçok kıymetli eser kaleme almıştır. Leknevî, onu bin yılın başındaki müceddidlerden saymıştır.⁴⁸⁶

26. Muhammed b. Ebibekir Hamevî-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Muhibbuddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebibekir b. Davud b. Abdurrahman el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dimeşkî el-Hanefî (ö. 1016/1607). Hama'lıdır. Özellikle tefsir, fıkıh, nahiv, meânî, ferâiz, hesap, mantık, hikmet gibi birçok ilimde marifet sahibidir. Devrinin en seçkin âlimlerinden sayılmıştır.⁴⁸⁷ Dımaşk'ın önemli medreselerinde müderrislik yapmıştır. Mısır'da bulunmuş, orada kadılık yapmıştır. Anadolu'yu ziyaret etmiştir. Ayrıca başta Humus, Dımaşk, Azez olmak üzere Şam bölgesinin birçok şehrinde kadılık görevinde bulunmuştur. Kazaskerlik görevine getirilmiştir. Osmanlı padişahının emriyle fetvâ makamı kendisine verilmiştir. Fetvâları Dımaşk'ta şöhret bulmuştur.⁴⁸⁸

Birçok eser kaleme alan müellifin *el-Hidâye*'ye hâşiyeler yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁴⁸⁹ Ancak *Câmiu 'ş-şurûh*'ta müellife isnad edilen *Misbâhu'l-Hidâye* adlı

---

⁴⁸⁴ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve 'l-havâşî*, III, 2408.

⁴⁸⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034.

⁴⁸⁶ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 8-9.

⁴⁸⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 322; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 166.

⁴⁸⁸ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 327.

⁴⁸⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, III, 322; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 167.

eser⁴⁹⁰ aslında, Ulvân Ali b. Atiyye b. Hasan b. Muhammed b. Murad el-Hîti eş-Şâzelî el-Hamevî'ye (936/1530) ait olan *Misbâhu'l-Hidâye ve miftâhu'l-vilâye*'dir. Bu kitap Şafiî fikhını içeren bir eserdir.⁴⁹¹ Yine *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*'de Ulvân Ali b. Atiyye'nin yazmış olduğu Şafiî fikhına dair olan bu eser *el-Hidâye* şerhleri arasında gösterilmiştir.⁴⁹² Bu farklı ifadelerin iki müellif ve eserler arasındaki isim benzerliğinden kaynaklı olması muhtemeldir.

27. İsmetullah Sehârenpûrî-*Hâşiye alâ şerhi'l-Hidâye*

İsmetullah Sehârenpûrî (Sehârenfûrî, Sehârenbûrî) (ö. 1039/1629).⁴⁹³ İsmetullah Sehârenpûrî, Hindistan'lı bir âlimdir. Gözlerinin görmediği ancak, buna rağmen kendisini ilme ve öğretime adanmış kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁹⁴ Bu eser Adıyaman İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 30) olarak kayıtlıdır. Kayıtta müellifin ismi "İsmetullah Seharanpuri" ölüm tarihi ise m. 1629 olarak geçmektedir.

28. Hidâyetullah Alâi-*Hidâyetü'l-hidâye Hâşiye ale'l-Înâye*

Hidâyetullah b. Muhammed el-Alâi er-Rûmî el-Hanefî (ö. 1039/1629).⁴⁹⁵ Ancak bu isim kütüphane kaydında Hidâyetullah b. Mahmûd el-Alâi (ö. 1033/1623) olarak geçmektedir. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Serez (nr. 1002) kayıtlıdır.

29. Azmizâde Mustafa Hâletî-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

(Azmizâde Mustafa Hâletî) Mustafa b. Pir Muhammed (ö. 1040/1631). İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Sırasıyla Şam,

---

⁴⁹⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2409.

⁴⁹¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 312-313; Ahmet Özel, "Ulvân el-Hamevî", *DİA*, XLII,139.

⁴⁹² Brockelmann, *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, VI, 316.

⁴⁹³ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2409.

⁴⁹⁴ el-Kinnevcî, *Ebcedü'l-ulûm*, III, 228.

⁴⁹⁵ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 507.

Kahire, Bursa, Edirne ve İstanbul kadısı olmuştur. Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Ancak bu görevlerinin çoğunluğu kısa süreli olmuştur.⁴⁹⁶

Manzum ve mensur birçok eser kaleme alan müellifin *el-Hidâye*'ye hâşiye yazmış olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁴⁹⁷

30. Seriyüddin Durûrî-Hâşiye alâ Şerhi'l-Hidâye li'l-Bâbertî (Hâşiye alâ Şerhi'l-Ekmele)

Seriyüddin Muhammed b. İbrahim ed-Durûrî (İbnü's-Sâiğ) el-Mısırî (ö.1066/1659). Bu eser Ekmelüddin el-Bâbertî'nin *İnâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı kitabına yazılmış olan bir şerhtir.⁴⁹⁸

Kaynaklarda belirtildiğine göre, Seriyüddin Muhammed b. İbrahim ed-Durûrî, ilmi kişiliği yanında Mısır'da herkes tarafından son derece övgüyle bahsedilen ve değer verilen, iyi giyimli, kibar, arkadaşlığı ve dostluğu çok güzel olan birisidir. Bir tüccar çocuğu olmasından dolayı babasından kendisine büyük miktarda mal kalmıştır. Bununla birlikte kendisi ilimle iştiğal etmeye başlamış ve devrinin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Mısır'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Anadolu'ya gitmiştir. Kudüs kadılığı yapmıştır. Türkçe'yi ve Farsça'yı ana dili gibi bildiği belirtilmektedir.⁴⁹⁹

Müellifin telif etmiş olduğu bu hâşiye matbu olarak mevcuttur.⁵⁰⁰ Ayrıca eserin yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt (nr. 2463); Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa (nr. 751/722 vr.), Fâtih, (nr. 1620/289 vr.) olarak kayıtlıdır.

---

⁴⁹⁶ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 390-392; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 440; Haluk İpekten, "Azmiẓâde Mustafa Hâletî", DİA, IV, 348.

⁴⁹⁷ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 440; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurüh ve'l-havâşî*, III, 2409-2410.

⁴⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1235; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 287.

⁴⁹⁹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, III, 316-317.

⁵⁰⁰ Arif Aytekin, "Bâbertî", DİA, IV, 378.

31. Abdurrahim Efendi-*Hâşiye alâ Hâşiyeti Sa'dî alâ Şerhi'l-Hidâye*

Abdurrahim Efendi (Hoca) (ö. 1066/1655). Adana'da doğmuştur. "Hoca" lakabıyla anılmaktadır. İstanbul'da Sahn-ı Seman, Ayasofya, Süleymaniye ve Sultan Ahmet medreselerinde müderrislik yapmıştır. Sırasıyla Yenişehir kadılığı, İstanbul kadılığı, Anadolu kazaskerliği, Adana kadılığı ve Rumeli kazaskerliği görevinde bulunmuştur. 25 Nisan 1647'de Osmanlı şeyhülislâmlığı makamına getirilmiştir.⁵⁰¹

Abdurrahim Efendi'nin yazmış olduğu hâşiyenin yazma nüshası H. Selim Ağa Kütüphanesi, Kemenkeş (nr. 116) olarak kayıtlıdır.

32. Siyâlkûtî-*Hâşiye ale'l-Hidâye*

Abdülhakim b. Şemseddin Muhammed es-Siyâlkûtî el-Pencâbî el-Hindî el-Hanefî (ö. 1067/1657). Hindistan'da yetişmiş devrinin önde gelen Hanefî âlimlerindedir. Birçok ilimde söz sahibidir. Önemli eserler telif etmiştir. Beyzâvî tefsirine yazmış olduğu hâşiyesi, *Mutavvel'e* hâşiyesi, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*'ye hâşiyesi en meşhur eserlerindedir. Siyâlkûtî'ta vefat etmiştir.⁵⁰² Siyâlkûtî, Mevlânâ Kemâlettin Keşmîrî ve İmam Rabbânî'den ders almıştır. Fahreddin Râzî sonrası dönemde gelişen muhakkikler geleneğinin XVII. Yüzyıldaki en önemli temsilcisi sayılmaktadır. Hâşiye geleneğinin temel özelliği, dil, mantık, tefsir, fıkıh gibi alanlarda yazılan ana metinlerin önemli şerhleri üzerinden meselelerin tahkikinin yapılması, ilgili metinlerin manalarının ortaya çıkartılması, üzerine yapılan diğer çalışmaların değerlendirilmesi, tartışılması ve eleştirilmesidir. Siyâlkûtî'nin bu konudaki başarısı Osmanlı coğrafyasından Hindistan'a kadar uzanan bölgede onun yazmış olduğu eserlerin okunmasında etkili olmuştur. Yazmış olduğu eserlerin birçoğu basılmıştır.⁵⁰³

---

⁵⁰¹ Mehmet İpşirli, "Abdurrahim Efendi, Hoca", DİA, I, 289.

⁵⁰² Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, II, 318-319; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 504; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, II, 60.

⁵⁰³ Mustafa Akçay, "Siyâlkûtî", DİA, XXXVII, 292-293.

Müellifin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu hâşiyeye'den bahsedilmektedir.⁵⁰⁴ Bu eserin yazma nüshası Antalya Tekeli Halk Kütüphanesinde (nr. 854) müellif adı zikredilmeksizin *Hâşiyeye ale'l-Hidâye* adıyla kaydı mevcuttur.

33. Bâlizâde Mustafa Efendi-*Hâşiyetu Bâlizâde alâ Hâşiyet-i Sâdî Çelebi*

Bâlizâde Mustafa Efendi (ö.1073/1662). Aslen Kastamonu'lu olup İstanbul'da doğmuştur. Babası Bâlî Efendi'dir. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Sırasıyla Medine, Üsküdar, Galata kadılığı, Rumeli ve Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Osmanlı şeyhülislâmlığı makamına getirilmiştir. Kendinden emin üslûbu ve sert ifadeleriyle dikkat çeken Bâlizâde Mustafa Efendi, Hanefî fakihlerine yönelttiği eleştirileriyle tanınmaktadır. Bu nedenle eserleri Hanefî literatürünü tanımak için önemli bir bilgi kaynağıdır.⁵⁰⁵

Ekmeleddin Bâbertî'nin *el-Hidâye* üzerine yazdığı *el-Înâye* adlı şerhe Sâdî Çelebi'nin kaleme aldığı hâşiyeye reddiye sayılmaktadır. Bu eserde hemen hemen her meselede Sâdî Çelebi'nin görüşlerine yapılan tenkitler vardır.⁵⁰⁶

Eserin yazma nüshası Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla (nr.816/442 vr.) olarak kayıtlıdır.

34. Sindî-*el-Bedrü'l-münir fi'l-keşfi an mebâhisi Fethi'l-kadîr*

Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726). *Fethü'l-kadîr*'in hâşiyesi olan bu eser “*nikâh*” bölümüne kadar yazılmıştır. Hindistan'lı Hanefî bir âlim olan müellifi hakkında daha önce bilgi verilmişti.

---

⁵⁰⁴ Mustafa Akçay, “*Siyâlkût*”, DİA, XXXVII, 293; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasığı: *Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 308; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşi*, III, 2410.

⁵⁰⁵ Mehmet İpşirli ve Eyyüp Said Kaya, “*Mustafa Efendi, Bâlizâde*”, DİA, XXXI, 294-295.

⁵⁰⁶ Mehmet İpşirli ve Eyyüp Said Kaya, “*Mustafa Efendi, Bâlizâde*”, DİA, XXXI, 295.

35. Seyyid Alizâde-*Hâşiye alâ Havâşî İbn-i Kemal ale'l-Hidâye*

Seyyid Alizâde Abdurrahman (Abdülbâki) (ö. 1159/1746). *Camiu 'ş-şurûh*'ta bu eserin adı *Şerhu'l-Hidâye*, müellifi de Alizâde Abdülbâki b. Muhammed b. İbrahim olarak geçmektedir.⁵⁰⁷ Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

Eserin yazma nüshası Murat Molla Kütüphanesi, Murad Molla (nr. 813/168 vr.) olarak kayıtlıdır.

36. Halil b. Hasan Aydınî-*Hâşiye alâ kitabi't-tahâre mine'l-İnâye ve'l-Hidâye*

Ebü'l-Felah Halil b. Hasan el-Aydınî (ö. 1170/1756). Bu eserin yazma nüshası Nurosmaniye Kütüphanesi, (nr. 1485) olarak kayıtlıdır. Ayrıca aynı müellife *Ta'lika alâ kavli-i sâhibi'l-Hidâye* adlı başka bir eser nispet edilmektedir. Bu eserin yazma nüshası ise Nurosmaniye Kütüphanesi, (nr. 1490) olarak kayıtlıdır. Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

37. Senbehlî-*Hâşiye ale'l-Hidâye (Havâşî)*

Muhammed Hasan Senbehlî (ö. 1305/1887). Hindistan'da devrin âlimlerinden ders almıştır. Son derece zeki, hemen çözüm üretebilen, güçlü bir hafızaya sahip, eser telif etmede gayretli ve mezhep imamlarını taklit etmeyenlere karşı mutaassıp olduğu nakledilmiştir. Hind medreselerinde müderrislik yapmış ve birçok eser telif etmiştir. Mantık ilmi, akâid, fıkıh, usûl-ı fıkıh ve hadis olmak üzere İslâmî ilimlere dair küçük risâlelerle birlikte yüzlerce kitap telif ettiği belirtilmektedir.⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁷ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu 'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2411.

⁵⁰⁸ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, VIII, 1354-1355.

Matbu bir eserdir. İki cilt halinde sayfa ortasında *el-Hidâye* metni ve sayfa kenarlarında *Havâşî* şeklinde Leknev'de 1326/1908 tarihinde basılmıştır.⁵⁰⁹ Yine bu eserin Kazan 1304 ve Leknev 1901 tarihli baskılarının olduğu belirtilmektedir.⁵¹⁰

38. Ahmed b. Hüseyin-*Hâşiye alâ kitabi's-sulh mine'l-Hidâye*

Ahmed b. Hüseyin b. Sinan.⁵¹¹ Zikri geçen müellif ve eser hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

39. Yahya Kocahisârî-et-*Tavzîh li nûkâti'l-Hidâye*

Yahya Kocahisarî el-Hanefî.⁵¹² Zikri geçen müellif ve eser hakkında bir rastlayamadık.

40. Muhyiddin Ağzıkara-*Hâşiye alâ kitabi's-sulh*

Muhyiddin Ağzıkara.⁵¹³ Zikri geçen müellif ve eser hakkında bir rastlayamadık.

C. Ta'likleri

1. Kâriülhidâye-*Ta'lika ale'l-Hidâye*

Kâriülhidâye Ebû Hafs Siracüddin Ömer b. Ali b. Fâris el-Kinânî el-Mısrî el-Hanefî (ö. 829/1426). Kendisiyle birlikte Alâ es-Seyrâmî'den ders okuyan Sirâcüddin adlı arkadaşından ayırt edilebilmesi için “Kâriülhidâye” diye anılmıştır. Yine hocası Ekmeleddin el-Bâbertî'den *el-Hidâye*'yi on altı defa okuduğu ve bu konuda hocasından

---

⁵⁰⁹ Eser için bkz. Muhammed Hasan es-Senbehlî, *Hâşiye (el-Hidâye ma'a ziyadet-i havâşî Muhammed Hasan es-Senbehlî)*, el-Matba' el-Münşî Nevelkişor, Leknev, 1326.

⁵¹⁰ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, VI, 310; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2411.

⁵¹¹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407.

⁵¹² Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407.

⁵¹³ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407-2408.

daha üstün bir duruma geldiği için bu lakapla anıldığı belirtilmiştir.⁵¹⁴ Kahire’de doğmuş ve orada yetişmiştir. Zamanında Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. Mısır’da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Ömrünü eğitim, öğretim ve fetvâya adanmıştır. Kendisi mütevazı, külfetli ve zorluklarla dolu bir yaşam sürmüştür. Kimseye yük olmamaya özen göstermiştir.⁵¹⁵ Kâriülhidâye’nin günümüze ulaşan tek eseri *el-Fetâvâ es-Sirâciyye (Fetâvâ Kârii’l-Hidâye)*’dir. Çeşitli konularda fetvâlar içeren bu eser öğrencisi İbnü’l-Hümâm tarafından derlenmiştir. Yine kendisinin, es-Sindî’nin *Lübabü’l-menâsik* adlı eserine yazmış olduğu bir şerhten söz edilmektedir.⁵¹⁶

Ayrıca Müellifin *el-Hidâye*’ye bir ta’lik yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir.⁵¹⁷

2. Hafîdü’t-Taftâzânî-Ta’lika alâ dibâceti’l-Hidâye fi’l-furû’

(Hafîdü’t-Taftâzânî) Seyfuddin Ahmed b. Yahya et-Taftâzânî el-Herevî (ö. 906/1501). Meşhur Sa’düddin et-Taftâzânî’nin torunu olan Yahya b. Muhammed b. Sa’düddin Mes’ûd b. Ömer et-Taftâzânî’nin oğludur. Şafî mezhebine mensup bir âlimdir. Hafîdü’t-Taftâzânî adıyla tanınmaktadır. Herat müftüsü iken Şah İsmail tarafından öldürülmüştür.⁵¹⁸ Çoğunluğu dedesinin eserlerine yazmış olduğu şerh ve hâşiyeleri ile bilinmektedir. Bu eserlerinde dedesinin eleştirilen görüşlerini savunmaktadır.⁵¹⁹

---

⁵¹⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi*, VI, 109.

⁵¹⁵ İbnü’l-Îmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, IX, 276-277; es-Sehâvî, *ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-karni’t-tâsi*, VI, 109.

⁵¹⁶ Hüseyin Kayapınar, “*Kâriülhidâye*”, DİA, XXIV, 495.

⁵¹⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye fi terâcimi’l-Hanefiyye*, s. 180; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 2034; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, I, 792; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu’ş-şurûh ve’l-havâşî*, III, 2401.

⁵¹⁸ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, I, 270;

⁵¹⁹ Şükrü Özen, “*Taftâzânî*”, DİA, XL, 300.

Bu eserin *el-Hidâye*'nin baş taraflarına yazılmış bir talik olduğu zikredilmektedir.⁵²⁰ Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, (nr. 2743) kayıtlıdır.

3. Karabağî-Ta'lika ale'l-Hidâye

Muhyiddin Muhammed b. Ali el-Karabağî er-Rûmî el-Hanefî (ö. 942/1535). Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde doğdu. Burada eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya geçip İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Daha sonra İznik'te Süleymaniye medresesinde görev almış ve ardından Orhan Gazi medresesine atanmıştır. Vefat edinceye kadar bu medresede görevine devam etmiştir. Tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, felsefe ve Arap dili ve edebiyatı gibi ilimlerde derin bilgiye sahiptir. Birçok eser kaleme alan Karabağî'nin *el-Hidâye* üzerine bir ta'lik yazdığı zikredilmektedir.⁵²¹

4. Şeyhzâde-Ta'lika alâ Şerhi'l-Hidâye

Şeyhzâde Muhyiddin Muhammed b. Mustafa el-Kocevi (ö. 950/1543). Kocaelili olup tahsilini İstanbul'da yapmıştır. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde geniş bilgiye sahip olup Beyzavî'nin tefsirine yazmış olduğu hâşiyesi ile şöhret bulmuştur. Mütevazı olup kimseye yük olmadan yaşamaya gayret göstermiştir. Şeyhzâde zor kitapları şerh etmesiyle dikkat çeken bir âlimdir.⁵²² İbn Mektûm olarak bilinen Tâceddin Ebû Muhammed Ahmed b. Abdulkâdir tarafından kaleme alınan *el-Hidâye* şerhi üzerine yazmış olduğu bir ta'lik kendisine nispet edilmektedir.⁵²³

---

⁵²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2038; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 138.

⁵²¹ Ömer Mahir Alper, “*Karabâğî*”, *DİA*, XXIV, 369.

⁵²² Erdoğan Baş, “*Şeyhzâde*”, *DİA*, XXXIX, 97.

⁵²³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2038; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 238; Erdoğan Baş, “*Şeyhzâde*”, *DİA*, XXXIX, 98;

5. Fenârizâde Muhyiddin-Ta'lika ale'l-Hidâye

Fenârizâde Muhyiddin b. Ali b. Yusuf el-Fenârî (ö. 954/1548). Bu müellif ilk Osmanlı şeyhülislamı Molla Fenârî'nin oğlu Yusuf Balî'nin torunu ve ve Fenârizâde Mehmed Şah Çelebî'nin küçük kardeşidir. Muhtelif kitaplara şerh ve hâşiyeler yazdığı kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak aynı aileden başka isimlerle de karıştırılma ihtimali mevcuttur.⁵²⁴ Müellifin yazmış olduğu eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, (nr. 446/77-68 vr.) kayıtlıdır.

6. İbrahim Halebî-Ta'lika ale'l-Hidâye

İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî (ö. 956/1549). Aslen Halep'li olup Kahire'de ilim tahsil etmiş ve İstanbul'a yerleşmiştir. Orada Müderrislik yapmıştır. *Mülteka'l-ebhur* adlı meşhur eserin sahibidir. Bu eser Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulmuş ve Hanefî mezhebinin en muteber eserlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Kadıların ve müftülerin başvuru kaynağı olmuştur.⁵²⁵

Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, (nr. 446/39-40 vr.) kayıtlıdır.

7. İbnü'l-Mi'mâr-Ta'lika alâ Şerhi'l-Hidâye

İbnü'l-Mi'mâr Muslihüddin Mustafa b. Muhyiddin b. el-Mi'mâr (ö. 972/1562). İstanbul'da eğitim görmüştür. Müderrislik yapmıştır. Sırasıyla Bursa, Edirne, İstanbul ve Medine kadılığı yapmıştır. Mısır'da vefat etmiştir.⁵²⁶

---

⁵²⁴ Mehmet İpşirli, "Fenârizâde Muhyiddin Çelebî", DİA, XII 339-340.

⁵²⁵ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", DİA, XV, 231-232.

⁵²⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, X, 538-539; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 886.

Müellifin *Ta'lika alâ Şerhi'l-Hidâye* isimli eserinin, Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazılmış olan bir ta'lik çalışması olduğu belirtilmiştir.⁵²⁷

8. Ebüssuûd Efendi-Ta'likât alâ Şerhi'l-Hidâye li İbn-i Kemâl

Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed Yavsî el-Îmâdî (ö.982/1574). Daha önce Ebüssuûd Efendi'nin *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu hâşiyelerden söz etmiştik. Burada ise yazmış olduğu ta'likleri zikredeceğiz. Eserin yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt (nr. 8025) kayıtlıdır. Yine Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen *Ta'lika ale'l-Hidâye* olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli (nr. 876/12-196 vr.) kayıtlı başka bir eser daha mevcuttur.

9. Muhammed b. Abdülaziz Bektûnî-Ta'lika ale'l-Hidâye

İbnü'l-Muîd Muhammed b. Abdülaziz Habib el-Kâdirî el-Bektûnî el-Mer'aşî el-Hanefî (ö. 983/1576). Maraş'lıdır. İlk eğitimini orada aldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Süleymaniye medresesinde müderrislik yapmıştır. Dımaşk müftülüğü yapmıştır. Kadılık makamına oturamamıştır. Kudüs'te vefat etmiştir.⁵²⁸ Fakat Necmüddin el-Ğazzî, Muhammed el-Mer'aşî'nin Beytü'l-Makdis'i ziyarete gittiğini, daha sonra Dımaşk'a geri döndüğünü, kendisinin Kudüs kâdılkudatlığına atandığı ancak oraya gidmeden Dımaşk'ta vefat ettiğini zikretmektedir.⁵²⁹ Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine bir talik yazdığı belirtilmektedir.⁵³⁰

---

⁵²⁷ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2400.

⁵²⁸ İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, X, 587; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 254.

⁵²⁹ Necmüddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, III, 78.

⁵³⁰ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 254; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2406.

10. İvaz Efendi-Ta'lika alâ kavlı-i Hasan Çelebi fî delil-i sâhibi'l-Hidâye

İvaz Efendi el-Alâî (el-Alâiyyevî) el-Manavgâdî (ö. 994/1586). Alanya'ya ve Manavgat'a nispet edilmektedir.⁵³¹ Nitekim *Sicilli Osmânî*'de Manavgat'ta dünyaya geldiği belirtilmektedir. Bu sebeple kendisi “Manav” nisbesi ile de anılmaktadır. Sahn-ı Semân medresesinden mezun olup tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Yine Sahn-ı Semân medresesinde müderrislik yapmıştır. Sonrasında Bursa kadılığı ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulunmuştur. İstanbul'da ilk kahvehanelerin açılması İvaz Efendi'nin kadılığı döneminde gerçekleşmiştir. Anadolu kazaskerliği, ardından Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiştir. Doksan yaşının üzerinde iken vefat etmiştir.⁵³²

İvaz Efendi, şer'î meselelerde çok defa akli esas almıştır. Bazı fetvâlarında ve kararlarında yapmış olduğu nükteleriyle şöhret bulmuştur. Kendine has davranışlarından dolayı Nev'îzâde Atâî tarafından Nasrettin Hoca'ya benzetilmiştir. Şöyle ki: İvaz Efendi, kazaskerlik zamanında *el-Hidâye* nüshasını çekmecesine çiviletip kendisinden mansıb talep edenlere göstererek, “orayı kara kitap bilir” dediği nakledilmektedir. İvaz Efendi'nin *Envârü't-tenzîl*, *Miftâhü'l-ulûm*, *et-Telvîh* ve *el-Mevâkıf* gibi eserlere müstakil hâşiyeleri vardır. Bunlarla birlikte *el-Hidâye*'ye de müstakil hâşiyeye yazdığı belirtilmektedir. Yazmış olduğu bütün bu hâşiyeleri kendisinin yaptırdığı İvaz Efendi Camii'ne yine kendi eliyle kaleme aldığı vakıfnâmesiyle bağışlamıştır.⁵³³

Ta'lik olarak yazılan eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi (nr. 3782) olarak kayıtlıdır.

---

⁵³¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 804.

⁵³² Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 842; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 291; Abdülkadir Özcan, “İvaz Efendi”, DİA, XXIII, 490.

⁵³³ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 842; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 291-292; Abdülkadir Özcan, “İvaz Efendi”, DİA, XXIII, 490.

11. Muhammed b. Abdullah Lârendî-*Ta'lika ale'l-Hidâye*

Muhammed b. Abdullah el-Larendî er-Rûmî (ö. 994/1575). Fakih ve müfessirdir. Müderrislik yapmıştır. *el-Hidâye* üzerine bir ta'lik çalışması yaptığı belirtilmektedir.⁵³⁴

12. Babazâde Karamânî-*Ta'lika ale'l-Hidâye*

Mevlâ Babazâde Muhammed el-Karamânî (ö. 994/1575).⁵³⁵

13. Ahizâde Abdulhalim-*Ta'lika ale'l-Hidâye ve ba'zı şurûhihâ*

Ahizâde Abdulhalim b. Muhammed (ö.1013/1604). İstanbul'da doğmuştur. Osmanlı Şeyhülislâmı Ahizâde Hüseyin Efendi'nin kardeşidir. Aralarında Ebüssuûd Efendi'nin de olduğu devrinin büyük âlimlerinden ders almıştır. İyi bir hattattır. Çeşitli medreslerde müderrislik yapmıştır. Sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. İstanbul'da vefat etmiştir.⁵³⁶

Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin *el-Hidâye* üzerine talikler ve bazı şerhlerin olduğu bir eser kaleme almıştır.⁵³⁷ Bu eserin yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, (nr. 293), Beyazıt, (nr. 2081); Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi,(nr. 922), Hacı Beşir Ağa, (nr. 199) kayıtlıdır.

14. Vânî Mehmed Efendi-*Ta'likât*

(Vânî Mehmed Efendi) Muhammed b. Bistam b. Rüstem el-Haşabî el-Vânî el-Kestelî (ö. 1096/1685). Osmanlı âlimlerinden olan Vâni Mehmed Efendi padişah IV.

---

⁵³⁴ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 258; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 450; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407.

⁵³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2407.

⁵³⁶ Hasan Güleç, “*Ahizâde Abdülhalim Efendi*”, DİA, I, 548.

⁵³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 504.

Mehmed'in ve II. Mustafa'nın hocasıdır. *Arâisü'l-Kur'ân* adlı tefsirin sahibidir.⁵³⁸ Fıkıhla alakalı birçok risale kaleme almıştır. Fıkıh risâleleri Süleymaniye kütüphanesinde mevcuttur.⁵³⁹ Yazmış olduğu taliklerin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, (nr.3762/136-138 vr.) olarak kayıtlıdır. Eserin adı kütüphane kaydında *Ekmeleddinin Hidâye Hâşiyesine Ta'likat* diye yazılmıştır. Burada şerh ifadesi yerine hâşiye yazılmasından kaynaklanan bir yazım hatası olabilir. Bununla birlikte kütüphane kaydında bu eserin kelâm alanında yazılmış olduğuna dair not düşülmüştür.

15. Muhammed b. Hamza Aydınî-Ta'lika alâ kavli İbni'l-Hümâm fî şerhi'l-Hidâye

Hacı Emirzade Muhammed b. Hamza el-Aydınî (Güzelhisarî) (ö. 1204/1790), Aydın'da müftülük yapan bu zata birçok risâle nispet edilmektedir. Fıkıh ilmine dair 77 tane risâle yazmış olup tamamı farklı nüshaları ile birlikte Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.⁵⁴⁰ Müellifin *el-Hidâye* şerhine yazmış olduğu ta'likin yazma nüshası Esad Efendi (nr. 3699/8) kayıtlıdır.

16. Humeydî-Nükâtü ahkari'l-verâ

es-Semerkandî el-Humeydî (el-Hamîdî) (?). Katip Çelebi, bu eserin *el-Hidâye* üzerine yazılmış bir talik olduğunu belirtmektedir. Bu eser “*vakıf*” bölümüne kadar yazılmıştır. Muhtasar olarak hazırlanmış olan bu eserin Fatih Sultan Mehmed için yazıldığı belirtilmiştir.⁵⁴¹

---

⁵³⁸ Erdoğan Pazarbaşı, “*Mehmed Efendi, Vâni*”, DİA, XXVIII, İstanbul, 458.

⁵³⁹ Abdurrahim Kozalı, “*Osmanlı'da Bir Padişah Hocasının Fakih Yönü: Vâni Mehmed Efendi'nin Fıkıhla İlgili Risalelerinin Değerlendirilmesi*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 14, 2009, s. 234-235.

⁵⁴⁰ Seyda Demirci, *Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydınî'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, 7-15; Recep Cici, “*Muhammed b. Hamza Aydınî*”, DİA, EK-2, 304-306.

⁵⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2038.

17. Muhammed Hüseyin Ensârî-*Mühezzebü'l-Hidâye*

Muhammed Hüseyin el-Ensârî (ö. ?).⁵⁴²

18. Hüsâm b. Muhammed-*Ta'lika ale'l-Hidâye fî'l-buyu'*

Hüsâm b. Muhammed el-Müderris (ö. ?). Müellif hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik, (nr. 1732) kayıtlıdır.

D. İhtisarlara

1. Burhânüşşerîa-*Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye*

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Şemseddin Ahmed b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl). Burhânüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye* adlı eseri *el-Hidâye*'nin en meşhur ihtisar çalışmasıdır. Bu eser üzerine birçok şerh ve benzeri çalışma yapılmıştır.

2. Alaüddin İbnü't-Türkmanî-*el-Kifâye muhtasarü'l-Hidâye*

Ebü'l-Hasen Alaüddin Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa b. Süleyman el-Mardini, Kâdilkudât İbnü't-Türkmanî (ö. 750/1349). Müellif önce *el-Hidâye*'yi *el-Kifâye Muhtasarü'l-Hidâye* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra bu eserini *Şerhu'l-Hidâye* adıyla şerh etmiştir.⁵⁴³

---

⁵⁴² İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, tahkik edenin girişi, I, 74 (Medine'de Mahmûdiye kütüphanesinde Fârisî hattıyla yazılmış nr. 2600 olarak kayıtlı bir nüsha olduğunu belirtmektedir.).

⁵⁴³ Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*, III, 2398; Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: *Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 302.

3. İbnü's-Sûsî-Zevâidü'l-Hidâye ale'l-Kudûrî

İbnü's-Sûsî Nûreddin Ali b. Nasr b. Ömer (ö. 695/1296). Kahire'de Hüsâmiyye medresesi müderrisliği yapmış ve Kahire kadılığı görevinde bulunmuştur. El yazısının çok güzel olduğu belirtilmektedir. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında bulunmayıp *el-Hidâye*'de yer alan bölümleri (zevâid) bir araya toplayan bir çalışmadır. Nikâh bahsine kadar olan konuları ele almıştır. Kureşî, müellifin kendi el yazısı ile yazmış olduğu bu eseri gördüğünü söylemektedir.⁵⁴⁴

E. *el-Hidâye*'de Geçen Hadislerin Tahrici

1. Hârisî-et-Tenbîh alâ ehâdisi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa

Alâüddîn Mahmûd b. Ubeydullah b. Sâid el-Hârisî el-Mervezî (ö. 606/1209). El-Hârisî'nin bu eseri *el-Hidâye* ile Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ının şerhi olan Hüsâmüddin Alî b. Ahmed b. Mekkî er-Râzî (ö. 598/1202 veya 593/1197)'nin yazmış olduğu *Hülâsatü'd-delâil*⁵⁴⁵ isimli eserde geçen hadislerin tahric çalışmasıdır. Muslihuddin Mustafa b. Şabân es-Sürûrî'nin *Hâşiye ale'l-Hidâye* adlı eserinde bunu zikrettiği söylenmektedir.⁵⁴⁶ Daha öncede belirtildiği üzere el-Hârisî, aynı zamanda *Hülâsatü'n-nihâye fî fevâidi'l-Hidâye* adlı *el-Hidâye* şerhinin de sahibidir.

2. Alaüddin İbnü't-Türkmanî-Tahrîcü ehâdisi'l-Hidâye

Alâüddin Ali İbnü't-Türkmanî (ö. 750/1349). Kâtip Çelebi, müellifin yazmış olduğu bu eseri *el-Kifâye fî ma'rifeti'l-Hidâye* adıyla zikretmektedir. Eserin iki mücellid

---

⁵⁴⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 619; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 216; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2036.

⁵⁴⁵ Alî er-Râzî, *Hülâsatü'd-delâil*, (thk. Ebü'l-Fazl ed-Dimyâti), tahkik edenin girişi, I, 5; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 402; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 207-208.

⁵⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2039.

olduğu belirtilmiştir.⁵⁴⁷ Eserin yazma nüshası *Tahrîcû ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah bölümünde (nr. 261) kayıtlıdır.

3. Zeylaî-Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye

Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylaî el-Hanefî (ö. 762/1360). Fıkıh ve hadis alanında öne çıkmış olan önemli bir âlimdir. Hadis tahririne yönelik iki meşhur çalışması vardır. Bunlardan birisi Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirindeki hadislerin tahririne yönelik çalışmasıdır. Diğeri ise *el-Hidâye*'de zikredilen hadislerin tahririne dair yapmış olduğu çalışmadır.⁵⁴⁸ ez-Zeylaî'nin yazmış olduğu bu eser *el-Hidâye*'deki hadislerin tahririne yönelik olarak yapılan çalışmaların en önemlisidir. Bu eseri önemli ve farklı kılan özelliklerin başında Hanefî mezhebinin yanı sıra diğeri üç mezhebin delillerini de ele alması gelmektedir. ez-Zeylaî, *el-Hidâye*'de geçen bir hadisi kaydettikten sonra sahabî râvîleri ve rivayetleri kaynakları ile birlikte nakletmektedir. Delil olarak alınan hadislerde bir zayıflık varsa onu da belirtmektedir. Konuyla ilgili rivayetleri verdikten sonra yapılan eleştirileri ve kendi eleştirilerini ortaya koymaktadır. ez-Zeylaî, değerlendirmelerini yaparken başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere birçok hadis kaynağından istifade etmiştir.⁵⁴⁹

el-Hidâye'de geçtiği halde ez-Zeylaî'nin tahrir etmediği hadisleri Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), *Münyetü'l-elmaî fimâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaî* adlı eserinde ele almıştır. Bu eser *Nasbü'r-râye* ile birlikte birkaç defa basılmıştır. Ayrıca *Nasbü'r-Râye* İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla ihtisar edilmiştir. Bu eserin de muhtelif baskıları mevcuttur.⁵⁵⁰

---

⁵⁴⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2035; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 720.

⁵⁴⁸ el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), IV, 258.

⁵⁴⁹ Ebubekir Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", DİA, XLIV, 252-253.

⁵⁵⁰ Ebubekir Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", DİA, XLIV, 253.

4. Kureşî-el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye

Muhyiddin Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373). Aynı zamanda *el-Hidâye* şârihlerinden olan el-Kureşî, *el-Hidâye*'de geçen hadislerin kaynak tespitine yönelik olan *el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye* adlı çalışmasını kaleme almıştır. Eseri 727/1327 yılında tamamlamıştır.⁵⁵¹ el-Kureşî, bu eserine “*el-Kifâye fi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye*” adını vermek istediğini, ancak hocası Alâüddin Ali İbnü't-Türkmânî'nin eseriyle aynı ismi taşıdığı için eserin adını değiştirmeye karar verdiğini ve yine hocasının isimlendirmesiyle *el-Înâye bi ma'rifeti ehâdîsi'l-Hidâye* adını verdiğini zikretmektedir.⁵⁵²

---

⁵⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034.

⁵⁵² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 583.

İKİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ ŞERH GELENEĞİ ve *EL-HİDÂYE* ŞERHLERİ

Bu bölümde şerh kavramı, şerh yazımının tarihçesi, Hanefî şerh geleneği ve *el-Hidâye* şerhlerinin genel özelliği hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

I. ŞERH KAVRAMI VE HANEFÎ ŞERH GELENEĞİ

Burada şerh kavramı ve şerh yazımının tarihçesi ile ilgili bilgiler vermeye çalışacağız. Ayrıca Hanefî şerh geleneğini temsil eden önemli eserleri ele alacağız.

A. ŞERH KAVRAMI

Şerh kelimesi, eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak, açığa çıkarmak, sözün kapalı kısımlarını açıklığa kavuşturmak, sözü anlaşılır hale getirmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵³ Sözlü veya yazılı olarak yapılmış açıklamalara şerh denmektedir. Şerhler meşhur olmuş muhtasar metinlerdeki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir.⁵⁵⁴

Bir fıkıh eserini başka bir fıkıh eserinin teşkil ettiği zeminde yazma faaliyetine şerh denmektedir. Aynı zamanda bu faaliyet sonucunda ortaya çıkan ürüne şerh adı verilmiştir.⁵⁵⁵ Bir başka deyişle metin çerçevesinde yapılan her türlü açıklama, kapalı hususları giderme, tahlil etme, düzenleme, itirazlar, eleştiriler, tashih çalışmaları,

---

⁵⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 497; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vasît*, s. 477.

⁵⁵⁴ Sedat Şensoy, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 555.

⁵⁵⁵ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 560.

sınıflandırma, dönemle ilişkilendirme ve tamamlama gibi çalışmalar şerh olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵⁶ Şerhin esas aldığı kitap “metin” olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵⁷

Şerh kavramını İsmail Kara şöyle açıklamaktadır:

“Şerh kavramını doğru ve yerinde görebilmek için “metin” ve “kitap” merkezli anlama ve yorumlama çabalarının hepsini hesaba katmak gerekir. Teknik olarak bir metni açıklamaya, tamamlamaya, irtibatlarını genişletip yeniden kurmaya, derinleştirmeye, tenkit ve tashih etmeye... doğru seyreden çalışmalara *şerh*, *hâşiye*, *talik* (*talikât*), *tafsil*, *tefsir*, *tevil*, *izâh*, *zeyl*, *tetimme*, *beyan*, *tekmile*, *fevâid* gibi isimler verilmiştir. Buna karşılık bir metni tahkim ederek sıkılaştırmaya, kısaltmaya, özetlemeye, fazla bilgilerden arındırmaya, ezberlenebilirlik özelliğini artırmaya, sistemli bir hale getirmeye, seçmeler yapmaya... dönük çalışmalar ise *ihtisar*, *muhtasar*, *hülâsa*, *telhîs*, *mûlahhas*, *müntehab*, *muktetaf* diye adlandırılmaktadır.⁵⁵⁸ Dolayısıyla metin çevresinde yapılan her türlü açıklama, metnin problemlerini giderme, tahlil, düzenleme, tenkit, tashih, ifadeleri daha vasıflı hale getirme, bölümlendirme, dönemle irtibatlandırma, tamamlama... çalışmalarının en genel ismi şerhtir.”⁵⁵⁹

Şerh kavramı ile ilgili olarak Eyyüp Said Kaya şu açıklamalara yer vermiştir:

“Metin ve şerh kavramları genellikle birbirinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Bir fıkıh metninden hareketle başka bir fıkıh metninin ortaya çıkarma noktasında şerh ile birlikte hâşiye kavramı da karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu iki kavramı kesin bir çizgi ile birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira müellifleri tarafından hâşiye diye

---

⁵⁵⁶ Sedat Şensoy, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 555; İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, s. 21; Halis Demir, *Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), s. 172.

⁵⁵⁷ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 560.

⁵⁵⁸ İsmail Kara yukarıda zikredilen çalışmaların hepsi için “şerh” kelimesinin kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, s. 21.

⁵⁵⁹ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, s. 21-24.

adlandırılan veya bu sıfatla bilinen birçok eserin şerh edebiyatı içerisinde dâhil edilmesine imkân sağlayan muhteva, dil ve kompozisyon özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Fakat şerh ve hâşiyeler olarak yazılan eserlere iki ayrı bütün halinde bakıldığında bu kavramların birbirinden ayrıldığı noktaların olduğu görülmektedir. Bu ayrılık üç temel noktada karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle şerhler fıkıh metni üzerine yazılmış olmalarına rağmen hâşiyelerin büyük çoğunluğu şerhler üzerine yazılmıştır. Ayrıca şerhler, genellikle esas aldıkları metnin muhteva ve ifade akışını kesintisiz bir şekilde sürdürmüşlerdir. Buna karşılık hâşiyeler şerhlerin veya metinlerin belirli noktalarını esas alarak kaleme alınmıştır. Yine şerhlerin ortaya çıkışı III. (IX) yüzyılın sonu ve IV. (X) yüzyılın başı olarak belirlenmişken hâşiyeler ilk olarak VII. (XII) yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yaygın bir telif türü haline gelmesi ise ancak VIII. (XIII) yüzyılda gerçekleşmiştir.”⁵⁶⁰

Şerhlerin başlıca şu işlevlerinden söz edebiliriz:

Eyyüp Said Kaya şerhlerin başlıca beş işlevinden bahsetmektedir:

“1. Hükümleri delillendirme. Şerhlerde temel metinde yer alan bazı fikhî hükümlerin şerî deliller ve mezhep içi istidlâl kaynaklarıyla irtibatı kurulmuştur. Bunun yanında daha önce kurulan irtibatlar yeniden düzenlenmek suretiyle her bir önermenin altında yatan mantık, şerhin yazıldığı dönemin tartışma ve önceliklerine göre yeniden şekillendirilip zenginleştirilmiştir.

2. Önceki katkıları değerlendirme. Metinde yer alan meseleler ele alınırken daha önce dile getirilen görüşler ve özellikle metinle ilgili telif edilmiş olan şerh ve hâşiyelerin bu konudaki katkıları tartışılmıştır.

3. Metni yeniden ifade etme. Metnin kaleme alındığı dönemden sonra gelişen terim, tasnif, dil ve üsluba göre metnin ifadeleri yeniden ele alınarak metnin okunmaya

---

⁵⁶⁰ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 560.

devam edilmesine yol açmıştır. Söz konusu olan bu okumalar metin hakkında ortaya çıkan şerh geleneğinin uzun süreli olmasını sağlamaktadır.

4. Metni tenkit etme. Metne yapılan eleştiriler şerhlerde dile getirilmiştir.

5. Metnin terim ve ifadelerini açıklama. Sarf, nahiv ve belâgat yönünden tahlillerin yapılması, zamirlerin merciinin ve cümledeki hazfedilmiş öğelerin açıklanması, fıkıh ve diğer ilimlere dair kavramların, bilinmeyen kelimelerin ve yaygın olmayan kullanımların izahı şerhlerde yapılmıştır.”⁵⁶¹

6. Bilginin örneklerle tekit edilmesi ve güncellenmesi. Halis Demir’in de belirttiği üzere şerhlerde bilginin belli bir mekân ve coğrafyaya uyarlanmasıdır. Şerhler kaleme alındıkları bölgeden kaynaklanan hukukî, ahlâki ve felsefî sorunlara çözüm arayan dinamik bir çabayı yansıtmaktadır.⁵⁶²

7. Metnin konusunun veya problemin izah edilmesi. Bu durumu İsmail Kara şöyle ifade etmektedir:

“Şerh ve hâşiye türü eserler sanıldığığının aksine sadece okurken başvurulanan metnin problemini çözmez; bu onların alt seviyede üstlendiği fonksiyonlardan sadece bir tanesidir. Şerh ve hâşiyenin yaptığı esas büyük hizmet bizzat problemi, metni, dili ve ilim talibi olan okuyucusunu bir üst kademeye yükseltmesi, bunun için onu teşvik etmesi, hatta zorlamasıdır. Şerh, hâşiye ve talikât ile bir metnin problemini çözen kişi sadece içinde bulunduğu seviyedeki problemleri çözmüş olmakla kalmaz, daha yukarıda bir seviyede, daha sistematik ve teferruatlı, daha derin yeni metinlerle tanışmış ve yeni problemler edinmiş olur. Dolayısıyla ilimle irtibatı gelişmiş ve kuvvetlenmiş olur.”⁵⁶³

---

⁵⁶¹ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 560-561.

⁵⁶² Halis Demir, *Hanefi Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), s. 178.

⁵⁶³ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, s. 29.

Şerh geleneğini tanımamız açısından başlıca işlevlerinden söz ettikten sonra sonuç olarak Mesut Kaya'nın da ifade ettiği gibi şerh ve hâşiye yazımı, kısır bir döngüden ibaret değildir. Aksine ilme canlılık ve zenginlik kazandıran bir süreçtir. Zira bu süreçte her âlim kendi ilmî yetkinliğine ve döneminin ilim anlayışına göre metni yorumlamıştır.⁵⁶⁴ Hilmi Ziya Ülken'in de belirttiği üzere, şerhlerde aynı esastan hareket edilmesine rağmen, birbirinden çok farklı neticelere varılmıştır. Bundan dolayı bazı şerhlerin şahsî bir eser olarak görülmesi mümkündür.⁵⁶⁵ O halde şerhlerin özgün fikirler ortaya koymaya engel olmadığını, klasik dönemde müstakil bir eser telif etmekle şerh, hâşiye yazmak arasında bir fark görülmediğini ifade etmek gerekir.⁵⁶⁶

B. ŞERH YAZIMININ/GELENEĞİNİN TARİHÇESİ

Şerh geleneğini tanımamız açısından şerh yazımının tarihçesi hakkında bilgi vermemiz gerekmektedir. Bu hususta Eyyüp Said Kaya şu sözlere yer vermiştir:

“Şerhler fıkıh literatürünün gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Zira geçmişte kaleme alınan eserler arasından sadece bir kısmının seçilip şerh edilmesi, fıkıh tarihinin hangi metinler kanalıyla gelişeceğini ve bu tarihî seyre hangi eserlerin hâkim olacağını büyük ölçüde şerhlerin belirlediği görülmüştür. Söz konusu işlevleri göz önüne alındığında fikhî tefekkürün üzerinde cereyan ettiği temel literatürün şerh olduğu söylenebilir. Nitekim fetvâ ve kazâya yönelik telif gelenekleri, fikhın problem alanının kapsamını genişletme hususunda önemli katkılarda bulunmasına rağmen fıkıh meselelerini teşkil eden delil, kavram ve hüküm gibi unsurların tartışıldığı ve kapsamlarının geliştirildiği ana literatürün şerh olduğu görülmektedir.”⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁴ Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-”, Marife, (Yaz 2015), 15/1, s. 14.

⁵⁶⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, s. 291.

⁵⁶⁶ Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-”, Marife, (Yaz 2015), 15/1, s. 14.

⁵⁶⁷ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 561.

Eyyüp Said Kaya'nın da belirttiği üzere Hanefî mezhebinde şerh literatürünün IV. (X.) yüzyılım başında ortaya çıktığını rahatlıkla söylenilmesi mümkündür. Fıkıh şerhleri V. (XI.) ve VI. (XII.) yüzyıllarda istikrarlı bir şekilde çoğalmış VII. (XIII.) yüzyılda kaleme alınan şerh sayısı neredeyse bir önceki asrın iki katına ulaşmış, ancak en yüksek artış VIII. (XIV.) yüzyılda gerçekleşmiştir. Şerh yazımı sayı bakımından IX. (XV.) yüzyılda zirve noktasına ulaşmıştır.⁵⁶⁸

Fıkıh şerhleri, mezhep birikimini temsil eden metinler üzerine yazılmıştır. Dolayısıyla geniş fıkıh çevreleri tarafından benimsenmemiş bir anlayış ve dille kaleme alınan eserlerin şerhedilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.⁵⁶⁹ Kâtip Çelebi, her müellifin kendi kitabını şerhe ihtiyaç duymayacak bir şekilde ve anlaşılır bir dille yazdığını belirtmektedir. Bununla birlikte bazı sebeplerden dolayı bu kitapların şerhedilmesine ihtiyaç olduğunu da ifade etmektedir.⁵⁷⁰

Fıkıh tarihinde önemli bir yere sahip olan şerhlere ihtiyaç duyulmasının nedenleri olarak şunları zikredebiliriz:

Kâtip Çelebi, bu konuda başlıca üç nedenden bahsetmektedir:

“1. Metnin müellifinin ilmî yetkinliği. Müellif, ince ve derin anlamları, ulaşılması istenen şeye delâleti hususunda yeterli olan veciz sözlerle ifade etmiştir. Herkesin bu anlamları kavrayamadığından dolayı bazı âlimler metni şerh etme yoluna gitmişlerdir.⁵⁷¹

2. Metnin müellifi, yeterince açık olduklarını düşünerek veya bir başka ilim dalını ilgilendirdiğini göz önüne alarak kıyasların bazı öncüllerini hafifletmiştir. Ya da bazı kıyasların sıralamasını ihmal etmiş ve bazı önermelerin illetlerini görmezden gelmiştir. Şârih ihmal edilen öncülleri hatırlatmaya, o ilim dalı içerisinde mümkün olduğu kadar

---

⁵⁶⁸ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 561.

⁵⁶⁹ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 561.

⁵⁷⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 36.

⁵⁷¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 36-37.

açıklama yapmaya, öncüllere işaret etmeye, kıyasları sıralamaya ve müellif tarafından belirtilmeyen illetleri belirtmeye ihtiyaç duyar.⁵⁷²

3. Metinde zikredilen lafzın birden fazla anlama gelme ihtimali olabilir. Bunun yanında mecaz lafızlar da zikredilmiş olabilir. Bu durumda şârih müellifin maksadını ve tercihini açıklamaya ihtiyaç duyar. Her eserde mutlaka insanın başına gelebilecek olan unutma, yanılma, tekrar ve önemli bir konuyu hafızetme gibi durumlar olur. İşte şârih bunlara dikkat çekmeye ihtiyaç duyar.”⁵⁷³

4. Şerhlere duyulan ihtiyaçla ilgili şunu da söylememiz mümkündür: Sonraki kuşaklardan birisi, kendisinden önceki meşhur bir âlimin bir hatasını fark ettiği zaman bunu hiçbir şüphe taşımayan kesin delillerle ispat eder. Sonra bunu sonraki nesillere ulaştırmaya gayret eder. Böylece müellifin şöhreti ve ilmine olan güven nedeniyle bir yanlışın nesiller boyu yaygınlık kazanması engellenmiş olur.⁵⁷⁴

5. Şerh ve hâşiye yazımına ihtiyaç duyulmasına ilişkin ifade edeceğimiz diğer bir husus hakkında Mesut Kaya'nın şu sözlerini özetle aktarabiliriz:

“Şerh ve hâşiye kültürünü anlamaya imkân veren diğer bir husus İslam dünyasında medreselerin ortaya çıkışı ve öğretim usûlüdür. Medreseler hoca merkezli eğitim çalışmaları yürütmüştür. Bu sistemde öğrenciler sınıf geçmez, belirlenmiş önemli kitapları okuyarak eğitim aşamalarını tamamlarlardı. Bir taraftan bir kitabı okurlarken, diğer taraftan daha önce kendilerine okutulan kitapları daha alt seviyedeki öğrencilere müzakere ettirirlerdi. Dolayısıyla öğrenci okuduğu metni okutarak, metin üzerinde derin bir bilgi birikimine sahip olurdu. Bu kimse, eğitim aşamalarını tamamlayıp tedris faaliyetine başladıktan sonra söz konusu kitabı uzun yıllar okutmuş olmanın getirdiği tecrübeyle, o kitabın bütün mantığını, sistematüğünü, anlaşılmayan noktalarını ve

---

⁵⁷² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 37.

⁵⁷³ Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), I, 14; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 37.

⁵⁷⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (thk. Ali Abdulvâhid Vâfi), III, 1106.

inceliklerini kavradı. Artık yapması gereken şey, metin üzerine yazdığı şerh, hâşiye ve ta'lik türü eserlerle kitabın anlaşılmayan noktalarını izah etmek olacaktır. Bunun yanında ilmî yetkinliği nispetinde eserin zayıf noktalarını tespit eder. Mezhebin genel prensiplerine uymayan hususları tenkit edip itirazlarını dile getirir ve eserin eksik noktalarına ilavede bulunur. Diğer bir deyişle, şerh, hâşiye ve ta'lik müellifleri birer nakilci veya mukallit olmaktan çıkmış olup, kurucu metni yakından tanıyan ve rehber işlevi gören bir şahsiyete dönüşmüş olurlar.”⁵⁷⁵

Fıkıh tarihi içerisinde oldukça yaygın ve önemli bir yere sahip olan şerh geleneğine bazı eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Şerhlere yapılan eleştiriler hakkında Halis Demir'in şu ifadelerini özetle aktarabiliriz:

“Yaşanılan coğrafyada ortaya çıkan kültür farkı eleştirilerde etkili olmuştur. Ancak farklı bir coğrafya ve kültür ikliminde gelişen, farklı etkenlerle ortaya çıkan değerler ile bir başka coğrafyada üretilen ilim ve kültür ürünlerinin sorgulanması, modernleşme döneminde şerhlerin eleştirilmesi noktasında bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁷⁶ Şerh geleneğinin ilmî yetersizlikler, şahsî zaafılar, kültür ve medeniyetin tıkanması, Osmanlı devletinin gerilemesi ve çökmesiyle irtibatlı olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu iddianın detaylı bir çalışmanın sonucu olup olmadığı ve ilmi verilerle ne kadar desteklendiği tartışma konusudur.⁵⁷⁷ Şerh geleneği zayıf, faydasız, iddiasız ve olumsuz bir çalışma alanı olarak görülmüştür. Bu yaklaşımın sebebi olarak şu söylenebilir: Bazı aydınlar Osmanlı Devletinde askerî yenilgilerin sebepleri ve kendileriyle Batı arasındaki mesafe üzerine çözüm ararken bazı ıslahat süreçleri

---

⁵⁷⁵ Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-”, Marife, (Yaz 2015), 15/1, s. 15.

⁵⁷⁶ Halis Demir, *Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), s. 182.

⁵⁷⁷ Halis Demir, *Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), s. 183.

başlatmışlardır. Bu noktada kendilerine karşı kurulmuş olan batı hayranı bir dilin ideolojik hükümlerini, ilmi veya siyasî iddialarını benimsemişlerdir. Bu ortamın büyük bir birikim olarak şerh edebiyatının devam etmesine olumsuz etkisi olduğu söylenmektedir.⁵⁷⁸ Osmanlı döneminde yer alan şerh geleneği için başka bir tenkit daha söz konusu olmuştur. Yapılan bu tenkit şöyledir: Önceki dönemlerde uzun metinler için ihtisar çalışmaları yapılmıştır. Duraklama ve gerileme döneminde ise ihtisar çalışmaları bir uzmanlık sayılmıştır. Hatta bir kelime ile ifade edilebilecek bir şeyin iki kelime ile açıklanmaya çalışılması hata olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım, adeta bilmece özelliği almış eserlerin doğmasına sebep olmuştur. Daha sonra anlaşılamayan metinlere şerhler yazılmış, ardından şerhleri hâşiye ve ta'lik türünden eserler takip etmiştir. Bu yöntem öğrencinin eserin ruhu ve manasından uzaklaşıp eserin lafzına ve şekline yönelmesine neden olmuştur.”⁵⁷⁹

2. Şerhlere yöneltilen eleştiriler hakkında İsmail Kara şunları söylemektedir:

“XIX ve XX. yüzyılda yetersizlik fikri üzerinden medreselere, Osmanlı âlimlerine, telif edilen eserlere, medreselerde okutulan ders kitaplarına, eğitim yöntemine ve bunlarla bir şekilde irtibatlı olarak tasavvufa ve tarikatlara çeşitli tenkitler yöneltilmiştir. Şerh ve hâşiye için yapılan tenkitler de eş zamanlı ve aynı mantık üzerinden yürütülmüştür.”⁵⁸⁰

3. Bu hususta Halil İnalçık ise şu eleştiriye yer vermiştir:

“Osmanlı ilmî çalışmalarında serbest düşüncenin sınırlandırılmış ve yenilik yapabilmenin imkânsız olduğu gelenekçi bir anlayış egemen olmuştur. Bu sebeple Osmanlı dönemine ait ilmî çalışmalar büyük ölçüde derleme, özetleme, şerh ve

---

⁵⁷⁸ Halis Demir, *Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), s. 184.

⁵⁷⁹ Halis Demir, *Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), s. 184.

⁵⁸⁰ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, s. 88.

haşiyelerden oluşmuştur. Şimdiye kadar İslâm ilminin bütünü içinde Osmanlı ilmî çalışmalarının gerçek yerini belirtmeye yönelik ciddi herhangi bir girişim olmamıştır.”⁵⁸¹ Bu eleştiriye cevap mahiyetinde Mesut Kaya’nın şu sözlerini aktarabiliriz:

“Osmanlı ilim geleneği hakkındaki araştırmaların yetersiz oluşu konuyla ilgili bu tür önyargılı yaklaşımların uzun süre tedavülde kalmasına yol açmaktadır. Osmanlı ilim ve telif anlayışının felsefi ve teorik arka planını açıklayan yetkin çalışmalar ve gün yüzüne çıkartılmaya başlanan eserler, söz konusu önyargıların zamanla yıkılmasını beraberinde getirmektedir.”⁵⁸²

C. HANEFÎ ŞERH GELENEĞİ

Hanefi şerh geleneğinin kendi içerisinde genel olarak iki kısma ayrıldığı görülmektedir:

Fıkıh tarihinde fūrû-i fıkıh eserleri dışında en çok şerh edilen metinler fıkıh usûlü alanına dairdir. Hanefi fıkıhında Sadrüşşerîa’nın *Tenkîhu’l-usûl*’ü üzerine yazılan şerhler sayı bakımından büyük bir şerh geleneğini temsil etmektedir. Ayrıca Ebü’l-Berekât en-Nesefî’nin *Menârü’l-envâr*’ı üzerine yazılan şerhler yoğun olarak görülmektedir.⁵⁸³ Bunların yanı sıra Sîgnâkî’nin *el-Kâfi fi şerhi Usûli’l-Pezdevî*’si, Alâüddin el-Buhârî’nin *Keşfü’l-esrâr*’ı, el-Kâkî’nin *Şerhu Usûli’l-Pezdevî*’si, İtkânî’nin *eş-Şâmil fi şerhi Usûli’l-Pezdevî*’si,⁵⁸⁴ Kurlânî’nin *eş-Şâfi fi’l-usûl*’ü,⁵⁸⁵ Bâbertî’nin *et-Takrîr*’i, Vecîhüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânî’nin *Şerhu Usûli’l-Pezdevî*’si, Musannifek’in *et-Tahrîr*’i, Molla Hüsrev’in *Şerhu Usûli’l-Pezdevî*’si, Ahmed b. Mehmed Manisavî’nin

---

⁵⁸¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), s. 181.

⁵⁸² Mesut Kaya, “*Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî’nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-*”, *Marife*, (Yaz 2015), 15/1, s. 10.

⁵⁸³ Eyyüp Said Kaya, “*Şerh*”, *DİA*, XXXVIII, 563.

⁵⁸⁴ Murtaza Bedir-Ferhat Koca, “*Ebü’l-Usr Pezdevî*”, *DİA*, XXXIV, 266.

⁵⁸⁵ Ahmed b. Muhammed Nasîrüddin en-Nakîb, *el-Mezhebü’l-Hanefî*, II, 733, 734

Şerhu Usûli'l-Pezdevî'si, Ebü'l-Usr Pezdevî'nin *Usûl*'ü üzerine yazılan şerh geleneğini temsil etmektedir.⁵⁸⁶ Yine Habbâzî'nin *el-Muğnî* adlı eseri üzerine yazılan Gaznevî'nin *Şerhü'l-Muğnî*'si⁵⁸⁷ ve Kâânî'nin *Şerhü'l-Muğnî*'si⁵⁸⁸ Hanefî mezhebi usûl-i fıkıh şerh geleneği içerisinde yer almaktadır.

Hanefî şerh geleneğini oluşturan ikinci önemli kısım fûru fıkıh şerh geleneğidir. Hanefî fûrû fıkıh şerh geleneği hakkında ise Eyyüp Said Kaya şunları ifade etmektedir:

“Hanefî mezhebinde Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmiu'l-kebîr*, *el-Câmiu's-sağîr* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserlerinin muhteva ve bölüm tasnifinin yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalarla başlayan ilk şerhlerin III. (IX.) yüzyılın sonunda ortaya çıktığı ve IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında geliştiği görülmektedir. Zikredilen kitaplar hakkında yapılan yeni çalışmalarla birlikte VI. (XII.) yüzyılda tekrar yoğunluk kazanan şerh geleneği IX. (XV.) yüzyılda kesintisiz bir çalışma olma özelliğini kaybetmiştir.”⁵⁸⁹

Eyyüp Said Kaya sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Tahâvî ve Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ları üzerine kaleme alınan şerhler, Hanefî fıkıh tarihi için çok önemli bazı gelişmeleri temsil etmelerine rağmen değişen fıkıh dili ve mezhep içi tercihlerin etkisiyle uzun süreli bir gelenek teşkil edemedikleri görülmektedir. Muhammed eş-Şeybânî'nin eserleri üzerine yapılan şerhlerin azalmaya başladığı VII. (XIII.) yüzyıl aynı zamanda Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine en çok şerhin yazıldığı dönem olmuştur. Bu yıllarda ortaya çıkan Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eseri üzerine yazılan şerhler VIII. (XIV.) yüzyılda büyük artış göstermiştir. *el-Hidâye* ile birlikte Burhânüşşerîa Mahmûd'un *el-Vikâye* adlı eseri ve bunun muhtasarı olan Sadrüşşerîa'nın *en-Nukâye* adlı eseri, üzerine en çok şerh yazılan metinler olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu durum Hanefî mezhebinin en büyük şerh geleneğini oluşturmaktadır. Nicelik

---

⁵⁸⁶ Murtaza Bedir-Ferhat Koca, “*Ebü'l-Usr Pezdevî*”, DİA, XXXIV, 266.

⁵⁸⁷ Ahmed b. Muhammed Nasîrüddin en-Nakîb, *el-Mezhebü'l-Hanefî*, II, 721.

⁵⁸⁸ Ahmed b. Muhammed Nasîrüddin en-Nakîb, *el-Mezhebü'l-Hanefî*, II, 738.

⁵⁸⁹ Eyyüp Said Kaya, “*Şerh*”, DİA, XXXVIII, 561.

yönünden X. (XVI.) yüzyılda zirve noktasına ulaşmış olan bu şerh geleneği Hanefi fikhının gelişimine önemli katkı sunması bakımından diğer şerh geleneği arasında temayüz ettiği görülmektedir.⁵⁹⁰ XI. (XVII.) yüzyılda ise şerh yazma geleneği düşüşe geçmiştir. Buna rağmen o dönemde *Kenzü'd-dekâik*, *Mülteka'l-ebhur* ve *Gurerü'l-ahkâm*, hakkında en çok şerh yazılan eserlerdir. Yine aynı yüzyılda *Tenvîrü'l-ebâr* etrafında bir şerh geleneği gelişmeye başlamıştır. Aynı zamanda *el-Muhtâr* ve *Mecmeu'l-bahreyn* üzerine yapılan şerh çalışmaları da ortadan kalkmıştır. Muhtasarları kadar yaygınlaşamayan bu iki esere dair çalışmalar, önce *Kenzü'd-dekâik* şerhleri ve sonra Osmanlı merkez coğrafyasında ortaya çıkan *Mülteka'l-ebhur* ve *Gurerü'l-ahkâm* şerhlerine karşı tutunamamıştır.”⁵⁹¹

---

⁵⁹⁰ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 561.

⁵⁹¹ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, DİA, XXXVIII, 562.

II. EL-HİDÂYE ŞERHLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

A. İçerik Bakımından Şerhleri

1. Kâtip Çelebi, *el-Hidâye* üzerine yazılan ilk şerhin Hamidüddin ed-Darîr'in *el-Fevâidü'l-fıkhiyye* adlı eserinin olduğunun söylendiğini ve iki cilt olduğunu belirtmektedir.⁵⁹² İbnü's-Şihne, bu eserin *el-Hidâye* üzerine yazılan ilk şerh olduğunu ve özel bir isminin olmadığını, daha çok *Hâşiyetü'l-Hamîdiyye* olarak bilindiğini belirtmektedir.⁵⁹³ Osman Bayder, Hamidüddin ed-Darîr'in şerhi hakkında şu ifadelere yer vermektedir:

“Darîr'in şerhinin en önemli özelliği onun hocası Kerderî vasıtasıyla Merginânî'den yapmış olduğu rivayetlerdir. Böylece Merginânî'nin bazı ifadelerle neleri kasdetmiş olduğunu doğrudan ondan nakillerle öğrenmek mümkün olmaktadır. Darîr'in şerhinin diğer bir önemli özelliği onun hocası Kerderî'nin görüşlerine yer vermesidir. Darîr, hocası Kerderî için “mevlânâ” ifadesini kullanmakta ve birçok yerde doğrudan Kerderî'den duyduğu görüş ve nakillere yer vermektedir. Bu husus Kerderî'nin *Hidâye* metni ve diğer bazı konulardaki görüşleri hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılmaktadır. Kerderî'nin *Hidâye*'nin en önemli râvisi olması, onun eserle ilgili görüş ve değerlendirmelerini bir hayli önemli kılmaktadır.”⁵⁹⁴

Ancak Hamidüddin ed-Darîr'in kaleme aldığı, Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin *el-Usûl*'ünün şerhi olan *el-Fevâid* adlı eserin doktora tezi olarak Kıyas bölümünden kitabın sonuna kadar tahkikini yapan Ahmed b. Ebî Bekr b. Mahmûd Cûmî, zikri geçen Şemsü'l-Eimme el-Kerderî ve ‘Mevlânâ’ ifadesi hakkında şu sözlere yer vermektedir:

---

⁵⁹² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2032-2033; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 215.

⁵⁹³ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 121.

⁵⁹⁴ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 121.

“Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin *el-Usûl*'ünün şerhi olan *el-Fevâid* adlı eserde ve diğer Hanefî kitaplarında “Mevlânâ” ifadesi mutlak olarak kullanıldığında çoğunlukla Hamidüddin ed-Darîr'in kendisi kastedilmiştir. Kullanılan ‘Mevlânâ’ ifadesi Hamidüddin ed-Darîr'e ait değildir. Onun öğrencilerinden birisine ait olabilir.”⁵⁹⁵ Muhakkik bu iddiasını güçlendirmek için *el-Înâye*'de geçen ‘hâkezâ nukile an fevâid-i Mevlânâ Hamidüddin ed-Darîr’⁵⁹⁶ ifadesini de delil olarak getirmektedir.⁵⁹⁷ Aynı eseri Hurûfu'l-Meânî'den İcma bölümünün sonuna kadar doktora tezi olarak tahkik eden Seyyid Hüseyin Ahmed Seyyid Eşref Medenî Eşrefî ise diğer muhakkikten farklı olarak şunları söylemektedir: “Tahkik ettiğim kısımda Hamidüddin ed-Darîr, bana göre doğrudan Şemsü'l-Eimme el-Kerderî'den nakilde bulunmamıştır. Ancak Bedreddin el-Kerderî⁵⁹⁸ aracılığı ile Şemsü'l-Eimme el-Kerderî'den nakilde bulunmuştur.”⁵⁹⁹ Muhakkik, tahkik ettiği bölümde zikri geçen ‘kâle (rahimehullâh) semi'tu Mevlânâ Şemse'l-Eimme el-Kerderî’ gibi benzeri cümleleri delil getirerek şârihin ifadelerinden bazı alıntılar yapmak suretiyle bu iddiasını güçlendirmek istemiştir.⁶⁰⁰

Osman Bayder, Hamidüddin ed-Darîr'in şerhinin içeriği ile ilgili olarak sözlerini şöyle sürdürmektedir:

---

⁵⁹⁵ Hamidüddin ed-Darîr, *el-Fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*, (Kıyas'tan Kitabın Sonuna Kadar), (thk. Ahmed b. Ebî Bekr b. Mahmûd Cûmî), tahkik edenin girişi, s. 25-26.

⁵⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, V, 40. Bedreddin Aynî, el-Hidâye'ye yazmış olduğu olduğu el-Binâye adlı şerhinde Hamidüddin ed-Darîr için beş yerde “Mevlânâ Hamidüddin” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade için bkz. Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 282, 600; II, 155; VI, 199; IX, 143. Kâdızâde Ahmed de Hamidüddin ed-Darîr için bir yerde “Mevlânâ Hamidüddin” ifadesini kullanarak atıfta bulunmuştur. Ayrıca bkz. Kadızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 43.

⁵⁹⁷ Hamidüddin ed-Darîr, *el-Fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*, (Kıyas'tan Kitabın Sonuna Kadar), (thk. Ahmed b. Ebî Bekr b. Mahmûd Cûmî), tahkik edenin girişi, s. 26.

⁵⁹⁸ Hâherzâde Bedreddin Muhammed b. Mahmûd b. Abdülkerîm el-Kerderî (ö. 651/), Şemsü'l-Eimme el-Kerderî'nin kız kardeşinin oğlu ve öğrencisidir. Bu âlim hakkında bkz. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 183-184; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 267; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 200;

⁵⁹⁹ Hamidüddin ed-Darîr, *el-Fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*, (Hurûfu'l-meânî'den İcma Bölümünün Sonuna Kadar), (thk. Seyyid Hüseyin Ahmed Seyyid Eşref Medenî Eşrefî), tahkik edenin girişi, s. 47-48.

⁶⁰⁰ Hamidüddin ed-Darîr, *el-Fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*, (Hurûfu'l-meânî'den İcma Bölümünün Sonuna Kadar), (thk. Seyyid Hüseyin Ahmed Seyyid Eşref Medenî Eşrefî), tahkik edenin girişi, s. 48.

“Diğer Hidâye şerh ve hâşiyeleriyle kıyaslandığında hacim bakımından Hidâye üzerinde yapılmış en kısa çalışmalardan biri olsa da sonraki dönem Hidâye şerhlerindeki bilgilerin bir kısmı buraya dayanmaktadır. Nitekim İbnü’ş-Şihne, Darîr’in eserinin sonraki şerhlerin aslı olduğunu ifade etmektedir.”⁶⁰¹

2. Hamidüddin ed-Darîr’in şerhinden sonra *el-Hidâye*’nin bilinen en eski şerhinin Tâcüşşerîa’nın yazmış olduğu *Nihâyetü’l-kifâye li dirâyeti’l-Hidâye* adlı eserinin olması ihtimali söz konusudur. Müellif, bu şerhinde metnin tamamını şerhe almamıştır. Metnin açıklanması gereken kelime ve cümlelerini “kavlühû”⁶⁰² ibaresiyle zikrettikten sonra kendi açıklamalarını da eklemek suretiyle “şerh bi’l-kavl” denilen şerh tekniğini kullanmıştır.⁶⁰³

3. Ebu’l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. İbrahim b. Abdilgani el-Harrânî el-Hanefî es-Serûcî’nin (ö.710/1310) *el-Ğaye fî şerhi’l-Hidâye* adlı şerhi “*Kitâbü’l-eymân*” a kadar yazılabilmektedir.⁶⁰⁴ Sadece altı cilt olarak yazılabilen bu eser daha sonra Sa’deddin İbnü’d-Deyrî (ö. 867/1463) tarafından altı cilt daha ilave edilerek “*Kitâbü’s-siyer*” de mürtedle ilgili bölüme kadar getirilmiştir.⁶⁰⁵ Bununla birlikte her iki şerh de meseleleri detaylı bir şekilde ele almıştır.⁶⁰⁶ *el-Hidâye*’deki zikri geçen hadislerin tahririne yer verilmiştir.⁶⁰⁷

4. Siğnâkî (ö. 714/1314), *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye* adlı şerhinde *el-Hidâye*’de yer almayan *Ferâiz* bölümünü ilave ederek bu eserini 700/1300 yılında tamamlamıştır.⁶⁰⁸

---

⁶⁰¹ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 122.

⁶⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, I, 37.

⁶⁰³ Murteza Bedir, “*Tâcüşşerîa*”, DİA, XXXIX, 361.

⁶⁰⁴ el-Askalânî, *Ref’u’l-isr an kudâti Mısır*, (thk. Ali Muhammed Ömer) s.41; Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim*, s. 107-108.

⁶⁰⁵ Ahmet Özel, “*Serûcî*”, DİA, XXXVI, s. 573; Ahmet Özel, “*İbnü’d-Deyrî*”, XXI, s. 15.

⁶⁰⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 2033.

⁶⁰⁷ et-Temimî, *Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 261.

⁶⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 2032.

5. Kıvâmüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî es-Sencarî el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Mi'râcü'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde *el-Hidâye*'de yer almayan Ferâiz konusu, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı esas alınarak şerhin sonuna ilave edilmiştir.⁶⁰⁹

6. İbnü'l-Hümâm (ö.861/1457), hocası Kâriü'l-Hidâye Sirâcüddin Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî'den (828/1426) *el-Hidâye*'yi on dokuz yıl boyunca okuduktan sonra 829 (1426) yılında *Fethü'l-kadîr*'i yazmaya başlamış, ancak tamamlayamadan vefat etmiştir.⁶¹⁰ Daha sonra Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden olan Kadızâde Ahmed Şemseddin b. Mahmûd (ö. 988/1580), *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrâr fî tekmileti Fethi'l-kadîr* adıyla İbnü'l-Hümâm'ın eksik bıraktığı şerhini “*kitâbü'l-vekâle*”den itibaren tamamlamıştır.⁶¹¹

7. İbnü'ş-Şihne'nin (ö. 890/1485) *Nihâyetü'n-nihâye fî tahrîr-i takrîri'l-Hidâye* adlı eserine bakıldığında diğer şerhlerden farklı bir içeriğin olduğu karşımıza çıkmaktadır. Şükrü Özen, bu eser ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “Burhaneddin el-Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı fıkıh kitabını gusül bölümüne kadar beş cilde yakın bir hacimde şerhetmiş, fakat çalışmasını tamamlayamamıştır. Beş bölümden oluşan birinci cilt önemli bilgiler içeren müstakil bir eser niteliğindedir. İlk bölüm fıkıhın tanımı, konusu, gâyesi ve diğer ilimlerle ilişkisi hakkındadır. Bu bölüm kelâm usûlü ve fıkıh usûlüne dair iki ayrı muhtasar eser mahiyetindedir. Fıkıh usûlü bölümünü Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *el-Menâr*'ını ihtisar ederek yazmış ve *Tenvîrü'l-menâr* adını vermiştir. İkinci bölümde *el-Hidâye*, üçüncü bölümde şerhte kullanılan terimler hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde metnin müellifi Merginânî ile şârih arasındaki isnad zincirinde yer alan hocaların biyografileri yer almıştır. Beşinci bölümde ise fetvâ usûlü

---

⁶⁰⁹ Hüseyin Kayapınar, “*Kâkî*”, DİA, XXIV, 216.

⁶¹⁰ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2034.

⁶¹¹ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 148-149; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 392-393; Mehmet İpşirli, “*Kadızâde, Ahmed Şemseddin*”, DİA, XXIV, 96-97.

konuları yanında başta Ebû Hanîfe olmak üzere mezhebin ileri gelen âlimlerinin ve *el-Hidâye* şârihlerinin hayat hikâyeleri yer almaktadır.”⁶¹²

8. İbni Kemal Paşa (Kemalpaşazâde) Şemseddin Ahmed b. Süleyman’ın (ö. 940/1534) *Şerhu’l-Hidâye* adlı eseri *el-Hidâye*’nin tahâret, oruç, zekât, hac, nikâh ve buyû’ bölümlerinin şerhidir.⁶¹³ Bu sebeple müellifin bu eseri *Hâşiye ale’l-Hidâye* olarak da zikredilmiştir.⁶¹⁴

9. el-Hamzavî (Mahmud Hamza Efendi)’nin (ö. 1305/1887) *Misbâhu’d-dirâye fi ıstılâhi’l-Hidâye* adlı şerhi *el-Hidâye*’de kullanılan ıstılahları açıklayan küçük hacimli bir eserdir.⁶¹⁵

B. Metod Bakımından Şerhleri

1. Hamidüddin ed-Darîr’in (ö.666/1268) *el-Fevâidü’l-fıkhiyye* adlı eserinin sonraki şerhlerin aslı olduğu söylenmektedir.⁶¹⁶ Bu şerhte kullanılan ifadelerle ilgili olarak Osman Bayder şu sözlere yer vermektedir:

“Merginânî’nin abdesti bozan şeyler için, *illet* yerine nakz (ç. nevâkız) kelimesini tercih ederek nevâkızu’l-vudû ifadesini kullanması, Hamidüddin ed-Darîr tarafından Merginânî’nin felsefecilerin kullanmış olduğu *illet* kavramından sakınması olarak değerlendirilmektedir ve bu ifadeler sonraki birçok *Hidâye* şerhinde aynen yer almaktadır.”⁶¹⁷

---

⁶¹² Şükrü Özen, “İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazl”, XXI, 221.

⁶¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, II, 2037.

⁶¹⁴ İlyas Çelebi, “Kemalpaşazâde”, DİA, XXV, 247; Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: Merginânî’nin *el-Hidâye*’si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 12(23), 2014, s. 307.

⁶¹⁵ Hüseyin Arı, *Şam Müftüsü Mahmud Hamza Efendi ve Cezaların İnfazına İlişkin Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 34.

⁶¹⁶ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 122.

⁶¹⁷ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 122.

2. Celâleddin el-Habbâzî'nin (ö. 691/1292) *Şerhu'l-Hidâye* adlı eseri diğer şerhlere nispetle oldukça kısa olan bir şerhtir. Bu şerhte her kelime için açıklama yapılmamış ve detaylı bilgiler verilmemiştir. Bunun yerine önemli görülen hususlara işaret edilmiştir. Nitekim müellifin yazmış olduğu bu şerhte meseleleri usûl ilkeleri ile takrir ettiği görülmektedir. Böylece dile getirilebilecek olan usûl itiraz ve problemlere cevap verilmiş olmaktadır.⁶¹⁸

3. Tâcüşşerîa'nın (ö.709/1309) *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye* adlı eserinde terimler tahlil edilmiş, hukuki kurumların aklî ve şerî temelleri ortaya konulmuştur. *el-Hidâye* müellifinin zikrettiği deliller daha geniş bir şekilde açıklanmış, tarihsel bilgilerin ve rivayetlerin ayrıntılarına değinilmiştir. Tâcüşşerîa, kendisinden önceki hukukçuların ve özellikle orta Asya hukukçularının görüşlerini aktarmış, iktibas ettiği bilgilerin kaynaklarını belirtmeye önem göstermiştir. Atıfta bulunduğu birçok fıkıh eserinin yanında özellikle Cevherî'nin *es-Sıhah* ve Mutarrîzî'nin *el-Muğrib* adlı sözlükleri yer almaktadır. Farklı mezhep görüşlerini *el-Hidâye* müellifinin değindiği ölçüde ele almıştır. Hanefî mezhebi içerisindeki farklı görüşler arasında tercihte bulunmuş ve bu tercihini "kultu"⁶¹⁹ ifadesi ile belirtmiştir. Ayrıca Tâcüşşerîa, konu ve kavramları açıklarken yaşadığı bölgede yaygın dil olması nedeniyle Farsça açıklamalarda bulunmuştur.⁶²⁰

4. Ebü'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. İbrahim b. Abdilgani el-Harrânî el-Hanefî es-Serûcî (ö. 710/1310), *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde *el-Hidâye*'deki hadislerin tahricini yapmış ve sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Osman Bayder'e göre, es-Serûcî'den önce yazılan *el-Hidâye* şerhlerinde hadislerin kaynağına ve sıhhatine ilişkin değerlendirmeler yer almadığından es-Serûcî bu konuda öncü kabul edilebilir. Yine Bayder'e göre es-Serûcî'nin bu değerlendirmeleri kendisinden sonra gelen Aynî, İbn Ebü'l-İz ve İbnü'l-Hümâm gibi *el-Hidâye* şârihlerini etkilemiştir.⁶²¹

---

⁶¹⁸ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 123.

⁶¹⁹ Tâcüşşerîa, *Nihâyetü'l-Kifâye li Dirâyeti'l-Hidâye*, I, 5b-6a.

⁶²⁰ Murteza Bedir, "Tâcüşşerîa", DİA, XXXIX, 361.

⁶²¹ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 134.

Ebü'l-Abbas es-Serûcî, el-Merginânî'nin tasnif metodunu sürdürmüştür. Konuları “Kitâb”, “Bâb” ve “Fasıl” şeklinde taksim etmiştir. Bazen “Bâb” kısmında el-Merginânî'nin sözünü aktarmadan önce kendisi bir giriş yapmaktadır. Metindeki sözleri naklederken “Kâle” ve “Kavlulu” ifadelerini kullanmıştır. Metinde yer alan bazı bilinmeyen lafızları lügat âlimlerine atıfta bulunarak izah etmiştir. Yeri geldikçe metin ile şerhi mezcederek açıklamaya ihtiyaç duyulan yerleri nakletmiştir. Hanefîlerin muteber kaynaklarına başvurmuş ve yer yer onlar arasında tercihlerde bulunmuştur. Bu tercihlerini “sahih” veya “esah” ifadeleriyle belirtmiştir. Âlimler arasında ihtilafı olan birçok meselede önce sahabe ve tâbiîn görüşlerini nakletmektedir. Sonra Ebû Hanîfe'nin dışındaki diğer üç mezhep imamının görüşlerini nakletmektedir. Ardından varsa Zâhirîlerin ve diğerlerinin görüşlerini de belirtmektedir. Meseledeki ihtilafları değerlendirirken önce Hanefî mezhebine muhalif olanların delillerini zikretmektedir. Daha sonra Hanefî mezhebinin delillerini “lenâ” veya “indenâ” şeklinde aktarmaktadır. Kur'an, sünnet, icma, sahabî kavli ve aklî deliller ile mezhebin görüşünü savunarak meseleyi tartışıp itirazlara cevap vermektedir. Hadislere son derece özen göstermiştir. Rivayet ettiği hadisin râvisini de zikretmektedir. Bazen de hadisin senedini tam olarak nakletmektedir. Hadisin tahricini yapıp sıhhatine yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Başvurduğu kaynaklardan nakilde bulunduğu zaman metinde tasarrufta bulunarak nakil yapmaktadır. Kullandığı ifadeler kolay ve anlaşılır bir şekildedir. Fıkhî ve usûlî kâidelere değinmektedir.⁶²²

5. Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî'nin (ö. 714/1314), *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhi geniş ve kapsamlı bir şerhtir. Zira Leknevî, bu şerhin *el-Hidâye* şerhleri arasındaki en kapsamlı ve en uzun şerh olduğunu belirterek, içerisinde birçok meselenin ve ince furû konularının yer aldığı bir şerh olduğunu ifade etmiştir.⁶²³ Kemaleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı şerhini

---

⁶²² Hamdî b. Abdullah b. Saîd Âl-i Mansûr, *Bâb-u salâti'l-merîd min kitâbi'l-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye Telif-u Ebi'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm “Dirâse ve Tahkîk”*, Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye, 36(9), 2020, s. 859-861.

⁶²³ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 62.

kaleme alırken Siĝnâkî'nin (ö. 714/1314) Őerhinden çok istifade ettiğini, bu Őerhin son derece sağlam olduğunu, konuların detaylı ele alındığını ve műŝkil meselelerin net bir Őekilde açıklandığını, bununla birlikte çok uzun olduğunu beyan etmiŝtir.⁶²⁴

6. Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân* adlı eserinde fikhî meseleleri mukayeseli olarak ele almıŝtır. Hanefî mezhebindeki farklı gűrűŝleri ele almaktadır. Bunun yanında diđer mezhep imamlarının gűrűŝlerine de yer vermektedir. Meseleleri deđerlendirirken delilleri ile birlikte ele almaktadır. Her ne kadar az hadis rivayetinde bulunsa da zikrettiđi hadislerin kaynađına ve tahricine yűnelik deđerlendirmelerde bulunmaktadır. Bir kaynaktan nakilde bulunurken mana ile rivayeti azdır. Gűvenilir kaynaklardan nakilde bulunmaktadır. Műellif űnce *el-Hidâye*'nin metnini aktarır, sonra Kudűrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile onu destekler, daha sonra metni Őerhetmeye baŝlar. Fikhî ve usűlî kaideleri zikretmektedir. Konuları ele alırken soru-cevap tekiniđini kullanmaktadır.⁶²⁵

6. Ebű Hafs Sirâcűddin Őmer b. İŝhak b. Ahmed el-Gaznevî el-Hindî'nin (ö. 773/1372) *et-Tevŝîh Őerhu'l-Hidâye* adlı eserinin cedel metoduna gűre yazıldıđı belirtilmiŝtir.⁶²⁶

7. Ekmeleddin Muhammed b. Mahműd b. Kemaleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-İnâye Őerhu'l-Hidâye* adlı Őerhinde tam bir didaktik yűntem takip etmiŝtir. Yer yer uzun fakat faydalı ve derli toplu açıklamalara giriŝmiŝse de genel olarak űzet açıklamalara yer vermiŝtir. űnkű esas hedefi mezhebin temel metinlerinden biri olan bu kitaptaki meselelerin anlaŝılmasıdır. Bunun için *el-Hidâye*'nin her Őerhinde gűrűlmeyecek tarzda kavram açıklaması yapmıŝ, bununla birlikte âyet tefsiri ve hadis yorumunda da

---

⁶²⁴ Bâbertî, *el-İnâye (Fethű'l-kadîr ile birlikte)*, I, 6.

⁶²⁵ Sabah Ukle el-Beddâh, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fi âhiri'l-evân (min bidâyeti kitâbi'l-hudűd ilâ nihâyeti bâbi'l-eŝribe)*, Yűksek Lisans Tezi, s. 32-33; Abdullah Muhammed Hanânű, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fi âhiri'l-evân (min bâbi haddi'l-kazfilâ nihâyeti kitâbi'l-hudűd)*, Yűksek Lisans Tezi, s. 40-41.

⁶²⁶ Kâtip Çelebî, *Keŝfu'z-zunűn*, II, 1234-1235; Ahmet Akgűndűz, "Gaznevî, Őmer b. İŝhak", XIII, 487.

bulunmuştur. Şerhinde kendinden önceki şârihleri zikretmeyi de ihmal etmemiştir. Onun görüşüne başvurduğu âlim sayısı yüzden fazladır. Ancak onların görüşlerini okuyucuyu bıktıracak bir şekilde aktarmamıştır. Bunun yerine onların görüşlerini sentezleyerek almış ve nakletmiştir. Bu durum *el-Hidâye*'nin ibaresinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.⁶²⁷

Saçaklızâde (ö. 1145/1732), *Tertîbü'l-ulûm* adlı eserinin fıkıh bahsinde fıkıh ilmini ve önemli kaynaklarını tanıtırken Merginânî'nin *el-Hidâye*'sinin çok güzel ve açıklayıcı ibarelere sahip olduğunu, Ebû Hanîfe'nin mezhebi için bir övünç kaynağı olduğunu ve talebenin bundan müstağni kalamayacağını belirtmiştir. Bunun yanında Osmanlı sultanlarının kurdukları medreselerde okuyanlara *el-Hidâye*'nin Ekmeleddin Bâbertî'nin şerhi ile birlikte okutulmasını şart koştuklarını ifade etmektedir.⁶²⁸ Bu durum *el-İnâye*'yi diğer şerhlerden ayırmaktadır. Nitekim *el-İnâye*'nin *el-Hidâye* şerhlerinin en değerlisi olduğu zikredilmektedir.⁶²⁹ Kullanılan dil ve öğretici yöntem *el-İnâye*'yi bu derece önemli kılan bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca *el-İnâye*'de dil, gramer ve fıkıh usûlü yönünden tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği ve yer yer diğer şârihlerin eleştirildiği görülmüştür. Şerhte zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine değinildiği gibi Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin içtihat ve delilleri değerlendirilirken sonraki Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmiştir.⁶³⁰

8. Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451), *el-Hidâye*'ye yazmış olduğu *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde fıkıh konularını derli toplu ele almıştır. Özellikle hadisleri inceleyişçi açısından *el-Hidâye* şerhleri içerisinde önemli bir yere sahiptir.⁶³¹ Bedreddîn Aynî'nin hadisçi kimliği bu şerhte fazlasıyla ortaya çıkmaktadır. Fıkıhî bir hüküm için delil getirilen

---

⁶²⁷ Abdullah Kahraman, *Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin El-Bâbertî*, Kocaeli İlahiyat Dergisi, 1(2), 2017, s. 11; Hüseyin Kayapınar, “*Merginânî ve Eseri Hidâye*”, Diyanet Dergisi, 12, 1986, s. 37.

⁶²⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, (thk. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed) s. 159-160.

⁶²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 29.

⁶³⁰ Arif Aytekin, “*Bâbertî*”, DİA, IV, 378.

⁶³¹ Ali Osman Koçkuzu, “*Aynî, Bedreddin*”, DİA, IV, 272.

hadislerin tahririnin yapıldığı görülmektedir. Bundan dolayı Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye* adlı bu şerhinde *el-Hidâye* içerisinde yer alan hadislerin isnâd ve sıhhat açısından durumunu belirterek temel hadis kaynaklarındaki yerini tespit etmektedir. Bunun yanında birden fazla hadisin tek bir hadis olarak nakledilmesi durumunda söz konusu hadisleri aslî şekliyle sunarak tahririni yapmaktadır.⁶³²

9. *el-Hidâye*'nin en önemli şerhlerinden olan İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadîr* adlı eseri, hadislerin değerlendirilmesi ile dikkat çekmiştir. İbnü'l-Hümâm, bu eserinde mezhepler arasındaki ihtilâflı konuları geniş bir şekilde tartışmış ve içtihatlar arasında tercihte bulunmuştur. Bu tercihleri sadece Hanefî mezhebindeki farklı içtihatlarla sınırlı kalmayıp diğer mezheplere ait görüşler arasında da olmuştur.⁶³³ Ancak Kadızâde Ahmed Şemseddin b. Mahmûd'un (ö. 988/1580) kaleme aldığı *Fethü'l-kadîr*'in tekmilesi olan *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrar fî tekmeleti Fethi'l-kadîr* adlı şerhte konular kısa kısa ele alınmış, hem de delillerin tartışmasına yer verilmemiştir. Bu durum eserin hacmine de yansımıştır. Nitekim yirmi üç bölümün şerhi olan *Fethü'l-kadîr* altı cildi aşarken, otuz bölümün şerhi sayılan bu tekmile üç cilt ile sınırlı kalmıştır.⁶³⁴ Kadızâde Ahmed, bu tekmilesinde terimleri açıklamış ve izafe edilen sözlerin doğru olanlarını tespit etmeye çalışmıştır.⁶³⁵ Kadızâde Ahmed'in tekmilesi aynı dönemde yaşayan Şeyhülislâm Zekeriyya b. Bayram (ö. 1001/1583) tarafından eleştirilmiştir. Zira Kâtip Çelebi, Şeyhülislâm Zekeriyya b. Bayram tarafından kaleme alınan *el-Hidâye* üzerine yazılan bir eserden bahsetmektedir. Bu eserin Kitâbü'l-vekâle'den başlayarak kitabın sonuna kadar devam ettiğini belirtip, bunun Kadızâde Ahmed'in tekmilesine bir reddiye mâhiyetinde olduğunu açıklamıştır.⁶³⁶

---

⁶³² Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin "El-Binâye Şerhu'l-Hidâye" Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 204, 205.

⁶³³ Ferhat Koca, "*İbnü'l-Hümâm*", DİA, XXI, 88.

⁶³⁴ Recep Cici, *Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları*, Türkiye Araştırmaları Litaratür Dergisi, 3(5), 2005, s. 238.

⁶³⁵ Kadızâde, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 27, 33, vd.; Recep Cici, *Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları*, Türkiye Araştırmaları Litaratür Dergisi, 3(5), 2005, s. 238.

⁶³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 2037.

C. Şerhlerde Başvurulan Kaynaklar

1. Ebü'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. İbrahim b. Abdilgani el-Harrânî el-Hanefî es-Serûcî (ö.710/1310), *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde birçok kaynağa atıfta bulunmuştur. Müellifin başvurduğu önemli kaynaklar şunlardır: Başta Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i,⁶³⁷ Müslim'in (ö. 261/875), *Sahîh*'i,⁶³⁸ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i,⁶³⁹ Nesâî'nin (ö. 303/915), *Sünen*'i,⁶⁴⁰ Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i⁶⁴¹ ve İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i⁶⁴² olarak bilinen meşhur hadis kaynaklarını kullanmıştır. Bunun yanında İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahîh*'i,⁶⁴³ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i,⁶⁴⁴ Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i,⁶⁴⁵ Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen*'i,⁶⁴⁶ Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'i, İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 297/910) *Musannef*'i, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ*'sı⁶⁴⁷ gibi muteber hadis kaynaklarına başvurmuştur.

Ebü'l-Abbas es-Serûcî, Alâeddin es-Semerkandî'nin (ö.539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı,⁶⁴⁸ Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-

---

⁶³⁷ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 5a, I, 7a, I, 12a, I, 13a, I, 24a; vd.

⁶³⁸ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 7a, I, 11b, I, 13a, I, 24a; vd.

⁶³⁹ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 13a, I, 14b, I, 15b, I, 24a; vd.

⁶⁴⁰ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 12a, I, 13a, I, 24a; vd.

⁶⁴¹ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 7b, I, 10b, I, 13a, I, 13b, I, 15b; vd.

⁶⁴² es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 7a, I, 10b, I, 13a, I, 14b, I, 15b, I, 24a; vd.

⁶⁴³ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 7a, I, 12a, I, 13a; vd.

⁶⁴⁴ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 10b, I, 14b, I, 24a; vd.

⁶⁴⁵ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 12a, I, 11b, I, 13a; vd.

⁶⁴⁶ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 13a, I, 12b, I, 14b, I, 15b, I, 24a; vd.

⁶⁴⁷ Hamdî b. Abdullah b. Saîd Âl-i Mansûr; *Bâb-u salâti'l-merîd min kitâbi'l-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye telif-u Ebi'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm "Dirâse ve Tahkîk"*, Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye, 36(9), 2020, s. 858.

⁶⁴⁸ es-Serûcî, *el-Ğaye fî Şerhi'l-Hidâye*, I, 11a, I, 11b, I, 13b; vd.

Merginânî el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *el-Muhît*'i⁶⁴⁹ ve *ez-Zahîre*'si,⁶⁵⁰ Yusuf b. Ebî Saîd es-Sicistânî'nin *Ğunye (Ğunyetü'l-fukahâ)*'sı,⁶⁵¹ gibi önemli fıkıh kaynaklarına başvurmuştur. Bunun yanında Kasânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiu's-sanâi fi tertibi's-şerâi*'sini⁶⁵² zikretmektedir. Yine Hâfizüddin en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Menâfi*⁶⁵³ ve *el-Müstasfâ*⁶⁵⁴ adlı eserlerine başvurduğu görülmektedir. Ayrıca bu zikredilenlerin dışında birçok muteber kaynağa atıfta bulunmuştur.⁶⁵⁵

2. Hüsâmüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314), *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde birçok kaynağa atıfta bulunmuştur. Müellifin başvurduğu önemli kaynaklar şunlardır: İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805), Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) ve Şemsü'l-Eimme Ebû Muhammed Abdülazîz el-Hulvânî'nin (ö. 456/1064) *el-Mebsût* adlı eserlerine başvurmuştur. Yine İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserine ve onun üzerine yazılan Kâdîhan'ın (ö. 592/1196), Zahîruddîn Ahmed b. İsmail et-Timurtâşî'nin (ö. 650/1252) ve Cemâlüddin Ubeydullah b. Ahmed el-Mahbûbî'nin (ö. 630/1232) şerhlerine atıfta bulunmuştur. Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin (ö. 334/945) *el-Müntekâ*'sı, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*'ı, Kadı Ebû Zeyd Debûsî'nin (ö. 430/1039) *el-Esrâr fi'l-fürû*'u, Alâeddin Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı ve Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) *el-Fetâvâ*'sı müellifin başvurduğu önemli eserlerdendir.⁶⁵⁶

---

⁶⁴⁹ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 11a, I, 11b, I, 12a, I, 12b; vd.

⁶⁵⁰ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 27b, I, 28b, I, 34a; vd.

⁶⁵¹ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 11a, I, 11b, I, 13b; vd.

⁶⁵² es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 16a, I, 24a, I, 30b, I, 28a, I, 43a; vd.

⁶⁵³ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 11a, I, 11b; vd.

⁶⁵⁴ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, II, 13a.

⁶⁵⁵ Müellifin başvurduğu diğer kaynaklar için bkz. Hamdî b. Abdullah b. Saîd Âl-i Mansûr; *bâb-u salâti'l-merîd min kitâbi'l-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye telif-u Ebi'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm "Dirâse ve Tahkîk"*, Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye, 36(9), 2020, s. 856-859.

⁶⁵⁶ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye* (thk. Abdullah b. Abdülaziz b. Türkî el-Uklâ, Yüksek Lisans Tezi olarak), tahkik edenin girişi, s. 86-92.

es-Siğnâkî (ö. 714/1314), Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *ez-Zahîre* adlı eseri ile *el-Muhîtü'l-burhâni* adlı eserine atıfta bulunmuştur. Ebü'l-Fazl Rükneddin Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî'nin (ö. 543/1149) *el-Îzâh fî şerhi't-Tecrîd* adlı eseri ile Zahîrüddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'nin (ö. 619/1222) *el-Fevâidü'z-Zahîriyye*, adlı eseri müellifin atıfta bulunduğu önemli kaynaklardandır. Arap dili âlimlerinden olan Ebü'l-Feth Burhânüddin Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Muğrib* adlı eseri ile Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (400/1009'dan önce) *es-Sihâh* adlı eseri müellifin başvurduğu önemli lügat kaynaklarındandır.⁶⁵⁷

3. Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân* adlı eserinde birçok kaynağa atıfta bulunmuştur. Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i,⁶⁵⁸ Müslim'in (ö. 261/875), *Sahîh*'i,⁶⁵⁹ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i,⁶⁶⁰ Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i⁶⁶¹, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı,⁶⁶² Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu me'âni'l-Âsâr*'ı⁶⁶³ gibi muteber hadis kaynaklarını kullanmıştır.

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), *el-Hidâye*'nin ilk şârihlerinden kabul edilen Hamidüddin ed-Darîr'e (ö.666/1268) “ Kâle Hamidüddin ed-Darîr fî şerhi's-Sahîh”

---

⁶⁵⁷ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* (thk. Abdullah b. Abdülaziz b. Türkî el-Uklâ, Yüksek Lisans Tezi olarak), tahki edenin girişi, s. 86-92.

⁶⁵⁸ Sabah Ukle el-Beddâh, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân (min bidâyeti kitâbi'l-hudûd ilâ nihâyeti bâbi'l-eşribe)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 36; Abdullah Muhammed Hanânû, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân (min bâbi haddi'l-kazf ilâ nihâyeti kitâbi'l-hudûd)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 44.

⁶⁵⁹ Sabah Ukle el-Beddâh, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân (min bidâyeti kitâbi'l-hudûd ilâ nihâyeti bâbi'l-eşribe)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 36; Abdullah Muhammed Hanânû, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân (min bâbi haddi'l-kazf ilâ nihâyeti kitâbi'l-hudûd)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 44.

⁶⁶⁰ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 9a; II, 3b, II, 7b; vd.

⁶⁶¹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 9b, I, 10a, 14b; vd.

⁶⁶² Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 7b, 11a, 17b; II, 6b, 7b; vd.

⁶⁶³ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 17b, 18b.

diyerek atıfta bulunmuştur.⁶⁶⁴ İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl* adlı eserine başvurmuştur.⁶⁶⁵ Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı,⁶⁶⁶ Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u,⁶⁶⁷ Alâeddin es-Semerkindî'nin (ö.539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı,⁶⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs er-Râzî'nin *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'si,⁶⁶⁹ İsbîcâbî'nin (ö. 480/1087) *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'si⁶⁷⁰ müellifin atıfta bulunduğu önemli eserlerdendir. Hâfızüddin en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *el-Müstasfâ*⁶⁷¹ adlı eseri ve Hassâf'ın (ö. 261/875) *Edebü'l-kâdî*⁶⁷² adlı eseri müellifin başvurduğu önemli Hanefî kaynaklarındandır. Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*⁶⁷³ adlı tefsiri de müellifin zikrettiği önemli kaynaklardan birisidir.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) bu zikredilenlerin dışında birçok önemli kaynağa başvuruda bulunduğu görülmüştür.⁶⁷⁴

4. Ekmeleddin Muhammed b. Mahmûd b. Kemaleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* adlı şerhini kaleme alırken Sîgnâkî'nin şerhinden istifade ettiğini

---

⁶⁶⁴ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 15a.

⁶⁶⁵ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 7b.

⁶⁶⁶ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 7b, 18a, 19a; vd.

⁶⁶⁷ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 17b; II, 6b; vd.

⁶⁶⁸ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 8b; II, 6b.

⁶⁶⁹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 9a, 11a, 11b.

⁶⁷⁰ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, II, 5b; vd.

⁶⁷¹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 8b.

⁶⁷² Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 16a.

⁶⁷³ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 9b; II, 6b; vd.

⁶⁷⁴ Sabah Ukle el-Beddâh, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fi âhiri'l-evân (min bidâyeti kitâbi'l-hudûd ilâ nihâyeti bâbi'l-eşribe)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 34-37; Abdullah Muhammed Hanânû, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fi âhiri'l-evân (min bâbi haddi'l-kazfîlâ nihâyeti kitâbi'l-hudûd)*, Yüksek Lisans Tezi, s. 42-45.

belirtmektedir. Bunun yanında başka şerhlerden de faydalandığını zikretmektedir.⁶⁷⁵ Onun şerhinde görüşüne başvurduğu âlim sayısının yüzden fazla olduğu belirtilmiştir.⁶⁷⁶

Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Hidâye*'nin ilk şerhi olarak kabul edilen Hamidüddin ed-Darîr'in (ö.666/1268) *el-Fevâidü'l-fikhiyye* adlı eserine bir yerde müellifin ve şerhin adını zikrederek atıfta bulunmuştur.⁶⁷⁷ Diğer yerlerde ise sadece müellifin adını zikrederek (sekiz defa) atıfta bulunduğu görülmektedir.⁶⁷⁸

Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), kaleme aldığı bu eserinde Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i,⁶⁷⁹ Müslim'in (ö. 261/875), *Sahîh*'i,⁶⁸⁰ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i,⁶⁸¹ Nesâî'nin (ö. 303/915), *Sünen*'i⁶⁸², Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i⁶⁸³, İbn Mâce'nin (ö. 273/887), *Sünen*'i,⁶⁸⁴ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i,⁶⁸⁵ Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu me'âni'l-Âsâr*'i⁶⁸⁶ gibi muteber hadis kaynaklarını kullanmıştır.

Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı şerhinde İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Mebsût*'u,⁶⁸⁷ Şemsü'l-Eimme es-

---

⁶⁷⁵ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 6.

⁶⁷⁶ Abdullah Kahraman, *Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin El-Bâbertî*, Kocaeli İlahiyat Dergisi, 1(2), 2017, s. 11.

⁶⁷⁷ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, V, 40.

⁶⁷⁸ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 58, 184; II, 7, 282, 279, 290; IX, 78; X, 199.

⁶⁷⁹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 315; III, 137, 482, vd.

⁶⁸⁰ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 403; 404.

⁶⁸¹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 216, 390, 482, vd.

⁶⁸² Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 462; 448.

⁶⁸³ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 22, 390, vd.

⁶⁸⁴ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 403; IV, 404, 448.

⁶⁸⁵ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VII, 257; IX, 97.

⁶⁸⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 522; IV, 48, 338; VI, 511, vd.

⁶⁸⁷ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VII, 354; VIII, 16, vd.

Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u,⁶⁸⁸ Şeyhü'l-İslam Hâherzâde'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u,⁶⁸⁹ Fahrü'l-İslam Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *el-Mebsût*'u⁶⁹⁰ ve Sadrü'l-İslam Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin (ö. 493/1100) *el-Mebsût*'u⁶⁹¹ gibi Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarına başvurmuştur. Şunu ifade etmek gerekir ki başta *el-Hidâye* şerhleri olmak üzere diğer şerhlerde *el-Mebsût* kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u kastedilmektedir.⁶⁹²

Ekmeleddin el-Bâbertî, *el-Înâye Şerhu'l-Hidâye* adlı şerhinde Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) yazmış olduğu *el-Fetâvâ* adlı eserine birçok yerde atıfta bulunmuştur.⁶⁹³ Bunun yanında İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserine ve onun üzerine yazılan şerhlere başvurduğu görülmüştür.⁶⁹⁴ Ayrıca Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *ez-Zahîre* adlı eserine müracaat etmiştir.⁶⁹⁵ Yine aynı müellifin *el-Muhîtü'l-Burhâni* adlı eserine *el-Muhît* adıyla birçok atıfta bulunmuştur.⁶⁹⁶

Ekmeleddin el-Bâbertî, *el-Înâye şerhü'l-Hidâye* adlı şerhinde Ebü'l-Hasen el-Kerhî'nin (ö. 340/952) görüşlerine ve *Muhtasar* adlı eserine atıfta bulunmuştur.⁶⁹⁷ Bununla birlikte Kudûrî'nin (ö. 438/1037) *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* isimli eserini de

---

⁶⁸⁸ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, V, 49, 488; VIII, 301, vd.

⁶⁸⁹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 251, vd.

⁶⁹⁰ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 97; IV, 239; V, 240.

⁶⁹¹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 279; V, 327.

⁶⁹² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1580.

⁶⁹³ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 482; III, 166, 288, vd.

⁶⁹⁴ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, V, 490; VI, 164; VIII, 497, vd.

⁶⁹⁵ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 60, 100, 412; X, 508, vd.

⁶⁹⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 108; III, 128; V, 402; VI, 122, vd.

⁶⁹⁷ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 482, 489; VI, 207, 420, vd.

zikretmektedir.⁶⁹⁸ Horasan meşâyihî,⁶⁹⁹ Mâverâünnehir meşâyihî⁷⁰⁰ ve Irak meşâyihî⁷⁰¹ ifadelerini kullanarak âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Bunların yanında daha birçok kaynağa başvurduğu ve âlimlerden nakillerde bulunduğu görülmüştür.

5. İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye* adlı eserini kaleme alırken Hanefî mezhebinin en muteber kitaplarından nakillerde bulunmuştur. es-Serûcî'nin (ö. 710/1310) *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye* adlı eserinden birçok nakiller yapmıştır. Bunun yanında Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, Rادیüddin es-Serahsî'nin (ö. 571/1175) *ez-Zahîre* ve *el-Muhît* adlı eserleri, Kasânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiu's-sanâi fi Tertîbi'ş-şerâi* adlı eseri, Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ Kâdîhan*'ı müellifin atıfta bulunduğu kaynaklardandır. İbn Ebü'l-İz, mezhep âlimlerinin görüşlerini aktarırken diğer mezheplere mensup âlimlerin eserlerinden de istifade etmiştir. İbnü'l-Münzir'in (ö. 318/) *el-İşrâf*'ı, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ*'sı, İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) *et-Temhid*'i, İbn Kudâme'nin (ö. 682/1283) *el-Muğni*'si, İmam Nevevî'nin (ö. 676/1233) *el-Mecmû*'u bunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca birçok hadis ve lügat kaynaklarına da başvurmuştur.⁷⁰²

6. Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451), *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde hadisçi kimliğinin de etkisiyle fikhî bir hüküm için delil getirilen hadislerin tahricini yaptığı görülmektedir. Bundan dolayı bu şerhinde *el-Hidâye* içerisinde yer alan hadislerin isnâd ve sıhhat açısından durumunu belirterek temel hadis kaynaklarındaki yerini tespit etmektedir. Bunun yanında birden fazla hadisin tek bir hadis olarak nakledilmesi

---

⁶⁹⁸ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 335; V, 484; VII, 139.

⁶⁹⁹ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 302.

⁷⁰⁰ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 358; II, 203; V, 66; VI, 263; VII, 283; VIII, 32, 326.

⁷⁰¹ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 82; III, 50, 416; VIII, 326; IX, 18.

⁷⁰² İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 210-213; Ayhan Şen, *et-Tenbih alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 12-14.

durumunda söz konusu hadisleri aslî şekliyle sunarak tahricini yapmaktadır.⁷⁰³ Bedreddin Aynî, bir hadisin kaynaklardaki yerini tespit ederken Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i,⁷⁰⁴ Müslim'in (ö. 261/875), *Sahîh*'i,⁷⁰⁵ İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'i,⁷⁰⁶ İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahîh*'i,⁷⁰⁷ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i,⁷⁰⁸ Nesâî'nin (ö. 303/915), *Sünen*'i,⁷⁰⁹ Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i,⁷¹⁰ İbn Mâce (ö. 273/887), Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen*'i⁷¹¹ ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i,⁷¹² İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *Müsned*'i,⁷¹³ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i,⁷¹⁴ İshak b. Râhûye'nin (ö. 238/853) *Müsned*'i,⁷¹⁵ Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'i,⁷¹⁶ Ebû Ya'la'nın (ö. 307/919) *Müsned*'i⁷¹⁷ ve Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'i,⁷¹⁸ İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı,⁷¹⁹ Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'leri,⁷²⁰ İbn Ebî Şeybe'nin (ö.

---

⁷⁰³ Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin "El-Binâye Şerhu'l-Hidâye" Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 204, 205.

⁷⁰⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 156, 169, 171, 173, 196, 200, 222, vd.

⁷⁰⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 156, 169, 171, 196, 200, 222, vd.

⁷⁰⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 222; II, 10, 27, 35, vd.

⁷⁰⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 200; II, 10, 83, vd.

⁷⁰⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 180, 200, 201, 214, 222, vd.

⁷⁰⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 169, 180, 196, 202, 205, 248, vd.

⁷¹⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 156, 169, 200, 201, 202, 261; II, 86; III, 138, vd.

⁷¹¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 200, 206, 207, 261, vd.

⁷¹² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 189, 200, 203, 209, 215, vd.

⁷¹³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 209, 354, 410, vd.

⁷¹⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 157, 207, 209, 354, 410; II, 205, vd.

⁷¹⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 165, 209, 410; III, 28, vd.

⁷¹⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 197, 209, 410; III, 28, vd.

⁷¹⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 301; II, 246; V, 107; XIII, 463, vd.

⁷¹⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VI, 295; VII, 236; X, 211.

⁷¹⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 29; XI, 536, 562, vd.

⁷²⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 170, 191, 296; II, 36, 67, 82; III, 28, 250, 428; XII, 142, vd.

297/910) *Musannef*'i⁷²¹ ve Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'i,⁷²² Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'i,⁷²³ Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ı,⁷²⁴ İbn Âdî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*'i⁷²⁵ ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ*'sı⁷²⁶ gibi kaynakları kullanmıştır. Ayrıca Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) garîbü'l-hadîse dair *en-Nihâye* adlı eserine atıfta bulunmuştur.⁷²⁷

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*'nin hatimesinde *el-Hidâye* şerhleri ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: ‘Ben Kıvâmuddin el-Kâkî'nin şerhinin sonunda şu ifadelerin yazılı olduğunu gördüm: ‘Bu, yedi yüz kırk beş (745) yılı Muharrem ayının yirmi birinde bitirdiğim *Mi'râcü'd-dirâye fi şerhi'l-Hidâye* adlı telifin sonudur.’ Ayrıca Emîr Kâtip b. Emîr Ömer'in kendi el yazısı ile şunu kaydettiğini gördüm: ‘Bu, *el-Hidâye* adlı kitabın şerhi olan (*Gâyetü'l-Beyân*) *Nâdiretü'z-zaman fi âhiri'l-evân*'nın sonudur.’⁷²⁸

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*'de *el-Hidâye* şârihlerinden olan Tâcüşşerîa,⁷²⁹ Serûcî,⁷³⁰ Kâkî,⁷³¹ Emir Kâtip el-İtkânî,⁷³² “*el-Ekme*l” adıyla zikrettiği Bâbertî⁷³³ ve Siğnâkî⁷³⁴ gibi âlimlerden sıkça nakillerde bulunmuştur. Yine *el-Hidâye*'nin

---

⁷²¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 156, 220, 224; II, 84, 244, 253; III, 16; VII, 160, vd.

⁷²² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 209, 351, 354; II, 11; III, 16, 20, 21; XI, 53, vd.

⁷²³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 196, 219, 222; II, 199; V, 108, vd.

⁷²⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 182, 204; XII, 92, vd.

⁷²⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XI, 608; XII, 127; XIII, 528, vd.

⁷²⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 45, 63; V, 673; X, 200, vd.

⁷²⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 199, 274; II, 440; III, 337, 419.

⁷²⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XIII, 546.

⁷²⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 336, 337; II, 293, 357; XIII, 66, vd.

⁷³⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 284; III, 280; V, 226, 45, vd.

⁷³¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), V, 130; VII, 395; VIII, 428, vd.

⁷³² Emir Kâtip el-İtkânî'nin adını iki yerde “Kıvâmüddin el-Etrâzî” diye zikretmiştir. Binden fazla yerde ise sadece “el-Etrâzî” şeklinde atıfta bulunmuştur. Bkz. Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 116, 119, 178; II, 51, 89, vd.

⁷³³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 127, 592; XIII, 481, vd.

⁷³⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 588; II, 591, III, 281, vd.

ilk şârihlerinden olan Hamidüddin ed-Darîr'e ve şerhine yaklaşık kırk civarında atıfta bulunmuştur.⁷³⁵

Bedreddîn Aynî, Cemâlüddin Ubeydullah b. Ahmed el-Mahbûbî'nin (ö. 630/1232) *el-Câmi*'⁷³⁶ adlı eserine birçok yerde başvurduğu görülmektedir.⁷³⁷ Şemsüleimme Ebü'l-Kâsım İsmâil b. el-Hüseyin (el-Hasan)⁷³⁸ el-Beyhâkî'nin (ö. 402/1011)⁷³⁹ *el-Kifâye* adlı eserinden nakillerde bulunmuştur.⁷⁴⁰

Bedreddîn Aynî, Hanbelî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğni* adlı eserinden müellifin adını da zikretmek suretiyle birçok yerde söz etmektedir.⁷⁴¹ Yine Hanbelî mezhebine mensup olan İbn Teymiye'ye (ö. 728/1328) atıfta bulunmuştur. Onun adını İbn Teymiye, İbn Teymiye el-Hanbelî ve İbn Teymiye el-Harrânî olarak zikretmiştir.⁷⁴²

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'de Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût* adlı eserine sıkça başvurmuştur. Bazı yerlerde ise bu eseri müellifine nispet ederek *Mebsût-u Şemsileimme* olarak ifade etmiştir.⁷⁴³ Yine Hanefî mezhebinin en muteber kaynaklarından kabul edilen Alâüddin

---

⁷³⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 318, 684; II, 208, 251, vd.

⁷³⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 564; Muhammed Boynukalın, *el-Camiü's-sağîr li'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eğ-Şeybânî*, İslâm Araştırmaları Dergisi, 20, 2008, s. 21.

⁷³⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 277; II, 310; IV, 419; XI, 202, vd.

⁷³⁸ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa), I, 66; Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 445.

⁷³⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 398-399; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 134.

⁷⁴⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VIII, 127, 217; IX, 369; X, 12, 15, 113, 268, 371.

⁷⁴¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 498; II, 18, 488; VII, 377, vd.

⁷⁴² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 671; II, 243; 664, 681, vd.

⁷⁴³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 114; III, 36, 183; X, 288, vd.

Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiu's-sanâ'i fî tertîbi's-serâ'i* adlı eserine sıkça atıfta bulunmuştur.⁷⁴⁴

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*' de en önemli lügat kaynaklarından olan Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (400/1009'dan önce) *es-Sihâh* adlı eseri ile Ebü'l-Feth Burhânüddin Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) *el-Muğrib* adlı eserine başvurmuştur.⁷⁴⁵

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*' de Şafiî mezhebinin en önemli âlimlerinden biri olan muhaddis ve fakîh Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö.) *Hülâsatü'l-Ahkâm* adlı eserine *Hülâsa* adı ile atıfta bulunmuştur.⁷⁴⁶ Yine İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) yazmış olduğu *el-Minhâc fî şerh-i Sahîh-i Müslim*,⁷⁴⁷ *Şerhü'l-Muhezzeb*⁷⁴⁸ ve *Ravzatü't-Tâlibîn*⁷⁴⁹ adlı eserlerine başvurmuştur.

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*' de Hanefî âlimlerinden olan İftihârüddin Tâhir b. Ahmed b. Abdirreşîd b. el-Hüseyin el-Buhârî'nin (ö. 542/1147) *Hülâsatü'l-fetâvâ*⁷⁵⁰ adlı eserine müellifin adını zikretmeksizin birçok yerde atıfta bulunmuştur.⁷⁵¹

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*' de Hanefî mezhebinin meşhur âlimleri arasında yer alan Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *en-Nevâzil*⁷⁵² adlı

---

⁷⁴⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 159, 176, 181, 205, 290, vd.

⁷⁴⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 376; V, 130; VII, 375, vd.

⁷⁴⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 164; III, 70, 141, vd.

⁷⁴⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 313; II, 88.

⁷⁴⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 216; II, 96, 403, 450, vd.

⁷⁴⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 60; 294.

⁷⁵⁰ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 718; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 84; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 172-173; Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi, Literatür", DİA, XVI, 23.

⁷⁵¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 332; VIII, 423; XI, 125, 208; XII, 48; XIII, 402, vd.

⁷⁵² Zikri geçen eser için bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Fetâvâ'n-nevâzil*, (thk. Seyyid Yusuf Ahmed).

eserine başvurmuştur.⁷⁵³ Aynı müellifin *Uyûnü'l-mesâil*⁷⁵⁴ adlı eserine atıfta bulunmuştur.⁷⁵⁵ Ayrıca *en-Nevâzil*'de geçtiğini belirtmek suretiyle Ebû Hafs el-Kebîr'in (ö. 217/832) akranları arasında da zikredilen Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Sellâm el-Belhî'nin (ö. 305/918)⁷⁵⁶ adını zikrederek ondan nakilde bulunmaktadır.⁷⁵⁷ Yine Hanefî fıkıh usûlünün sistemleştirilmesinde önemli katkılarda bulunan Kerhî'nin (ö. 340/952)⁷⁵⁸ *el-Muhtasar* adlı eserine birçok yerde başvurmuştur.⁷⁵⁹

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'de Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden kabul edilen Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî'nin (ö. 616/1219)⁷⁶⁰ en önemli eseri olan *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye (Zahîretü'l-Fetâvâ)* adlı kitabına başvurarak ondan nakillerde bulunmuştur.⁷⁶¹ Yine aynı müellifin *el-Muhîtü'l-Burhâni* adlı eserine *el-Muhît* adıyla birçok atıfta bulunmuştur.⁷⁶² Ayrıca Karâfî'nin (ö. 684/1285) Mâlikî mezhebinin en önemli kitapları arasında zikredilen *ez-Zahîre* adlı eserine atıfta bulunarak ondan *ez-Zahîretü'l-Mâlikîyye* ve *ez-Zahîretü'l-Karâfîyye* diye de bahsetmiştir.⁷⁶³

Bedreddîn Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'de Hanefî mezhebinin muteber fetvâ kitaplarından kabul edilen el-Velvâlicî'nin (ö. 540/1146) *el-Fetâvâ'l-Velvâlicîyye* adlı

---

⁷⁵³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VI, 8, 92, 126, 151.

⁷⁵⁴ Zikri geçen eser için bkz. Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâil*, (thk. Seyyid Muhammed Muhennâ).

⁷⁵⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 395; VIII, 20, 45, 140; X, 373, vd.

⁷⁵⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefîyye*, III, 326; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefîyye*, s. 168,

⁷⁵⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VI, 126; VII, 440, 240, 324; IX, 72.

⁷⁵⁸ H. Yunus Apaydın, "Kerhî", DİA, XXV, 286

⁷⁵⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 204; II, 528; III, 166; V, 533, vd.

⁷⁶⁰ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefîyye*, s. 205-207.

⁷⁶¹ Burhânüddin Mahmûd el-Buhârî, *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*, (thk. Ebû Ahmed el-Âdilî, İbrâhîm Muhammed İbrâhîm Selim, vd.), tahkik edenin girişi, I, 16-17; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 353, 505; X, 5, vd.

⁷⁶² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 488; II, 348, 523; VI, 155, VIII, 102, vd.

⁷⁶³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 159, 176, 494; IV, 127,439, vd.

adlı eserinden birçok nakillerde bulunmuştur.⁷⁶⁴ Bunun yanında Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) yazmış olduğu *el-Fetâvâ* adlı eserine de sıkça başvurduğu görülmektedir.⁷⁶⁵ Bu eser Hanefî mezhebinin en meşhur ve yaygın fetva kitaplarından biridir.⁷⁶⁶ Yine bir fetvâ kitabı mahiyetinde olan Yusuf b. Alî Cürcânî'nin (ö. 522/1128) *Hizânetü'l-ekmel* adlı kitabına atıfta bulunduğu görülmektedir.⁷⁶⁷ Zikredilen eserlerle birlikte Horasan meşâyihî,⁷⁶⁸ Mâverâünnehir meşâyihî⁷⁶⁹ ve Irak meşâyihî⁷⁷⁰ ifadelerini kullanarak âlimlerin görüşlerini zikretmiştir. Ayrıca yukarıda belirtilenlerin dışında birçok kaynağa başvurduğu ve onlardan nakillerde bulunduğu görülmektedir.

7. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *el-Hidâye* şârihlerinden olan Tâcüşşerîa'nın (ö.709/1309) *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye* eserine "*kâle Tâcüşşerîati*" ifadesini kullanarak bir defa başvurduğu görülmüştür.⁷⁷¹ İbnü'l-Hümâm'ın, *el-Hidâye* şârihlerinden Serûcî'nin (ö.710/1310) *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhine birçok yerde başvurmuştur.⁷⁷²

İbnü'l-Hümâm'ın, Siğnâkî'nin (ö. 714/1314), *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhine çok fazla müracaat ettiği görülmektedir. İbnü'l-Hümâm, Siğnâkî'nin şerhine yüz elli civarında atıfta bulunmuştur.⁷⁷³

---

⁷⁶⁴ Zikri geçen eser için bkz. el-Velvâlicî, *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, (thk. Mikdâd b. Mûsâ Feryûbî), I, 65; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 547; VIII, 371; X, 184; XI, 241, vd.

⁷⁶⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 467, 497; V, 79; X, 196, vd.

⁷⁶⁶ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 64-65.

⁷⁶⁷ Zikri geçen eser için bkz. Yusuf b. Alî Cürcânî, *Hizânetü'l-ekmel*, (thk. Ahmed Halil İbrâhîm), I, 150; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 120; III, 159; V, 166, 680, vd.

⁷⁶⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 181; V, 636; VIII, 51.

⁷⁶⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 151; III, 362; VI, 121; VIII, 18; IX, 32.

⁷⁷⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 386, 399; II, 64; III, 181, IV, 356; V, 155, 167, 236, 636; VIII, 89, 141; IX, 114, 431; XI, 171.

⁷⁷¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, V, 149.

⁷⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 11, 173, 283, 370; IV, 151; VI, 34, 205, vd.

⁷⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 95, 130, 149; II, 255, 326, 347; III, 211, 273, vd.

İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *Fethü'l-kadîr* adlı eserinde Kıvâmüddin el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Mi'râcü'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı *el-Hidâye* şerhine birçok yerde atıfta bulunmuştur.⁷⁷⁴ Ayrıca Kıvâmüddin el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Şerhü'l-Menâr*'ına da müracaat etmiştir.⁷⁷⁵

İbnü'l-Hümâm, *el-Hidâye* şârihlerinden olan Celâleddin el-Kurlânî'nin (ö. 767/1366) *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eserine “ve fî'l-Kifâyeti” ifadesiyle bir yerde atıfta bulunmuştur.⁷⁷⁶

İbnü'l-Hümâm'ın, Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı şerhine bazı yerlerde atıfta bulunduğu görülmüştür.⁷⁷⁷ Ayrıca İbnü'l-Hümâm, yukarıda zikredilen şerhlerin dışında isim belirtmeksizin tam olarak on beş yerde “fî'ş-Şurûh”, “fî ba'di'ş-şurûh” ve “fî kesîrin mine'ş-şurûh” gibi ifadeleri kullanarak genel anlamda *el-Hidâye* şerhlerine atıfta bulunmuştur.⁷⁷⁸

İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *Fethü'l-kadîr* adlı eserinde ismini açıkça zikretmemiş olsa da İbn Ebü'l-Îz'den (ö. 792/1390) alıntılar yapmıştır. Bazı konularda onun eleştirilerine cevap verdiği bazı konularda ise onu onayladığı görülmektedir.⁷⁷⁹

İbnü'l-Hümâm, (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadîr* adlı eserinde Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i,⁷⁸⁰ Müslim'in (ö. 261/875), *Sahîh*'i,⁷⁸¹ İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'i,⁷⁸² İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahîh*'i,⁷⁸³ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i,⁷⁸⁴ Nesâî'nin (ö.

---

⁷⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 39, 134, II, 450; III, 190, 195; IV, 122, vd.

⁷⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 416.

⁷⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 382.

⁷⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 93, 245; II, 249; V, 239.

⁷⁷⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 273, 301; V, 71; VI, 318, vd.

⁷⁷⁹ İbn Ebü'l-Îz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 220.

⁷⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 143, 377; V, 306, vd.

⁷⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 70; III, 216, 248, 435, vd.

⁷⁸² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 175, 179, 328; VI, 511, vd.

⁷⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 242; II, 49, 348, vd.

⁷⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 131, 398, 446; IV, 181, vd.

303/915) *Sünen*'i,⁷⁸⁵ Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i,⁷⁸⁶ İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i,⁷⁸⁷ Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i,⁷⁸⁸ Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünen*'i,⁷⁸⁹ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i,⁷⁹⁰ Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'i,⁷⁹¹ Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'i,⁷⁹² Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'i,⁷⁹³ gibi hadis kaynaklarını kullanmıştır. Ayrıca İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Âsâr*⁷⁹⁴ adlı eserinden ve onun üzerine yazılan Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*⁷⁹⁵ adlı şerhinden nakillerde bulunmuştur.

İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *Fethü'l-kadîr* adlı eserinde Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*,⁷⁹⁶ Fahrü'l-İslam Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *el-Mebsût*⁷⁹⁷ adlı eserlerine başvurmuştur. Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *ez-Zahîretü'l Burhâniyye (Zahîretü'l-Fetâvâ)*⁷⁹⁸ adlı kitabı ile Kâdîhan'ın (ö. 592/1196) yazmış olduğu *el-Fetâvâ*⁷⁹⁹ adlı eserine de atıfta bulunmuştur. Müellifin bu zikredilenlerin dışında birçok fıkıh, hadis ve lügat kaynaklarına başvurduğu görülmektedir.

---

⁷⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 131, 378, 398; IV, 181, vd.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 49; III, 216, 469, vd.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 131, 398, 446, vd.

⁷⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 68, 328; VI, 412, vd.

⁷⁸⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 123, VI, 135, 262, 299, vd.

⁷⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 49, 68; VI, 153, vd.

⁷⁹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 4, 515; VI, 104, vd.

⁷⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 294, 392; VI, 135, vd.

⁷⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 175, 179, 377, vd.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 35, 157, 347; III, 292, vd.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 34, 126; VI, 206, vd.

⁷⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 53, 290, 301; VI, 354, vd.

⁷⁹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, IV, 154.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, IV, 159, 289, 409; VI, 226, vd.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 396; III, 148; VI, 228, 313, vd.

İbnü'l-Hümâm, Arap dili âlimlerinden olan Ebü'l-Feth Burhânüddin Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî'ye (ö. 610/1213) ve onun *el-Muğrib* adlı eserine atıfta bulunmuştur.⁸⁰⁰ Yine Arap dili âlimlerinden olan Ebü Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'ye (ö. 400/1009'dan önce) ve onun *es-Sihâh* adlı eserine müracaat ettiği görülmüştür.⁸⁰¹ Ayrıca Horasan meşâyihî,⁸⁰² Mâverâünnehir meşâyihî⁸⁰³ ve Irak meşâyihî⁸⁰⁴ ifadelerini kullanarak âlimlerden nakillerde bulunmuştur.

8. Musannifek (ö. 875/1470), Alâüddin Alî b. Muhammed b. Mes'ûd eş-Şahrudî el-Bistâmî (ö. 875/1470)'nin *Şerhu'l-Hidâye* adlı eserinde Şemsüleimme es-Serahsî, Debûsî, Pezdevî ve Hâfizuddin en-Nesefî'nin çalışmalarına sıkça atıfta bulunulmuştur. Ayrıca bu eserde müellifin *et-Tahrîr* adlı eserine de çokça müracaat edilmiştir.⁸⁰⁵

9. Kadızâde Ahmed Şemseddin b. Mahmûd (ö. 988/1580), *el-Hidâye* şârihlerinden olan Tâcüşşerîa'nın (ö.709/1309) *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye* eserine, eserin adını zikretmeksizin “*fî şerh-i Tâcişşerîati*”, “*kâle Tâcişşerîati*” ve “*kâle eş-şârih Tâcişşerîa*” ve benzeri ifadeleri kullanarak yaklaşık yüz otuz yerde atıfta bulunmuştur.⁸⁰⁶

Kadızâde Ahmed, *Fethü'l-kadîr*'in tekmilesi olarak kaleme aldığı *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrâr fî tekmeleti Fethi'l-kadîr* adlı şerhinde *el-Hidâye* şârihlerinden Serûcî'nin (ö.710/1310) *el-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhine yüzden fazla yerde atıfta bulunmuştur.⁸⁰⁷

---

⁸⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 110, 177, 249; III, 400, vd.

⁸⁰¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 97, 156; II, 517; VII, 506.

⁸⁰² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 302.

⁸⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 85; V, 67; VI, 302.

⁸⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 85, 343; III, 49, 417; V, 379, VI, 302.

⁸⁰⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, “*Musannifek*”, DİA, XXXI, 240.

⁸⁰⁶ Kadızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 40, 48, 61, 70, 111; X, 19, 37, 81, 91, vd.

⁸⁰⁷ Kadızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 27, 54, 145, 172; X, 225, vd.

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde Siğnâkî'nin (ö. 714/1314), *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhini beş yüzden fazla yerde zikrettiği görülmektedir.⁸⁰⁸

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde Kıvâmüddin el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Mi'râcü'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı *el-Hidâye* şerhine birçok yerde atıfta bulunmuştur.⁸⁰⁹

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde *el-Hidâye* şârihlerinden olan Celâleddin el-Kurlânî'nin (ö. 767/1366) *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eserine yüzden fazla yerde zikrettiği görülmüştür.⁸¹⁰

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* adlı şerhine bin civarında atıfta bulunmuştur.⁸¹¹ İbnü'l-Hümâm'a kıyasla Kadıızâde Ahmed'in *el-Înâye*'ye çok fazla atıfta bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde Bedreddîn Aynî'nin (ö. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhini eserin adını zikretmeden “*kâle eş-şârih el-Aynî*” veya “*kâle el-Aynî*” ve benzeri ifadelerle yaklaşık yüz yerde zikretmektedir.⁸¹² Ayrıca Kadıızâde Ahmed, yukarıda zikredilen şerhlerin dışında isim belirtmeksizin yaklaşık iki yüz altmış beş yerde “*fî ş-şurûh*”, “*fî ba'di ş-şurûh*”, “*fî kesîrin mine ş-şurûh*”, “*fî ekseri ş-şurûh*”, “*fî âmmeti ş-şurûh*” ve “*zübdetü mâ fî cümleti ş-şurûh*” ve “*zübdetü mâ fî ekseri ş-şurûh*” gibi ifadeleri kullanmıştır.⁸¹³ Kadıızâde Ahmed bu ifadeleri kullanarak genel anlamda

---

⁸⁰⁸ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 33, 44, 61, 79; X, 49, 188, vd.

⁸⁰⁹ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 9, 84, 93, 105, 374, vd.

⁸¹⁰ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 62, 71, 122, 178, 214, 216, vd.

⁸¹¹ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 3, 5, 9, 10, 13, 77, 111; X, 15, 18, 27, 30, vd.

⁸¹² Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 74, 105, 108, 131; IX, 158, 185; X, 31, vd.

⁸¹³ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 4, 8, 13, 18, 118, 212; IX, 31, 219, 410, 447, vd.

el-Hidâye şerhlerine atıfta bulunmuştur. Şârihlerin birleştikleri ve ayrıştıkları noktaları tespit etmeye çalışmıştır.

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'i,⁸¹⁴ Müslim'in (ö. 261/875), *Sahîh*'i,⁸¹⁵ Ebû Dâvud'un (ö. 275/889) *Sünen*'i,⁸¹⁶ Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i,⁸¹⁷ Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'i,⁸¹⁸ gibi hadis kaynaklarını kullanmıştır. Ayrıca İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Âsâr*⁸¹⁹ adlı eseri ile onun şerhi olan Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*⁸²⁰ adlı şerhine başvurmuştur. Kadıızâde Ahmed'in tekmilesinde İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethü'l-kadîr*'ine kıyasla hadis kaynaklarının daha az kullanıldığı görülmüştür.

Kadıızâde Ahmed, kaleme aldığı *Netâicü'l-efkâr* adlı tekmilesinde Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'una birçok yerde başvurmuştur.⁸²¹ Aynı müellifin *el-Usûl*⁸²² adlı eserine de atıfta bulunmuştur. Şeyhü'l-İslam Hâherzâde'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*⁸²³ adlı eserini de birçok yerde kullanmıştır.

Kadıızâde Ahmed, tekmilesinde Burhânüddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *ez-Zahîretü'l Burhâniyye (Zahîretü'l-Fetâvâ)* adlı kitabına çok fazla başvurmuştur. Bu eseri yüz civarında zikrettiği

---

⁸¹⁴ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, IX, 488; X, 8.

⁸¹⁵ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 6, 97.

⁸¹⁶ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 246.

⁸¹⁷ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 388; IX, 509; X, 8.

⁸¹⁸ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, X, 36, 376.

⁸¹⁹ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, IX, 429.

⁸²⁰ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, X, 61, 62, 219, 376.

⁸²¹ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 146, 303, 388; IX, 103, 485, vd.

⁸²² Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, X, 10, 299.

⁸²³ Kadıızâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 146, 176, 190, 241, 256, vd.

görülmektedir.⁸²⁴ Yine aynı müellifin *el-Muhîtü'l-Burhâni* adlı eserine *el-Muhîtü'l-Burhâni*⁸²⁵ veya *el-Muhîr*⁸²⁶ adıyla birçok yerde atıfta bulunmuştur.

Kadıẓâde Ahmed, Ebü'l-Feth Burhânüddin Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî'ye (ö. 610/1213) ve onun *el-Muğrib* adlı lügatine birçok yerde başvurduğu görülmüştür.⁸²⁷ Yine Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (400/1009'dan önce) *es-Sihâh* adlı eserine müracaat etmiştir.⁸²⁸ Bu tekmilede İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) *Fethu'l-Kadîr*'ine kıyasla *el-Muğrib*'e ve *es-Sihâh*'a daha fazla atıfta bulunulduğu ortaya çıkmaktadır.

D. Şerhleri Etkileyen Unsurlar

Bu bölümde şerhleri etkileyen unsurlardan sayılan şârihin yaşadığı siyasi ortam, yaşadığı toplumun özellikleri, ilmi anlayışı ve yaşadığı devirdeki ilim anlayışından bahsetmeye çalışacağız. Bu konuyu ele alırken *el-Hidâye*'ye şerh yazan âlimler arasından seçtiğimiz yedi meşhur şârihi incelemeye çalışacağız.

1. Şârihin Yaşadığı Siyasi Ortam

1. Ebül'Abbâs es-Serûcî'nin (ö. 710/1310) yaşadığı Memlûkler döneminde Bahrî Memlûkler yönetiminde söz sahibiydi. Eyyûbi Devleti'nin yıkılmasından sonra Mısır Memlûk hükümdarlarının ilki sayılan İzzeddin Aybek tahta çıkmış ve Memlûkler Devleti resmen kurulmuştur (1 Rebûlâhîr 648/3 Temmuz 1250). Bununla birlikte Bahrî Memlûkleri tarafından sultan ilan edilen I. Baybars (ö. 676/1277), Mısır ve Suriye'deki

---

⁸²⁴ Kadıẓâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 9, 14, 23, 25, 26, 30; X, 47, 59, 60, vd.

⁸²⁵ Kadıẓâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, X, 107, 225, 235, 501, 506, vd.

⁸²⁶ Kadıẓâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, IX, 108, 133, 250; X, 47, 59, 60, 296, 319.

⁸²⁷ Kadıẓâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 30, 86, 108, 197; IX, 3, 161, 404, vd.

⁸²⁸ Kadıẓâde Ahmed, *Netâicü'l-efkâr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VIII, 108, 333; IX, 3, 47, 178, 343, 404, 498, X, 49, 52.

Memlûk devletinin gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Onun on yedi yıl kadar süren bir saltanatı (1260-1277) olmuştur.⁸²⁹

Sultan I. Baybars'ın m. 26 Ekim 1260 yılında tahta çıkmasıyla Memlûk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Tahta çıkışından hemen sonra dışarıda Moğol ve Haçlı tehlikesine karşı koyarak nüfuzunu Nûbe ve Arap yarımadasına kadar genişletecek bir siyaset izlemiştir. İçeride ise isyanları bastırarak güvenlik ve asayişini sağlamıştır. Ayrıca Mısır ve Suriye'de kendisinden sonra da uzun müddet devam edecek olan idarî düzenlemelerde bulunmuştur. Sultan I. Baybars, icraatını yapabilmek için İlhanlılar'a karşı Altın Orda Hanlığı, Suriye'deki Haçlılar'a karşı da Bizanslılar'la anlaşmaktan geri durmamıştır. Bunun yanında Mısır ve Suriye'deki Memlûk hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Bağdat Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kurmuştur. Sultan I. Baybars döneminde Suriye'nin çeşitli yerlerine Türkmenler yerleştirilmiş ve Türk Memlûkleri çoğaltılmıştır.⁸³⁰

Sultan I. Baybars Haçlılarla anlaşan İlhanlı hükümdarı Abaka'yı Harran'da ve Elbistan'da büyük yenilgiye uğratmıştır. Ayrıca Haçlılar karşısında büyük başarılar elde etmiştir. M. 1268 yılında Antakya'yı kuşatmış ve çok geçmeden şehri ele geçirmiştir. Bunun yanında Haçlılar'ın elinde bulunan birçok şehir ve kaleye saldırılar düzenlenmiştir. Ayrıca Suriye'deki Bâtınîler'in direnişini kırmıştır.⁸³¹

Ebü'l-Abbâs es-Serûcî'nin yaşadığı Bahrî Memlûkler döneminin ikinci önemli sultanı Seyfeddin Kalavun'dur (ö. 689/1290). 678/1279-689/1290 yılları arasında hüküm sürmüştür. O da Sultan I. Baybars gibi İlhanlılar, Ermeni Krallığı ve Haçlı kontluklarıyla mücadele etmiştir. Onun döneminde Suriye'ye saldıran İlhanlı ordusu, Humus civarında ağır bir yenilgiye uğramıştır (14 Receb 680 / 29 Ekim 1281). Seyfeddin Kalavun zamanında memlûkler arasından seçilip Kal'atülcebel'deki kale burçlarına yerleştirilen

---

⁸²⁹ Kâzım Yaşar Koprıman, "*Baybars I*", DİA, V. 221.

⁸³⁰ Kâzım Yaşar Koprıman, "*Baybars I*", DİA, V. 221-222.

⁸³¹ Kâzım Yaşar Koprıman, "*Baybars I*", DİA, V. 222.

özel bir askerî birlik kurulmuştur. Burçlara nispetle Burcî olarak adlandırılan bu birlikler ileride saltanatı ellerine geçiren Burcî Memlûkleri'nin temelini oluşturmuştur. Yine Seyfeddin Kalavun döneminde, bozulan iktâ sistemi düzeltilmiştir. Ticaretin geliştirilmesi için Müslüman ve Hristiyan hükümdarlarla askerî, siyasî ve ticarî anlaşmalar imzalanmıştır.⁸³²

2. *el-Hidâye*'nin en önemli şârihlerinden olan es-Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) yaşadığı siyasi ortama ışık tutması açısından o dönemde bölgeye hâkim olan Altın Orda Hanlığı'ndan (624-761/1227-1360) da kısaca bahsetmemiz daha doğru olacaktır. Cengiz Han'ın torunlarından olan Batu Han (ö. 653/1256) tarafından kurulan Altın Orda devleti Deşt-i Kıpçak denilen Kıpçakların yaşadığı coğrafyaya hâkim olmuştur.⁸³³ Altın Orda Hanlığı, bu yıllarda bir yandan Deşt-i Kıpçak'ın fethiyle uğraşırken diğer yandan da Rus knezlikleri üzerine başarılı akınlar düzenliyordu. Yapılan seferler sonucunda, 634/1236 yılında İdil Bulgar Devleti, 635/1237-636/1238 yıllarında Rus Knezlikleri hâkimiyet altına alındı. 638/1240 yılında Kiev fethedildi ve batıya yani Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan üzerine sefer yapıldı.⁸³⁴ Ancak Batu Han ordusunu geri çevirerek Avrupa seferlerinden vazgeçmiştir. Batu Han, batı seferinden vazgeçmek suretiyle ele geçirdiği topraklar üzerinde hâkimiyetini sürdürmeyi hedeflemiştir. Nitekim Deşt-i Kıpçak, Hârezm, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil-Bulgar Devleti'nin topraklarında Altın Orda Devleti kurulmuştur.⁸³⁵

Batu Han, Deşt-i Kıpçak'ın zaptı sırasında büyük yararlık ve liyakat gösteren kardeşi Şiban'a (Şeybân) Karakum ve Arakum sahası ile Siriderya ve Sarısu ırmağı ayağına kadar olan yerleri kışlak; Irgız, Sıvuk, Or ve İlek ırmaklarından Ural dağlarına

---

⁸³² İsmail Yiğit, "Memlûkler", DİA, XXIX, 91.

⁸³³ Mustafa Kafalı, "Batu Han", DİA, V, 208.

⁸³⁴ Mustafa Kafalı, "Batu Han", DİA, V, 208; İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 51-52.

⁸³⁵ İlyas Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s. 52-53.

kadar Yayık ırmağının doğusunu yaylak olmak üzere verdi. Bu bölge daha sonra Şiban (Şeybân) Yurdu olarak anılmıştır. Batu Han, Moğol zaptı sırasında büyük ölçüde zarara uğrayan Deşt-i Kıpçak bölgesinde şehir hayatını ve ticaretini yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Başkent Saray şehrini kurmuştur. İçerisinde Sığnâk'ında yer aldığı birçok şehri tekrar imar etmiştir.⁸³⁶

Altın Orda Devleti'nde esas kitleyi Kıpçaklar başta olmak üzere diğer Türk boyları teşkil ettiğinden dolayı Moğollar Deşt-i Kıpçak'ta Türkistan ve Ön Asya'dan daha erken Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır.⁸³⁷ Nitekim Arap Tarihçisi el-Ömerî Altın Orda'daki bu değişmeyi "Altın Orda eskiden Kıpçak'ların yurdu idi Tatarlar (Moğollar) tarafından işgal edilince, Kıpçaklar Tatarlara tabi oldular. Sonra Tatarlar Kıpçaklar'la karışıp akraba oldular. Daha sonra Tatarlar tamamıyla Kıpçaklaştılar"⁸³⁸ şeklinde ifade etmektedir. Bu Türkleşme olayı neticesinde kuruluşundan yaklaşık 25 yıl sonra Moğol Devleti yerini Altın Orda Türk-İslâm devletine bırakmıştır. Müslüman olan Berke Han, İlhanlı hükümdarı Hülâgû'nün (ö. 663/1265) başta Abbâsî Halifesine ve diğer İslâm ülkelerine karşı tutumuna tepki göstermiştir.⁸³⁹

Berke Han Müslüman olduktan sonra Memlûklerle yakın ilişki içerisinde olmak istemiştir. İki Müslüman hükümdar karşılıklı elçiler aracılığıyla görüşmelerini sürdürüyorlardı. Ancak iki hükümdarın ısrarla istemelerine rağmen aralarında fiilî bir ittifak gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte Memlûklu Sultanı Baybars, Ayn-ı Câlût savaşında, Berke Han ise Terek savaşında İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'yu mağlup etmişlerdir.⁸⁴⁰

---

⁸³⁶ Mustafa Kafalı, "Batu Han", DİA, V, 208.

⁸³⁷ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, s. 181.

⁸³⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fi Memâlikü'l-emsâr*, (thk. Ahmed Abdulkadir Şâzelî), III, 184.

⁸³⁹ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, s. 182.

⁸⁴⁰ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, s. 184.

Cengiz Han'dan beri sürdürülen Moğol ordularının yenilmezliği düşüncesi İlhanlı Devleti ve onun kurucusu Hülâgû Han zamanında da varlığını korumuştur. Ancak ordusunun neredeyse tamamı Türkler' den meydana gelen Memlükler, Ayn-ı Câlüt savaşında İlhanlı ordusunu yenince bu düşünce yıkılmıştır. Daha sonra Memlük devletinin dost ve müttefiki olan Altın Orda karşısında Hülâgû kuvvetlerinin mağlup olması, Moğollara ikinci bir darbe olmuştur. Böylece Batıda daha fazla ilerlemeleri de engellenmiştir. Aslında adı geçen her üç devletin de ordularının neredeyse tamamı Türklerden oluşmaktaydı. Bu durum Önasya dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesini müspet yönde etkilemiştir. Bu gelişmelerin sonucunda XIII. Yüzyılda Anadolu ile birlikte Azerbaycan, İran, Irak, Suriye ve Mısır'da yoğun bir Türk nüfusunun biriktiği bir dönem ortaya çıkmaktadır.⁸⁴¹

3. Emîr Kâtip el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) yaşadığı dönemdeki siyasî ortamın anlaşılabilmesi için onun ilim yolculuklarını ve Türkistan topraklarından o dönemde güvenli ülke ve ilim merkezi olarak kabul edilen Dımaşk, Bağdat ve Mısır'a göç etmesini, sonunda Kahire'de vefat etmesi ile son bulan yaşantısını hatırlatmamız gerekir. Nitekim Emîr Kâtip el-İtkânî, 720 (1320) yılında Dımaşk'a gitmiş, aynı yıl içinde hac ibadetini yerine getirip Kahire'ye geçmiştir. Bağdat'a dönmüş ve orada kadılık ve Meşhed-i Ebî Hanîfe'de müderrislik yapmıştır. 747 (1346) yılında ikinci defa Dımaşk'a gitmiştir. Orada Zahiriyye ve Genciyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir.⁸⁴²

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin Dımaşk'a gidiş tarihi (720/1320) ve vefat tarihini göz önüne aldığımızda onun yaşadığı dönemde Bahrî Memlüklerin hüküm sürdüğünü görmekteyiz. O dönemde Bahrî Memlüklerin önemli sultanı Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanat yıllarıydı. O dönemde Muhammed b. Kalavun'un vefatına kadar siyasî

---

⁸⁴¹ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, s. 18

⁸⁴² İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, X, 325-326; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyin*, II. s. 174; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I, 470; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-karni's-sâbi'*, I, 158.

istikrar devam ediyordu. Ancak onun vefatından sonra Bahrî Memlûklerde siyâsî çalkalanmalar baş gösterdi. Çocukları onun yerini dolduramadı. Çok kısa zamanda, el-Melikü'n-Nâsır Hasan'a kadar, altı tane sultan değişti.⁸⁴³

4. Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) doğum tarihi (710'dan sonra/1310'dan sonra) ve Kahire'ye göç etme tarihi (740'tan sonra/1339 sonra) göz önüne alındığında çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Bayburt ve yöresinde geçirdiği söylenebilir. Bayburt ve yöresi Türkler'in Anadolu'da ilk yerleştikleri bölgelerdendir. Kesin Türk hâkimiyeti ise Malazgirt Zaferi'nden sonra gerçekleşmiştir. Şehir, 1072'den 1202'ye kadar bazen Erzurum yöresinde hüküm süren Saltuklular'ın, bazen de Dânişmendliler'in hâkimiyetinde kalmıştır. Daha sonra Bayburt, Erzurum ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi olan Konya'ya bağlanmıştır. 1243 Köseadağ Savaşı'nın ardından Moğollar'ın Anadolu'yu istilâsı sırasında şehir yapılan antlaşma gereği Selçuklu idaresine verilmiştir. İlhanlılar devrinde Bayburt daha da gelişmiştir. Tebriz-Trabzon yolu üzerinde bulunması dolayısıyla daha da gelişmiştir. Hatta İlhanlılar buradan yüklü miktarda vergi alıyorlardı. Son İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra (1334) Bayburt Eretnaoğulları'nın eline geçti.⁸⁴⁴

Tahsil hayatına Anadolu'da başlayan Bâbertî, sonra Halep'e, daha sonra Kahire'ye giderek ilim tahsilini sürdürmüştür.⁸⁴⁵ Bâbertî'nin Kahire'ye göç ettiği dönemde hâkimiyet Memlûklerin elindeydi. Memlûkler, 562/1171-649/1252 yılları arasında hüküm süren Eyyübîler Devletinden sonra Mısır, Şam, Hicaz ve çevrelerine hâkim olmuştur. Eyyübî hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyüb'un (ö. 647/1249) Kıpçak bölgesi ve Kafkasya'dan getirip Ravzâ adasındaki kışlalara yerleştirdiği Türk asıllı kölelerden oluşan Memlûkler, zamanla Eyyübî ordusunun en önemli unsuru haline gelmiştir. Eyyübîlerin son hükümdarı Turan Şah öldürüldükten sonra Necmeddîn Eyyüb'un dul eşi Şecerüddür Sultan ilan edilmiştir. Daha sonra

---

⁸⁴³ İsmail Yiğit, "Memlûkler", DİA, XXIX, 91.

⁸⁴⁴ İsmet Miroğlu, "Bayburt", DİA, V, 226.

⁸⁴⁵ İsmet Miroğlu, "Bayburt", DİA, V, 226.

Şecerüddür, Atabek olan Türk asıllı İzzeddîn Aybek et-Türkmânî ile evlenmiştir. İzzeddîn Aybek et-Türkmânî, 648/1250 yılında tahtı devralmış ve Memlûkler Devleti resmen kurulmuştur.⁸⁴⁶ Bâbertî, 709/1309-741/1341 yıllarında hüküm süren Memlûk sultanı Muhammed b. Kalâvun zamanında Mısır'a gelmiştir. Hayatının çoğunu Bahrî Memlûkler döneminde yaşamış olup Burcî Memlûkler dönemine de yetişmiştir.⁸⁴⁷

5. İbn Ebü'l-İz'in (ö. 792/1390) yaşadığı dönemde hüküm süren Memlûkler (1250-1517), 1260 yılında kuruluşundan sadece 10 yıl sonra Doğu İslâm dünyasını kasıp kavuran Moğolları Ayn-ı Câlut'ta yenilgiye uğratarak adeta tarihin akışını değiştirmişlerdir. Kazandıkları bu mühim zafer sayesinde başta Memlûk toprakları Mısır ve Suriye olmak üzere İslâm dünyasının kalan kısmını bütün insanlığı tehdit eden Moğol tehlikesinden kurtarmışlardır. Onlar, bu üstün hizmetlerini, İlhanlı Moğollarına ve onlarla işbirliği yapan Orta Doğu Haçlı prensliklerine karşı başarılı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Söz konusu Moğolları durduran ve Haçlıları tamamıyla bölgeden çıkararak Memlûkler, Mısır Abbasî Hilâfetinin merkezi olmuştur.⁸⁴⁸

6. Bedreddîn Aynî'nin (ö. 855/1451) Mısır'daki ikameti Burcî Memlûkler dönemine tekâbül etmektedir. Zira o, Kudüs'te iken Berkûkiyye Medresesi müderrisi Sîrâmî (ö. 790/1388) ile tanışmış ve onunla birlikte 788 yılında Mısır'a gitmiştir.⁸⁴⁹ İlmî sahada adını duyuran ve yöneticiler nezdinde itibar kazanan Bedreddin Aynî, 801/1398 yılında el-Melikü'z-Zâhir Berkûk tarafından Kahire mühtesipliğine tayin edilmiştir. 803 yılında el-Melikü'n-Nâsır Ferec tarafından evkâf nâzırlığına getirilmiştir. El-Melikü'l-Müeyyed ile Kudüs seferine katılan Bedreddin Aynî, sultan tarafından 1420 yılında Konya'ya Karamanoğlu Ali Bey'e elçi olarak gönderilmiştir. Sultan Baybars ile birlikte

---

⁸⁴⁶ Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkhî Buluşturana Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 39-40.

⁸⁴⁷ el-Bâbertî, *et-Takrîr "et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî li-Ekmeledîdîn el-Bâbertî min evveli'l-kitâb hattâ cümleti mâ tütreku bihi'l-hakîka"*, (thk. Hâlid Muhammed el-Arûsî), tahkik edenin girişi, s. 26.

⁸⁴⁸ İsmail Yiğit, *"Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış"*, *Türkler*, V, (s. 748-756), 1424.

⁸⁴⁹ Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, (thk. Lebîbe İbrâhim Mustafa-Necvâ Mustafa Kâmil), III, 142.

1435'te Âmid seferine katılmıştır. Ayrıca Sultan Baybars döneminde Kıbrıs fethedilmiştir.⁸⁵⁰

Memlükler döneminde sultanlar yönetim, savaş, atama ve ikta' topraklarının dağıtımını konularında geniş yetkilere sahip olmalarına rağmen birçok hususta, özellikle savaş ve barış durumlarında, devletin üst düzey yöneticileriyle istişareden geri kalmamışlardır. Bundan dolayı Memlük sultanları döneminde sultanın veya onun yetkilendirdiği kişinin başkanlığında toplanan bir iştişare meclisi vardı.⁸⁵¹

Bedreddin Aynî'nin Mısır ikameti sırasında hüküm süren sultanlardan biri olan Sultan Baybars, saltanatını güçlendirmek için 659/1261'de Suriye'ye kaçmış olan Zâhir bi-Emrillah'ın oğlu ve son Bağdat halifesinin amcası Müstansır Billah'ı halife ilan etmiş, böylece Yavuz Sultan Selim'in Mısır fethine kadar (1517) devam Mısır Abbâsileri devri başlamıştır.⁸⁵²

7. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) yaşadığı dönemde Burcî Memlükler (Çerkez Memlükleri) iktidardaydı. Vefat tarihini esas aldığımızda İbnü'l-Hümâm, sırasıyla Berkûk (784/1382 ve 792/1390), Salih Zeyneddin II. El-Haccî (791/1389), Ferec (801/1399 ve 808/1405), Abdülaziz (808/1405), el-Müsteîn-Billah (815/1412), Şeyh el-Mahmûdî (815/1412), Ahmed b. Şeyh el-Müeyyed (824/1421), Muhammed b. Tatar (824/1421), Barsbay (825/1422), Yusuf b. Barsbay (841/1438), Seyfeddin Çakmak (842/1438), Osman b. Çakmak (857/1453) ve Seyfeddin İnal'ın (857/1453-865/1461) hüküm sürdüğü dönemde yaşamıştır.

İbnü'l-Hümâm'ın yaşadığı dönemin en önemli hükümdarları arasında Sultan Berkûk, Sultan Barsbay, Seyfeddin Çakmak ve Seyfeddin İnal zikredilebilir.⁸⁵³

---

⁸⁵⁰ Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", DİA, IV, 271-272.

⁸⁵¹ Saîd Abdülfettâh Aşûr, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik fi Mısır ve 'ş-Şâm*, s. 328-329.

⁸⁵² Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 256.

⁸⁵³ İsmail Yiğit, "Memlükler", DİA, XXIX, 92.

2. Şârihin Yaşadığı Toplumun Özellikleri

1. Ebül'Abbâs es-Serûcî'nin (ö. 710/1310) yaşadığı Memlûkler döneminde ülke nüfusunun çoğunluğunu genelde maddî sıkıntı içinde olan ve timarlı askerlerin topraklarında çalışan çiftçiler, küçük tâcirler, sanatkârlar, küçük esnaf ve göçebe Araplar oluşturuyordu. O dönemde endüstri alanında savaş aletleri ve harp gemileri yapımı meşhurdu. Bunun yanında dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği ilerlemişti. Mısır'ın yün, ipek, keten ve pamuk kumaşları ünlüydü. Bronz ve bakırın gümüş ve altınla kaplanması usûlü geliştirilmişti. Saraciye işleri göz alıcı bir durumdaydı. Bu dönemde üretilen eşyalardan günümüze ulaşan örnekler bunu açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁵⁴

Ebül'Abbâs es-Serûcî'nin yaşadığı dönemde onun Mısır kâdılığı sırasında, 700 yılı Recep ayında Hristiyan ve Yahudi azınlıkların ahitlerini yenilemeleri hususunda bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya başta es-Serûcî olmak üzere kâdılar, âlimler, Hristiyan ve Yahudi din adamları ile onların ileri gelenleri katılmışlardır. Toplantıda alınan kararlara göre, “Hristiyanlar mavi sarık saracaktır. Yahudiler ise sarı sarık saracaktır. Ayrıca bundan sonra Hristiyan ve Yahudilerden herhangi bir kimse ata ve katıra binmeyecekler. Hz. Peygamber'in (sav) onlara yasakladığı şeylerden de uzak duracaklar. Bununla birlikte Hz. Ömer'in zimmîlerle yapmış olduğu anlaşmaya sadık kalmaları gerekecektir.” Alınan bu kararlara uyulmaya devam edilmiştir.⁸⁵⁵

2. *el-Hidâye*'nin en önemli şârihlerinden olan es-Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) yaşadığı topluma baktığımız zaman büyük sıkıntıların ve felaketlerin yaşandığı bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Zira XIII. yüzyılda bütün Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilâsı, bu coğrafyada varlığını sürdürmekte olan pek çok devletin çöküşüne sebep olmuştur.

---

⁸⁵⁴ İsmail Yiğit, “Memlûkler”, XXIX, 96.

⁸⁵⁵ el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), II, 338; el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-Kebîr*, I, 349; el-Askalânî, *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır*,(thk. Ali Muhammed Ömer) s. 42.

Sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden de telâfisi mümkün olmayan tahribata yol açmıştır.⁸⁵⁶

Ancak Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın torunlarının kurduğu Altın Orda'da sosyal ve kültürel anlamda tekrar bir yenilenme hareketi başlanmıştır. Zira Batu Han'ın küçük kardeşi Berke Han'ın (1255-1266 yılları) Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte ülke bir Türk-İslam devleti haline gelmiştir. Özbek Han (1313-1342) zamanında ise İslâm dini daha da kuvvetlenmiştir. Başta başkent Saray şehri olmak üzere Kıpçak şehirlerinde câmiler, medreseler ve tekkeler inşa edilmeye başlanmıştır. Âlimler, şeyhler ve seyyidler saygınlık kazanmıştır. İnşa edilen bu ortam diğer İslâm ülkelerinde bulunan ilim ve sanat erbabını da cezbetmiştir.⁸⁵⁷

3. Emîr Kâtîp el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) 720/1320 Dımaşk'a ilk gidişi ve vefat tarihi göz önüne alındığında yaşadığı dönemdeki Bahrî Memlûkler zamanında Memlûk ekonomisinin en önemli gelir kaynağının ülkeler arası ticaret olduğu görülmektedir. Moğol istilâsı esnasında Doğu-Batı arasındaki ticarete tek güvenli yol olarak Kızıldeniz ve Mısır üzerinden geçip deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşan ticaret yolu kalmıştı. Bu durum Memlûk devlet adamlarının dış ticareti geliştirmesine yol açmıştır. Ticaret merkezi haline gelen büyük şehirlerde geniş çarşı ve pazarlar yanında yabancı tüccarlar için hanlar, oteller, temsilcilik büroları kurulmuştur. Ancak Memlûk ekonomisi 748 (1347) yılındaki veba salgını sebebiyle büyük bir çöküntü yaşamıştır.⁸⁵⁸

4. Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) yaşadığı dönemde hüküm süren Memlûkler, 648/1250-923/1517 yılları arasında Mısır, Şam ve Hicaz bölgesine hâkim olmuşlardır.⁸⁵⁹ Başta Kahire ve diğer şehirler olmak üzere Memlûk sultanlarının halka

---

⁸⁵⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 480; İsmail Çiçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 147.

⁸⁵⁷ İhsan Fazlıoğlu, “*Altın-Orda Ülkesinde İlk Matematik Kitabı: Hesap Biliminde Şaheser (et-Tuhfa fi İlmi'l Hisâb)*”, II. Uluslararası Altın Orda ve Mirasçı Hanlıklar Konferansı, s. 3; Cevat İzgi, “*Canı Bek Han Devrinde Altın Ordu Hanlığında Bilim Hayatı*”, Divan, s. 152.

⁸⁵⁸ İsmail Yiğit, “*Memlûkler*”, DİA, XXIX, 96.

⁸⁵⁹ İsmail Yiğit, “*Memlûkler*”, DİA, XXIX, 90.

yönelik birçok sosyal kurum inşa ettikleri görülmektedir. Hastane, hamam, su sebilleri, han ve otel tarzı konaklama yerleri gibi birçok müessese inşa etmişlerdir.⁸⁶⁰

Bâbertî'nin Mısır'a gelişi 740/1339 yıllarından sonraki dönemdedir.⁸⁶¹ Bâbertî, 709/1309-741/1341 yıllarında hüküm süren Muhammed b. Kalâvun zamanında Mısır'a giriş yapmıştır. Hayatının çoğunu Bahrî Memlükler döneminde yaşamış olup Burcî Memlükler dönemine de yetişmiştir.⁸⁶²

Memlük topraklarında Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler birlikte yaşıyorlardı. Toplumun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar mevki bakımından yönetici askerî sınıf ve halk kesimi olarak ikiye ayrılıyordu. Toprak, ayrıcalıklı olan askerî sınıfın mülkiyetindeydi ve iktisadî hayatta da onlar söz sahibiydi. Müslüman halk tabakası içinden sadece dinî ve adlî görevlerle divan görevlerine getirilen âlimler ve üst düzey tâcirler toplumda saygın bir yer edinmişlerdi. Âlimler sosyal hayatta önemli görevler icra eder, halk ile yönetici asker sınıfı arasında bir aracı rolü oynardı. Üst düzey tâcirler ise doğrudan ticaretle uğraşan sultan ve emîrler tarafından saygı görürlerdi. Yine bu dönemde tasavvuf önderlerinin hem sultanlar ve emîrler hem de halk üzerinde büyük tesirleri söz konusudur. Yahudiler ve Hristiyanlar ise tam bir inanç özgürlüğüne sahipti. Memlük sultanları, Yahudi ve Hristiyan cemaatlere onların istediği bir din adamını nâzır olarak tayin ederdi. Eğitim ve öğretim kurumlarına sahip olan gayr-i Müslimlerin aynı zamanda vakıflar kurmasına izin verilmiştir.⁸⁶³

5. İbn Ebü'l-İz'in (ö. 792/1390) yaşadığı dönemde Kahire ve Dımaşk, Memlüklerin kuruluş yıllarında İslâm dünyasının en önemli iki kültür merkezi haline gelmiştir. Çünkü Müslümanlar, İslâm dünyasının doğuda Moğollar ve Haçlılar, Endülüs'te ise Haçlıların istilâsı yüzünden tarihin en önemli krizinin yaşandığı bu

---

⁸⁶⁰ Saïd Abdulfettâh Âşûr, *el-Müctemeü'l-Mısri fî asri selâtini'l-Memâlik*, s. 101.

⁸⁶¹ Arif AYTEKİN, "Bâbertî", DİA, IV, 378; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, II, 618.

⁸⁶² el-Bâbertî, *et-Takrîr "et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî li-Ekmeleddîn el-Bâbertî min evveli'l-kitâb hattâ cümleti mâ tütreku bihi'l-hakika"*, (thk. Hâlid Muhammed el-Arûsî), tahkik edenin girişi, s. 26.

⁸⁶³ İsmail Yiğit, "Memlükler", DİA, XXIX, 96.

yıllarda, zamanın güvenlik içindeki tek İslâm ülkesi olan Memlûk Devleti'nin himayesine sığınıyorlardı. Müslüman mülteciler arasında en seçkin âlimler de bulunuyordu. Bu âlimlerin katkısıyla Memlûk Devleti'nin başkenti olan Kahire İslâm dünyasının en önemli kültür merkezi haline gelmişti. Abbasî Hilâfetinin Memlûklerin himayesinde yeniden tesis edilmesiyle birlikte özellikle Kahire ve Dımaşk İslâm dünyasının en önemli siyasî ve dinî merkezi haline gelmiştir.⁸⁶⁴ Bunun yanında ülkenin her tarafında yaygınlaşan medreseler, câmiler, kütüphaneler, hankâh, ribât, zaviyeler ve hastaneler Memlûk Devleti'nin en önemli kurumları arasında yer almaktaydı.⁸⁶⁵

6. Bedreddîn Aynî'nin (ö. 855/1451) yaşadığı Memlûkler döneminin sosyal yapısı ile ilgili farklı değerlendirmeler söz konusu olmuştur. Bedreddîn Aynî ile aynı dönemde yaşayan Makrîzî (ö. 845/1442), Mısır toplumunu yedi sınıfa ayırmıştır. Makrîzî, Mısır toplumunu "1. Devlet görevlileri, 2. Üst düzey tâcirler ve bolluk içinde olan zenginler, 3. Kumaş (bez) satıcıları ve çarşı esnafından oluşan orta halli tâcirler, 4. Köylerde ve kırsalda yaşayan ziraatle uğraşan çiftçiler, 5. Çoğunluğunu fakih ve öğrenciler ile düşük rütbedeki askerlerin oluşturduğu fakirler, 6. Zanaatkârlar ve ücretle çalışan meslek sahipleri, 7. İnsanlara el açıp dilenmek suretiyle geçimini sağlayan miskin ve ihtiyaç sahipleri şeklinde sınıflandırmıştır.⁸⁶⁶

Çağdaş tarihçilerden olan Saîd Abdülfettâh Âşûr, Mısır toplumunu sekiz sınıfa ayırmaktadır. Ona göre, Mısır toplumu, 1. Memlûkler, 2. Kendilerine 'Muammemûn' veya 'Ehlü'l-İmâme' denilen ilmiyye sınıfı, 3. Tâcirler, 4. Zanaatkârlar ve meslek erbâbı, 5. Ehl-i Zimme, 6. Çiftçiler, 7. Arap kabileleri, 8. Yabancı azınlıklar şeklinde olmak üzere farklı sınıflardan oluşmaktadır.⁸⁶⁷

---

⁸⁶⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, V, (s. 748-756), 1424.

⁸⁶⁵ İsmail Yiğit, "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, V, (s. 748-756), 1425-1431.

⁸⁶⁶ Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme bi keşfi'l-ğumme*, (thk. Kerem Hilmi Ferhat), s. 147; Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkhi Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakih Bedruddin Aynî*, s. 43.

⁸⁶⁷ Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-Müctemeü'l-Mısri fi asri'l-Memâlik*, s. 16, 16-66.

İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise Memlûkler döneminde Mısır toplumunun yöneticiler ve halk olmak üzere iki sınıftan oluştuğunu belirtmektedir.⁸⁶⁸

7. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) yaşadığı Memlûkler döneminin sosyal yapısına bakıldığında daha önce de belirtildiği gibi Mısır toplumu, yöneticiler ve halk olmak üzere iki sınıftan oluşuyordu.⁸⁶⁹ Bunun yanında toplumun en önemli kesimini yönetimde de söz sahibi olan Kafkas kökenleri Çerkezlerin oluşturduğu görülmektedir. Zira Mısır'da Çerkez Memlûklerin nüfusu Bahrî Memlûklerin sultanı Muhammed b. Kalavun tarafından artırılmaya başlanmıştır. Mısır'da Çerkezlerin (Burcî Memlûklerin) nüfuzu, Burcî Memlûklerin kurucusu Sultan Berkûk zamanında ve sonrasında devam etmiştir.⁸⁷⁰

3. Şârihin İlmi Anlayışı

1. Ebü'l-Abbâs es-Serûcî (ö.710/1310), 637/1239 yılında Harran civarında Serûc'a bağlı Besune beldesinde dünyaya gelmiştir.⁸⁷¹ Dımaşk ve Kahire'de eğitim görmüştür.⁸⁷² Hayatının ilk yıllarında Hanbelî mezhebine mensup olduğu, daha sonra Hanefî mezhebine intisap ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hanbelî fihhına dair *el-Mukni'* adlı eserin bir kısmını ezberlemiştir. Hanefî mezhebine geçtikten sonra *el-Hidâye*'nin tamamını ezberlediği belirtilmektedir.⁸⁷³ Ebü'l-Abbâs es-Serûcî, Necmüddin Ebû Tâhir İshâk b. Ali b. Yahya'dan ders almış ve onun kızıyla evlenmiştir.⁸⁷⁴ Ayrıca Ebü'r-Rebi' Sadreddin Süleyman b. Vüheyb el-Ezraî, Şererüddin İbn Dihye ve

---

⁸⁶⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (thk. Ali Abdolvâhid Vâfi), II, 529; Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-Müctemeü'l-Mısri fî Asri'l-Memâlik*, s. 16.

⁸⁶⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (thk. Ali Abdolvâhid Vâfi), II, 529; Saîd Abdülfettâh Âşûr, *el-Müctemeü'l-Mısri fî asri'l-Memâlik*, s. 16.

⁸⁷⁰ Kâzım Yaşar, Kopruman, "Burciyye", DİA, VI, 419-420.

⁸⁷¹ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), I, 201.

⁸⁷² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 86.

⁸⁷³ et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 261; Ahmet Özel, "Serûcî", DİA, XXXVI, 572.

⁸⁷⁴ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, I, 348; et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 261.

Muhammed b. Abbâd el-Hılâtî gibi âlimlerden ders almıştır.⁸⁷⁵ Alâeddin İbn Balaban, Tâceddin İbn Mektûm el-Kaysî, İbn Abdülhak el-Vâsîtî, Fahreddin Osman b. İbrâhim et-Türkmânî ile oğulları Alâeddin İbnü't-Türkmânî ve Tâceddin İbnü't-Türkmânî gibi bazı önemli âlimler onun yetiştirdiği öğrencilerdendir.⁸⁷⁶

Ebü'l-Abbâs es-Serûcî'nin öğrencilik yıllarını yoksulluk içinde geçirdiği, çalışacak kitabının dahi olmadığı kaynaklarda zikredilmektedir. Kendisine *el-Hidâye* kitabı verilince hemen onu ezberlemeye koyulmuştur. İlim öğrenmede gayretli olmuştur.⁸⁷⁷ Fıkıh ve usûl alanında öne çıkmıştır. Özellikle hilâf ilminde mükemmel bir ilme sahip olmuştur. Bunun yanında hadis, kıraat, kelâm, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok ilim dalında bilgisiyle tanınmıştır.⁸⁷⁸

Ebü'l-Abbâs es-Serûcî, 691 (1292) yılında Kahire'de Hanefî kâdılkudâtlığına tayin edilmiştir. Memlûk sultanları Halîl b. Kalavun, Muhammed b. Kalavun ve Ketboğa zamanlarında bu görevi sürdürmüştür. Lâçin hükümdar olunca 696'da (1297) görevden alınmış, ancak iki yıl sonra Muhammed b. Kalavun'un ikinci defa yönetimi ele geçirmesiyle birlikte aynı göreve tekrar dönebilmiştir. II. Baybars döneminde bu görevde kalan Serûcî, Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatında azledilmiştir (709/1310).⁸⁷⁹ Kadılık görevi esnasında fazileti, cesareti, hediye kabul etmemesi, kararlarında makam ve mevkiye önem vermemesiyle tanınmıştır. Ayrıca son derece cömert oluşu, insanlara karşı güler yüzlü oluşu ve fakirlere karşı yardımsever tavrı ile bilinmektedir. İbn Tolun

---

⁸⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), I, 115; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 13; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 124.

⁸⁷⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 125; Ahmet Özel, "Serûcî", DİA, XXXVI, 572-573.

⁸⁷⁷ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, I, 348.

⁸⁷⁸ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, I, 348; et-Temîmî, *Tabakâti's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 261; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), I, 115; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 13; Ahmet Özel, "Serûcî", DİA, XXXVI, 572.

⁸⁷⁹ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, I, 348-349; Ahmet Özel, "Serûcî", DİA, XXXVI, 572.

Camiinde, Nâsırıyye, Sâlihiyye, Süyûfiyye ve Ezkeşiyye medreselerinde ders vermiştir.⁸⁸⁰

Ebü'l-Abbâs es-Serûcî, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanat devrinde görevden alınca yerine Şemseddin Muhammed b. Osman el-Harîri (ö. 728/1328) atanmıştır. Ebü'l-Abbâs es-Serûcî, görevden alınmasına çok üzülmüştür. Bunun üzerine Sâlihiyye medresesinde ikamet ederek kendini tamamen ders vermeye adanmıştır. Harîrî'nin onu medreseden nakîbler eşliğinde çıkarması onun üzüntüsünü daha da artırmıştır. Günler sonra hastalığı artmaya başlamış ve çok geçmeden 710 yılı Recep ayında kahrından vefat etmiştir. Karâfe Mezarlığı'nda İmam Şâfiî'nin kabri civarında defnedilmiştir.⁸⁸¹ Bazı kaynaklarda 710 yılı Rebüâhir ayında Süyûfiyye medresesinde vefat ettiği rivayet edilmektedir.⁸⁸²

Yine kaynaklarda zikredildiğine göre, Ebü'l-Abbâs es-Serûcî, Çâşnegîr (II. Baybars Çâşnigîr) yönetiminde görev aldıkları gerekçesiyle Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından diğer kâdılarla birlikte görevden azledilmiştir. Onun yerine kadılık görevine atanan Şemseddin Muhammed b. Osman el-Harîri (ö. 728/1328) de onun hakkında kötü düşünmüş, ders vermesine engel olmuş, her şeyini elinden almış ve ikamet ettiği Sâlihiyye medresesinden de zorla çıkartmıştır. Ebü'l-Abbâs es-Serûcî'nin üzüntüsü ve hastalığı daha da artınca 22 Rebülâhir Perşembe günü 73 yaşında Süyûfiyye medresesinde vefat etmiştir.⁸⁸³ Cenaze namazını Şâfiî Kâdılkudâtlığı vazifesini yapan ve o dönemde azledilenler arasında yer alan Bedreddin Muhammed b. Cemaâ kıldırmıştır. Cenazesine çok sayıda insan katılmıştır.⁸⁸⁴

---

⁸⁸⁰ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, I, 349.

⁸⁸¹ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, I, 349; es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd vd.), I, 160; et-Temîmî, *Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), I, 261; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 86.

⁸⁸² ez-Zehbî, *el-İber fi haberi men ğaber*, (thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zaglûl), IV, 24; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), I, 204-205.

⁸⁸³ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, I, 91-92; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), I, 203-205.

⁸⁸⁴ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), I, 204.

Ebü'l'Abbâs es-Serûcî'nin *el-Hidâye* üzerine yazmış olduğu şerhinden başka *Edebü'l-kadâ*, *Tuhfetü'l-ashâb ve Nüzhetü zevi'l-elbâb*, *Risâle fî kerâheti ekli lahmi'l-hayl*, *Şerhu'l-Kudûri*, *el-Fetâvâ es-Serûciyye*, *Menâsikü'l-hac*, *el-hüccetü'l-vâdiha fî besmelete leysset mine'l-Fâtîha* ve *er-Red alâ İbn Teymiyye* adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.⁸⁸⁵

2. *el-Hidâye*'nin en önemli şârihlerinden olan es-Siğnâkî (ö. 714/1314), kaynaklarda Hüsâmüddin,⁸⁸⁶ Hüsâmü'l-mille ve'd-dîn,⁸⁸⁷ Sâhibü'n-Nihâye,⁸⁸⁸ Şârihü'l-Hidâye⁸⁸⁹ gibi lakaplarla zikredilmiştir. Bunun yanında şeyh,⁸⁹⁰ imâm, âlim, allâme, fakîh, usûlî, nahvî ve cedelî gibi nitelemeler ile anılmış olup zamanın önemli ilim merkezlerinde şöhret bulmuştur.⁸⁹¹ İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470), es-Siğnâkî'nin kendi zamanında Henefî mezhebi reisliği mertebesine kadar yükseldiğini belirtmiştir.⁸⁹²

es-Siğnâkînin yazmış olduğu eserler incelediğinde onun fıkıh, usûl, kelâm ve Arap dili gibi ilim dallarında söz sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin fûru-i fıkıh alanında yazmış olduğu *el-Hidâye* şerhi olan *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eseri onun fıkıh ilmine vukûfiyetini ortaya koymaktadır. Nitekim onun yazmış olduğu bu eser

---

⁸⁸⁵ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 125-126; Ahmet Özel, “*Serûcî*”, *DİA*, XXXVI, 573.

⁸⁸⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, II, 114; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 62.

⁸⁸⁷ es-Siğnâkî, *el-Kâfî şerhü'l-Pezdevî*, s. 2486-2487; Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 6.

⁸⁸⁸ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 22, 237; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik, (İbn Abidin Hâşiyesi Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahrî'r-râik ile birlikte)*, (thrc. Zekeriyâ Umeyrat), I, 651; II, 639.

⁸⁸⁹ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), V, 163; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 160.

⁸⁹⁰ İbnü's-Şihne (Lisânüddin), *Lisânü'l-hükkâm fî ma'rifeti'l-ahkâm*, s. 135; Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), I, 537; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 255;

⁸⁹¹ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), V, 163; et-Temîmî, *Tabakâti's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), III, 150-152; Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 537; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 62; Râgıp et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ bi târihi Halebi's-şehbâ*, IV, 545-546.

⁸⁹² İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), V, 166.

kendisinden sonra yazılan birçok şerhin başvurduğu ve kendisinden nakillerde bulunduğu önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹³ Usûl alanında yazmış olduğu iki önemli eseri ise onun usûl ilmine ne kadar hâkim olduğunu açıkça göstermektedir. Bunlardan birisi Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ünün ihtisarı olan Hüsâmeddin Ahsîketî'nin *el-Müntehâb fî usûli'l-mezheb* adlı eserinin üzerine yazmış olduğu *el-Vâfi fî usûlü'l-fikh* adlı şerhidir. Diğeri yine Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin usûl-i fıkha dair eserinin şerhi olarak kaleme alınan *el-Kâfi şerhü'l-Pezdevî* adlı eseridir.⁸⁹⁴

Ayrıca es-Siğnâkî'nin yazmış olduğu diğeri önemli bir eser *et-Tesdîd şerhü't-Temhîd fî kavâidi't-tevhîd*'tir. Bu kitap Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin kelâm ilmine dair kaleme aldığı *et-Temhîd* adlı eserinin şerhidir.⁸⁹⁵ Bu eser es-Siğnâkî'yi tanımamız ve görüşlerini anlamamız açısından önemlidir. Bu eserin kaynakları arasında fıkıh ve fıkıh usûlüne dair eserlerin fazlalığı es-Siğnâkî'nin bir fıkıh âlimi olmasının yanında fıkıh ile kelâm arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından da oldukça anlamlıdır. Zira Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin her iki alanı ile ilgili eser vermiş bir âlim olarak bu geleneğin daha iyi anlaşılmasına örnek olacak bir özelliğe sahiptir.⁸⁹⁶ es-Siğnâkî'nin bu eseri yazarken altmışa yakın müellif ve eserinden yararlandığı görülmektedir. Bunlardan on üç tanesi kelâm ilmine ait eserlerdir. Bunun yanında Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin özellikle doğu kolunun iyi anlaşılmasına ve tarihinin yazımına bir katkı olarak bugün için hayatları ve eserleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olunmayan bazı müellif ve eserlerinden de nakiller yapmış olması da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹⁷

---

⁸⁹³ Zikri geçen atıf için bkz. Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 6; es-Siğnâkî, *el-Vâfi fî usûlü'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî), tahkik edenin girişi, I, 49.

⁸⁹⁴ Zikri geçen eser için bkz. es-Siğnâkî, *el-Kâfi şerhü'l-Pezdevî*, (thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânit); es-Siğnâkî, *el-Vâfi fî usûlü'l-fikh*, (thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî).

⁸⁹⁵ es-Siğnâkî, *et-Tesdîd şerhü't-Temhîd fî kavâidi't-tevhîd*, (thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz), Doktora Tezi, s. 184; Rahmi Yaran, “*Siğnâkî*”, DİA, XXXVII, 165.

⁸⁹⁶ Ali Tarık Ziyat Yılmaz, *Matürîdî Âlimlerden Siğnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 2018, s. 55.

⁸⁹⁷ Ali Tarık Ziyat Yılmaz, *Matürîdî Âlimlerden Siğnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 2018, s. 55.

Yukarıda zikredilenlerin dışında es-Siğnâkî'nin ilmi yetkinliğini ortaya çıkaran sarf ve nahiv ilmine dair yazmış olduğu iki önemli eseri daha vardır. Bunlardan birincisi *en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh* adlı sarf ilmine dair eseridir. İkincisi *el-Muvassal fî şerhi'l-Mufassal* adlı nahiv ilmine dair yazdığı eserdir. Bu eser Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufassal* adlı meşhur nahiv kitabının şerhidir.⁸⁹⁸

Bütün bu zikredilenlerle birlikte es-Siğnâkî'nin, hadis, tefsir, tasavvuf gibi diğer ilimlerde de söz sahibi olduğunu görmekteyiz. Zira kendisine nispet edilen diğer eserler ile mevcut eserlerindeki yapmış olduğu rivayetler, nakiller ve değerlendirmeler onun fıkıh, usûl, kelâm ve Arap dili gibi ilim dallarına vukûfiyetinin yanında diğer ilim dallarında söz sahibi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.⁸⁹⁹

es-Siğnâkî'nin Hanefî mezhebinde yüksek ilmi kişiliğe ulaşmış olmasını şu sebeplere bağlayabiliriz:

1. Büyük Hanefî âlimlerinden ders almıştır. Dönemin ilim meclislerine katılmış, âlimlerle yakın ilişki içerisinde bulunmuş ve onlardan ilim elde etmiştir. Hatta kendi akrâmı ve arkadaşı olduğu kişilerden dahi ilim alma konusunda çekinmemiş ve büyük bir tevazu örneği göstererek her ilim sahibinden istifade etmeye çalışmıştır. Bu hususu kendisi şöyle dile getirmektedir: ”Seçkin, ilimde üst seviyeye ulaşmış, genç bir toplulukla ve akran grubu ile karşılaştım, onların önüne diz çöktüm ve onların ilimlerinden istifadeye devam ettim.”

2. Kendisinden önce kaleme alınmış farklı alanlara dair birçok eseri dikkatle incelemiş ve detaylı bir şekilde kavramaya çalışmıştır.

---

⁸⁹⁸ Zikri geçen eserler için bkz. es-Siğnâkî, *el-Muvassal fî şerhi'l-Mufassal*, (thk. Ahmed Hasen Ahmed Nasr), Doktora Tezi; es-Siğnâkî, *en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), Yüksel LisansTezi; Rahmi Yaran, “*Siğnâkî*”, DİA, XXXVII, 165-166.

⁸⁹⁹ es-Siğnâkî'ye nispet edilen eserler için bkz. es-Siğnâkî, *en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh*, (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), tahkik edenin girişi, Yüksel LisansTezi, s. 75-91; Zaher el-Qudah, *es-Siğnâkî'nin “En-Nihaye fî Şerhi'l-Hidâye” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği Ve Değerlendirilmesi (Taharet Ve Namaz)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2015, s. 17-28.

3. İlim yolculukları gerçekleştirmiştir. Dönemin önemli ilim merkezlerini gezmiş, orada yaşayan âlimlerden ders almış ve ders vermiştir.⁹⁰⁰ es-Siğnâkî, ilk tahsilini doğduğu topraklar olan Türkistan'ın Harizm bölgesinde yapmış, daha sonra Mısır'a gitmiş, Hac dönüşü Bağdat'a gelmiş ve Dimaşk'a gelip tedarik faaliyetinde bulunmuş ve Merv'de vefat etmiştir.⁹⁰¹

Aslında Siğnâkî'yi asıl önemli kılan husus, Orta Asya kaynaklı doğu Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin güçlü bir temsilcisi olması ve ömrünün son yıllarını İslam dünyasının batıdaki önemli ilim merkezlerinde müderrislik yapmış olmasıdır. Bu durum onu, batıda, Hanefilik ve Mâtürîdîlik merkezli ilim faaliyetlerinin merkezine yerleştirmiştir. Özellikle Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin icâzet silsilelerinin kendisinde toplandığı merkezi bir isme dönüşmüştür. Bu haliyle Osmanlı ilim geleneğine de doğrudan etkilemiştir.⁹⁰²

3. Kıvâmüddin Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), 685/1286 yılında Seyhun nehri kenarında bulunan Farâb şehrine bağlı İtkân'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini İtkân'da almıştır. Ahmed b. Es'ad el-Harîfa'nî'den⁹⁰³ ders almıştır. İcazet silsilesi Burhaneddin el-Merginânî'ye kadar gitmektedir. Hocası Ahmed b. Es'ad el-Harîfa'nî, Hamîdüddîn ed-Darîr el-Buhârî'den, o da Şemsü'l-Eimme Muhammed el-Kerderî'den, o da Burhaneddin el-Merginânî'den okumuştur.⁹⁰⁴ Emîr Kâtip el-İtkânî, *et-Tebyîn* adlı şerhinde, Nisâbur'da Hüsâmüddin es-Siğnâkî'den ve Buhara'da Bürhânüddin el-Harîfa'nî'den ders aldığını

---

⁹⁰⁰ es-Siğnâkî, *el-Vâfi fî usûlü'l-Fıkh*, (thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî), tahkik edenin girişi, I, 49-50.

⁹⁰¹ İbn Râfi'es-Sellâmî, *Müntehabü'l-muhtâr fî târihi ulemâi Bağdâd*, (Nşr. Abbas B. Muhammed B. Samir Abbas Azzâvî), s. 41; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), V, 163-134; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1775;

⁹⁰² Ali Tarık Ziyat Yılmaz, *Matürîdî Âlimlerden Siğnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 2018, s. 63.

⁹⁰³ Taşköprizâde, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 121; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 15.

⁹⁰⁴ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 50.

belirtmiştir.⁹⁰⁵ Yine Nisâbur'da Hâfızüddin en-Nesefî'nin derslerini takip etmiştir.⁹⁰⁶ Ayrıca Emîr Kâtip el-İtkânî'nin Mâlikî âlimi Kâdîlkudât İzzüddin el-Hüseyn b. Ebi'l-Kâsım el-Bağdâdî en-Nîlî'den (veya en-Niblî) ders aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁹⁰⁷

Emîr Kâtip el-İtkânî, 720 (1320) yılında Dımaşk'a gitmiş, aynı yıl içinde hac ibadetini yerine getirip Kahire'ye geçmiştir. Bağdat'a dönmüş ve orada kadılık ve Meşhed-i Ebî Hanîfe'de müderrislik yapmıştır. H. 747 (m. 1346) yılında ikinci defa Dımaşk'a gitmiştir. Orada Zahiriyye ve Genciyye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Şafîî âlimi Takiyyuddin es-Sübkî (ö. 756/1355) ile aralarında sert ilmi tartışmalar yaşanmıştır. Daha sonra h. 751 (m. 1350) yılında Kahire'ye yerleşmiştir. Memlûklerin önde gelen şahsiyetlerinden olan Emîr Sargatmış'ın yaptırdığı h. 757 (m. 1356) Sargatmışiyye medresesinde müderrislik yapmıştır.⁹⁰⁸ Hanefî fihhına olan vukûfiyeti ve bu mezhebe taassup derecesindeki bağlılığı sebebiyle "Ebû Hanîfe" lakabıyla da anılmaktadır. Kendisi, babası ve dedesi için kullanılan "Emîr" sıfatlarından yönetici bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. "Kâtip" sıfatı ise hattat olmasından dolayıdır. Zira onun intisah ettiği eserlerden birisi Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin *Takvîmü'l-edille*'sidir.⁹⁰⁹

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin son derece bilgili, Arap dili ve beleğatına hâkim ve Hanefî mezhebinin en önde geleni olduğu, ancak mezhebinin görüşlerini savunurken keskin dilli, öfkeli, aşırı mutaasıp olduğu kaynaklarda nakledilmektedir.⁹¹⁰ Buna örnek

---

⁹⁰⁵ İtkânî, *et-Tebyîn*, (thk. Sâbir Nasr Mustafa Osman), I, 457.

⁹⁰⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 138.

⁹⁰⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*, (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), I, 334-335.

⁹⁰⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, X, 325-326; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyin*, II, s. 174; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), I, 470; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-karni's-sâbi'*, I, 158.

⁹⁰⁹ Ahmet Akgündüz, "*İtkânî*", DİA, XXIII, 464-465.

⁹¹⁰ es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd vd.), I, 623; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-'s-sâbi'*, I, 158; Abdullah Mustafa el-Merâğî, *el-Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-*

olarak da rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılıp kaldırılmayacağı (refu'l-yedeyn) meselesinde⁹¹¹ Şafîî âlimi Takiyyuddin es-Sübkî (ö. 756/1355) ile olan ilmî tartışması anlatılmaktadır. Kaynaklarda aktarıldığına göre, Emîr Kâtip el-İtkânî'nin Dımaşk'a ikinci gidişinden sonra Dımaşk Emiri Yelboğa (ö.768/1366) ile birlikte kıldığı bir akşam namazında imamın, rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırdığına şahit olur. Kılınan namazın batıl olduğunu söyleyerek namazını iade eder. Bu olayın duyulması üzerine fukahâ arasında tartışma çıkar. Bunun üzerine Şafîî âlim Takiyyuddin es-Sübkî, Emîr Kâtip el-İtkânî'ye reddiye olarak bir risâle yazar. Emîr Kâtip el-İtkânî de ona karşı bir reddiye yazar. Tartışmanın büyümesi neticesinde Emîr Kâtip el-İtkânî, Dımaşk'ı terkederek Mısır'a gider ve vefat edinceye kadar orada kalır.⁹¹² Hanefîlerin Dımaşk kadısı Cemâleddin Mahmud b. Ahmed b. Mesud el-Konevî (ö.770/1369) de refu'l-yedeyn meselesinde İtkânî'ye karşı bir reddiye yazmıştır.⁹¹³

Yine Emîr Kâtip el-İtkânî'nin sert mizaçlı ve kendisini ilim bakımından üstün gören biri olduğu kaynaklarda nakledilmektedir. Hatta buna delil olarak kendisinin *et-Tebyîn* adlı eserinde kullandığı ifadeler de örnek olarak zikredilmiştir.⁹¹⁴ Emîr Kâtip el-İtkânî, Ahsiketî'nin *el-Müntehab* adlı eserinin şerhi olarak kaleme aldığı bu kitabının sonunda eserini övmek üzere, “Eğer Selef bugün yaşasaydı, beni takdir ederdi. Ebû Hanîfe, ‘içtihat ettin’ derdi. Ebû Yusuf, ‘sen beyan ateşini yaktın’ derdi. Muhammed (eş-

---

usûliyyin, II. s. 174; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 50; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 138-139.

⁹¹¹ Refu'l-yedeyn konusundaki tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Bayder, *8/14 Yüzyılda Şam-Mısır Bölgesi Fakihleri Arasında Bir Tartışma: Refu'l-yedeyn Meselesi*, dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2019, 7, (13), s. 116-132; Serdar Murat Gürses, *Hanefî ve Ehli Hadis Prensipleri Açısından Keşmîrî ile Mübârekpûrî'nin Tirmizî Şerhleri*, HADİTH 3 (Aralık/December 2019), s. 51-52.

⁹¹² el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mieti's-sâmine*, I, 415; Celaledin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 460; es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd vd.), I, 624; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 50.

⁹¹³ Cemâeddin el-Konevî'nin İtkânî'ye karşı reddiyesi hakkında bkz. Osman Bayder, *8/14 Yüzyılda Şam-Mısır Bölgesi Fakihleri Arasında Bir Tartışma: Refu'l-yedeyn Meselesi*, dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2019, 7, (13), s. 122-124.

⁹¹⁴ es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd vd.), I, 623-624; el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mieti's-sâmine*, I, 415; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 139-140.

Şeybânî) ‘ne güzel yaptın’ derdi. Züfer, ‘mükemmel yaptın’ derdi. Hasan b. Ziyad, ‘işini dikkatli yaptın’ derdi. Ebû Hafs (el-Kebîr), ‘dikkatli baktın’ derdi. Ebû Mansur (Mâtürîdî), ‘kanıtladın’ derdi. Tahavî, ‘doğru söyledin’ derdi. Kerhî, ‘söylediğin mübarek olsun’ derdi. Cessâs, ‘işini sağlam yaptın’ derdi. Kâdı Ebû Zeyd (Debûsî), ‘isabet ettin’ derdi. Şemsüleimme (Serahsî), ‘aradığını buldun’ derdi. Fahrülislâm (Pezdevî), ‘usta oldun’ derdi. Necmüddin en-Nesefî, ‘göz kamaştırdın’ derdi. Sâhibü’l-Bidâye (Merginânî), ‘ey denize dalan! Geçtin’ derdi. Sâhibü’l-Muhît (Burhânüddin Buhârî), ‘açığa çıkardığın ve gizlediğin şeyde üstün geldin’ derdi.”⁹¹⁵

Takiyyüddin et-Temîmî, *et-Tabakâtü’s-seniyye*’de, İtkânî hakkında kaynaklarda zikredilen bazı olumsuz ifadeleri, aynı dönemde yaşayan âlimlerin birbirleri hakkında söylemiş oldukları asılsız türden anlatımlar olarak değerlendirmektedir.⁹¹⁶ Yukarıda geçtiği üzere Emîr Kâtip el-İtkânî hakkında söylenen bu tür olumsuz ifadelerin yanında onun hakkında bilgi veren kaynakların tamamı, onun faziletini ve İslâmî ilimlere olan derin vukûfiyetini de ifade etmekten geri kalmamışlardır.

4. Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384), ilim tahsiline Anadolu’da başlamıştır. Daha sonra Halep’e ve Mısır’a giderek tahsil hayatını devam ettirmiştir. Kahire’de Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Kâkî (ö. 749/1348), Ebû Hayyân el-Endülüsî (ö. 745/1344), Ebüssenâ Şemseddîn Mahmûd b. Abdürrahmân b. Ahmed el-İsfahânî (ö.749/1349) gibi meşhur âlimlerden ders almıştır. Seyyid Şerif Cürcanî, Molla Fenârî ve Bedreddin Simâvî gibi âlimlerin de aralarında bulunduğu birçok ilim adamı yetiştirmiştir. 786/1384’de Kâhire’de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁹¹⁷

Leknevî, Bâbertî’yi İmâm, Muhakkik, Müdekkik, Mütebahhir, Hâfız, Zâbit gibi ifadelerle nitelemektedir.⁹¹⁸ Ayrıca Tabakât kitaplarında Bâbertî’den bahsedilirken

---

⁹¹⁵ İtkânî, *et-Tebyîn*, (thk. Sâbir Nasr Mustafa Osman), II, 496-497.

⁹¹⁶ et-Temîmî, *Tabakâtü’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), II, 222-223; Ahmet Akgündüz, “İtkânî”, DİA, XXIII, 465.

⁹¹⁷ Arif Aytakin, “Bâbertî”, DİA, IV, 378.

⁹¹⁸ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, s. 195.

Allâme, Allâmetü'l-Müteahhirîn, Hâtimetü'l-Muhakkikin gibi ifadeler kullanılmıştır.⁹¹⁹ Tarihçi Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî (ö. 920/1514), Bâbertî hakkında şu ifadelere yer vermiştir: “O, İmâm, âlim, yetkin, takva sahibi, sâlih, hayırsever ve dindar birisidir. İnsanlara karşı güzel muamelede bulunur ve onlarla iyi geçinirdi. Kendisine teklif edildiği halde yüksek makamlardan uzak durmuştur. İnsanların kendisine ilgi gösterdiği, devlet büyükleri tarafından saygı gören, istekleri geri çevrilmeyen, tevazu sahibi ve hoş sohbet birisidir.”⁹²⁰

Ekmeleddin el-Bâbertî, kendisine defalarca yapılan kadılık tekliflerini reddetmesine rağmen devlet yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştur. Özellikle Emîr Şeyhû ve sonra gelen sultanlar tarafından büyük saygı görmüştür. Nitekim Emîr Şeyhû tarafından yaptırılan ve Mısır'ın önemli ilim merkezlerinden olan Şeyhûniyye (Şeyhû) hankâhının meşihatlığına getirilmiştir. Sultan Berkuk zamanında ise saygınlığı daha da artmıştır. Hatta Sultan Berkuk'un Şeyhû hankâhın giriş kapısına gelip süvari olarak Bâbertî ile sohbet ettiği, onun hankâhtan çıkmasını beklediği ve birlikte yol arkadaşlığı yaptıkları kaynaklarda zikredilmektedir.⁹²¹ Sultan Berkuk, Bâbertî huzura girince ayağa kalkarmış. İbn Tağrıberdî, bu hususu şöyle anlatmaktadır: “Sultanlar Bâbertî zamanına kadar, kadılar huzura girince ayağa kalkmazlardı. Fakat Bâbertî ile birlikte durum değişmiş ve sultanlar, kadılar huzura girince artık ayağa kalkmaya başlamışlar. Bu davranış günümüze kadar devam eden bir adet haline gelmiştir.”⁹²²

---

⁹¹⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 276;

⁹²⁰ Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), II, 219.

⁹²¹ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, IV, 250; el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 298; Celaledin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 239-240.

⁹²² İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, XI, 303.

Bâbertî, 19 Ramazan 786'da (4 Kasım 1384) öldüğünde zikri geçen hankâha defnedilmiştir. Sultan Berkuk ve devlet erkânı Bâbertî'nin cenazesine bizzat katılmış ve namazını kılmıştır.⁹²³

Şeyhûniyye Medresesinin (Şeyhûniyye Hankâhı'nın) kuruluşundan itibaren baş müderris (meşîhat) olarak görev yapan Bâbertî, aynı zamanda hankâhın kuruluşunda şart koşulan tasavvuf ehli olma vasfını da kendisinde taşıyan bir âlimdir.⁹²⁴

Bâbertî, fıkıh, usûl, hadis, kelâm ve Arap diline dair eserler kaleme almıştır. Onun İslâmî ilimlerin hemen her alanında eser vermiş olması, onun çok yönlü bir âlim olduğunu ve ilmî birikimini açıkça ortaya koymaktadır. Zira her biri kendi alanında meşhur olan eserler üzerine şerhler yazmıştır. Ebü'l-Usr Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûl*'ü, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menârü'l-envâr*'ı ve Sağânî'nin (ö. 650/1252) *Meşârik*'i, Bâbertî'nin üzerine şerh yazdığı önemli eserlerdendir.⁹²⁵

5. İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390) Hanefî mezhebine mensup bir gelenekten gelmesine ve aile içinden birçok Hanefî âlim yetişmiş olmasına rağmen diğer mezhepler hakkındaki geniş bilgisi, ayrıca taklide ve mezhep taassubuna karşı olması sebebiyle gerektiğinde mezhebin yerleşik içtihadına aykırı görüşleri tercih etmiştir.⁹²⁶ İbn Ebü'l-İz, İbn Teymiye'nin fikirlerinin tartışıldığı bir dönemde yetişmiştir. Ayrıca İbni Teymiye'nin öğrencileri İbn Kayyim el-Cevziyye ile Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'den önemli ölçüde istifade etmiştir. Zira onun selefi görüşleri benimsemesinde bu âlimlerin büyük etkisi görülmektedir.⁹²⁷ Nitekim *Şerhu'l-akâdeti't-Tahâviyye* adlı meşhur eserinde, muhtemelen o dönemdeki tartışma ortamı uygun olmadığı için İbn Teymiyenin adını açıkça

---

⁹²³ el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 298; Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 239-240.

⁹²⁴ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, IV, 292; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), II, 266-267; Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), II, 287-288.

⁹²⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 277; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 195-197.

⁹²⁶ Ferhat Koca, "*İbn Ebü'l-İz*", *DİA*, XIX, 469.

⁹²⁷ Ferhat Koca, "*İbn Ebü'l-İz*", *DİA*, XIX, 468.

zikretmemesine karşılık İbn Kayyım el-Cevziyye'yi iki⁹²⁸ İbn Kesîr'i üç⁹²⁹ yerde “Şeyhimiz” diye zikretmiştir. Bununla birlikte İbn Ebü'l-İz, bir kimsenin karısını bir defada üç talak ile boşaması meselesinde Cumhurun görüşüne muhalefet ederek İbn Teymiye ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁹³⁰ Zira bütün mezhep imamlarına göre kendisine bir defada üç talak verilen kadın üç talakla boşanmış olur.⁹³¹ İbn Teymiye'ye göre ise bir defada verilen üç talak, bir talak yerine geçer.⁹³² İbn Ebü'l-İz, Hanefî mezhebine mensup bir âlim olmasına rağmen Hanefî mezhebinden farklı bir usûl anlayışını benimsemesinden dolayı *el-Hidâye* üzerinden Hanefî mezhebinin kabullerine yönelik eleştiriler yaptığı görülmektedir.⁹³³

6. Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451), doğduğu şehrin o zaman Ayıntâb olarak adlandırılmasından dolayı “el-Aynî” nisbesi ile adlandırılmıştır. Ayrıca o zamanlar Antep şehrinin Halep'e bağlı olmasından dolayı “el-Halebî” ve Mısır'a göçüp orayı yurt edinmesinden dolayı “el-Mısrî” nisbeleri ile isimlendirilmiştir. Yine Hanefî mezhebine mensup bir âlim olmasından dolayı “el-Hanefî” nisbesi de kendisine verilmiştir.⁹³⁴

Babası Antep kadısı olan Bedreddin Aynî, ilk eğitimine Antep'te dönemin büyük âlimlerinden ders alarak başlamış, sonra Halep'e gitmiş ve eğitimini orada sürdürmüştür. Daha sonra babasının vefatı ile birlikte Antep'e geri dönmüştür. Oradan Besni (Behesna), Kâhta ve Malatya'ya giderek eğitim almıştır.⁹³⁵ Bu ilim yolculuklarından sonra hacca giden Bedreddin Aynî, dönüşte Dımaşk'a ve Kudüs'e uğramıştır. Kudüs'te iken

---

⁹²⁸ İbn Ebü'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, (thk. Abdullah et-Türkî- Şuayb el-Arnaût), I, 272; II, 603.

⁹²⁹ İbn Ebü'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, (thk. Abdullah et-Türkî- Şuayb el-Arnaût), I, 277; II, 480; II, 603.

⁹³⁰ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, III, 1301.

⁹³¹ Mervezî, *İhtilâfü'l-fukahâ*, (thk. Muhammed Tâhir Hakîm), s. 248.

⁹³² İbn Teymiye, *Mecmûu fetâvâ*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım), XXXIII, 71.

⁹³³ Ayhan Şen, *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 98-99.

⁹³⁴ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), XI, 193; Sehâvî, *et-Tibru'l-Mesbûk*, (thk. Lebîbe İbrâhim Mustafa-Necvâ Mustafa Kâmil), III, 140.

⁹³⁵ Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, (thk. Lebîbe İbrâhim Mustafa-Necvâ Mustafa Kâmil), III, 140-141.

Berkûkiyye Medresesi müderrisi Sîrâmî (ö. 790/1388) ile tanışmış ve onunla birlikte 788 yılında Mısır'a gitmiştir. Orada zamanın önde gelen âlimlerinden ders almıştır.⁹³⁶

Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451), kaynaklarda döneminin benzersizi, zamanının yegânesi, tarihçilerin dayanağı, öğrencilerin ulaşmak istedikleri hedef gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.⁹³⁷ İbn Tağrîberdî, hocası Bedreddin Aynî'nin fıkıh, usûl-i fıkıh, sarf, nahiv, tarih ve hadis gibi ilim dallarında uzmanlaştığından söz etmektedir.⁹³⁸ Yine İbn Tağrîberdî, hocası Bedreddîn Aynî ile ilgili şu sözleri sarfetmektedir: "O birçok ilimde uzmanlaşmış, fıkıh, usûl, sarf, nahiv ve lügat âlimidir. Diğer ilimlerde de söz sahibi olup özellikle tarih ilminde harika birisidir. Hoş sohbet olup Melik Zahir Çakmak hariç sultanların yanında saygınlığı vardı. İlimlere vukûfiyeti fazla idi. Menkûl ve ma'kûl konularda birikimi çok olan birisidir. Onun ilmini ancak muhalif olan biri görmezden gelebilir. Onun iyi derecede bilgisi olmadığı ilim azdır."⁹³⁹

Bedreddîn Aynî, müderrislik, mühtesiplik, evkâf nâzırlığı ve Hanefî başkadılığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur.⁹⁴⁰

Bedreddin Aynî'nin, mezhep taassubuna sahip olduğu iddiası öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, onun hadisleri şerh ederken Hanefî mezhebine yardım ettiğini iddia etmişlerdir. Hatta Hanefî âlimi Abdülhay Leknevî (ö. 1886), onun hakkında " kendisinde mezhep taassubu kokusu gelmeseydi ne kadar güzel olurdu" ifadelerini kullanmıştır.⁹⁴¹ Bedreddin Aynî'nin mutaassıp olduğu yönündeki düşüncenin altında yatan temel sebebin yaşadığı dönemle ilgili olduğu söylenebilir. Zira kendisi mezheplerin istikrar bulduğu bir dönemde yaşamış olup her fakih gibi mezhebini hadislerle desteklemeye çalışmıştır. Bu durumda mezhep hassasiyeti, herhangi bir mezhebe mensup olan herkeste az veya çok

---

⁹³⁶ Sehâvî, *et-Tibru 'l-mesbûk*, (thk. Lebîbe İbrâhim Mustafa-Necvâ Mustafa Kâmil), III, 142.

⁹³⁷ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu 's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), XI, 193.

⁹³⁸ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu 's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), XI, 194.

⁹³⁹ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu 's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), XI, 196-197.

⁹⁴⁰ Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", DİA, IV, 271-272.

⁹⁴¹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü 'l-behiyye fî terâcimi 'l-Hanefiyye*, s. 207; Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkhi Buluşuran Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 78.

bulunabilen bir özelliktir. Bu hususta zikredilebilecek başka bir sebep de Mısır'daki muhaddis Hanefî fakihlerinin tavrıdır. Onlar, Hanefî fıkıh kitaplarındaki hadisleri tahrir etmişler ve genellikle mezhebin görüşlerini hadislerle desteklemeye çalışmışlardır. Nitekim Bedreddin Aynî de diğer muhaddis fakihler gibi hadislerin tahririni yapmak suretiyle mezhebini desteklemek istemiş ve zaman zaman zorlama yorumlara gitmiştir. Bu durum, onun taassup sahibi olduğu düşüncesine yol açmış olabilir.⁹⁴²

7. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), 790'da (1388) İskenderiye'de dünyaya gelmiştir. Dedesinin dedesi Hümâmeddin'e nispetle İbnü'l-Hümâm lakabı ile meşhur olmuştur. Dedesi Abdülhamid ve büyük dedesi Mesud aslen Sivaslı olup burada kadılık yapmışlardır. Babası Sivas kadısı iken Kahire'ye göç etmiştir. İskenderiye'de Hanefî kadılığı görevinde bulunmuştur. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), ilk eğitimini İskenderiye'de almıştır. On yaşında iken babası vefat edince anneannesinin gözetiminde Kahire'ye gitmiş ve orada eğitimini sürdürmüştür. Daha sonra tekrar İskenderiye'ye dönerek eğitimine devam etmiştir. Cemâleddin Yusuf b. Muhammed el-Humeydî, İbnü'l-Mecdî, Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî, Bedreddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî, Bedreddin el-Aynî, İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa ve Kemaleddin eş-Şumunnî gibi çeşitli mezheplere mensup tanınmış âlimlerden ders almıştır. İbnü'l-Hümâm, fıkıh ve fıkıh usûlü yanında kelâm, mantık, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis gibi diğer ilimlerde de yetkin bir âlimdir. Tasavvufla iştiğal etmiştir. Kahire'de farklı medreselerde müderrislik yapmıştır.⁹⁴³ Sehavî, onun zerafet sahibi, hoş sohbet, güleryüzlü, güzel görünümlü, şık giyimli, nurlu, çok latîfe eden, çok cana yakın, hoş görülü, ilim adamlarına sevgi ve saygı gösteren, çok gayretli ve güzel sözlü bir insan olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onun sanatkâr bir kişiliğe sahip olup sesinin ince ve çok güzel olduğunu Türkçe'yi ve Farsça'yı çok iyi bildiğini zikretmektedir.⁹⁴⁴

---

⁹⁴² Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkıh Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 78-79.

⁹⁴³ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, VIII, 127-130; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfi*, (thk. Muhammed Emin), X, 175-176; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 180-181; Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, XXI, 87-88.

⁹⁴⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, VIII, 131.

İbnü'l-Hümâm, tasavvufa ilgisini artırıp kendisini tecrit edince çevresindekiler, halkın kendisine ihtiyacı olduğunu belirterek onu halkın arasına dönmesi konusunda uyarılmışlardır.⁹⁴⁵ Onun tasavvufta önemli mertebeler elde ettiği kaynaklarda detaylı olarak zikredilmiştir.⁹⁴⁶ Nitekim Hanefî fıkıh ve hadis âlimi Keşmîrî, İbnü'l-Hümâm'ın tasavvufî yönüne vurgu yapıp onun zühd ve takvasıyla ilgili şu sözlere yer vermektedir: “İbnü'l-Hümâm, tarikat ehliydi. Sorumlusu olduğu Hankâh'ta hayatı boyunca verdiği derslerden ücret almadı. Yalnızca Allah rızası için ders veriyordu. Mal biriktirmiyor, sadece geçimini sağlayacak miktarı alıyordu. O dönemde İbn Hacer el-Askalânî ve Bedreddin Aynî gibi âlimler olduğu halde danışılması gereken bir mesele olduğunda Memlûk sultanının en çok güvendiği kimselerdendi.”⁹⁴⁷

Bu zikredilenlerin yanında ilme ve ilim adamlarına karşı beslediği saygı ve hoşgörüden dolayı başkalarıyla tartışmalara girmeyen İbnü'l-Hümâm, o sırada Mısır ve Şam bölgesinde görüşleri ve mücadelesi tartışılmaya devam eden Takıyyüddin İbn Teymiyye'ye karşı cephe almamış, hatta ona olan saygı ve hayranlığını ifade etmiştir.⁹⁴⁸

İbnü'l-Hümâm'ın özellikle *el-Hidâye*'nin önemli şerhlerinden biri olan *Fethü'l-kadîr* adlı eserinde ve diğer eserlerinde takip ettiği metot, kullandığı bol malzeme ve yaptığı tartışma ve tahliller yanında mezhep taassubuna düşmeden kendi görüş ve tercihini belirtmiş olması fıkıh alanındaki yetkinliğini kanıtlamaktadır.⁹⁴⁹ Hem kullandığı deliller hem de vardığı sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde onun ehl-i re'y ile ehl-i eser arasında orta bir yol tuttuğu söylenebilir.⁹⁵⁰

---

⁹⁴⁵ Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 167.

⁹⁴⁶ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, IX, 438; Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 167; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 181.

⁹⁴⁷ Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mirtehi), I, 241.

⁹⁴⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehlî'l-karni't-tâsi'*, VIII, 131; Ferhat Koca, “İbnü'l-Hümâm”, DİA, XXI, 88.

⁹⁴⁹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 181; Ferhat Koca, “İbnü'l-Hümâm”, DİA, XXI, 88.

⁹⁵⁰ Ferhat Koca, “İbnü'l-Hümâm”, DİA, XXI, 88.

İbn Âbidîn, hem *Mecmûatü resâil*'de hem de *Reddü'l-muhtâr*'da İbnü'l-Hümâm'ın müçtehit olduğunu zikretmektedir.⁹⁵¹ Ancak *Reddü'l-muhtâr* adlı eserinde bir yerde ise İbnü'l-Hümâm'ın tercih ehlerinden olduğunu belirtmektedir.⁹⁵² Sehâvî ise “onun çektiği sıkıntılar, uzun süren güçsüzlüğü ve müzmin hastalıkları olmasaydı içtihat mertebesine ulaşmıştı” diyerek onun ilmî seviyesini ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁵³

İbnü'l-Hümâm, birden fazla hac ziyaretinde bulunmuş, Mekke'de ve Medine'de bir müddet kalmıştır. *Fethü'l-kadîr* adlı eserinin “Kitâbü'l-hacc” bölümünün zemzem içmenin fazileti ile ilgili kısımda istikamet ve İslâm hakikati üzerine ölmek niyetiyle zemzem içtiğini belirtir.⁹⁵⁴ Son Hac ibadetini yerine getirdikten sonra 860 yılının Ramazan ayında rahatsızlanıp Kahire'ye dönmüştür. Halk onun geri dönmesine çok sevinmiştir. Vefat edinceye kadar başta talebeleri olmak üzere birçok kişi günlerce ona hizmet edip bakımını üstlenmişlerdir. İbnü'l-Hümâm, 7 Ramazan 861 (29 Temmuz 1457) yılında Cuma günü Kahire'de vefat etmiştir. Başta Memlük sultanı olmak üzere devlet ricâli, ilim adamları ve halk İbnü'l-Hümâm'ın cenazesine katılmıştır. Cenaze namazını Hanefî kadısı İbü'd-Deyrî kıldırmıştır. İbn Atâullah el-İskenderî'nin Karâfe'deki türbesine defnedilmiştir.⁹⁵⁵ Şevkânî, İbnü'l-Hümâm'ın vefatı ile ilgili olarak “onun vefatı herkesi üzmüştür ve onun gibisi bir daha gelmemiştir” ifadelerini kullanmıştır.⁹⁵⁶

4. Şârihin Yaşadığı Devirdeki İlim Anlayışı

1. Ebül'Abbâs es-Serûcî'nin (ö.710/1310) yaşadığı Memlükler dönemi, İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında büyük âlimlerin yetiştiği bir devir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebül'Abbâs es-Serûcî'nin doğum ve vefat tarihi esas alındığında (637-

---

⁹⁵¹ İbn Âbidîn, *Mecmûatü resâil*, I, 32; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), V, 332, 351.

⁹⁵² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), V, 449.

⁹⁵³ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, VIII, 131.

⁹⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 507; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, VIII, 132.

⁹⁵⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi*, VIII, 132.

⁹⁵⁶ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men bade'l-karni's-sâbi*, II, 202.

710/1239-1310) her iki tarihe yakın dönemde Dımaşk ve Mısır'da birçok ilim adamının yetiştiği münbit bir ortam ortaya çıkmaktadır.

Fıkıh alanında el-Hılâtî (ö. 652/1254)⁹⁵⁷, Ömer el-Habbâzî (ö. 691/1292)⁹⁵⁸, es-Sıgnâkî (ö. 714/1314)⁹⁵⁹, Alâeddin İbn Balabân (ö. 739/1339)⁹⁶⁰, Fahrüddin Osman ez-Zeylaî (ö. 743/1343)⁹⁶¹ ve el-Kâkî (ö. 749/1348)⁹⁶² gibi önemli âlimler yetişmiştir.

Hadis alanında en-Nevevî (ö. 676/1277), Abdülmümin ed-Dimyâtî (ö. 705/1306), Cemâlüddin el-Mizzî (ö. 742/1341), ez-Zehebî (ö. 748/1348) ve Alâeddin İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) gibi âlimler öne çıkmaktadır. Kıraat alanında ise el-Cerâidî (ö. 688/1289), el-Ca'berî (ö. 732/1332) gibi âlimler bilinmektedir.⁹⁶³

Daha önce yapılan kelâm çalışmalarının yeterli bulunduğu anlayışının yaygın olduğu bu dönemde kelâm ilmi diğer dinî ilimler kadar ilgi görmemiştir. Bu alanda Takiyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve onun talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) meşhur olmuştur.⁹⁶⁴

Arap Dili alanında İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (ö. 698/1299), İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) gibi âlimler gözde olmuştur.⁹⁶⁵

Tarih alanında ise Nüveyrî (ö. 733/1333) ve İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) önemli eserler vermişlerdir. Tabakât alanında İbn Hallikân (ö. 681/1282), Ebü'l-Fidâ (ö.

---

⁹⁵⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 172.

⁹⁵⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 220-221; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), II, 423.

⁹⁵⁹ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 62.

⁹⁶⁰ el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), III, 261; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 208.

⁹⁶¹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 132.

⁹⁶² Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 186.

⁹⁶³ İsmail Yiğit, "Memlûkler", DİA, XXIX, 95.

⁹⁶⁴ İsmail Yiğit, "Memlûkler", DİA, XXIX, 95.

⁹⁶⁵ İsmail Yiğit, "Memlûkler", DİA, XXIX, 95.

732/1331), Zeynüddin İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) ve ez-Zehebî (ö. 748/1348) gibi meşhur âlimler öne çıkmaktadır.⁹⁶⁶

2. *el-Hidâye*'nin en önemli şârihlerinden olan es-Siğnâkî'nin (ö. 714/1314) nispet edildiği "Siğnâk" şehri Seyhun nehri kıyısında yer almaktadır. X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'nin büyük şehirlerinden ve zaman zaman idare merkezi olduğu anlaşılan Siğnâk, "Suğnak" şeklinde de yazılmıştır.⁹⁶⁷

Siğnâkî'nin yaşadığı dönemdeki ilim anlayışını anlayabilmemiz için yetiştiği topraklar olan Türkistan coğrafyasından söz etmemiz gerekmektedir. Zira Türkistan coğrafyası İslâmî ilimlerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

İlk Türk devletleri döneminde Orta Asya'nın kendine özgü siyasî, sosyal ve coğrafi şartları içinde şekillenen ve zamanla büyük bir gelişme kaydeden Türk kültürü ve medeniyeti, X. asırdan itibaren İslâm kültürü ve medeniyeti ile teması sonucu yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde İslâmiyet'in kabulüyle birlikte İslâmî ilimler bu bölgede geniş çaplı bir gelişme göstermiş ve Türkistan coğrafyasında büyük bir birikimin oluşmasına neden olmuştur. Türkistan coğrafyasına baktığımızda İlk Müslüman Türk devletleri döneminden önce Orta Asya'nın Hârezm, Mâverâünnehir ve Horasan gibi bölgelerinde ilmî faaliyetlerin çoktan başlamış olduğu ve buralardan İslâm kültür ve medeniyetine büyük katkılar sağlayan, seçkin Türk ilim ve fikir adamları yetiştiği görülmektedir.⁹⁶⁸ Darimî (ö. 255/869), Buhârî (ö. 256/870), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), Maturîdî (ö. 333/944), Farabî (ö. 339/950), Necîbüddin es-Semerkindî (ö.

---

⁹⁶⁶ İsmail Yiğit, "Memlûkler", DİA, XXIX, 95.

⁹⁶⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 153, 325; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, I, 35, 53; Rahmi Yaran, "Siğnâkî", DİA, XXXVII, 164.

⁹⁶⁸ İsmail Çifçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 143-144.

619/1222) ve Ebü'l-Abbâs el-Fergânî (ö. 247/861'den sonra) gibi âlimleri o dönemin yetiştirdiği isimler arasında zikredebiliriz.⁹⁶⁹

İlk Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlılar zamanında, Mâverâünnehir, Kaşgar ve Balasagun gibi yörelerde saray, medrese, cami, türbe, köprü ve ribatlar yaptırılmıştır. Ayrıca ilim ve fikir adamları himaye edilmiştir. Yusuf Has Hacip, Kaşgarlı Mahmud ve Edip Ahmed Yüknekî gibi, alanlarında orijinal eserler kaleme alan önemli edip ve âlimler yetişmiştir.⁹⁷⁰

İlim, kültür ve imar faaliyetleri açısından oldukça gelişmiş bir dönemin yaşandığı Gazneliler döneminde, özellikle Sultan Mahmud zamanında saray çevresinde değişik milletlere mensup çok sayıda ilim, edebiyat ve sanat erbabı toplanmıştır.⁹⁷¹

Türk İslâm devletleri içerisinde ayrı bir yeri bulunan Selçuklular zamanında, ilmî ve kültürel faaliyetler çok daha teşkilatlı bir şekilde devlet himayesine alınarak devam etmiştir.⁹⁷² Selçuklu sultanlarından Tuğrul Bey Nişâbur'da, Vezir Kündürî Merv'de, Çağrı Bey yine Merv'de, Alp Arslan Bağdat'ta, Muhammed b. Melikşâh İsfahan'da ve Tuğrul b. Muhammed, Hemedan'da medreseler yaptırmışlardır.⁹⁷³ Ayrıca Vezir Nizâmülmülk de "Nizâmiye" adıyla başta Bağdat olmak üzere İsfahan, Nişâbur, Belh, Herat, Basra, Tûs ve Âmul gibi merkezlerde birçok medrese yaptırmıştır.⁹⁷⁴ Bu müesseselerden başka ülke genelinde imâretler, kervansaraylar ve hastaneler inşa edilerek bunlara vakıflar tahsis edilmiştir.⁹⁷⁵ Bunların yanında rasathâneler, kütüphaneler

---

⁹⁶⁹ İsmail Çiğçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 144.

⁹⁷⁰ İsmail Çiğçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 144.

⁹⁷¹ İsmail Çiğçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 144.

⁹⁷² Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 192.

⁹⁷³ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 158.

⁹⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 175.

⁹⁷⁵ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 192.

yaygınlaşmış özellikle astronomi ve matematik alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.⁹⁷⁶

Hârizmşahlar zamanında siyasî çekişmelerin olduğu bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Hârizmşahlar'la Gurlular, Karahıtaylar ve Selçuklular arasındaki mücadeleler Hârizm ve Horasan'da büyük tahribata yol açmıştı. Buna rağmen VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında görülen ilmî, fikrî ve edebî faaliyet asrın ikinci yarısında da devam etmiştir. Özellikle idare merkezlerinden olan Gürgenç, Atsız devrinden başlayarak Tekiş ve Alâeddin Muhammed zamanında en seçkin âlim ve sanatkârları cezbeden bir ilim ve sanat merkezi haline gelmiştir. Hükümdarlar iyi tahsil görmüş, edebî kültüre sahip kişiler oldukları için çevrelerine âlim ve sanatkârları topluyor, onları himaye ediyorlardı. Bunun yanında Buhara ve Merv kıymetli kütüphaneleri, medreseleri ve vakıflarıyla önemli ilim merkezi konumunda idiler.⁹⁷⁷ Dönemin dil ve edebiyat, dinî ilimler ve felsefede temayüz etmiş âlimlerden bazıları şunlardır: Fahreddin Râzi (ö. 606/1210), Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221), Mecdüddin Bağdâdî (ö. 616/1219), Zemahşerî (ö. 538/1144), Nesevî (ö. 647/1249), Ebû Yakub es-Sekkâkî (ö. 626/1229), Şehristânî (ö. 548/1153), Edîb Sâbir (ö. 546/1151) ve Reşidüddin Vatvât (ö. 573/1177).⁹⁷⁸

XIII. yüzyılda bütün Asya'yı kasıp kavuran Moğol istilâsı, bu coğrafyada varlığını sürdürmekte olan pek çok devletin çöküşüne neden olduğu gibi; sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerden de telâfisi mümkün olmayan tahribata yol açmıştır.⁹⁷⁹ Moğol İstilâsının İç Asya, Türkistan, Hârizm, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Azerbaycan, Şarkî Anadolu ve Suriye'de yaptığı tahribat ve zararlar çeşitli kaynaklar tarafından tespit edilmiştir.⁹⁸⁰ İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), istilânın dehşetini şu sözlerle anlatmaktadır:

---

⁹⁷⁶ İsmail Çifçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 144.

⁹⁷⁷ Aydın Taneri, “*Hârizmşahlar*”, DİA, XVI, 231.

⁹⁷⁸ Aydın Taneri, “*Hârizmşahlar*”, DİA, XVI, 231.

⁹⁷⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 480; İsmail Çifçioğlu, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, s. 147.

⁹⁸⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 480.

“Dünya yaratıldığından beri böyle bir felaket gelmemiş ve tarihte benzeri görülmemiştir.”⁹⁸¹ Moğol istilâsından sonra özellikle Sirderya (Seyhun) boylarının tahrip edilmesi neticesinde Türkistan’dan kitleler halinde gelen Türkler, yerleşik ve yarı yerleşik olarak Anadolu’yu yurt edinmişlerdir.⁹⁸²

Moğol orduları 1219 yılının sonlarına doğru Hârizmşahlar’ın topraklarına girdi. Mâverâünnehir’in müstahkem mevkiileri birer birer düşerken karşı koyan yerler korkunç katliamlara mâruz bırakıldı; Aralarında Sıgnak şehrinin de bulunduğu Otrar, Hucend, Buhara ve Semerkant gibi merkezler Moğollar’ın eline geçti. Moğol saldırılarının devam etmesi üzerine 628/1231 yılında Türk-İslâm tarihinde önemli rol oynayan Hârizmşahlar hânedanı yıkılmış oldu. Hârizmşahlar’ın Moğol istilâsı karşısında yıkılması sonucunda çok sayıda Türk, Sibiryâ ve Altaylar’da tecrit edilmiş bir halde eski hayatlarını sürdürmeye mahkûm oldu. Ayrıca Mâverâünnehir ve Hârizm’deki ilim ve edebiyat hayatı da sona erdi. Birçok âlim ve edip ülkesini terkedip Hindistan, Suriye, Mısır ve Anadolu’ya kaçmak zorunda kaldı.⁹⁸³

Sıgnak şehri Cengiz Han’ın (ö. 624/1227) oğlu Cuci’nin (ö. 624/1227) soyundan gelen hanlıklar devrinde de önemini korumuştur. Bir dönem Gök-Orda hanlığının merkezi olmuştur (728/1327).⁹⁸⁴ Daha sonra Cengiz Han’ın torunlarından olan Batu Han (ö. 653/1256) tarafından kurulan Altın Orda devleti Deşt-i Kıpçak denilen Kıpçakların yaşadığı coğrafyaya hâkim oldu.⁹⁸⁵ Kıpçaklar Tatarlara tabi oldular. Sonra Tatarlar Kıpçaklar’la karışıp akraba oldular. Moğol istilâsının neticesi olarak İdil, Ural ve Sibir’de Türk unsuru arttığı gibi Moğol unsuru da bir dereceye kadar yerli ahaliye karışmış oldu.⁹⁸⁶

---

⁹⁸¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), X, 333.

⁹⁸² Faruk Sümer, “Anadoluya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?”, *Belleten*, 24 (96), s. 592.

⁹⁸³ Aydın Taneri, “Hârizmşahlar”, *DİA*, XVI, 230-231.

⁹⁸⁴ Ali Tarık Ziyat Yılmaz, *Matürîdî Âlimlerden Sıgnâki’nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 2018, s. 46.

⁹⁸⁵ Mustafa Kafalı, “Batu Han”, *DİA*, V, 208.

⁹⁸⁶ Cevat İzgi, “Cam Bek Han Devrinde Altın Ordu Hanlığında Bilim Hayatı”, *Divan*, s. 151-152.

Ahalisi 922'den beri Müslüman olan Altın Orda'da Batu Han'ın küçük kardeşi Berke Han'ın (1255-1266 yılları) Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte ülke bir Türk-İslam devleti haline gelmiştir. Özbek Han (1313-1342) zamanında ise İslâm dini daha da kuvvetlenmiştir. Başta başkent Saray şehri olmak üzere Kıpçak şehirlerinde câmiler, medreseler ve tekkeler inşa edilmeye başlandı. Hükümdar sarayında âlimler, şeyhler ve seyyidler itibar görmeye başladı. İnşa edilen bu ortam diğer İslâm ülkelerinde bulunan ilim ve sanat erbabını da cezbetmiştir.⁹⁸⁷ Altın Orda ülkesinde içinde 25 önemli şehir tespit edilmiştir.⁹⁸⁸ Bunlar arasında yer alan Sıgnak (Suğnak) şehri de Akordu'nun önemli bir merkezi olmuştur.⁹⁸⁹ Sıgnak şehri daha sonraki dönemlerde Timurlular devletinin hâkimiyetinde kalmıştır (1370-1507). Sıgnak, XIX. yüzyılın ortalarına doğru diğer Seyhun (Sirderya) şehirleri gibi terkedilmiştir.⁹⁹⁰

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Moğol istilâsının ardından Müslüman olan Berke Han (ö. 665/1266) ve Özbek Han (ö. 740/1340) gibi hükümdarlar döneminde ilim hayatı tekrar canlılığına kavuşmuştur. Siğnâkî'nin doğum (620/1223) ve vefat tarihi (714/1314) göz önüne alındığında Siğnâkî'nin hem Moğol istilâsının şiddetli zamanlarını, hem de rahatlamanın olduğu dönemleri gördüğü ortaya çıkmaktadır.

Türkistan bölgesinde yetişen büyük âlim es-Siğnâkî'nin, Bağdat'ta Meşhed-i Ebû Hanîfe'de ders verdiği, ayrıca Dımaşk, Halep, Kahire, Buhara, Nişâbur gibi ilim merkezlerinde ders okuttuğu ve hacca gittiği kaydedilmiştir.⁹⁹¹

3. Daha önce de geçtiği üzere Kıvâmüddin Emîr Kâtip el-İtkânî, (ö. 758/1357) dönemin büyük âlimlerinden biri olan ve aynı zamanda *el-Hidâye* şârihi Hüsâmüddin es-

---

⁹⁸⁷ İhsan Fazlıoğlu, “*Altın-Orda Ülkesinde İlk Matematik Kitabı: Hesap Biliminde Şaheser (et-Tuhfa fi İlmi'l Hisâb)*”, II. Uluslararası Altın Orda ve Mirasçı Hanlıklar Konferansı, s. 3; Cevat İzgi, “*Camî Bek Han Devrinde Altın Ordu Hanlığında Bilim Hayatı*”, Divan, s. 152.

⁹⁸⁸ Cevat İzgi, “*Camî Bek Han Devrinde Altın Ordu Hanlığında Bilim Hayatı*”, Divan, s. 153.

⁹⁸⁹ Cevat İzgi, “*Camî Bek Han Devrinde Altın Ordu Hanlığında Bilim Hayatı*”, Divan, s. 161.

⁹⁹⁰ Ali Tarık Ziyat Yılmaz, *Matürîdî Âlimlerden Siğnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 2018, s. 46.

⁹⁹¹ Rahmi Yaran, “*Siğnâkî*”, DİA, XXXVII, 164.

Siğnâkî'nin Nisâbur'da iken yetiştirdiği öğrencilerdendir. O da hocası Hüsâmeddin es-Siğnâkî gibi gibi doğup büyüdüğü toprakları terkederek önce Dımaşk'ı, sonra Bağdat'ı, ikinci defa Dımaşk'ı ve sonunda Kahire'yi yurt edinmiştir.

Celâleddin Cemâl b. Ahmed et-Tebbânî el-Mîlâsî (ö. 793/1391)⁹⁹², Muhammed b. Alî b. Salâh el-Harîrî el-Hanefî (ö. 797/1395)⁹⁹³ ve Cemâl el-Malatî (ö. 803/1400)⁹⁹⁴ gibi âlimler onun yetiştirdiği meşhur öğrencilerindendir.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin yaşadığı dönemdeki ilim anlayışının daha doğru anlaşılabilmesi için onunla Takiyyüddin es-Sübki ve diğer fakihler arasındaki tartışmaları ve kendisinin Dımaşk'tan Kahire'ye gidişi de göz önünde bulundurularak meseleyi ele almamız daha doğru olacaktır.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin yaşadığı Memlûkler döneminde de daha önceki Nureddin Zengî ve Eyyûbîler döneminde olduğu gibi dört sünnî mezhep devlet tarafından gözetilmiş, eşit derecede meşru kabul edilmiş ve desteklenmiştir. Bununla birlikte Memlûklerin sultanı IV. Baybars'a kadar kâdılkudâtlar sadece Şâfiî mezhebinden atanmıştır. IV. Baybars döneminden sonra dört mezhepten de kadılar atanmaya başlanmıştır. Ancak Şafî mezhebi hâlâ Dımaşk ve Mısır bölgesinde ön planda tutulmaktaydı. Dolayısıyla bazı Hanefîler ve emîrlere bu durumdan rahatsız oluyordu.⁹⁹⁵ Hatta bu durumdan rahatsız olanlardan birisi de zikredilen tartışmada adı geçen Seyfeddin Emîr Yelboğa'dır. Emîr Yelboğa, Hanefî mezhebine mensup olanlara bolca bağışta

---

⁹⁹² İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 148; el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), V, 315; Celâleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 488; İbn Şahin, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), II, 304.

⁹⁹³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VIII, 599; İbn Şahin, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), II, 358; el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 504.

⁹⁹⁴ İbn Şahin, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), III, 51; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I, 473.

⁹⁹⁵ Refu'l-yedeyn konusundaki tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Bayder, *8/14 Yüzyılda Şam-Mısır Bölgesi Fakihleri Arasında Bir Tartışma: Refu'l-yedeyn Meselesi*, dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2019, 7, (13), s. 126-127.

bulunuyor ve devlet hazinesinden fazladan maaş (câmekiyye) veriyordu. Ömrünün sonuna kadar her zaman Hanefilerin ön planda olması için çalıştığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁹⁹⁶ Emîr Yelboğa'nın "refu'l-yedeyn" meselesinde birçok Hanefî ve Şâfiî fakihî karşısına alarak Emîr Kâtip el-İtkânî'yi desteklemesinin sebebi muhtemelen Hanefileri destekleyip Şafîîlerin etkisini azaltmak olabilir. Nitekim onca tepkiye rağmen İtkânî'nin yıllar sonra Mısır'a gitmesi de bunu göstermektedir.⁹⁹⁷ İtkânî'nin Mısır'da Emîr Sargatmış tarafından karşılanması, ona özel olarak Sargatmuşiyye medresesinin inşa edilmesi⁹⁹⁸, bazı devlet yöneticilerinin Hanefî mezhebini desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır.

4. Ekmeleddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) yaşadığı Memlûkler döneminde İslâm dünyasının farklı yerlerinden birçok âlimin göç ettiği Mısır, İslâm dünyasındaki önemli bir ilim merkezi haline gelmiştir. Suyûtî (ö. 911/1505), Memlûkler dönemindeki ilmi gelişmeyi Moğol istilası ile yıkılan Abbâsî hilâfetinin Mısır'da ikame edilmesine bağlamaktadır. Suyûtî bu konuda şöyle demiştir: "Mısır hilâfet merkezi olunca önemi arttı, ülkedeki İslâmî şîârlar çoğaldı, sünnet yüceldi, bid'at silindi ve böylece Mısır âlimlerin meskeni, faziletli gezginlerin uğrak yeri oldu."⁹⁹⁹ Bununla birlikte devlet adamlarının ilmî çalışmaları desteklemesi ve insanları ilme teşvik etmesi de bu dönemdeki ilmî gelişmenin diğer etkenleri arasında sayılabilir.¹⁰⁰⁰

Memlûkler devri, İslâmî ilimlerin gelişmesi yönünden İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Doğu İslâm dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada kurulan Memlûk Devleti ülkelerini terketmek zorunda kalan pek çok

---

⁹⁹⁶ el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, IV, 439.

⁹⁹⁷ Refu'l-yedeyn konusundaki tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Bayder, *8/14 Yüzyılda Şam-Mısır Bölgesi Fakihleri Arasında Bir Tartışma: Refu'l-yedeyn Meselesi*, *dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Bahar 2019, 7, (13), s. 127.

⁹⁹⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, X, 325-326; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-Sâfi*, (thk. Muhammed Emin), III, 102.

⁹⁹⁹ es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), II, 94.

¹⁰⁰⁰ Bekir Karadağ, *Memlûkler Dönemi Hanefî Fıkh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkh Çalışmalarına Etkisi*, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23 (2), s. 819.

âlimin yurt edindiği yer olmuştur. Kahire ve Dımaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir. Bölgede var olan medreselerin sayısı artmıştır. O dönemde Dımaşk'ta yüz altmış, Kahire'de yetmiş beş kadar medresenin varlığından söz edilmektedir.¹⁰⁰¹ Medreselerin çoğunda dört sünnî mezheb üzerine öğretim faaliyetleri yürütülüyordu. Hadis dersleri ve Kıraât-ı Seb'a üzerine Kur'an eğitimi veriliyordu. Her müderris için ayrı ayrı ders kürsüleri vardı. Bâbertî'nin meşihatlık ve Hanefî baş müderrisliğini yaptığı Şehhûniyye (Şeyhû) hankâhında Takiyyüddin es-Sübkî (ö. 773/1372) Şafîî müderrisliğine, Halîl b. İshâk el-Cündî (ö. 776/1374) Mâlikî müderrisliğine, Kâdî'l-Kudât Muvaffakuddin el-Hanbelî (ö. 769/1367)¹⁰⁰² Hanbelî müderrisliğine tayin edilmişti.¹⁰⁰³

Kıvâmuddîn el-Kâkî (ö. 749/1348)¹⁰⁰⁴, Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357)¹⁰⁰⁵, Ömer b. İshak el-Gaznevî (ö. 773/1372)¹⁰⁰⁶, Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384),¹⁰⁰⁷ Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451),¹⁰⁰⁸ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)¹⁰⁰⁹ ve İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)¹⁰¹⁰ gibi âlimler bu dönemde Memlûklü topraklarına giden önemli Hanefî

---

¹⁰⁰¹ İsmail Yiğit, "Memlûkler", XXIX, 94.

¹⁰⁰² Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Muhammed b. Abdülmelik b. Abdülbâkî el-Hicâzî el-Makdîsî el-Hanbelî, vefat edinceye kadar yaklaşık otuz yıl Kahire kadılığı yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelu's-sâfî*, (thk. Muhammed Emin), VII, 118; el-Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), IV, 186; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), II, 191.

¹⁰⁰³ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, IV, 292; es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), II, 267.

¹⁰⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), III, 229.

¹⁰⁰⁵ es-Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd vd.), I, 623.

¹⁰⁰⁶ el-Askalânî, *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır*, (thk. Ali Muhammed Ömer) s.288; Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), II, 411.

¹⁰⁰⁷ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 195; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 42.

¹⁰⁰⁸ Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkhı Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakih Bedruddin Aynî*, s. 62-67.

¹⁰⁰⁹ Celaleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 166; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 255.

¹⁰¹⁰ Dedesi Abdullah'ın, Memlûk sultanı Zâhir Berkuk'un emirlerinden Cemâleddin Sûdûn b. Abdullah eş-Şeyhûnî'nin kölesi olarak Mısır'a geldiği sanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Sakallı, "*İbn Kutluboğa*", DİA, XX, 152.

âlimlerindendir.¹⁰¹¹ Ayrıca Osmanlı ilim geleneğinin öncüleri olan Dâvûd-u Kayserî (ö. 751/1350), Molla Fenârî (ö. 834/1431), Şeyh Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420) gibi âlimler Mısır’da eğitim aldıktan sonra Osmanlı Devleti’nde çeşitli görevlerde bulunmuşlardır.¹⁰¹²

Bâbertî’nin yaşadığı dönemdeki ilmî faaliyetlerin doğru anlaşılması bakımından Abdullah Kahraman’ın bazı değerlendirmelerini şöyle aktarabiliriz: “ Fıkıh tarihçilerinin tespitine göre, Babertî’nin yaşadığı dönem ilim bakımından parlak bir dönem olmakla birlikte fikhın duraklama, taklit ve taassup devrine karşılık gelmektedir. Ancak duraklama dönemi nitelemesi itibarîdir. Bu niteleme kendinden önceki ve sonraki dönemlere göre bir karşılaştırma anlayışıyla bir yere kadar yapılabilirse de fikhın bütünüyle durakladığını kabul etmek çok zordur. Zira Müslümanlar var olduğu sürece fıkıh da bir şekilde varlığını sürdürecektir. Şayet “duraklama” ile içtihat faaliyetinin duraklaması kastediliyorsa bu da bütünüyle isabetli değildir. Çünkü sistemin kurulduğu ilk dönemler ile kurulu sisteme göre hüküm istinbatının yaşadığı dönemleri içtihat faaliyeti bakımından aynı seviyede görmek doğru değildir. Doğal olarak sistemin kurulma aşamasındaki içtihat faaliyeti daha aktif olmak durumundadır. Fakat Babertî’nin döneminde hiç içtihat yapılmadığı iddia edilemez, edilse de ispatı mümkün değildir.”¹⁰¹³ Kahraman, bu konudaki sözlerini özetle şöyle sürdürmektedir: ”Hukukun gelişmesinde ve hukukî hayatın istikrar kazanmasında bağımsızlık ve hâkimiyetin önemli rolü vardır. Abbasi ve Selçuklu hâkimiyetine son veren Moğollar, İlhanlı hükümdarı Kazanhan’a (1271-1304) kadar devleti Cengiz yasasına göre yönetmişlerdir. Buna rağmen dini tercihlerinde de halkı serbest bırakmışlardır. Bu dönemde Müslüman halk, mevcudu korumak ve yolu şaşırılmamak adına, çeşitli fıkıh mezheplerini benimsemiş ve bunlara sıkıca bağlanmışlardır. Zaman zaman âlimlerin bu tutumu “taassup” olarak nitelendirilmiştir. Ancak bunun olumsuz anlamda bir taassup olduğu söylenemez. Aksine bu, delillerini ve hükümlerini inceleyip

---

¹⁰¹¹ Memlukler döneminde yaşayan Hanefî fakihleri için ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Husnû'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I, 463-479.

¹⁰¹² Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkıh Buluşturun Bir Memluk Hanefî Fakih Bedruddin Aynî*, s. 51.

¹⁰¹³ Abdullah Kahraman, *Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin El-Bâbertî*, Kocaeli İlahiyat Dergisi, 1(2), 2017, s. 4-7.

doğru olduğuna kanaat getirdikten sonra sıkıca bağlanma ve savunma tavrıdır. Bu anlamda bir bağlanma her devirde ve bir görüşü olan herkes için geçerlidir.”¹⁰¹⁴ Nitekim Bâbertî'nin kendisi de, *en-Nüketü'z-zarîfe* adlı eserinde Hanefî mezhebine tabi olmayı hidâyet eden, Hanefî âlimlerin izinden gitmek için doğru yolu gösteren ve kendisini bir müçtehide taassupla bağlanmak üzerine yaratan Allah'a hamd etmektedir.¹⁰¹⁵ Hatta bundan dolayı İbn Ebü'l-İz (792/1390) tarafından eleştirilmiştir.¹⁰¹⁶

Babertî her ne kadar serbest içtihat düşüncesini benimsememiş olsa da, ilmî birikimi ve telif ettiği önemli eserler sayesinde mensup olduğu mezhebin o dönemdeki en önemli âlimleri arasına girmiştir. Nitekim o zamanın âlimleri de yaşadıkları devrin özelliğinden dolayı mevcudu en iyi şekilde muhafaza etme, anlama, geliştirme ve gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarmayı görev bilmiş ve bu yönde üstün gayretler göstermişlerdir.¹⁰¹⁷

5. İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Dımaşk'ta vekâleten Hanefî kadılığı yapmış ve Mısır'a Hanefî kadısı olarak atanmıştır. Ancak yaklaşık 100 gün görev yaptıktan sonra istifa ederek Dımaşk'taki müderrislik vazifesine geri dönmüştür. Bunun yanında itikadî, ilmî, siyasî vb. sebepler yüzünden baskılara mâruz kalmış ve bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Nitekim edip ve şair İbn Aybek ed-Dımaşkî'nin (ö. 764/1363) Hz. Peygamber (sav) için yazdığı kasidede yer alan bazı hususları tenkit etmiştir. Bunun üzerine İbn Aybek, bunları bazı âlimlere göndererek onların görüşlerini almıştır. Onların İbn Ebü'l-İz'in tenkitlerine katılmamaları ve haberin Dımaşk'ta yayılması hatta Mısır'da duyulması üzerine sultan bir ferman göndererek İbn Ebü'l-İz'in yargılanmasını istemiştir. Resûl-i Ekrem'in Allah katında bağışlanma için vesile kılınması, ismet sıfatı, sâlih insanların meleklerden üstün olup olmadığı, Allah'tan başkası adına yemin edilip

---

¹⁰¹⁴ Abdullah Kahraman, *Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin El-Bâbertî*, Kocaeli İlahiyat Dergisi, 1(2), 2017, s. 5.

¹⁰¹⁵ el-Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe*, (Belle el-Hasen Ömer), s. 27.

¹⁰¹⁶ İbn Ebü'l-İz, *el-İttibâ'*, (thk. Muhammed Atâullah Hanîf-Âsım b. Abdullah el-Karyûtî), s. 21-27.

¹⁰¹⁷ Abdullah Kahraman, *Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin El-Bâbertî*, Kocaeli İlahiyat Dergisi, 1(2), 2017, s. 6.

edilemeyeceği vb. konulardaki kanaatlerinden dolayı yargılanan (784/1382) İbn Ebü'l-İz dört ay hapis yatmıştır.¹⁰¹⁸ Sıkıntı ve ihtiyaç içinde geçen uzun yıllardan sonra Rebûlevvel 791'de (Mart 1389) eski görevlerine tekrar dönebilme imkânı bulmuş, ayrıca ilk hatipliğini dedesinin yaptığı Sâlihiyye'deki Câmiu'l-Efrem'e hatip olarak tayin edilmiştir.¹⁰¹⁹

İbn Ebü'l-İz'in yaşadığı Memlûkler döneminde Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan Ekmeleddin el-Bâbertî karşımıza çıkmaktadır. Ahmet İnanır, İbn Ebü'l-İz'in kısa süre içinde Mısır kadılığı görevinden istifa etmesinde mezhep ve içtihat konularında Ekmeleddin el-Bâbertî ile yaşadığı ihtilafın olduğunu dile getirmektedir. Ona göre; "Ekmeleddin el-Bâbertî ile İbn Ebü'l-İz'in arasındaki yaşanan bu ilmî tartışmaların İbn Ebü'l-İz'in kadılık görevini bırakmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira Ekmeleddin el-Bâbertî'nin 776 (1374) yılında Ebû Hanife ve Hanefî mezhebinin taklid edilmesi hususunda Memluk hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân'a (ö. 778/1373) uyarı amaçlı olarak "*en-Nüketü z-zarîfe fî tercih-i mezheb-i Ebî Hanîfe*" adlı risalesini kaleme almıştır. İbn Ebü'l-İz ise Ekmeleddin Bâbertî'nin bu risalesine karşı reddiye mahiyetinde yazdığı ve bir mezhebin taklit edilmesinin doğru olmadığını anlattığı *el-İttibâ* adlı eserini telif etmiştir."¹⁰²⁰

İbn Ebü'l-İz'in yaşadığı dönemde Memlûk Devleti, doğudaki Müslümanların Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlimin sığındığı yer olmuştur. O dönemde ilmî çalışmaları destekleyen ve yeni medreseler açan devlet adamları sayesinde İslâmî ilimlerde yeni bir canlılık meydana gelmiştir.¹⁰²¹

---

¹⁰¹⁸ el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr*, I, 258-260; Ferhat Koca, "*İbn Ebü'l-İz*", DİA, XIX, 469.

¹⁰¹⁹ Ferhat Koca, "*İbn Ebü'l-İz*", DİA, XIX, 469.

¹⁰²⁰ Ahmet İnanır, *İbn Ebi'l-İz el-Hanefî ve Muhammed b. Ali es-Senûsî Örneğinde Kuzey Afrika'da İctihad Hareketleri*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (1), 2015, s. 155.

¹⁰²¹ Ahmet İnanır, *İbn Ebi'l-İz el-Hanefî ve Muhammed b. Ali es-Senûsî Örneğinde Kuzey Afrika'da İctihad Hareketleri*, C, 15 (1), 2015, s. 156.

6. Bedreddin Aynî'nin (ö. 855/1451) yaşadığı Memlûkler dönemi, İslâm tarihinde büyük âlimlerin yetiştiği ve en önemli eserlerin yazıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde İslâmî ilimlerin hemen her alanında diğer dönemlerle mukayese edilemeyecek kadar ilmî çalışmalar yapılmıştır.¹⁰²² O dönemde Türkçe'ye büyük önem verilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Memlûkler Devleti'nin idareci sınıfının çoğunluğu Türk Memlûkler'den oluşuyordu. Yöneticilerin konuştuğu dilin Türkçe olması sebebiyle Türkçe'ye büyük önem verilmiştir. Türkçe eserler yazılmış ve bazı eserler Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁰²³

Fıkıh tarihi açısından Memlûklerin de içerisinde yer aldığı dönemle ilgili olarak menfi ve müspet yönde iki temel görüş ortaya atılmıştır. Birinci görüşe göre fıkıh, taklit ve donuklaşma dönemini yaşamıştır. Bu düşünceye sahip olanlar söz konusu dönemi; içtihat faaliyetlerinin durması, önceki mezheplere bağlılık, mezhep imamlarının içtihatlarına taassup derecesinde sahip çıkılması ve taklit ruhunun giderek derinleşmesi gibi deliller ileri sürerek eleştirmişlerdir.¹⁰²⁴ Dönemin fıkıh tarihi açısından müspet yönüne vurgu yapan ikinci görüşe göre fıkıh istikrar dönemini yaşamış ve gittikçe güçlenmiştir.¹⁰²⁵ Bu dönemde yapılan bütün faaliyetler fıkıhın kurumsal yapısına ve güçlü bir geleneğin oluşmasına ciddi katkı sağlamıştır. Zira İslâm dünyasını bütün felaketlere ve savrulmalara rağmen ayakta tutan bu güçlü geleneksel yapı olmuştur.¹⁰²⁶ Bu dönemde içtihat faaliyetlerinin durduğu söylenemez. Çünkü meydana gelen olayların özelliklerinin mevcut yapıyı bütünüyle değiştirecek bir faaliyeti gerekli kılmadığı dolayısıyla mutlak müçtehitlerin bulunmasını gerekli kılacak bir zaruret olmadığını söylemek daha isabetli görünmektedir.¹⁰²⁷ Ancak yeni ortaya çıkan problemlere mezhep içinde kalmak suretiyle

---

¹⁰²² Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkıh Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 51;

¹⁰²³ Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkıh Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 47.

¹⁰²⁴ Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkıh Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 48.

¹⁰²⁵ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 164.

¹⁰²⁶ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 166.

¹⁰²⁷ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 165.

çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla mutlak içtihat yerini mezhep içi içtihada bırakmıştır.¹⁰²⁸

Bedreddîn Aynî'nin (ö. 855/1451) yaşadığı dönemde, Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî (ö. 762/1360), Ömer b. İshâk el-Ğaznevî (ö. 773/1372), Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373), Ekmeddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) gibi âlimler yetişmiştir.¹⁰²⁹

7. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) yaşadığı Memlûkler devri, İslâmî ilmlerin gelişmesi bakımından İslâm tarihinin en parlak ve en canlı dönemlerinden biridir. Zira dünyanın birçok yerinden ülkesini terk etmek zorunda kalan pek çok âlim Memlûklere sığınmışlardır. Dolayısıyla Kahire ve Dımaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir.¹⁰³⁰

Memlûk sultanları, Eyyûbilerin ve Hilâfet merkezinin yıkılmasından sonra İslâm dinini muhafaza etme hususunda tek başına kaldıkları ve büyük bir sorumluluğun omuzlarına yüklendiği düşüncesinden hareketle İslâm dinini ve İslâm ülkelerini savunma noktasında büyük gayret sarf etmişlerdir. Aynı şekilde o döneme tanıklık eden âlimler de bu sorumluluğun farkında olarak hareket etmişlerdir. Bu düşünce onları ilmî faaliyetlerde daha çok çaba göstermeye sevk etmiştir. Bu sebeple eğitim ve öğretim çalışmaları, eser telifleri, ilmî araştırmalar ve incelemeler titizlikle sürdürülmüştür.¹⁰³¹

Memlûkler döneminde medreselerin başmüdürrisleri sultan tarafından tayin edilirdi. Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi. Ayrıca medreselerin her biri için zengin vakıflar tahsis edilmişti. Camiler ve tarikatlara ait tekke ve zaviyeler de birer okul

---

¹⁰²⁸ Bekir Karadağ, *Hadisle Fıkı Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakihî Bedruddin Aynî*, s. 49.

¹⁰²⁹ Mısır'da yetişen Hanefî fukahâsı için bkz. es-Suyûtî, *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), I, 463-479.

¹⁰³⁰ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, 94.

¹⁰³¹ Mahmud Rızık Selim, *Asru selâtini 'l-Memâlik ve nitâcuhu 'l-ilmî ve 'l-edebî*, III, 20-21.

vazifesi görüyordu. Bunun yanında zengin kütüphanelerin bulunduğu büyük camiler zamanın önemli ilim merkezleri arasında yer almıştır.¹⁰³²

İbnü'l-Hümâm'ın yaşadığı Memlükler dönemine genel olarak baktığımızda birçok ilim dalında başta onun hocaları ve talebeleri olmak üzere büyük âlimlerin yetiştiğini görmemiz mümkündür. O dönemdeki Cemâleddin Yusuf b. Muhammed el-Humeydî, İbnü'l-Mecdî, Muhammed b. Ahmed el-Bisâtî, Bedreddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî, Bedreddin el-Aynî, İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa ve Kemaleddin eş-Şumunnî gibi âlimler aynı zamanda İbnü'l-Hümâm'ın hocalarıdır. Yine o dönemdeki Sehâvî, Takiyyüddîn eş-Şümunnî, İbn Kutluboğa, İbn Emîru Hâc, İbnü'l-Gars, Kemâleddin İbn Ebû Şerif, İbnü'l-Kerekî ve Necmeddin İbn Kadî Aclûn gibi âlimler aynı zamanda İbnü'l-Hümâm'ın öğrencileridir.¹⁰³³

Memlükler döneminde özellikle sultanların bir kısmının mürid olması sebebiyle tasavvuf hareketi güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Sultanın tayin ettiği şeyhüşşüyûh tarafından yönetilen çeşitli tarikatlara ait tekke, hankâh, ribât ve zâviyelerin sayısı artmıştır. Bedeviyye tarikatının kurucusu Ahmed el-Bedevî (ö. 675/1276), Desûkiyye'nin kurucusu Desûkî (ö. 676/1277), Şâzeliyye şeyhi İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), Muhammed Vefâ Şâzelî (ö. 765/1364) ve oğlu İbn Vefâ (Ali Vefâ Şâzelî) (ö. 807/1405) dönemin en meşhur tasavvuf önderleri olmuştur.¹⁰³⁴ Bu tasavvuf hareketi İbnü'l-Hümâm'ın yaşadığı dönemde de varlığını sürdürmüştür. Nitekim İbnü'Hümâm'ın da tasavvuf terbiyesi aldığı ve önemli mertebeler elde ettiği kaynaklarda detaylı olarak zikredilmiştir.¹⁰³⁵

---

¹⁰³² İsmail Yiğit, “Memlükler”, DİA, XXIX, 95.

¹⁰³³ Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 180-181; Ferhat Koca, “İbnü'l-Hümâm”, DİA, XXI, 87.

¹⁰³⁴ İsmail Yiğit, “Memlükler”, DİA, XXIX, 95.

¹⁰³⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IX, 438; Celaledin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, I, 167; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 181.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-HİDÂYE ŞERHLERİNİN FIKHİN GELİŞİMİNE KATKISI

I. Terimleşmeye Katkısı

Bu bölümdeki amacımız *el-Hidâye* şerhlerinde geçen bazı kavramların nasıl ele alındığını tespit etmek olacaktır. Ayrıca bu kavramların daha sonra gelen Hanefî kaynaklarında kullanılmış olması durumunda ise o kaynaklarda nasıl ele alındığını belirtmeye çalışacağız.

Bâbertî, *el-Înâye*'de “nas” yerine bazen “eser” kavramını kullanmıştır.¹⁰³⁶ Zeki Koçak, bu isimlendirmenin sebebi olarak fûrû-i fıkhîta sahabe ve tabiun kavli yanında haber-i vahidlerin çokça kullanılması olduğunu belirtmektedir. Ona göre eğer sadece ayetler veya hadisler kastedilseydi “nas” kavramı kullanılacaktı. Fakat işin içerisinde sahabe ve tabiunun söz, fiil ve takrirleri de girdiğinden “eser” isimlendirmesine de yer verilmiştir. Bu isimlendirmenin tağlip sanatı açısından kullanılmış olabileceğini de ifade etmiştir.¹⁰³⁷

Bâbertî, “hilâf” ve ihtilaf” kavramları arasındaki farkı şöyle izah etmektedir: “İhtilaf gâyenin aynı olup yolların farklı olmasıdır. Hilâf ise hem gâyenin hem de yolların ayrı ayrı olmasıdır.”¹⁰³⁸

Bâbertî, *el-Înâye*'de “kabîh” kelimesini “(tahrîmen) mekruh” anlamında kullanmıştır. Zira kendisi alışverişte hile ve aldatmayı “kabîh” olarak nitelemiş ve bunun

---

¹⁰³⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 159, 433; III, 47, 75; VIII, 439-440, vb.

¹⁰³⁷ Zeki Koçak, *Ekmelüddîn Babertî'nin Hidâye Şerhi İnâye'deki Usûlü Fıkıh Tatbiki*, Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010, Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 5, 2014, s. 416.

¹⁰³⁸ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, V, 254.

“mekruh” olacağını beyan etmiştir.¹⁰³⁹ Bedreddin Aynî de telakki'l-celeb (malların piyasaya girmeden önce satın alınması) konusunda *el-Hidâye* metninde geçen “mekruh olur” ifadesini “kabîh” olarak şerhetmiştir.¹⁰⁴⁰ Nitekim Zeynüddin İbn Nüceym “kabîh” kelimesinin “tahrimen mekruh” anlamında kullanılması ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir: “Tahrîmen mekruh olan şeye ‘kabîh’ denir. Çünkü tenzihen mekruh olana ‘kabîh’ denmez. Zira o mubâh kabilindedir veya mubâha yakındır.”¹⁰⁴¹ Kardeşi Sirâcüddin İbn Nüceym ise *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik* adlı eserinde “tenzihen mekruh olan bir şeyin irtikâbı ‘kabîh’ değildir”¹⁰⁴² ifadesini kullanmıştır. Yine Şeyhîzâde Dâmâd Efendi¹⁰⁴³, Haskefi¹⁰⁴⁴ ve İbn Âbidîn¹⁰⁴⁵ de “kabîh olanın terki şer'an vaciptir” cümlesini zikretmişlerdir.

Teklîfî hükümlerin Hanefî ıstılahında kullanılması ile ilgili olarak *el-Hidâye* şârihlerinin şu ifadeleri karşımıza çıkmaktadır: Bâbertî, namazda setr-i avretin farz olması gerektiğini “ayetin subûtu kat'îdir. Ancak delâleti zannîdir. Bu konudaki hadisin ise subûtu zannî olmakla beraber delâleti kat'îdir. Her ikisi birleştiğinde farziyete (iftirâza) delâlet eder” sözleri ile savunmaktadır.¹⁰⁴⁶ Bu hususta Bedreddin Aynî de aynı açıklamayı yapmaktadır.¹⁰⁴⁷ Yine Bedreddin Aynî, Hac bahsinde *el-Hidâye*'de zikredilen “Hac vaciptir” sözünden maksadın “Hac farzdır” anlamına geldiğini beyan ederek

---

¹⁰³⁹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 477, 478.

¹⁰⁴⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VIII, 212.

¹⁰⁴¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik, (İbn Abidin Hâşiyesi Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik ile birlikte)*, (thrc. Zekeriyâ Umeyrat), VII, 495.

¹⁰⁴² Sirâcüddin İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (thk. Ahmed İzzu İnâye), II, 34.

¹⁰⁴³ Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecmeü'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 360.

¹⁰⁴⁴ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'l-bihâr*, (Abdülmünim Halil İbrâhim), 147.

¹⁰⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), II, 407, 408.

¹⁰⁴⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 257.

¹⁰⁴⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 121.

“vucûbiyetten maksat Kitab ile sâbit oluşudur. Kitab ile ancak farz sâbit olur” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁰⁴⁸

İbnü'l-Hümâm, *et-Takrîr ve't-tahbîr* adlı eserinde Hanefî mezhebine göre farz, vâcib, haram, mekruh ve mubah hükümlerinin tanımını şu sözlerle açıklamaktadır: “Eğer bağlayıcı bir tarzda istenen şey (Kitab, Sünnet ve İcma yoluyla) subût ve delâlet yönünden katî delillerle sâbit ise buna ‘farz’ denir. Bu şekilde talep edilen şey uzak durulması gereken bir fiil ise buna ‘haram’ denir. Eğer bağlayıcı bir tarzda talep edilen şey (Kitap, Sünnet ve İcma yoluyla) subût ve delâlet yönünden zannî delillerle sâbit ise buna ‘vâcib’ denir. Bu şekilde istenen şey uzak durulması gereken bir fiil ise buna ‘tahrîmen mekruh’ denir. Vâcib ve tahrîmen mekruh olan şeyler cezalandırılma ve terk hususunda iftiraz (farziyet) ve tahrîm ile müşterektir. İbâha ise tahyîr ifade etmekte olup karşılığında sevap veya cezanın olmadığı şeydir.”¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, yukarıda zikredilen tanımlara benzeyen açıklamaları *Fethü'l-kadîr*'de de yapmıştır.¹⁰⁵⁰ Yine İbnü'l-Hümâm, tahrîmin (katî olan) farza karşılık gelen, tahrîmen mekruhun (zannî olan) vâcibe karşılık gelen, tenzîhen mekruhun menduba karşılık gelen mertebede olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵¹

Vâcib kavramı *el-Hidâye* şerhlerinin bazılarında “farz-ı amelî (amelî farz)” olarak nitelendirilmiştir. Nitekim Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye* adlı şerhinde “vitir namazı Ebû Hanîfe'ye göre vacip, Ebû Yusuf'a ve İmam Muhammed'e göre sünnettir” dedikten sonra şu ifadelere yer vermiştir: “*el-Muhîr*'te zikredilmektedir ki vitir namazı hakkında Ebû Hanîfe'den üç rivayet gelmiştir. Birinci rivayete göre vitir namazı farzdır. İmam Züfer'in de görüşü budur. İkinci rivayete göre vitir namazı sünneti müekkededir. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü budur. Üçüncü rivayete göre ise vitir namazı vaciptir. Sahih olan görüş de budur.”¹⁰⁵² Serûcî bu sözleri aktardıktan sonra vitir namazı hakkında

---

¹⁰⁴⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 139.

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, II, 103.

¹⁰⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 231, 257, 452; II, 282.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 231.

¹⁰⁵² es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, II, 229a-229b.

şu sözlere yer vermektedir: “Mergînânî’nin *Fetâvâ*’sında geçtiği üzere Ebû Yusuf diyor ki, Ebû Hanîfe’den ‘vitr farzdır vaciptir’ dediğini işittim. Bu sözün açıklaması şudur: Amel yönünden farzdır. İlim yönünden vaciptir.”¹⁰⁵³

Siğnâkî, farzı, kat’î ve zannî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu hususu şöyle izah etmiştir: “Farz iki kısma ayrılır. Birincisi kat’î farzdır. Daha önce zikri geçti.¹⁰⁵⁴ İkincisi zannî farzdır. Bu ise müçtehidin zannına göre ulaşılan farzdır. Örneğin damardan kan aldırdıktan (fasd yaptıktan) ve hacamat yaptıktan sonra yeniden abdest almanın farz olduğunun söylenmesi bu türden bir farzdır.”¹⁰⁵⁵ Zira *el-Hidâye*’de geçen “başın meshedilmesinde farz olan (mefrûz) nâsiye miktarıdır. O da başın dörtte biri kadardır” şeklindeki ifade söz konusudur.¹⁰⁵⁶ Mergînânî’nin bu ifadesine itirazlar söz konusu olmuştur. Çünkü bu ifadeye göre başın dörtte birini meshetmeyi kabul etmeyen küfre nispet edilmesi gerekir.¹⁰⁵⁷ Siğnâkî ise zikredilen itirazlara cevap olarak yukarıdaki açıklamayı yapmıştır.

İbnü’l-Hümâm ise *Fethü’l-kadir*’de “vitr namazının kılınması vaciptir. Fakat onu inkâr eden dinden çıkmaz. Çünkü sünnet ile sâbit olmuştur” ibaresini şerh ederken Ebû Hanîfe’den vitir namazının kılınmasının sünnet olduğuna dair rivayetin olduğu, bununla birlikte farz olduğuna dair başka bir rivayetin de olduğunu zikrettikten sonra bu farzın “amelî farz” olduğunu ve bununla vâcibin kastedildiğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁸

İbnü’l-Hümâm, vâcib kelimesini “el-Farzu’z-zannî” ifadesi ile de açıklamıştır. Nitekim İbnü’l-Hümâm, umre konusunda İmam Şâfi’î’nin “umre, hac farızası gibi farzdır”

---

¹⁰⁵³ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi’l-Hidâye*, II, 231a.

¹⁰⁵⁴ Zikri geçen ifade şöyledir: “Kat’î farz: Kat’î bir delille sâbit olup inkârı küfrü gerektirir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 7b,

¹⁰⁵⁵ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 7b.

¹⁰⁵⁶ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 96.

¹⁰⁵⁷ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 7b.

¹⁰⁵⁸ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadir*, I, 426.

hadisini delil olarak umrenin farz olduğu görüşünü naklettikten sonra şu sözleri söylemektedir: “İmam Şâfiî’nin “farz” sözünden maksat biz Hanefilerin vâcib diye isimlendirdiği zannî farzdır.”¹⁰⁵⁹ Şihâbüddin el-Kastallânî (ö. 923/1517) ise umre konusunda rivayet edilen bu hadisi şerh ederken (umrenin vâcib olup olmadığı hususundaki) İbnü’l-Hümâm’ın “zannî farz” açıklamasını olduğu gibi nakletmiştir.¹⁰⁶⁰ Ancak Ebü’l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684), semî delilleri sınıflandırırken zannî farz ile vâcib arasında ince bir ayrıma gitmiştir. Kefevî’nin bu konudaki tasnifi şöyledir: “Sem’î (şer’î) deliller dörttür: Birincisi subûtu ve delâleti katî olanlardır. Bunlar farz ve haramın (ihtilafsız) sâbit olduğu mütevatir naslardır. İkincisi subûtu katî delâleti zannî olanlardır. Bunlar tevil edilen ayetlerdir. Üçüncüsü subûtu zannî delâleti katî olanlardır. Bunlar mefhumu katî olan ahâd haberlerdir. İkinci ve üçüncü kısımdan zannî farz, vâcib, tahrîmen mekruh ve üzerinde ihtilaf edilen haram hükümler sâbit olur. Dördüncüsü subûtu ve delâleti zannî olanlardır. Bunlar ahâd haberler olup mefhumu zannî olanlardır. Bu haberlerden sünnet, müstehab, tenzihen mekruh ve üzerinde ihtilaf edilen haramlar sâbit olur.” Bu tasniften sonra Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, şu ifadeleri kullanmaktadır: “Kat’î delil iki manaya gelir: Birincisi Kitab, mütevatir sünnet ve icma gibi kesin delillerdir. Bunlardan katî farz sâbit olur. Buna vâcib de denmiştir. İkincisi, kıyas, zâhir ve meşhur gibi vaz’ında teaddüd (başka manalara da gelme ihtimali) olandır. Bunlar, müctehidin görüşüne göre, amel yönünden bağlayıcılığı (lâzım) olan “zannî” diye isimlendirilir. O da kendi içinde ikiye ayrılır: Birincisinin terkedilmesi halinde amel bâtıl olur. Bu, kat’î olanın alt mertebesidir. Zannî farz diye isimlendirilmiştir. Başş meshetmenin miktarı hususu bunun örneğidir. Diğerinin ise terki halinde amel fâsid olur. Bu, farzın altında olan ve sünnetin üstünde yer alan bir mertebedir. Vâcib ve amelî farz diye (her iki şekilde de) isimlendirilmiştir. Vitr duası bunun örneğidir.”¹⁰⁶¹

---

¹⁰⁵⁹ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadir*, III, 141.

¹⁰⁶⁰ el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî li şerhi’s-Sahîhi’l-Buhârî*, III, 261.

¹⁰⁶¹ Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, (thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî), s. 442.

Yukarıda zikredildiği üzere İbnü'l-Hümâm vâcib ile zannî farzı aynı anlamda kullanmıştır. Fakat Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, zannî farz ile vâcib arasında bir ayrıma gitmiştir. Zira onun yukarıdaki açıklamalarından şu sonuca ulaşabiliriz: Zannî farz, katî olan farzın içinde yer alan kâfi miktar anlamına gelmektedir. Amelî farz ise farz olmamakla birlikte farza yakın olan vâcib hüküm manasını taşımaktadır.

Son dönem Hanefî âlimlerinden olan İbn Âbidîn de *el-Bahru'l-muhît*'ten nakilde bulunmak suretiyle farzı ikiye ayırmıştır. Kat'î farz ve zannî farz diye ayrıma gittikten sonra zannî farzın vâcibe karşılık geldiğini ifade ederek başın dört birinin meshedilmesini buna örnek vermiştir.¹⁰⁶² Ayrıca İbn Âbidîn bu sözleri naklettikten sonra kendisi şöyle söylemektedir: “Sem'î deliller dördtür. Birincisi Subûtu ve delâleti kat'î olanlardır. Bunlar müfesser ve muhkem Kur'ân âyetleri ile mefhumu kat'î olan mütevâtir sünnettir. İkincisi Subûtu kat'î delâleti zannî olandır. Tevil edilmiş âyetler bunun örneğidir. Üçüncüsü subûtu zannî delâleti kat'î olan âhâd haberlerdir. Birincisi ile farz ve haram sabit olur. İkincisi ve üçüncüsü ile vacib ve tahrîmen mekruh sabit olur. Dördüncüsü ile sünnet ve müstehab sabit olur.” Daha sonra İbn Âbidîn sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: “Müçtehide göre zannî delil o kadar kuvvet kazanır ki artık o delil kat'î olur. Bu delil ile sabit olan şey, amelî farz diye isimlendirilir. Çünkü o, amelin vucûbu yönünden farz muamelesi görür. Delilin zanniyyeti göz önüne alındığında ise vacib diye isimlendirilir.”¹⁰⁶³

el-Hidâye şârihlerinin zikrettiği amelî farz kavramının daha sonra gelen âlimlerin yazmış olduğu birçok muteber Hanefî kaynaklarında da kullanıldığını görmekteyiz.¹⁰⁶⁴

---

¹⁰⁶² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), I, 207.

¹⁰⁶³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), I, 207.

¹⁰⁶⁴ Bahsi geçen Hanefî kaynakları için bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm*, I, 117, 124; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, (*İbn Abidin Hâşiyesi Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-Râik ile birlikte*), (thrc. Zekeriyâ Umeyrat), I, 491, 523; II, 159; İbn Âbidîn, *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik (el-Bahrü'r-Râik ile birlikte)*, I, 24-25; 323-324, 519; II, 98, 99; Sirâcüddin İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (thk. Ahmed İzzu İnâye), I, 24, 160, 199, 202, 299; eş-Şürünbilâli, *Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-*

Bedreddin Aynî'nin şerhine baktığımızda onun 'hak' kavramı ile ilgili yapmış olduğu tanımın sonraki Hanefî fakihlerini etkilediği görülmektedir. Nitekim Aynî'nin, 'hak' kelimesini “*kişinin istihkâk ettiği şeydir*”¹⁰⁶⁵ şeklindeki tanımlaması İbn Nüceym ve İbn Âbidîn tarafından da olduğu gibi nakledilmektedir.¹⁰⁶⁶

Yine İbn Nüceym, niyetin tanımını yaparken “ibadetleri âdetlerden ayıran ve ibadetleri birbirinden ayıran şeydir” dedikten sonra Bedreddin Aynî'nin *Binâye*'sine ve İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-kadîr* adlı eserine atıfta bulunmuştur.¹⁰⁶⁷

İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr* adlı eserinde meseleleri tartışırken “müsellem”¹⁰⁶⁸ ve “gayr-i müsellem (veya memnu')” terimlerini birçok yerde bir arada kullanmıştır.¹⁰⁶⁹ Bâbertî ise *el-Înâye*'de meseleri tartışırken “müsellem” ve “memnu' ” terimlerini birçok yerde beraber kullanmıştır.¹⁰⁷⁰ Yine bunun yanında “müsellem” ve “aynü'n-nizâ” terimlerini de birçok yerde birlikte kullanmıştır.¹⁰⁷¹ Ancak Bedreddin Aynî, “müsellem”

îzâh, s. 161, 170, 171, 172; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve câmi'î'l-bihâr*, (Abdülmünim Halil İbrâhim), 97; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh*, 57, 172, 178, 250, 272, 351, 374; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), I, 207, 468, II, 37, 140; Hanefilerin amelî farz kavramına dair değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Osman Bayder, *Hanefilerin Amelî Farz Kavramına Dair*, *Bilimname*, 2017 (34), 7-29.

¹⁰⁶⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VIII, 301.

¹⁰⁶⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, (*İbn Abidîn Hâşiyesi Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik ile birlikte*), (thrc. Zekeriyâ Umeyrat), VI, 227; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), VII, 424.

¹⁰⁶⁷ İbnü'n-Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, (thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız), s. 24.

¹⁰⁶⁸ Müsellemât: Tartışma sırasında öne sürülen ve hasım tarafından doğruluğu benimsenen, bir defa hükme delil sayılmakla geçerlilik ve yaygınlık kazanmış olan önermelerdir, bkz. M. Naci Bolay, “Beş Sanat”, *DİA*, V, 546.

¹⁰⁶⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, V, 236; VII, 460; VIII, 28, 107, 115, 356, 375,377; IX, 48, 68, vb.

¹⁰⁷⁰ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 71, 141; V, 259; VI, 295; VII, 12, vb.

¹⁰⁷¹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 455; VI, 319; VII, 337; X, 339.

ve “gayr-i müselleme (memnu)” ifadelerini beraber zikretmiş¹⁰⁷² olmanın yanında “gayr-i müselleme” terimini çoğunlukla tek başına kullanmıştır.¹⁰⁷³

Ruhsatü'l-iskât (ruhsat-ı iskât)¹⁰⁷⁴ teriminin *el-Hidâye* şârihleri arasında “azimet” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Zira seferde namazın kısaltılmasının hükmünün aslında azimet olduğu, ruhsat diye isimlendirilmesinin mecaz olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁵ Aynı şekilde Fahrüddin Zeylaî'nin *Tebyînü'l-hakâik* adlı eserinde,¹⁰⁷⁶ Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm*'ında,¹⁰⁷⁷ Molla Ali el-Kâri'nin *Şerhü'l-mirkât*'ında,¹⁰⁷⁸ Şeyhîzâde Damad Efendi'nin *Mecmeü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*'unda,¹⁰⁷⁹ Tahtâvî'nin *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh*'ında¹⁰⁸⁰ aynı anlamda kullanılarak, şerhlerde zikredilen ifadeler olduğu gibi aktarılmıştır.

Takyîd kavramı *el-Hidâye* şerhlerinde nesh anlamında kullanılmıştır. Örneğin Bâbertî, *el-Înâye*'de takyîdin nesh anlamına geldiğini zikretmiştir.¹⁰⁸¹ Bedreddin Aynî, “namazda Fatiha suresinin rükün sayılmasının nas üzerine ziyade sayılıp caiz olmadığını ifade etmiştir. Zira Fatiha'yı okumanın rükün kabul edilmesi, “*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun*”¹⁰⁸² ayetini takyîd etmek olur. Bu da nesh demektir” sözleriyle takyîdi nesh

---

¹⁰⁷² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 546, 565, 594; VII, 364; VIII, 135, 271; IX, 76, 153; XI, 156; XII, 477.

¹⁰⁷³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 417, 428, 593, 596; II, 339, 586, III, 60; IV, 468; V, 54, 379; VI, 89; VIII, 35, 171, 242; X, 295.

¹⁰⁷⁴ Iskat ruhsatı: Azîmetin sâkıt olup ruhsata uymanın vücûb veya daha alt seviyede bir dinî gereklilik ifade ettiği durumlardır. Hayız ve nifas halinde namazın sâkıt olması, ikrah altında kalan veya açlıktan ölecek duruma gelen müslümanın domuz eti yemesi, şarap içmesi, hatta Hanefîler'e göre yolcunun namazı kısaltması iskat ruhsatının örnekleri olarak zikredilmektedir. Bkz. Ali Bardakoğlu, “*Iskat*”, DİA, XIX, 139.

¹⁰⁷⁵ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 144; II, 31; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 576, 619, 732; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 33, 524.

¹⁰⁷⁶ Fahrüddin ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I, 210.

¹⁰⁷⁷ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm*, I, 133.

¹⁰⁷⁸ Ali el-Kâri, *Şerhü'l-mirkât*, IV, 520.

¹⁰⁷⁹ Şeyhîzâde Damad Efendi, *Mecmeü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, I, 161.

¹⁰⁸⁰ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh*, 128, 419, 420.

¹⁰⁸¹ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 531; X, 22.

¹⁰⁸² Müzzemmil Suresi, 20.

anlamında kullanmıştır.¹⁰⁸³ Aynı şekilde birkaç yerde mutlakı takyit etmenin, nesh sayıldığına açıklamıştır.¹⁰⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*'de Kur'ân'ın (Kitab'ın) kıyas ile takyid edilmesinin, nesh sayılacağını belirterek bunun caiz olmadığını söylemiştir.¹⁰⁸⁵

II. Fıkhî Meselelerin Geliştirilmesine Katkısı

Şerhlerde fıkhî meseleler ele alınırken hadisle istidlâl edildiği görülmektedir. Bununla birlikte şerhlerde hadislerin kaynağına ve sıhhatine ilişkin değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu konuda Osman Bayder şu ifadelerle yer vermektedir:

“Serûcî’den önce yazılan *el-Hidâye* şerhlerinde, hadislerin kaynağına ve sıhhatine dair değerlendirmeler yer almamaktadır. Bu açıdan Serûcî’nin öncü kabul edilmesi mümkündür. Serûcî’nin hadislerin kaynağına ilişkin yapmış olduğu değerlendirmeler, hem İbnü’t-Türkmanî, Zeylaî ve Kureşî tarafından yazılan hadis kitaplarını hem de Bedreddin Aynî, İbn Ebü'l-İz ve İbnü'l-Hümâm gibi *el-Hidâye* şârihlerini önemli ölçüde etkilemiştir.”¹⁰⁸⁶

Serûcî’den sonra hadisle istidlâlde bulunan önemli şârihlerden birisi Bedreddin Aynî’dir. Zira onun Mısır’da aldığı hadis eğitimi ve bu doğrultuda yaptığı çalışmalar, kendisinin hadisleri merkeze alıp hadis uzmanlığı gerektiren çalışmalar yapan Mısır Hanefiliği’nin önemli âlimleri arasında gösterilmesine vesile olmuştur.¹⁰⁸⁷ Şârihler içerisinde Bedreddin Aynî, fıkhî görüşleri temellendirirken hadislere oldukça önem vermiştir. Aynî’nin hadisle istidlâl ederken öncelikle hadis tahrici yaptığı ve söz konusu hadisin temel hadis kaynaklarında yerini tespit ettiği görülmektedir. Aynî’nin atıfta

---

¹⁰⁸³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 211.

¹⁰⁸⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 296; V, 544.

¹⁰⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, X, 208.

¹⁰⁸⁶ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, s. 136.

¹⁰⁸⁷ Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî’nin “El-Binâye Şerhu'l-Hidâye” Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 215.

bulunduğu hadis kaynaklarını daha önce zikretmiştik. Burada ise onun istidlâl metodundan bahsetmeye çalışacağız.

Bedreddin Aynî, ele aldığı hadisi temel hadis kaynaklarında tespit edemediği zaman “Hadis kitaplarında yoktur; Hanefiler, bunu kitaplarında zikretmişlerdir, ancak onların bunu nereden aldığını bilmiyorum”¹⁰⁸⁸, “Bu hadis gariptir; hadis kitaplarında bulamadım”¹⁰⁸⁹ gibi ifadeler kullandığı görülmüştür. Bedreddin Aynî, bazen garib denilen hadisin aslında garib olmadığını kaynaklarda farklı lafızlarla zikredildiğini beyan etmiştir.¹⁰⁹⁰ Aynî, bazen de Hanefî fakihlerin ilgili hadisin temel kaynaklarda yer almadığına dair görüşlerini naklettikten sonra söz konusu hadisin hangi kaynaklarda geçtiğini açıklamaktadır: Örneğin “Serûcî’ye hayret ediyorum ki bu hadisi nasıl görmemiş” dedikten sonra hadisin kaynağını belirtmiştir.¹⁰⁹¹ Yine Serûcî’ye atıfta bulunup onun “bildiğim kadarıyla hadis kaynaklarında bu konuda bir şey nakledilmedi” sözünü zikrettikten sonra konuyla ilgili hadisi naklederek Serûcî’nin ilgili meseleye muttali olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁹²

Bedreddin Aynî’nin yaptığı gibi hadislerin isnâd açısından tespiti ve değerlendirilmesi bir muhaddis fakîh için oldukça önemlidir. Çünkü hadisin isnâd durumu, ondan çıkarılacak hükmün derecesini etkilemektedir. Mütevâtir haber ile meşhûr haberin, meşhûr haber ile âhâd haberin ifade ettiği bilginin değeri birbirinden farklıdır. Aynı şekilde merfû haber ile mevkûf veya maktû haberin de birbirinden farklı değerleri söz konusudur.¹⁰⁹³

---

¹⁰⁸⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XII, 324.

¹⁰⁸⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XII, 458.

¹⁰⁹⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 675.

¹⁰⁹¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 226.

¹⁰⁹² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 504.

¹⁰⁹³ Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî’nin “El-Binâye Şerhu’l-Hidâye” Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 205.

Bedreddin Aynî, hadislerin tahricini yaptıktan sonra hadisler arasında tearuz olması durumunda tearuzu giderme yoluna gitmiştir. Ancak burada kullandığı yöntem Hanefilerden farklı olarak cem, tercih, nesh ve tevakkuf şeklindedir. Bunun cumhurun yöntemine yakın olduğu söylenebilir. Zira Hanefiler hadislerin tearuzu durumunda nesh, tercih, cem ve tevakkuf yolunu kullanmışlardır. Cumhur ise cem ve telif, tercih, nesh ve tevakkuf yolunu benimsemişlerdir.¹⁰⁹⁴

Bedreddin Aynî'nin tearuz hakkında bazı sözleri şunlardır:

“Tearuzda asıl olan cemdır”¹⁰⁹⁵, “Tearuzun olması durumunda asıl olan tevfihtir, çünkü delillerde asıl olan ihmal değil, i'mâldir”¹⁰⁹⁶, “Şayet burada tearuz olsaydı biz tercih yoluna giderdik”¹⁰⁹⁷, “Şayet tearuz olursa tercih haram kılanadır. Çünkü mubah kılma sakınmanın cevazını gerektirir, tahrim ise sakınmanın vacip olmasını gerektirir. Nitekim vacip olan şey, caiz olandan daha kuvvetlidir”¹⁰⁹⁸, “Neshin gerçekleşmesi için nâsihin tarihinin sonra olması, naslar arasında ihtilaf olması ve ikisinin cem edilmesinin imkânsızlığı gibi şartlar vardır”.¹⁰⁹⁹

Bedreddin Aynî, hadisle istidlâl ederken hadislerle yapılan bazı istidlâlleri kabul etmediği söz konusu olmuştur. Mergînânî'nin İmam Ebû Yûsuf'un “sübhaneye duasına ilaveten ‘veccehtü’ duasının okunması gerektiği” görüşünü delillendirmesi ile ilgili olarak yapılan açıklama bu hususta verilebilecek örneklerden bir tanesidir. Merginanî, İmam Ebû Yûsuf'un söz konusu görüşü için “Ali'den (r.a) rivayet edilen Hz. Peygamber (sav), böyle dedi” rivayetini delil olarak zikreder. Bedreddin Aynî, bu rivayetin İmam Ebû Yûsuf'un görüşüne delil olamayacağını ifade etmektedir. Çünkü ona göre bu

---

¹⁰⁹⁴ Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin “El-Binâye Şerhu'l-Hidâye” Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 206.

¹⁰⁹⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 492; VII, 340.

¹⁰⁹⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 274.

¹⁰⁹⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 261.

¹⁰⁹⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 310.

¹⁰⁹⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), V, 507.

rivayetin Hz. Ali'den nakledilmesi garibtir. Ayrıca ona göre mezkûr hadis, bu şekilde garib olmakla beraber Ebû Yûsuf'un görüşüne de delil olamaz. Bu rivayet ancak 'veccehtü' duasının müstakil olarak okunmasına delâlet eder.¹¹⁰⁰

Bedreddin Aynî, Hanefî mezhebinin görüşü için hadisten delil getirilmeyen yerlerde sözü edilen hükme delâlet eden hadisleri zikretmektedir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf'a göre teyemmüm alan kişinin abdest alan kişiye namaz kıldırabileceğini, İmam Muhammed'e göre kıldıramayacağını ifade eden Merginânî, bu görüşlere delil olarak kullanılan herhangi bir hadis zikretmemiştir.¹¹⁰¹ Bedreddin Aynî, Merginânî'nin istidlâlindeki bu eksikliği belirterek söz konusu durum için, "Musannif, ashabımızın ahbardan delillerini zikretmedi" demektedir. Ardından kendisi tarafların görüşlerine delil olarak ileri sürdükleri hadisleri getirmektedir.¹¹⁰²

Bedreddin Aynî, Hanefî mezhebinin görüşlerini delillendirirken bazen zayıf hadisleri kullanmıştır. Bu durum, Hadis âlimlerinin zayıf kabul ettiği hadisle istidlâl etmek anlamına gelmektedir. Fakat Bedreddin Aynî, böyle bir durumda hadisin zayıf olduğunu kabul etmemektedir. Söz konusu hadisi sahih görmektedir.¹¹⁰³

Hanefîlerin akrabalık bağının zarar görmemesi için yakın akrabaların birbirlerine yaptığı hibeden dönmeyeceklerine dair görüşleri bu konuya örnek olarak verilebilir. Zira Bedreddin Aynî, Hanefîlerin bu görüşü için "Eğer hibe yakın akrabaya yapılmışsa ondan dönüş olmaz"¹¹⁰⁴ hadisini delil olarak kullanmıştır. Bedreddin Aynî, Hâkim'in bu hadis

---

¹¹⁰⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 184-186; Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin "El-Binâye Şerhu'l-Hidâye" Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 207.

¹¹⁰¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 358.

¹¹⁰² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 359; Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin "El-Binâye Şerhu'l-Hidâye" Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 208.

¹¹⁰³ Bekir Karadağ, *Bedruddin Aynî'nin "El-Binâye Şerhu'l-Hidâye" Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, s. 212.

¹¹⁰⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 61.

hakkındaki Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih olduğu ifadesini nakletmektedir.¹¹⁰⁵ Bununla birlikte Bedreddin Aynî, Takiyyüddin İbn Dakîkul'îd'in zikredilen hadisin Tirmîzî'nin şartına göre sahih olduğu değerlendirmesini de eklemektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî ve Beyhâkî'nin hadis hakkında vermiş oldukları zayıf hükmünü kabul etmeyip sahih olduğunu savunmaktadır.¹¹⁰⁶

---

¹¹⁰⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), X, 195; Hâkim en-Nisâbü'rî'nin el-Müstedrek'teki ifadesi ise bu hadisin Buhârî'nin şartına göre sahih olduğu, ancak Buhârî ve Müslim'in bunu kitaplarına almadığı şeklindedir. Bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 61.

¹¹⁰⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), X, 195.

III. Tartışmalı Meselelerde Tercihler Yapılması

Burada *el-Hidâye* şerhlerinde yer alan tartışmalı bazı meseleleri seçerek karşılıklı okumalar yapmaya çalışacağız.

1. Abdest alırken ellerin yıkanması esnasında dirseklerin de yıkanması meselesi hakkındaki değerlendirmeler:

Bu konu *el-Hidâye* şârihleri tarafından çeşitli değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

Habbâzî (ö. 691/1292), bu konuyu ele alırken *el-Hidâye*'de atıfta bulunulduğu üzere Züfer'in oruç meselesinde gecenin mugayyaya dâhil olmadığını örnek göstererek yapmış olduğu istidlâline cevap olarak şu sözleri söylemektedir: “Biz deriz ki, evet gâye mugayyanın altına girmez. Fakat dirsekler ve topuklar sâkit olanların belirlenmesi için zikredilmiştir. Yoksa mugayyanın altına girmemiştir.” Daha sonra Habbâzî, sözlerini şöyle sürdürmüştür: Bu durum “temizleninceye kadar onlarla cinsel münâsebette bulunmayın” ayetinin hilâfinadır. Burada gâye mugayyaya (fi'l-madrûbi lehu'l-gâye) dâhildir. Çünkü ayn veya vakit ifade ettiği zaman, gâye mugayyaya dâhil olmaz. Burada gâye ne ayndır (dirsek gibi) ne de vakittir (gece gibi), ancak bir fiilden ibarettir. Fiil ise yapılmadıkça kendi kendine vücut bulmaz. Gâye olmadığı zaman da mugayya nihâyete ermez. O halde nehyin sona ermesi için bir fiilin olması gerekir ki o da gâyedir. Fiil de zarureten nehyin içine dâhil olmuştur.”¹¹⁰⁷ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451) de birkaç kelimeyi değiştirmek suretiyle neredeyse Habbâzî'nin zikretmiş olduğu ifadelerin aynısını söylemektedir. Bedreddin Aynî, bu kısmın şerhini bitirirken sözlerine Züfer'in kendi görüşünü desteklemesi için zikredilen bir başka delili de ilave etmiştir. Bunu şu sözlerle ifade etmektedir: Bir kısım gâye vardır ki mugayyaya dâhil olur. “*Kur'ân'ı baştan sona kadar okudum*” cümlesi bunun örneğidir. Ku'ran'da geçen “*eğer eli darda*

---

¹¹⁰⁷ Habbâzî, *Şerhü'l-Hidâye (Müşkilâtü'l-Hidâye)*, 2b.

olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir”¹¹⁰⁸ ve “...Sonra da akşama kadar orucu tam tutun...”¹¹⁰⁹ ayetleri ise gâyenin mugayyaya dâhil olmadığının örneğidir. Abdest ayetinde geçen gâye (dirsekler) ise her iki örneğe benzemektedir. O halde şüphe ile dâhil olması söz konusu değildir.¹¹¹⁰ Benzer ifadelerin *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde de kullanıldığını görmekteyiz. Ancak orada Züfer ile birlikte bu görüşe sahip olan Ebû Bekir b. Dâvud ez-Zâhirî ve Eşheb'ten bir rivayete göre İmam Mâlik'in de isimleri zikredilmiştir.¹¹¹¹

Serûcî (ö. 710/1310) bu konuyu ele alırken Züfer (ö. 158/775), Ebû Bekir b. Dâvud ez-Zâhirî (ö. 297/910) ve Eşheb'ten (ö. 204/820) gelen bir rivayete göre İmam Mâlik hariç bütün âlimlerin ellerin dirseklerle beraber yıkanmasını gerekli gördüklerini belirtmiştir. Ellerin yıkanmasına dirseklerin de dâhil edilmesi gerektiğini savunarak meseleyi çok yönlü ele almak suretiyle istidlâlde bulunmuştur. Bu hususu dört yönden (medârik ile) ele alarak şöyle söylemektedir: “Birincisi “*ilâ*”, “*maa*” (birlikte olma) anlamına gelmektedir. Bu görüşü Ebû'l-Abbas Sa'leb (ö. 291/904) ve diğer lügat bilginleri savunmuştur. Bunun delili “...onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin...”¹¹¹² ayetinde geçen ve Arapların mesel olarak kullandığı “*ez-Zevdu ila 'z-Zevdi iblun/azı aza katarsan deve sürüsü olur*” cümlesinde geçen “*ilâ*” kelimesidir. Ancak bu delilde zayıflık vardır. Çünkü bu durumda “*yed*” kelimesinin anlam itibariyle pazuyu ve dirsekleri kapsamamasından dolayı pazunun da yıkanması gerekli olur. Hâlbuki biz istişhad edilen yerlerdeki “*ilâ*” kelimesinin “*ma 'a/birlikte olma*” anlamında kullanılmasını kabul etmeyiz. Zira zikri geçen yerlerde kastedilen mana “*ma 'a/birlikte olma*” değil “*zamm/bir şeyi diğerine katma*” anlamında kullanılmıştır. İkincisi tahdîd (sınırlama) haddi (sınırı) kapsıyorsa had de mahdûd edilen (sınırlandırılan) şeye dâhil olur. Nitekim Sibeveyhî, Müberred ve diğerlerine göre “*ilâ*” kelimesinden sonrası, önce zikredilen şeyin nevinden

---

¹¹⁰⁸ Bakara Suresi, 280.

¹¹⁰⁹ Bakara Suresi, 187.

¹¹¹⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 162-163.

¹¹¹¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 233.

¹¹¹² Nisa Suresi, 2.

olursa had de (sınır da) hükme dâhil olur. Esasen “yed” kelimesi Arap dilinde parmakların başından omuzlara kadar olan kısmı kapsar. Ayak (ricl) kelimesi ise diz kapağının üstüne kadardır. Zira bir kimse ‘bu ağaçları bundan şuna kadar sana sattım’ derse, had (sınır) satılan şeye dâhil olur. Burada gayeden kastedilen hadden (sınırdan) sonrasını çıkartmak olur. Dolayısıyla dirseklerin ve topukların zikredilmesinden maksat sonrasını çıkartmak içindir. Üçüncüsü ayette geçen “*ilâ*” gâye içindir. Gâyenin hükme dâhil olması ve hükümden hariç tutulması delile binaen olur. Ku’ran’da geçen “*eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir*”¹¹¹³ ayeti hükümden hariç tutulmanın örneğidir. Çünkü (i’sâr hali) sıkıntıda olma durumu süre tanınmasının illetidir. Eğer illet ortadan kalkarsa o da ortadan kalkar. Oruç meselesinde gecenin hariç tutulması da aynıdır. Zira gece (gâye), kişinin kendisini yemeden içmeden kesmesine (imsak kısmına) dâhil olsaydı gecenin tamamında oruç tutulması gerekli olurdu. Gâyenin hükme dâhil olduğu kısmın örneği ise “*Kur’ân’ı baştan sona kadar ezberledim*” ifadesidir.”¹¹¹⁴ Dördüncüsü eğer gâye hükmün kendisine kadar uzadığını göstermek için zikredilmişse gâye mugayyaya dâhil olmaz. Bir anlık bile olsa kişinin kendisini yemeden içmeden kesmesi (hakiki ve şer’î anlamda) oruç isminin kullanılması için yeterli oluşu bunun örneğidir. Hatta bir kimse oruç tutmayacağına dair yemin etse bir anlık da olsa oruç tutsa yeminini bozmuş olur. Ancak gâye zikredilmeden önce hüküm ebedîlik ifade ediyor veya anlam itibariyle gâyeyi aşıyorsa gâye hükme dâhil olur. Bundan maksat ise gâyenin hükme dâhil olmasının yanında, gayeden sonrasını hükümden çıkartmak içindir.”¹¹¹⁵

Serûcî, yukarıda zikredilen delilleri aktardıktan sonra yemin örneği üzerinden dördüncü delile yapılan itirazları ve cevapları ele almıştır. Son olarak dirseklerin yıkanması meselesini bitirirken dördüncü delilin kitaplarda bolca nakledildiğini de ifade

---

¹¹¹³ Bakara Suresi, 280.

¹¹¹⁴ Serûcî, gâyenin hükme dâhil olduğu kısmı anlatırken konuyla ilgili âyet ve hadisleri de zikretmek suretiyle örnekleri çoğaltmıştır. Biz burada sadece iki örneği zikrettik.

¹¹¹⁵ es-Serûcî, *el-Ğâye fî şerhi ’l-Hidâye*, I, 5a-5b.

etmiştir.¹¹¹⁶ Serûcî'nin söylemiş olduğu bu ifadelerin aynısını daha sonra Bedreddin Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde zikretmektedir.¹¹¹⁷

Siğnâkî (ö. 714/1314) ise bu meseleyi ele alırken Merginânî'nin 'bize göre buradaki gâye, gâyeden sonrasını ıskât içindir' ifadesinin şerhinde şu sözlere yer vermiştir: "Esasen gâye bazen hükmün kendisine kadar uzadığını beyan etmek için zikredilir. Bazen de hükmün kasrı için yani gâyeden sonrasını hariç tutmak (ıskât) için zikredilir. Bu husus sadr-ı kelâma bakmakla anlaşılır. Eğer sadr-ı kelâm gâyeyi ve sonrasını kapsamıyorsa o zaman gâye, hükmün ispatı ve hükmün kendisine kadar uzadığını belirtmek içindir. Bu durumda gâye ispat için olur ve gâye ispat edilen hükmün altına dâhil olmaz. Yok, eğer sadr-ı kelâm gâye ve sonrasını kapsıyorsa o zaman gâye hükmün kasrını ifade eder. Böylece gâye ıskât için olur ve istisnâ anlamına gelir. Sadr-ı kelâmdan da anlaşılacağı üzere artık birinci hüküm bu gâyede sabit olur. Bu durumda gâye sanki zikredilmemiş gibi olur. Bizim görüşümüz de bu yöndedir. Çünkü ayette geçen "ve eydiyeküm" ifadesi elin parmak uçlarından başlayıp koltuk altına kadar olan kısmı içine alır. Burada dirsekler (merafik) ifadesinin "ilâ" harfi (gâye harfi) ile zikredilmiş olması dirseklerden sonra yer alan kısmı ihraç etmek (ıskât) içindir. Sadr-kelâmdan anlaşılacağı üzere hüküm dirseklerde de bâki kalır. Oruç ayetinde geçen imsak ilk kısmın (ispatın) örneğidir. Çünkü imsak lügatte ve şer'î ıstılahta her hangi bir zaman dilimini ifade eder. Hatta bir kimse oruç tutmayacağına dair yemin etse ve bir saat oruç tutsa yeminini bozmuş olur. Burada gâyenin mahalli sadr-ı kelâmdaki hükmün altına girmez. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi burada (oruç ayetinde) zikredilen gâye hükmün kendisine kadar uzadığını belirtmek içindir."¹¹¹⁸

Siğnâkî yukarıdaki açıklamayı yaptıktan sonra gelebilecek itirazları anlatmaya başlıyor ve sözlerini şöyle sürdürüyor: "Eğer (itiraz olarak) denilirse; 'gâye ıskât içindir' iddiası gâyenin "yed" için olması durumunda geçerlidir. Fakat burada kastedilen şey eli

---

¹¹¹⁶ es-Serûcî, *el-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 6a.

¹¹¹⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 234.

¹¹¹⁸ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 7a.

yıkamanın gâyesidir. Çünkü emredilen şeyden maksat yıkamaktır. Gâye ise emredilen şeyin beyanı için olur. Zira kelâmdan kastedilen fiildir, fiilin mahalli değildir, çünkü o tâbi olandır. Nitekim elin zikredilip avuçların kastedilmesi şer’î ıstılahta ve örfte yaygındır. Şer’î ıstılahta sirkat ayeti bunun örneğidir. Örfte yer alan kullanım ise şöyle olur: Yemek esnasında ‘elini yıka’ veya ‘falan kişi elini yıkadı’ denirse, bundan ancak avuç (keff) kastedilmiş olur. Bundan fazlası ise sadece gâye zikredilirse sabit olur. O zaman da gâye oruçta olduğu gibi hükmün meddi için olmuş olur.”¹¹¹⁹ Dolayısıyla abdestte dirsekler yıkamaya dâhil olmaz.

Siğnâkî bu itirazı aktardıktan sonra karşı cevap olarak şunları söylemektedir: “Gaslin meddi iddiasına gelince, biz deriz ki; bu iddia, beyan ehli olan sahabenin anlayış ve uygulamasına ters düşer. Nitekim onlar teyemmümü koltuk altına kadar yaparlardı. O halde gâyenin zikredilmesi gâyeden sonrasını dışarıda bırakmak içindir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi dirsekler yıkamaya dâhil olarak kalır.”¹¹²⁰

Yine Siğnâkî ellerin yıkanmasında dirseklerin dâhil olduğu görüşünü şöyle savunmaktadır: “Gâyenin (dirseklerin) yıkamaya dâhil edilip edilmemesinde meselelerin birbirine karıştırılması (iştibâhı) söz konusudur. Dâhil edilmesinin delili “*onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin*”¹¹²¹ ayetidir. Burada “*ilâ*”, “maa/birlikte olma” anlamında kullanılmıştır. Gâyenin dâhil edilmediği meseleler ise zaten açıktır (zâhirdir). Abdest ayetinde geçen dirseklerin yıkamaya dâhil edilmesi konusundaki ifade mücmeldir. Hz. Peygamber (sav) bunu bizzat beyan etmiştir. Zira Hz. Peygamber (sav) abdest alırken suyu dirseklerine akıtmıştır ve dirsekleri yıkamayı terk ettiğine dair her hangi bir rivayet de nakledilmemiştir. Bu iki cevap *Mebсут*’ta da zikredilmiştir.”¹¹²²

---

¹¹¹⁹ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 7a.

¹¹²⁰ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 7a.

¹¹²¹ Nisa Suresi, 2.

¹¹²² es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 7a.

Siğnâkî yukarıdaki savunmaları yaptıktan sonra sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Allah bize elleri dirseklere kadar yıkayın diye emrettiğinde biz avuç kısmını, kolu, sonra dirseği birlikte yıkamakla emrolunduk. Zira dirsek tek bir uzuv değildir. Pazu kemiği ve kolun birleştiği yerdir. Dolayısıyla birinden bir cüz yıkandığı zaman diğerinin de yıkanması vacip olur. Çünkü aralarını ayırmak mümkün değildir.”¹¹²³

Emîr Kâtib el-İtkânî (ö. 758/1357), dirseklerin yıkanması meselesinde Merginânî'nin “eğer gâye zikredilmemiş olsaydı vazife (elin) tamamını kapsayacaktı” ifadesini şerh ederken şunları söylemektedir: “Yani gâye zikredilmemiş olsaydı yıkama vazifesi, elin ve ayağın tamamını kapsayacaktı. Şöyle ki yıkama hükmü elin ve ayağın tamamını kapsayacak şekilde genişletilecekti. Bu durumun açıklaması şu şekilde olur: Gâye iki kısımdır. Birincisi ıskât içindir. İkincisi ispat içindir. Biz gâyenin ne için kullanıldığını sadr-ı kelâmdan anlarız. Eğer sadr-ı kelâm gâye zikredilmeden önce, gâyede ve gâyeden sonra gelen kısımda hükmü ispat ediyorsa, gâye kendisinden sonrasını ıskât etmek için zikredilmiştir. Dolayısıyla gâyeden sonrası, mugayyanın hükmünün altına girmez ve sadr-ı kelâmdan da anlaşıldığı üzere hüküm gâyede sabit kalır. Yok, eğer sadr-ı kelâm gâye zikredilmeden önce, hükmü gâyede ispat etmiyorsa, o zaman gâye kendisinin zikredildiği mekâna, hükmün uzatılması için zikredilmiş sayılır. Dolayısıyla önceden olduğu gibi, gâye hükmün dışında yer alır.”¹¹²⁴ Emîr Kâtib el-İtkânî, bu sözleri zikrettikten sonra “*ilâ*” harfinin kullanımına dair örnekler vererek ve Hz. Peygamberin (sav) uygulamasını delil getirerek Züfer'in görüşüne cevap vermeye çalışmıştır.¹¹²⁵

Bâbertî (ö. 786/1384) ise bu meselede daha sade ve öğretici bir üslup kullanarak konuyu şöyle izah etmiştir: “Bu konuda Züfer şöyle demiştir: ‘Oruç ayetinde olduğu gibi gâye mugayyaya dâhil değildir. Dolayısıyla dirsekler ve topuklar yıkamaya dâhil olmaz.’ Züfer'in bu görüşü usûl kitaplarında zikredilenlere muhaliftir. Bu konudaki delili ise bir birine benzeyen (eşbâh) meselelerin tearuzudur. Buna göre “Kur'ân'ı baştan sona kadar

---

¹¹²³ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 7a-7b.

¹¹²⁴ Emîr Kâtib el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 5a.

¹¹²⁵ Emîr Kâtib el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 5b.

okudum” cümlesi gâyenin dâhil olduğu kısmın örneğidir. Ku’ran’da geçen “*eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir*” ayeti ile “...*Sonra da akşama kadar orucu tam tutun...*”¹¹²⁶ ayeti dâhil olmayanın örneğidir. Dirsekler de her iki örneğe benzemektedir. Dolayısıyla şüphe ile hükme dâhil edilemez. O zaman (Züfer’in görüşünü aktaran) Merginânî’nin sözlerinin tevili şöyle olur: ‘Benzer meselelerin tearuzundan dolayı ayette geçtiği üzere gecenin oruç tutmaya dâhil olmadığı gibi dirsekler de yıkamaya dâhil değildir.’ Fakat bize göre abdest ayetinde zikredilen gâye, kendisinden sonrasını iskât etmek içindir. Zira gâye iki kısımdır: Birincisi hükmün kendisine kadar uzadığını beyan etmek içindir. İkincisi ise gayeden sonrasını iskât etmek içindir. Bu durum sadr-ı kelâmdan anlaşılmalıdır. Eğer (hüküm) gâyeden sonrasını kapsıyorsa bu, ikincinin örneğidir. Eğer kapsamıyorsa birincinin örneğidir. Biz de ikinci kısmın örneğini kabul etmekteyiz. Nitekim sahâbenin uygulamasında dirseklerin yıkanması söz konusudur.”¹¹²⁷

İbn Ebü’l-İz (ö. 792/1390), “Abdest alırken ellerin yıkanması esnasında dirseklerin de yıkanması gerekir” ifadesini kullanan Merginânî’ye itiraz etmektedir. Merginânî, abdest alırken ellerin dirseklerle beraber yıkanması gerektiğini belirtirken şu ayeti delil olarak kullanmaktadır: “*Ey iman edenler! Namaza kalkacağımız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve –başlarınızı meshedip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*”¹¹²⁸ Merginânî, Züfer’in “oruç meselesinde olduğu gibi burada da gâye mugayyanın altına girmez” görüşüne itiraz ederek bu meseleyi şöyle açıklamaktadır: Ayette zikredilen “*ila’l-merâfiki*” kelimesi gâye anlamını ifade eden “*ilâ*” harf-i ceri ile kullanılmıştır. Burada zikredilen gâye (e-kadar anlamı), dirsekleri aşan kısmın yıkanmasını iptal etmek için getirilmiştir. Eğer gâye zikredilmemiş olsaydı ellerin omuzlara kadar yıkanması gerekli görülürdü. Burada gâye zikredilmek suretiyle ellerle

---

¹¹²⁶ Bakara Suresi, 187.

¹¹²⁷ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü’l-kadîr ile birlikte)*, I, 15-17.

¹¹²⁸ Mâide Suresi, 6.

beraber dirseklerin de yıkanması gerektiği belirtilmektedir.¹¹²⁹ Oruçla ilgili olan “...*Sonra da akşama kadar orucu tam tutun...*”¹¹³⁰ ayet-i kerimesindeki “*ilâ*” harf-i ceri ile zikredilen gâye (e-kadar anlamı) ise orucun güneşin batmasına kadar tutulması gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre güneşin batması ile oruç sona erecektir. Zira bir an bile olsa kişinin kendini yemeden içmeden kesmesi oruç isminin kullanılması için yeterlidir.¹¹³¹ Dolayısıyla oruçla ilgili olan ayette zikredilen gâye (e-kadar anlamı) ifade eden “*ilâ*” harf-i ceri, güneşin batması ile birlikte oruç tutmanın sona ereceğine işaret etmektedir. Abdest ile ilgili ayette zikredilen harf-i cer ise ellerin dirseklerle beraber yıkanması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹³²

İbn Ebü'l-İz, Merginânî'ye şöyle itiraz eder: “Bir kimse Ramazan ayına kadar Zeyd ile konuşmayacağına dair yemin etse, Ramazan ayı bu yeminin kapsamına girmez. Eğer gâye zikredilmemiş olsaydı yeminin ebedi olması gerekli olurdu. Burada gâyenin zikredilmiş olması kendisinden sonraki kısmın (Ramazan ayında da konuşulmamasının) iptal edilmesini gerektirmemektedir. Abdestle ilgili ayette zikredilen gâye, ellerin dirseklere kadar yıkanmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Dirsekleri aşan kısmın yıkanmasını iptal etmeyi gerektirmemektedir.¹¹³³ Çünkü mutlak olarak kullanıldığı zaman manasında ihtilaf olmakla birlikte şer'î, örfî ve lügat anlamı itibariyle “*el-yed*” kelimesi bileklere kadar olan kısmı ifade etmektedir.¹¹³⁴ Abdest alırken ellerin nereye kadar yıkanması gerektiği hususundaki mücmel ifadeyi Hz. Peygamber (sav) bizzat fiili

---

¹¹²⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 95-96; Ayhan Şen, *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkhdında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 17-18.

¹¹³⁰ Bakara Suresi, 187.

¹¹³¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 95-96.

¹¹³² Ayhan Şen, *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkhdında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 18.

¹¹³³ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 239-240.

¹¹³⁴ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 240-241; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 221.

ile açıklamıştır. Zira Hz. Peygamber'in (sav) abdest aldığında suyu dirseklere kadar akıttığını¹¹³⁵ haber veren hadisi ile bu hüküm beyan edilmiştir. Başka bir hadiste ise 'Hz. Peygamber'in (sav) yüzünü ve dirseklere kadar ellerini yıkadığı hatta pazularına kadar mesh ettiği'¹¹³⁶ rivayet edilmektedir. Sahâbenin bu konuda anladığı da ellerin dirseklere kadar (dirsekler dâhil) yıkanmasıdır. Kendilerinden her hangi bir ihtilaf nakledilmemiştir. Ancak sonradan gelenlerin bu hususta hilâfî söz konusu olmuştur."¹¹³⁷

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), bu konuyu ele alırken şöyle söylemektedir: "Gâye iki kısımdır. Birincisi ıskat içindir. İkincisi ispat içindir. Bu ise sözün başından (sadr-ı kelimadan) anlaşılmalıdır. Eğer sadr-ı kelim gâye ispat edilmeden önce gâye ve sonrasını ispat ediyorsa o zaman gâyeden sonrasını iptal etmek (ıskat) için gâye zikredilmiştir. Eğer sadr-ı kelim gâye zikredilmeden önce gâye ve sonrasını ispat etmiyorsa o zaman gâye hükmün kendisine kadar uzadığını (ispat) ve kendisinin buna dâhil olmadığını gösterir. Bu durumda gâye mugayyanın altına girmez."¹¹³⁸

Bedreddin Aynî, sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Oruç imsak anlamına gelir. Zira bir anlık bile olsa kişinin kendisini yemeden içmeden kesmesi (hakiki ve şer'î anlamda) oruç isminin kullanılması için yeterlidir. Hatta bir kimse oruç tutmayacağına dair yemin etse ve bir saat oruç tutsa yeminini bozmuş olur. 'Orucu tamamlayın' ayeti böyledir. Bir saat dilimi tutma anlamını iktiza eder. Gâye zikredilmeden önce, anlam gâyeden fazlasını içeriyorsa gâye hükme dâhil olur. Bu durumda gâyeden kastedilen, gâyenin (mugayyaya) dâhil olmasının yanında gâyeden sonrasını çıkarmak olur. Nitekim had (sınır) hükme dâhildir. Esasen "Yed" kelimesi parmakların ucundan başlayıp koltuk altına kadar kadar olan kısmı kapsayan bir anlamı ifade eder. Zikri geçen "ricl" kelimesi ise diz kapağının üstüne kadar olan kısmı kapsayan bir anlamı ifade eder. Dolayısıyla gâyenin zikredilmesi, gâyeden sonrasının anlamdan çıkartılması ve düşürülmesi içindir. Geriye gâye kalmış

---

¹¹³⁵ Dârekutnî, *Sünen*, I, 142; Beyhâkî, *Sünen*, I, 92.

¹¹³⁶ Dârekutnî, *Sünen*, I, 143.

¹¹³⁷ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 243-244.

¹¹³⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 163.

olur. Gâyeden önce zikredilenler (mugayya) (gâye ile birlikte) manaya dâhil olmuş olur.”¹¹³⁹

Bedreddin Aynî, bu mesele üzerindeki tartışmalara dâhil olmuştur. Yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra Merginânî'nin zikrettiği ifadeleri desteklemek için gelebilecek itirazlara cevap mahiyetinde istidlâlde bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Gâyenin mugayyaya dâhil edilmesi hususunda üç yönden delil bulunmaktadır: Birinci vecih Ebû Hüreyre hadisidir: “*Ebû Hüreyre abdest aldı, ellerini yıkadı, ellerini yıkarken neredeyse pazularına kadar yıkıyordu. Sonra ayaklarını yıkadı ve neredeyse bacaklarına kadar yıkadı. Sonra dedi ki ben Hz. Peygamber'in (sav) bu şekilde abdest aldığını gördüm.*”¹¹⁴⁰ Bunu terk ettiğine dair her hangi bir rivayet de nakledilmemiştir. Hz. Peygamber'in (sav) kavli gâyenin dâhil olduğunun beyanıdır. Zira hadiste geçen “şeraa” fiili (dehale) dâhil olmak anlamına gelmektedir. Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in (sav) ellerini pazularına kadar, ayaklarını da bacaklarına kadar yıkadığı zikredilmiştir.¹¹⁴¹ İkinci vecih şöyledir: Dirsek, kol ve pazunun (birleştiği) iki kemiğindendir, pazunun altında kolun kenarında yer almaktadır. Zikredilen bu tedahülden dolayı aralarını ayırmak zordur. Dolayısıyla her iki dirseği yıkamak vâcib olur. Çünkü vâcibin kendisiyle tamamlandığı şey de vâciptir. Üçüncü vecih ise şöyledir: Namaz kişinin zimmetinde vâcib olmuştur. Tahâret bu zimmetin düşürülmesi için şart koşulmuştur. Dolayısıyla zimmet şüphe ile sâkit olmaz.”¹¹⁴²

İbnü'l-Hümâm ise isim belirtmeksizin İbn Ebü'l-İz'in yaptığı itiraza şu şekilde cevap vermektedir: “Yemin ile ilgili verilen örnekte ‘kişi yarına kadar falan kimse ile konuşmayacağına dair yemin etse yarın buna dâhil olmaz; ama gâye olmasa yarın için de konuşmaması gerekirdi (yarın buna dâhil olurdu)’ şeklindeki itiraz bizim görüşümüzü çürütmez. Çünkü burada tartışma konusu olan şey kelimenin sözlük anlamı ile ilgili

---

¹¹³⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 163.

¹¹⁴⁰ Müslim, Tahâret, 34.

¹¹⁴¹ Müslim, Tahâret, 35; Dârekutnî, I, 83.

¹¹⁴² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 164.

konulardır. Yeminlerde ise örf geçerli olduğundan kelimenin sözlük anlamı ilgili konulara muhalefet söz konusu olabilir.”¹¹⁴³

Yukarıda anlatıldığı üzere abdestte ellerin dirseklerle beraber yıkanmasının gerektiği konusunu *el-Hidâye* şârihleri bazen birbirine çok yakın bazen de farklı ifadelerle açıklamaya çalışmışlardır. Zikri geçen şârihlerin hepsi mezhebin görüşünü savunmak ve itirazlara cevap vermek istemişlerdir. Bu değerlendirmeleri yaparken aklî ve naklî deliller öne sürmüşlerdir. Örneğin Serûcî'nin meseleyi daha ayrıntılı anlattığını ve konuyla ilgili hadisleri zikrettiğini görmekteyiz. Hatta dörtlü bir tasnif yaparak meseleyi delillendirdiğini görmekteyiz. Bedreddin Aynî'nin de aynı şekilde bir tavır sergilediği görülmüştür. Yine Sığnâkî'nin kelimelerin lügatteki kullanımına, şer'î ve örfî ıstılahaya vurgu yaptığını görmekteyiz. İbn Ebü'l-İz ise dirseklerin yıkanması gerektiğini savunmuş, ancak Merginânî'nin kullandığı delili eleştirmiştir. İbnü'l-Hümâm, İbn Ebü'l-İz'in ifadelerine karşılık cevap vermiş, ancak bunu yaparken isim zikretmemiştir.

Sonuç olarak bu meselede Serûcî ve Bedreddin Aynî'nin anlatım şeklinin ve görüşlerinin birbirine daha yakın olduğu söylenebilir. Genel anlamda şârihlerin açıklamalarına bakıldığında örfî ve şer'î ıstılahtan hareketle konunun aklî delillerle izah edilmeye çalışıldığını ve metinde zikredilen Hanefî mezhebinin temel görüşünün savunulduğunu söylemek mümkündür.

2. Abdest alırken başın dörtte birinin mesh edilmesinin farz olması meselesi

Merginânî, abdest alırken başın dörtte birinin mesh edilmesinin farz olması hususunda şu hadisi delil getirmektedir: “Hz. Peygamber (sav) bir köyün çöplüğünde küçük abdestini bozduktan sonra abdest aldı, başından perçemini ve mestlerini mesh etti.”¹¹⁴⁴ Merginânî'ye göre abdest alırken başın ne kadarının mesh edileceği konusu

---

¹¹⁴³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, I, 17; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 221.

¹¹⁴⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi' (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevi)*, I, 96.

Kur'ân'da mücmel olarak ifade edilmiştir. Zikredilen hadis bu mücmel ifadeyi beyan etmektedir.¹¹⁴⁵

Habbâzî, (ö. 691/1292), bu meselede şerhini kısa tutmuştur. Merginânî'nin naklettiği hadisin sağlam olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Hanefîlerin görüşünü savunmak için üç vecih üzerinden açıklama yapmıştır.¹¹⁴⁶

Serûcî (ö. 710/1310) bu konuyu ele alırken başın meshedilmesi hususunda fukahâ arasında on bir görüş olduğunu belirterek şunları söylemektedir: “Bunların altı tanesinin Mâlikî mezhebine ait olduğunu, bu görüşlerin Kurtûbî ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî tarafından zikredildiğini ifade etmiştir. İmam Mâlik'in arkadaşı İbn Mesleme (el-Ka'nebî)'ye (ö. 221/836) göre başın üçte ikisini meshetmek yeterlidir. Eşheb (ö. 204/820) ve Ebü'l-Ferec (Ömer b. Muhammed el-Leysî el-Bağdâdî)'ye (ö. 331/943) göre üçte bir yeterlidir. Eşheb'ten el-Berkî'in naklettiğine göre bu miktar başın ön kısmıdır. Bu aynı zamanda Evzâî (ö. 157/774) ve Leys (Leys b. Sa'd) (ö. 175/791)'in görüşüdür. Malikî mezhebinin zâhir görüşü kaplama (istîâb) meshtir. Malikîlerin bir kısmına göre mesh olarak kabul edilebilecek en az miktar yeterlidir. Altıncı görüş ise başın tamamının meshedilmesidir. Ancak Turtûşî'nin (ö. 520/1126) ta'likasında¹¹⁴⁷ isnat edildiği üzere az bir miktar terk edilecek olursa bu (ma'fuvvun anh) affedilmiştir. Şafîîlere ise iki görüş nispet edilmektedir. Onların çoğunluğuna göre saçın bir telinin meshedilmesi yeterlidir. Bu görüş şöyle tasavvur edilmiştir: ‘Bir kimse başına kına yaksa saçının sadece bir teli görünecek olsa, o bir teli mesheder.’ Onların bu görüşü gerçekten çok zayıftır. Çünkü hukuk (şer') tasavvuru güç olan nadir olaylar üzerine bina edilemez. Şafîîlerden İbnü'l-Kâdî'ye (Şafîîlerin ikinci görüşüne) göre üç telin meshedilmesi yeterli olur. Şafîîlerin bu görüşünün zayıflığı ilk görüşten daha hafiftir. Nitekim yüzü yıkarken bu miktardan daha fazlası gerçekleşmiş oluyor. Sahih olan görüşe göre o da meshin yerini almış oluyor.

---

¹¹⁴⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 96-97.

¹¹⁴⁶ Habbâzî, *Şerhü'l-Hidâye (Müşkilâtü'l-Hidâye)*, 2a.

¹¹⁴⁷ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebîr*, VII, 416.

Ayrıca onlara göre her uzvu yıkarken niyetin şart olmadığına ihtilaf yoktur. Tertibi şart koşmalarındaki delilleri ise zayıftır. Zâhirü'r-rivâyede geçtiği üzere biz Hanefilerden üç görüş vardır. İlk görüşe göre mesh üç parmak miktarıdır. Bu görüş *el-Muhît* ve *el-Müfîd* adlı eserlerde zikredilmiştir. Bu görüşü Hişâm, Ebû Hanîfe'den rivayet etmektedir. Kerhî ve Tahâvî'nin zikrettiğine göre ise nâsiye kadarıdır. Bu konuda Züfer'in Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a olan muhalafeti de söz konusu olmuştur. O ikisine göre ancak üçte biri veya dörtte biri meshedilirse yeterli olur. Kâdi'l-Kudât Yahya b. Eksem'in İmam Muhammed'ten rivayet ettiğine göre başın dörtte biridir. Bazı Meşâyih, zâhirü'r-rivâyede geçen görüşü sahih görmüşlerdir. Bazıları ise dörtte biri kadarı olduğuna dair rivayeti ihtiyaten daha sahih görmüşlerdir. Ebû Bekir, bu konuda iki rivayetin olduğunu söylemiştir. Birinci görüşe göre dörtte bir kadarıdır. İkincisine göre ise üç parmak kadarıdır. *Cevâmiü'l-fikh* adlı eserde belirtildiği üzere Hasan, başın tamamının meshedilmesini gerekli görmüştür. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'den de iki görüş nakledilmiştir. Birinci görüşe göre başın tamamının meshedilmesi gerekir. İkinci görüşe göre ise başın bir kısmının meshedilmesi yeterlidir. Kadınlarda ise başın ön kısmının meshedilmesi yeterli olur.¹¹⁴⁸

Serûcî yukarıdaki ifadeleri kaydettikten sonra sarık üzerine mesh etmenin hükmünü açıklamaya başlamıştır. Bu konuda vârid olan hadisleri zikretmiş, onların tahricini yapmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca Şafî mezhebinin görüşlerine atıfta bulunarak mezhep içerisindeki farklı içtihadı sahip olan Şafî âlimlerin görüşlerini nakletmiş ve bunların değerlendirmelerini yapmıştır.¹¹⁴⁹

Sıgnâkî (ö. 714/1314), abdestte başın meshedilmesi meselesinde Merginânî'nin 'başın meshedilmesinde farz olan miktar, nâsiye kadarıdır' ifadesini açıklarken gelebilecek itirazlara yer vermiştir. Öncelikle farzın kat'î ve zannî diye ikiye ayrıldığını söyledikten sonra bu itirazlara tek tek cevap vermeye çalışmıştır. Sonra Muğîre hadisinde

---

¹¹⁴⁸ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 7a-7b.

¹¹⁴⁹ es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 7b-8a.

geçen “subâte” kelimesini kısaca açıklamıştır. Daha sonra başın meshedilmesindeki miktar hakkında beş farklı görüş olduğunu belirtmiştir. Bu görüşlerden iki tanesinin Hanefilerin, bir tanesinin İmam Şâfiî’nin, bir tanesinin İmam Mâlik’in ve bir tanesinin de Hasan Basrî’nin görüşü olduğu belirtmiştir. Bunları şöyle izah etmektedir: “Hasan Basrî’ye göre farz olan başın çoğunun meshedilmesidir. İmam Mâlik, Hz. Peygamber’in (sav) başın tamamını meshettiğine dair rivayeti esas almıştır. Hasan Basrî de bu rivayeti delil olarak almış, ancak çoğunun meshedilmesini tamamı gibi kabul etmiştir. Fakat bize göre Hz. Peygamber’in (sav) bu fiili rükün olduğuna deâlet etmez ve nassa ziyade sayılmaz. Sadece fazileti tamamlamak için yapılmıştır. Meshedilecek yer (memsûh) için, yıkanan yere itibar edilmesi caiz değildir. Çünkü mesh hükmün hafifletilmesi üzerine bina edilir. Âyette geçen “bâ” harfi bir kısmına işaret (teb’iz) içindir. Bu yüzden Şâfiî, “baş isminin kapsadığı miktarın en azı ile emir yerine getirilir” demiştir. Bundan anlaşılan şeyin üç saç teli olduğu da söylenmiştir. Fakat biz Hanefiler diyoruz ki: üç tane saç telini mesheden kişiye genelde “başını meshetti” denilmez. Âyet bir kısmına işaret (teb’iz) olduğunu göstermektedir. Ancak bir kısmının (bazısının) ne kadar olduğu kapalı (mücmel) bir şekilde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) fiili de bunu beyan için gelmiştir.”¹¹⁵⁰

Emîr Kâtîp el-İtkânî (ö. 758/1357), abdest alırken başın dörtte birinin mesh edilmesinin farz olması konusunda *el-Hidâye*’de geçen “başın meshedilmesinde farz olan miktar, nâsiye (başın ön kısmı, dörtte biri) kadardır” ibaresinin şerhinde şunları söylemektedir: “Eğer sen ‘farz hükmünü inkâr eden kâfir olur. Miktarını inkâr eden kâfir olmaz. O halde bunun (nâsiye miktarının) farz olduğu nasıl söylenir?’ diye soracak olursan; ben de derim ki: Evet. Farzın hükmü bu şekildedir. Fakat musannifin buradaki amacı farzın beyanı değildir. Çünkü o, bâbın başında taharetin farzını zikretmişti. Bununla birlikte meshi de farza dâhil etti. Zira meshin delili kat’îdir. Onu inkâr eden kâfir olur. Musannif daha sonra miktarın beyanına ihtiyaç duydu ve onda takdir edilen nâsiye miktarı olduğunu söyledi. Nitekim farzdan kastedilen odur. İnkâr eden de kâfir

---

¹¹⁵⁰ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 8a.

olmaz. Çünkü onun miktarı hakkında zanniyet vardır.” Emîr Kâtip el-İtkânî, daha sonra şöyle söylemektedir: “ ‘Musannifin, kitabı beyan etmek için gelmiştir’ sözünden maksat Muğîre hadisidir. Bunu, şu soruyu soran kişiye cevap mahiyetinde söylemiştir: ‘Muğîre hadisi haber-i vahittir. Onunla Allah’ın kitabı üzerine ziyade yapılamaz. Çünkü bu usûl kaynaklarından öğrenildiği üzere nesh sayılır.’ Musannif yukarıda zikri geçen ifadeyle bu soruya cevap vermiştir. Yani bu hadis, kitaba ziyade için gelmemiştir. Bilakis beyan etmek için gelmiştir. Çünkü (meshin) miktarı hakkında kitabın ifadesi mücmeldir.”¹¹⁵¹ Emîr Kâtip el-İtkânî, bu sözleri söyledikten sonra meshin miktarı miktarı hakkında Malikîlerin ve Şafiîlerin görüşlerini de aktardıktan sonra zikri geçen hadisi de delil getirerek Hanefîlerin görüşünü savunmaya çalışmıştır.¹¹⁵²

Bâbertî (ö. 786/1384) ise bu meselede öncelikle Merginânî’nin naklettiği hadis üzerinde değerlendirmeler yapmaktadır. Bu konudaki hadisi tekrar zikrettikten sonra şunları söylemektedir: “Merginânî hadiste geçen ‘perçemini meshetti/mesehe alâ nâsiyetihi’ ibaresini aktarmakla yetinmedi, hadisin tamamını nakletti. Hâlbuki sadece bu ifade ile de maksat hâsıl oluyordu. Hadisin bu şekilde nakledilmesi onun sıhhatini ve kuvvetli olmasını (vikâdetini)¹¹⁵³ gerektirir. Bu hadisin tek bir hadis olduğu söylenmiştir. Aslında bu hadisin iki ayrı hadis olduğu, ancak Kudûrî’nin ikisini cem ederek naklettiği de söylenmiştir. Nitekim “subâte/köyün çöplüğü” kelimesinin geçtiği hadiste “nâsiyesini meshetti” ifadesi yoktur. “Nâsiyesini meshetti” ifadesinin geçtiği hadiste ise “subâte” kelimesi geçmemektedir.”¹¹⁵⁴

Bâbertî hadisle ilgili yukarıdaki değerlendirmeyi yaptıktan sonra hadisin kitabı beyan etmiş olması durumunu izah etmeye geçmiştir. Bu hususu şöyle ifade etmektedir: “Merginânî’nin ‘kitap mücmeldir. Hadis onu beyan için gelmiştir’ ifadesi ‘Muğîre hadisi,

---

¹¹⁵¹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü’l-beyân ve nâdiretü’l-akrân*, I, 6b.

¹¹⁵² Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü’l-beyân ve nâdiretü’l-akrân*, I, 7a.

¹¹⁵³ Bâbertî’nin hadisi değerlendirirken kullanmış olduğu “*yücibu sihhatehu ve vikâdetehu*” ifadesindeki “*vikâdetün*” lafzının hadis ilmi içinde ıstılah anlamında kullanılmasına başka kaynaklarda rastlayamadık.

¹¹⁵⁴ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü’l-kadîr ile birlikte)*, I, 17.

haber-i vahittir. Onunla kitaba ziyade olmaz' itirazına cevap için gelmiştir. Çünkü bu durum kitaba ziyade değildir. Bilakis kitap mücmeldir. Haber (hadis) onu beyan etmektedir. Haber-i vâhidin kitaptan mücmel olanı beyan etmesi ise caizdir.¹¹⁵⁵ Bâbertî, bu hususta gelebilecek itirazları zikrederek sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Bu meselede şöyle bir tartışma (bahs) söz konusudur: ‘Kitap mücmeldir’ ifadesini kabul etmeyiz. Çünkü mücmel olanla amel edilmez. Ancak mücmelin kendi içinde bir beyanı varsa, o zaman amel ederiz. Bu zikri geçen nassı (başınızı meshedin ayetini) kesinlik (teyakkün) olduğundan dolayı en az miktara hamlederek amel etmek mümkündür. Kitabın mücmel olduğunu ve haberin onu beyan ettiğini (sizin dediğiniz gibi) kabul edelim. O zaman delil, medlûlünden daha hass olmuş olur. Çünkü medlûl nâsiye miktarıdır. O da başın dörtte biridir. Delil ise nâsiyeyi belirtmek (taayyün) için gelmektedir. Bunun benzeri (medlûlün delilden daha hass olduğu) yerler istenilen şeyi ifade etmez. Bunu kabul etsek bile nâsiye miktarının farz olduğunu kabul etmeyiz. Çünkü farz kat’î delil ile sabit olan bir hükümdür. Haber-i vâhid ise kat’iyyet ifade etmez. Bunu da (sizin dediğiniz gibi) kabul ettik, diyelim. Fakat onun lâzımı (tefkîrî’l-câhid) inkâr edenin kâfir olmamasıdır. Bu durum, melzûmun (farz oluşunun) da nefyini gerektirir.”¹¹⁵⁶ Yani eğer inkâr edeni tekfir ediyorsak (lâzım) hüküm, farz (melzûm) olmalıdır. Eğer inkâr edeni tekfir etmiyorsa hükümün farz olmaması gerekir.

Bâbertî, bu itirazları aktardıktan sonra şu cevapları sıralamaktadır: “ ‘Beyan zikredilmeden önce en az miktara hamlederek amel edilmesi mümkündür’ sözünü biz kabul etmeyiz. Çünkü kılın en azı yoktur. Üzerine meshedebilmek için fazlasına ihtiyaç vardır. Zira farzın kendisiyle tamamlandığı şey de farzdır. Ziyade edilecek miktar da bilinmediğinden dolayı meshin miktarı hususunda mücmellik gerçekleşmiş olur. Beyan ise mücmel olan bir ifade için gelir. Bu durumda sanki “nâsiye” lafzı miktarın beyanı konumunda olur. Yoksa “nâsiye” diye isimlendirilmiş olan meshin mahalli için zikredilmemiştir. Çünkü (meshedilecek) mahalde icmal olmaz. Burada husûsun

---

¹¹⁵⁵ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 17.

¹¹⁵⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 18.

zikredilip umûmun kastedilmesi söz konusudur. Bunun mecaz olarak kullanılması yaygındır. Böylece umûm ifade etme hususunda eşit olmuşlardır. Aslında haber-i vâhid, mücmeli beyan için gelirse, ondan sonra gelen hüküm, beyan lafzı olmaksızın mücmele muzaf olmuş olur. Mücmel de kitaptandır. Kitap ise kat'î bir delildir. Lâzımın nefyedilmesine gelince biz bunu kabul etmeyiz. Çünkü inkâr eden (câhid) tevil etmiş olmaz. Meshin en az miktarını veya tamamını meshetmeyi gerekli gören kimse güçlü bir şüpheye dayanarak tevil etmiştir. Şüphenin kuvveti ise her iki tevil için tekfiri men eder. Çünkü bidat ehli kimseler kat'î delilin delâlet ettiği şeyi men etmelerinden dolayı, bu tevilleri sebebiyle ehl-i sünnet nazarında kâfir sayılmamışlardır.”¹¹⁵⁷

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451) bu meseleyi şerh ederken Merginânî'nin 'meshte farz olan nâsiye miktarıdır' sözünü şöyle açıklamıştır: “Başlı meshetmede farz olan miktar nâsiye kadarıdır. Metinde geçen “el-mesh”¹¹⁵⁸ lafzındaki “el” ahd içindir. Yani bize göre haber-i vâhid ile değil, nasla sâbit olan meshtir. Musannif şerî anlamda olan farzı değil, lügat anlamında olan (lüğavî) farzı kasetmiştir. Nitekim ayet mücmeldir. Farz hüküm ise haber-i vâhid ile sâbit olmaz. Ancak burada meshin en az üç parmak miktarı olduğu görüşünden hareketle şerî farzın kastedilmesi caizdir. Çünkü aletin (mesh için kullanılan elin), nassın altına dâhil olması iktizâ yoluyla olur. Dolayısıyla haber-i vâhid ile değil, nassın muktezâsı ile sabit olur.”¹¹⁵⁹

Bedreddin Aynî, *el-Hidâye* metninde geçen “o da başın dörtte biridir” ifadesini aktarıp nâsiyeyi tarif etmeye başlamıştır. Tanımlamayı yaptıktan sonra İbn Fâris (ö. 395/1004) ve Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) gibi lügat bilginlerinden nakiller yaparak nâsiyenin Arap dilindeki kullanımına dair açıklamalar yapmaktadır. Daha sonra bu meselede on üç görüş olduğunu beyan ederek sözlerini şöyle sürdürmektedir: “ Bu on üç

---

¹¹⁵⁷ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 18-19.

¹¹⁵⁸ Fakat el-Hidâye metninde sadece “mesh” lafzı geçmektedir. Diğer şerhlerde de metinde geçen lafız kullanılmıştır. Bkz. Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 96.

¹¹⁵⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 166.

görüştten altı tanesi Mâlikî mezhebine aittir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148)¹¹⁶⁰ ve Kurtûbî (ö. 671/1273) bunları nakletmiştir. İmam Mâlik'in arkadaşı İbn Mesleme (el-Ka'nebî) (ö. 221/836)'ye göre başın üçte ikisini meshetmek yeterlidir (birinci görüş). Eşheb (ö. 204/820) ve Ebü'l-Ferec'e (Ömer b. Muhammed el-Leysî el-Bağdâdî) (ö. 331/943) göre üçte bir yeterlidir (ikinci görüş). Eşheb'ten er-Rakî¹¹⁶¹ (el-Berkî)'nin¹¹⁶² (ö. 245/859) rivayet ettiğine göre başın ön kısmı yeterli olur (üçüncü görüş). Bu aynı zamanda Evzâî (ö. 157/774) ve Leys'in (Leys b. Sa'd) (ö. 175/791) görüşüdür. Malikî mezhebinin zâhir görüşü kaplama (istîâb)¹¹⁶³ meshtir (dördüncü görüş). Malikîlerin bir kısmına göre mesh olarak kabul edilebilecek en az miktar yeterlidir (beşinci görüş). Altıncı görüş ise başın tamamının meshedilmesidir. Turtûsi (Turtûşî)'nin isnat ettiği üzere az bir miktar terk edilecek olursa bu (ma' fuvvun anh) affedilmiştir. Şâfiîlere ise iki görüş nispet edilmektedir. Onların çoğunluğuna (Şafiîlerin birinci görüşüne) göre saçın bir telinin meshedilmesi yeterlidir (yedinci görüş). Bu görüşü şöyle tasavvur etmişlerdir: 'Bir kimse başına kına yaksa saçının sadece bir teli görünecek olsa, o bir teli mesheder.' Onların bu görüşü gerçekten çok zayıftır. Çünkü hukuk (şer') tasavvuru güç olan nadir olaylar üzerine bina edilemez. Şafiîlerden İbnü'l-Kâdî'ye (Şafiîlerin ikinci görüşüne) göre üç telin meshedilmesi yeterlidir (sekizinci görüş). Şafiîlerin bu görüşünün zayıflığı ilk görüşten daha hafiftir. Nitekim yüzü yıkarken bu miktardan daha fazlası gerçekleşmiş oluyor. Sahih olan görüşe göre o da meshin yerini almış oluyor. Ayrıca onlara göre her uzvu yıkarken niyetin şart olmadığına ihtilaf yoktur. Tertibi şart koşmalarındaki delilleri ise zayıftır. Rivayet edildiğine göre biz Hanefîlerin ise üç görüşü vardır (dokuzuncu, onuncu ve on birinci görüş). İlk görüşe göre mesh üç parmak miktardır. Bu görüş *el-*

---

¹¹⁶⁰ Fakat Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, bu hususta ulemâdan on bir farklı görüş olduğunu belirtmiş ve bunları açıklamıştır. Zikredilen görüşler için bkz. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), II, 60.

¹¹⁶¹ Fakat tabakât kitaplarında "el-Berkî" diye geçmektedir. Mâlikî fakihlerinden olan bu âlimin ismi İbn Ebi'l-Feyyâz İbrâhîm b. Abdurrahman b. Amr el-Berkî'dir. Bkz. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 154; el-Makrîzî, *el-Mukaffâ el-kebir*, I, 214;

¹¹⁶² Fakat Bedreddin Aynî, *Umdetü'l-Kârî* adlı eserinde ise bu konuyu ele alırken "el-Berkî" ifadesini kullanmıştır. Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, II, 235.

¹¹⁶³ Şerhte istîâb (kaplama mesh) ve başın tamamının meshedilmesi iki farklı görüş gibi ifade edilmiştir. Hâlbuki istîâbın kelime anlamı başın tamamının meshedilmesidir.

Muhîr ve *el-Müfîd* adlı eserlerde zikredilmiştir. Bu görüşü Hişâm, Ebû Hanîfe'den rivayet etmektedir. Kerhî ve Tahâvî'nin zikrettiğine göre ise nâsiye kadarıdır. Bu konuda Züfer'in Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a olan muhalafeti de zikredilmiştir. O ikisine göre ancak üçte biri veya dörtte biri meshedilirse yeterli olur. Yahya b. Eksem'in¹¹⁶⁴ İmam Muhammed'ten rivayet ettiğine göre başın dörtte biridir. Ebû Bekir, bu konuda iki rivayetin olduğunu söylemiştir. Birinci görüşe göre dörtte bir kadarıdır. İkincisine göre ise üç parmak kadarıdır. Bazı Meşâyih üç parmak kadarı olduğuna dair rivayeti ihtiyaten daha sahih görmüşlerdir. *Cevâmiü'l-fikh* adlı eserde belirtildiği üzere Hasan, başın tamamının meshedilmesini gerekli görmüştür. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'den iki görüş nakledilmiştir. Birinci göre başın tamamının meshedilmesi gerekir. İkinci göre ise başın bir kısmının meshedilmesi yeterlidir. Kadınlarda ise başın ön kısmının meshedilmesi yeterli olur.”¹¹⁶⁵

Bedreddin Aynî yukarıdaki görüşleri aktardıktan sonra Hanbelî mezhebinin muteber kitaplarından el-Muğnî'ye atıfta bulunarak Hanbelî mezhebinin ve diğer müçtehitlerin görüşlerini ayrıntılı olarak nakletmiştir.

Ayrıca Muğîre b. Şu'be hadisini dört farklı çerçevede değerlendirmeye çalışmıştır. Bunlar şunlardır: Birincisi hadisin râvisi Muğîre b. Şu'be hakkında bilgi vermiştir. İkincisi *el-Hidâye* metninde geçen hadisin aslında iki farklı hadis olduğunu, ancak Merginânî'nin bunu tek hadis gibi zikrettiğini belirtmiştir. Bu konuda Bâbertî'ye atıfta bulunarak daha önce zikretmiş olduğumuz değerlendirmeleri nakletmiştir. Üçüncüsü hadiste geçen “subâte” kelimesi ve kullanımını hakkında bilgi vermiştir. Dördüncüsü ‘meshte farz olan miktar nâsiye kadarıdır’ görüşüne sahip olanlar için delil

---

¹¹⁶⁴ Bedreddin Aynî, bu ismi İbn-i Yahya b. Eksem olarak zikretmiştir. Ancak Serûcî, bu âlimi Kâdi'l-Kudât Yahya b. Eksem adıyla zikretmektedir. Bkz. es-Serûcî, *el-Ğaye fi şerhi'l-Hidâye*, I, 7b; Ayrıca bkz. Şükrü Özen, “*Yahya b. Eksem*”, DİA, XLIII, 249.

¹¹⁶⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 166-167.

olduğunu beyan etmiştir. Daha sonrasında ise muhtemel itirazları söylemiş, bu itirazlara tek tek cevap vermeye çalışmıştır.¹¹⁶⁶

Yine *el-Hidâye*'de geçen "kitap mücmeldir. Hadis onu beyan için gelmiştir" sözünü açıklarken Bâbertî'nin yaptığı şekilde itirazları ve cevapları aktarmıştır. Ancak bunu yaparken Bâbertî'ye herhangi bir atıfta bulunmamıştır.¹¹⁶⁷

İbn Ebü'l-İz ise bu meseleyi tartışıp başın tamamının, bir kısmının ve dörtte birinin mesh edilmesinin farz olduğunu söyleyenlerin delillerini zikrettikten sonra başın tamamının mesh edilmesinin farz olduğunu belirtmektedir. Hanefilerin görüşünü kabul etmemektedir. İbn Ebü'l-İz bu görüşünü şöyle savunmaktadır: "Eğer başın bir kısmının mesh edilmesi caiz olsaydı bir kere de olsa Hz. Peygamber (sav) bunu yapardı. Hz. Peygamberin (sav) nâsiye miktarını mesh ettiğine dair hadis, başın bir kısmının mesh edilmesinin yeterli olacağına delâlet etmez. Zira Hz. Peygamber (sav) nâsiye miktarını sarığı ile beraber mesh etmiştir."¹¹⁶⁸

İbnü'l-Hümâm ise bu konuyu ele alıp başın dörtte birinin mesh edilmesi gerektiğine işaret eden delilleri zikretmiştir. Ayrıca isim zikretmeksizin İbn Ebü'l-İz'e cevap mahiyetinde meseleyi şöyle izah etmektedir: Hz. Peygamber'den (sav) başın tamamını mesh ettiğine dair rivayetin sabit olması, daha az bir kısmının mesh edilmesinin cevazına engel değildir. ' Daha azının meshedilmesi caiz olsaydı Hz. Peygamber (sav) bir kere de olsa bunu yapardı' şeklindeki itirazı da reddetmektedir. Zira başın bir kısmının mesh edilmesinin yeterli olduğu "*Başlarınızı meshedin*"¹¹⁶⁹ ayetinde geçen "bâ" harfinin teb'îz manasını ifade etmesinden anlaşılmaktadır.¹¹⁷⁰

---

¹¹⁶⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 168-172.

¹¹⁶⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 173-174.

¹¹⁶⁸ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 222.

¹¹⁶⁹ Mâide Suresi, 6

¹¹⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 18; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 222; Ayhan Şen, *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkında el-*

Yukarıda da detaylı olarak anlatıldığı üzere abdest alırken başın dörtte birinin mesh edilmesinin farz olması hususunda *el-Hidâye* şârihlerinin birbirine çok benzeyen ifadelerin kullanıldığı gibi birbirinden farklı ifadelerin de kullanıldığını görmekteyiz. Zikri geçen şârihlerin hepsi mezhebin görüşünü savunmak ve itirazlara cevap vermek istemişlerdir. Örneğin Habbâzî, metinde geçen ibareyi kısa ve anlaşılır bir şekilde izah etmeye çalışmıştır. Bunun yanında gerekli gördüğü yerlerde de öğretici izahlar yapmıştır. Serûcî'nin şerhine baktığımız zaman meseleyi daha ayrıntılı anlattığını, itirazlara ve farklı içtihatlarla birkaç yönden cevap vermeye çalıştığını görmekteyiz. Yine müçtehitlerin görüşlerini detaylı bir şekilde ele aldığını, hadislerin tahririni yaptığını görüyoruz.

Sıgnâkî, bu meseleyi izah ederken görüş ayrılıklarının temelde beş noktada oluştuğunu söyleyip mezhep imamlarının ve diğer müçtehitlerin bu husustaki görüşlerini aktarmıştır. Daha sonra bu görüşlerin değerlendirmesini yaparak Hanefilerin görüşü ile karşılaştırdığını ve Hanefilerin görüşünü tercih ettiğini görüyoruz.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin, metinde geçen ibarenin zikredilmesinin sebebini açıkladıktan sonra, Mâlikîlerin ve Şafîîlerin görüşlerini aktarıp Hanefilerin görüşünü savunmaya çalıştığını görmekteyiz.

Bâbertî'nin şerhine baktığımız zaman öncelikle hadisle ilgili değerlendirmesini yaptığı ve hadisin sağlamlığını ortaya koymaya çalıştığı görülmüştür. Öğretici üslubu ve meseleleri sistematik olarak ele alma yöntemini burada da uyguladığı görülmektedir. Ayrıca mantık terimlerini ustaca kullandığını ve bunlarla itirazlara cevap verdiğini görmekteyiz.

Bedreddin Aynî'nin meseleyi ele alırken kullandığı sıralama, dil ve istidlâl yönteminin Serûcî ile çok benzediğini söyleyebiliriz. Bedreddin Aynî'nin vefat tarihini dikkate aldığımızda diğer şârihlerden sonra gelmiş olması onun Habbâzî, Serûcî ve Bâbertî gibi âlimlerden daha fazla istifade etmesine yol açtığı düşünülebilir.

Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 20.

İbn Ebü'l-İz, bu meseleyi ele alırken diğer şârihlerin yaptığı gibi, farklı görüşleri aktarmış, ancak Hanefî mezhebinin ortak görüşünden ayrılarak başın tamamının meshedilmesini savunmak suretiyle kendi mezhebine muhalefet etmiştir. İbnü'l-Hümâm ise isim vermeden onun bu itirazına cevap vermiştir.

Sonuç olarak Serûcî, Bâbertî ve Bedreddin Aynî gibi bazı *el-Hidâye* şârihlerinin bu meselede delil olarak kullanılan hadisi tahrir yoluna gittiklerini ve değerlendirmelerde bulduklarını görmekteyiz. Onların Mısır Hanefiliği diye isimlendirilen yaklaşımlarının burada ortaya çıktığını söylememiz mümkündür. İbn Ebü'l-İz'in dışındaki diğer şârihlerin Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu konuda diğer müçtehitlerin isimleri ve görüşleri şerhlerde ayrı ayrı zikredildiğinden dolayı bir mukayese yapma imkânı da doğmuştur.

3. Canlının artığı ve teri hakkındaki mesele

Merginânî, artiklarla ve diğer bazı şeylerle ilgili fasılda “her canlının artığının hükmü ne ise teri de aynı hükmü taşır. Çünkü her canlının teri ve artığı o canlının etinden meydana gelir” şeklinde bir ifade kullanmıştır.¹¹⁷¹ Bu ifade *el-Hidâye* şârihleri tarafından şöyle izah edilmektedir:

Habbâzî (ö. 691/1292), bu ibare ile ilgili şunları söylemektedir: “Bu ifade ile eşeğin terinin hükmü arasında tenakuz söz konusudur. Çünkü onun artığının hükmü terinden farklıdır. Fakat bu tenakuzu gidermek için şu yorum yapılır: İllet (mekîs ve mekîsun aleyh arasında) eşit olmayı gerektirir. Bunun dışına çıkmak (muhalefet) ancak nassa dayalı olursa mümkün olur. Zira Hz. Peygamber (sav), üzerinde eyer olmayan eşeğe binmişti. İlletle amel etmek ise nas olmadığı zaman gerçekleşir. Kedinin artığı meselesi bunun örneğidir.”¹¹⁷²

---

¹¹⁷¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 160.

¹¹⁷² Habbâzî, *Şerhü'l-Hidâye (Müşkilâtü'l-Hidâye)*, 10a.

Serûcî (ö. 710/1310), bu konuda şunları söylemektedir: “*el-Menâfi*¹¹⁷³ kitabında zikredildiği üzere salyası temiz olanın artığı da temiz olur. Salyası necis olanın artığı da necis olur. Salya ise etten meydana gelir. Salyanın temiz ya da necis olması hususunda etin hükmüne itibar edilir. Bu zikredilen ifade *el-Hidâye* sahibinin ifade biçiminden daha güzeldir.” Serûcî, bu açıklamasıyla Merginânî’nin ifadesine yönelik eleştirisini üç sebebe dayandırarak şu sözleri kullanmıştır: “Birincisi, konu artıklar hakkındadır. O da salyanın necis ya da temiz oluşuna göre değerlendirilir. Burada terin zikredilmesi ile konu arasında bir ilişki yoktur. İkincisi, artığın hükmü kendisinden başka bir şeye dayanmaktadır. O da canlının etidir. Dolayısıyla bunlardan birisinin hükmü diğerinin hükmüne tabi olamaz. Üçüncüsü, katır ve eşeğin terinin hükmü şüphesiz temiz oluşudur. Fakat sahih olan görüşe ikisinin artığı ise meşkûktur.”¹¹⁷⁴

Siğnâkî (ö. 714/1314), Merginânî’nin yukarıdaki sözleri ile ilgili şunları söylemektedir: “ ‘Eğer sen, musannifin, ‘her şeyin artığının hükmü, terin hükmüne bağlıdır’ diye söylemesi gerekir. Çünkü kelâm canlının artığı hakkındadır, ter hakkında değildir. Dolayısıyla artığın mekîsun aleyh (kendisine kıyas edilen) değil, mekîs (kıyas edilen) olması gerekir’ dersen, ben de derim ki: Evet. Öyledir, ancak her ikisi aynı asıldan meydana geldiğinden dolayı birinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Sanki biri diğerinin yerine geçmiş olup, biri diğeri için makîs ve makîsun aleyh durumunda olur. Nitekim *Îzâh*¹¹⁷⁵ adlı eserde de böyle geçmektedir. Merginânî de bunu takip etmiştir.”¹¹⁷⁶ Siğnâkî sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Eğer sen, ‘zikretmiş olduğun asıl ile eşeğin terinin hükmü arasında tenâkuz vardır. Çünkü onun terinin hükmü artığından farklıdır. Nitekim onun teri temizdir (gayr-ı meşkûk), teri ise meşkûktur’ diye itiraz edecek olursan, ben de şöyle derim: Aslında durumun zikredildiği şekilde olması gerekir. Fakat burada

---

¹¹⁷³ Bu eser Hâfîzüddin en-Nesefî (ö. 710/1310)’ye aittir. Bkz. *Kureşî, el-Cevâhiru ’l-mudiyye fî tabakâti ’l-Hanefiyye*, II, 294-295.

¹¹⁷⁴ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi ’l-Hidâye*, I, 79a.

¹¹⁷⁵ Mutarrizî (ö. 610/1213)’nin *el-Îzâh fî şerhi Makâmât-ı Harîri* adlı eseri olabilir. Bkz. Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü ’l-behiyye fî terâcimi ’l-Hanefiyye*, s. 218.

¹¹⁷⁶ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi ’l-Hidâye*, I, 31a.

nas ile yapılan bir tahsis söz konusudur. O da Hz. Peygamber'in (sav) eşeğe eyersiz binmiş olmasıdır.¹¹⁷⁷ Dolayısıyla illet amel etmemiştir. Çünkü nassın olduğu yerde, illet amel edebilme şartını kaybetmiş olur. Ya da şöyle diyebiliriz: burada bir tenakuz yoktur. Çünkü bilindiği üzere şüphe artığın temizleyici olup olmaması hususundadır. Yoksa temiz olması ile ilgili değildir."¹¹⁷⁸

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî'nin ifadesine eleştiri babından şunları söylemektedir: "Musannifin her şeyin artığının hükmü, terin hükmüne bağlıdır" diye söylemesi daha uygun düşerdi. Çünkü fasıl canlının artığı hakkındadır, ter hakkında değildir."¹¹⁷⁹ Bu eleştiri yaptıktan sonra şöyle söylemektedir: "Eşeğin ve katırım artığının meşkûk olduğu halde, terinin temiz olması durumu bizim aleyhimize bir delil olamaz. Çünkü terinin hükmü kıyasa muhalif olarak hadisle sabit olmuştur. Zira necis bir etten meydana geldiğinden dolayı, kıyasa göre terin de necis olması gerekirdi. Şu kadar var ki, rivayetlerden gelen esah görüşe göre eşeğin artığı da temizdir."¹¹⁸⁰

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin yukarıda geçen ifadesi için şunları söylemektedir: "Bu fasılın artıklar konusuna bağlı olmasından dolayı ter kelimesinden önce artık ifadesinin kullanılmasının daha uygun olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü musannif artıklar konusu içerisinde teri de açıklamak istemiştir. Şayet 'her canlının terinin hükmü ne ise artığı da aynı hükmü taşır' şeklinde söylenecek olsaydı ardından insanın teri şöyledir, köpeğin teri şöyledir ve domuzun teri şöyledir diye devam etmesi gerekirdi. O zaman fasıl artıklar için değil ter için olmuş olurdu. Bu zikri geçen ifade eşeğin artığının şüpheli (meşkûk) olması hükmü ile çelişmez. Çünkü onun artığı

---

¹¹⁷⁷ Burada zikredilen hadiste "himâr" lafzı kullanılmıştır. Fakat hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber'in (sav) üzerinde eyer olmadan bindiği binek için "feres" lafzı kullanılmıştır. Bkz. Müslim, Cenâiz, 89; Nesâî, Cenâiz, 95.

¹¹⁷⁸ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 31a.

¹¹⁷⁹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 26a.

¹¹⁸⁰ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 26a.

şüphelidir. Teri ise temizdir. Şüphe onun temizleyici (tahûriyyeti) olup olmaması hususundadır, temiz olması (tahâreti) konusunda değildir.¹¹⁸¹

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), “her canlının teri ve artığı o canlının etinden meydana gelir” ifadesini eleştirmektedir. Onun ifadesine göre artık içenden arta kalan şeydir. Canlının etinden meydana gelen şey ise artığı değil, salyasıdır. Canlıların artıklarının temiz veya necis olması salyasının durumuna göre değerlendirildiğinden ‘canlıların artıklarının hükmü salyasının hükmüne tabi olur’ şeklinde bir ifadenin kullanılmasını daha uygun görmektedir.¹¹⁸² Bu ifadesini ise şu sebeplere dayandırmaktadır: 1. Bu fasıl artıklar konusunu ele almaktadır. O da salyanın temiz ya da necis oluşuna göre değerlendirilir. Terin zikredilmesi ile konu arasında bir münasebet yoktur. 2. Her canlının teri ve salyasının hükmü kendilerinden başka bir şeye dayanmaktadır ki o da canlının etidir. Dolayısıyla bunlardan birisinin hükmü diğerinin hükmüne tabi olamaz. 3. Katır ve eşeğin terinin hükmü artıklarının hükmünden farklıdır.¹¹⁸³

Bedreddin Aynî'nin (ö. 855/1451), Bâbertî'nin açıklamalarını eleştirdiğini görmekteyiz. Bedreddin Aynî, Bâbertî'nin ifadelerini olduğu gibi aktardıktan sonra musannifin ibaresinin Bâbertî'nin ibaresinden daha latîf olduğunu belirtmiştir. Bu hususu şöyle izah etmektedir: “Musannifin artıklar konusu içinde teri de açıklamayı istediği söylenemez. Çünkü musannif bizzat teri açıklamayı kasetmiştir. Teri artıklar konusu içinde açıklaması nasıl olacak? Nitekim bu fasla terin ne olduğunu açıklayarak başlamıştır. Şöyle ki; ‘her şeyin terinin hükmü artığa bağlıdır’ sözü ile ter makîs (kıyas edilen), artık ise makîsun aleyh (kendisine kıyas edilen) olmuştur. Dolayısıyla kıyas edilenin bilinmesi için kendisine kıyas edilen şeyin açıklanması gerekli olmuştur. Bunun

---

¹¹⁸¹ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 108.

¹¹⁸² İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 363; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 224; Ayhan Şen, *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkhdında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 20-21.

¹¹⁸³ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 363; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 224.

için de sözlerini insanın artığı ve benzeri ifadeleriyle sürdürmüştür. Bu durumda eşeğin artığının şüpheli olması hükmü ile terinin temiz olması ile ilgili bir tenakuz yoktur. Çünkü şüphe temizleyici olması hususundadır, temiz olması konusunda değildir.¹¹⁸⁴

Yine Bedreddin Aynî, Bâbertî'nin “o zaman fasıl artık için değil, ter için söz konusu olurdu” sözlerini de şu şekilde eleştirmiştir: Hayır. Öyle değil. Çünkü fasıl sadece artıklar konusu için değildir. Musannifin şu ifadesi açıkça görülmüyor mu? ‘Artıklar ve diğer şeyler faslı’. Yani ter, salya ve gözyaşı gibi artığın dışında yer alan şeylerdir.”¹¹⁸⁵

Bedreddin Aynî'nin, Siğnâkî'nin ifadelerini de eleştirdiğini görmekteyiz. Bunu şöyle dile getirmiştir: “Siğnâkî'nin ‘esasen ter ve artık aynı aslıdan mütevellittir. Birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Biri diğerinin yerine makîs ve makîsun aleyh olabilir’ sözü de öyle değildir. Zira terin etten meydana geldiği zâhirdir. Fakat artığın aynı şekilde olduğu söylenemez. Çünkü kişinin içtiği sudan arta kalan şeye artık denir. O zaman artığın etten meydana gelmesi nasıl olacak? Aslında bu babda zikredilen cümledeki gâye artığın salya ile karışmış olmasıdır. *el-Hidâye* sahibinin ‘insan artığı ve eti yenilen hayvanların artığı temizdir, o salya ile karışmıştır, temiz bir etten meydana gelmiştir’ sözü buna delildir.”¹¹⁸⁶

Yine Bedreddin Aynî, Merginânî'nin ‘her canlının artığının hükmü ne ise teri de aynı hükmü taşır’ ifadesine, Serûcî tarafından yöneltilen eleştirileri nakletmiştir. Sonra bunlara cevap vermeye çalışmıştır. Bu durumu şöyle izah etmektedir: “Birinci eleştiri: Konu artıklar hakkındadır. O da salyanın necis ya da temiz oluşuna göre değerlendirilir. Burada terin zikredilmesi ile konu arasında bir ilişki yoktur. İkinci eleştiri: Artığın hükmü kendisinden başka bir şeye dayanmaktadır. O da canlının etidir. Dolayısıyla bunlardan birisinin hükmü diğerinin hükmüne tabi olamaz. Üçüncü eleştiri: Katır ve eşeğin terinin hükmü şüphesiz temiz oluşudur. Fakat sahih olan görüşe göre ikisinin artığı ise meşkûktur.” Bedreddin Aynî'nin bu eleştirilere cevabı şu şekildedir: “1. Fasıl sadece

---

¹¹⁸⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 465.

¹¹⁸⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 465-466.

¹¹⁸⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 466.

artıklar hakkında değildir. Artıklar ve ter hakkındadır. 2. Her ikisinin (ter ve artığın) hükmünün kendilerinden başka bir şey olan ete dayanmış olması doğru değildir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi artığın dayandığı şey farklıdır. 3. Katır ve eşğin terinin temiz sayılması zaruretten dolayıdır. Nitekim sahih olan görüşe¹¹⁸⁷ göre katır ve eşğin teri ve salyası temizdir.”¹¹⁸⁸

Ayrıca Bedreddin Aynî, Emîr Kâtip el-İtkânî'nin *el-Hidâye* metnine yönelmiş olduğu ‘her şeyin artığın hükmü terine bağlıdır denilmesi daha uygun olurdu’ şeklindeki eleştirisine karşı evleviyet iddiasının faydasız ve işe yaramaz olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸⁹

İbnü'l-Hümâm da bu faslın artıklar konusuna bağlı olmasından dolayı önce ter kelimesi yerine artık ifadesinin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir. Canlının etinden meydana gelen şeyin, artık olmayıp salya olduğunu ifade etmektedir. Ancak canlının artığı ve salyası arasındaki yakınlıktan dolayı “artık” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir. Böylece Merginânî'nin görüşü ile ona itirazda bulunan İbn Ebü'l-İz gibi âlimlerin görüşünü telif etmeye çalışmıştır.¹¹⁹⁰

Yukarıda da ayrıntılı olarak ifade edildiği üzere Merginânî'nin artıklarla ve diğer bazı şeylerle ilgili fasılda “her canlının artığın hükmü ne ise teri de aynı hükmü taşır. Çünkü her canlının teri ve artığı o canlının etinden meydana gelir” şeklindeki ifadesi hususunda *el-Hidâye* şârihlerinin birbirine benzeyen ya da birbirinden farklı açıklamalarını zikretmeye çalıştık. Örneğin Habbâzî, şerhinde sürekli kullandığı üslubu burada da kullanmıştır. Metinde yer alan ibare hakkında kısa, anlaşılır ve öğretici izahlar

---

¹¹⁸⁷ Bedreddin Aynî, bu ifadeyi kullandıktan sonra katır ve eşğin teri ile salyasının temiz olup olmadığı hakkında Hanefî kitaplarında nakledilen farklı rivayetleri de aktarmıştır. Ayrıntılılar için bkz. Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 467.

¹¹⁸⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 466-467.

¹¹⁸⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 466.

¹¹⁹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, I, 108; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 224-225.

yapmıştır. Tenâkuzu ortadan kaldıran kısa bir yorum yapmıştır. Yine bu meselede Serûcî'nin metne üç yönden eleştiri getirdiği görülmüştür.

Siğnâkî ise Merginânî'nin ifadesine ve kendi şerhine gelebilecek itirazları sıralamış ve bu itirazlara tek tek cevap vermiştir. Bu açıklamaları yaparken nassın olduğu yerde kıyasa aykırı davranılmasının söz konusu olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin, *el-Hidâye* metninde yer alan ifade biçimine yönelik eleştiride bulunduğunu görmekteyiz. Fakat bununla birlikte metinde geçen hükmü de savunmaya çalışmıştır.

Bâbertî'nin, metinde yer alan ifade biçimine yönelik eleştirileri kabul etmediğini görmekteyiz. Ancak eleştiri yapanlarla ilgili isim zikretmediği görülmüştür. Bunun yanında Merginânî'nin ifadesinin doğruluğunu delillendirerek açıklamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

İbn Ebü'l-İz'in de metinde yer alan ifade biçimini eleştirdiğini görmekteyiz. İbn Ebü'l-İz, bu eleştirisini de bazı sebeplere dayandırarak izah etmeye çalışmıştır.

Bedreddin Aynî'nin iki yerde, Bâbertî'nin izah tarzına yönelik eleştiride bulunduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde Siğnâkî'nin ifadesine yönelik eleştirisi söz konusu olmuştur. Yine Serûcî ve Emir Kâtip el-İtkânî'ye de eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca Bedreddin Aynî'nin isim zikretmeksizin İbn Ebü'l-İz'in getirmiş olduğu delilleri tek tek çürütmeye çalıştığı görülmüştür.

Sonuç olarak şârihlerin metnin ifade biçimine yönelik eleştiriler karşısında ayrıştıklarını bununla birlikte metinde yer alan hükmün savunulması noktasında birleştiklerini görmekteyiz. Fakat İbn Ebü'l-İz'in hem metne yönelik hem de metinde yer alan hükme yönelik itirazlarının olduğunu söylememiz mümkündür. İbn Ebü'l-İz'in burada zikretmediğimiz daha birçok meselede de aynı tavrı sürdürdüğü söylenebilir. Esasen onun bu eleştirilerinin *el-Hidâye* metnine özel olmadığı, genel anlamda Hanefî mezhebinin görüşlerine dair yaklaşımından kaynaklandığını belirtmemiz mümkündür.

4. Namazların Kazası Meselesi

Merginânî, kaza namazları konusunda “Hz. Peygamber (sav) Hendek günü kılamadığı dört namazı kaza ederken sırasıyla kılmış sonra da beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz siz de öyle namazları kılın buyurmuştur”¹¹⁹¹ şeklinde bir hadis¹¹⁹² zikretmiştir.

Habbâzî (ö. 691/1292), bu hadisin tamamını değil sadece “beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz siz de öyle namazları kılın” kısmını zikretmiştir. Bu hadisin tertibi emrettiğini belirttikten sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Mevlânâ Şemseddîn el-Kerderî bu hadis hakkında şöyle demiştir: Eğer Hz. Peygamber (sav) ‘benim kıldığım gibi kılın’ deseydi, Allah’a karşı ta’zim gösterme ve huşû’ içinde namazı kılmaya hiç kimsenin gücü yetmezdi. Fakat onun namazını gördükleri gibi kılmalarına güçleri yetebilir.”¹¹⁹³

Siğnâkî (ö. 714/1314) de metinde geçtiği şekilde “summe” harfini de zikrederek hadisi nakletmiştir. Rivayet şekline yönelik bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak o da Habbâzî’nin yapmış olduğu değerlendirmelerin aynısını yapmıştır.¹¹⁹⁴

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357) ise metinde geçen hadisi iki ayrı rivayet olarak nakletmiştir. Metindeki rivayet şekline yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Fakat bu hadisin kaza namazlarının tertip üzere kılınmasına delâlet

---

¹¹⁹¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 62-63.

¹¹⁹² Tek hadis gibi nakledilen bu hadisin iki ayrı rivayeti için bkz. Buharî, Ezan, 18; Nesâî, el-Mevâkît, 55.

¹¹⁹³ Habbâzî, *Şerhü’l-Hidâye (Müşkilâtü’l-Hidâye)*, 39a.

¹¹⁹⁴ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 165a.

ettiğini belirtmiştir. Ayrıca namazın mücmel olduğunu ve Hz. Peygamber’in (sav) fiilinin onu beyan ettiğini ifade etmiştir.¹¹⁹⁵

Bâbertî (ö. 786/1384), metinde geçen hadisi olduğu gibi nakletmiştir. Rivayet şekline yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak hadiste geçen ifadenin kılınan namazın Hz. Peygamber’in (sav) namazına benzemesi için bir teşbih olduğunu ve bunun mükemmelliğinin kemmiyet ve keyfiyet ile gerçekleşeceğini belirtmiştir. Bunun yanında hadisin kaza namazlarının tertip üzere kılınmasına delâlet ettiğini söylemiştir. Ayrıca hadiste geçen lafzın “benim kıldığım gibi kılın/ kemâ salleytu” şeklinde söylenmemiş olmasının bir sırdan dolayı olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu sırrın ne olduğunu açıklamamıştır.¹¹⁹⁶

İbn Ebü'l-İz'e (ö. 792/1390) göre bu hadis aslında iki hadisin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. İbn Ebü'l-İz, Merginânî'yi, birbirinden farklı iki hadisi tek hadis gibi nakletmesi sebebiyle eleştirmektedir.¹¹⁹⁷

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), bu hadisi metinde geçtiği gibi naklettikten sonra hadisin Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Saîd el-Hudrî ve Câbir olmak üzere üç ayrı kanaldan rivayet edildiğini belirtmiştir. Sonra bu rivayetleri ayrı ayrı zikretmiştir. Daha sonra Sîgnâkî'nin şerhinde yer alan ifadeleri olduğu gibi nakletmiş ve onun ifadeleri üzerine değerlendirmede bulunmuştur. Bedreddin Aynî, bu hususta şunları söylemektedir: “Sîgnâkî ve diğer şârihler bu hadisin hakikatini görmezden gelip unutmuşlardır. Aslında metinde geçen tek hadis, iki ayrı hadisten ibarettir. Çünkü “*beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz siz de öyle namazları kılın*“ kısmı farklı bir hadistir. Bu kısım Buhârî'nin ezan bahsinde tahrir ettiği Mâlik b. el-Huveyrîs'in rivayet ettiği bir hadistir. Musannif de buna dair herhangi bir tenbihte bulunmamıştır. Şayet “*summe*” yerine “*vav*” harfi cerini kullanarak iki hadisin arasını ayırmış olsaydı daha güzel ve daha doğru olurdu. Yine

---

¹¹⁹⁵ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 111b.

¹¹⁹⁶ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadir ile birlikte)*, I, 490.

¹¹⁹⁷ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, II, 700-701; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 225.

Dirâye sahibinin Ebû Saîd el-Hudrî'den nakletmiş olduğu hadis, aslında Abdullah b. Mesûd'un rivayet etmiş olduğu hadistir. Siğnâkî'nin hadis için mana yönünden yapmış olduğu tespiti ise sağlam değildir. Çünkü söylenen şey bir teşbihtir. Teşbihte de umum söz konusu değildir. Bâbertî'ye gelince o, kendisinin de belirttiği üzere gizlenmiş olan sırrı açığa çıkartmamıştır.”¹¹⁹⁸

İbnü'l-Hümâm da yukarıda zikredilen hadisin tek hadis olmadığını ve iki hadisin aralarının “vâv” harf-i ceri ile ayrılmasının daha uygun olacağını belirterek İbn Ebü'l-İz'i ve Bedreddin Aynî'yi desteklemektedir.¹¹⁹⁹

Yukarıdaki değerlendirmelere baktığımızda Habbâzî'nin hadisin tamamını zikretmeksizin hadisin sadece anlamına ve delil oluşuna yönelik izah yaptığını görmekteyiz. Habbâzî'nin Şemseddîn el-Kerderî'ye atıfta bulunarak yapmış olduğu yorumunun daha sonra gelen Siğnâkî tarafından kullanıldığını, ancak Siğnâkî'nin ne Habbâzî'ye ne de Şemseddin el-Kerderî'ye herhangi bir atıfta bulunmadığını görmekteyiz.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin hadisin rivayet şekline yönelik herhangi açıklama yapmadan tek hadis şeklinde nakledilen hadisi iki ayrı hadis olarak şerhine almıştır. Onun böyle yapmasının sebebi, yapmış olduğu iki ayrı rivayetin aslında metindeki hadisin hakikatini anlamaya yeterli olacağını düşünmüş olması olabilir.

Bâbertî'nin delil olarak zikredilen hadisin anlaşılmasına yönelik kullanmış olduğu “bir sırdan dolaydır” ifadesinin sonra gelen Bedreddin Aynî tarafından bu sırrın ne olduğunun açıklanmamış olması sebebiyle eleştirildiğini görmekteyiz.

Bedreddin Aynî'nin bu hususta uzunca değerlendirmeler yaptığı görülmüştür. Kendisinden önce gelen *el-Hidâye* şârihlerinin isimleri zikredilmek suretiyle eleştirildiği

---

¹¹⁹⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 591.

¹¹⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, I, 489; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, II, 700-701; İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (tahkik edenin girişi), I, 225.

görülmektedir. İbnü'l-Hümâm'ın da bu hususta isim zikretmeksizin İbn Ebü'l-İz ve Bedreddin Aynî'nin görüşlerini desteklediğini görmekteyiz.

Sonuç olarak şârihlerin genel itibariyle metnin anlaşılmasına ve metni savunmaya yönelik yaklaşımlarının yanında yerine göre metni eleştirdiklerini söylememiz mümkündür. Aynı zamanda isim zikretmek suretiyle birbirlerinin görüşlerine dair eleştirilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Bedreddin Aynî ve İbnü'l-Hümâm'ın açıklamalarının örtüştüğü görülmüştür.

5. Lukata (Buluntu Eşya) Meselesi

Merginânî, buluntu eşya meselesinde “eğer bir kimse bulduğu bir şeyi muhafaza edip sahibi ortaya çıktığı zaman ona vermek üzere yerden kaldırıp alır ve buna şahit tutarsa o eşya onun elinde emanet sayılır. Çünkü bu şekilde malı yerden kaldırıp almak şer'an caizdir. Hatta âlimlerin hepsine göre böyle davranmak daha faziletlidir. Eğer bulan kimse, o malı yerden almadığı zaman zayi olacağından korkarsa o malı almak vacip olur. Dolayısıyla bir kimse bu şekilde malı yerden kaldırırsa o malı tazmin etmesi gerekmez. Malı bulan kişi onu yerden kaldırırken şahit tutmasa bile, mal sahibi ve malı bulan kişi, malın tekrar sahibine iade edilmesi için yerden kaldırıldığı hususunda birbirlerini tasdik ederlerse, malın tazmini gerekmez. Çünkü ikisinin birbirini doğrulaması delil kabul edilir. Fakat malı bulan kişi onu kendisi için aldığını ikrar ederse, o zaman icma ile malın tazmini gerekir. Çünkü bu durumda başkasının malını izinsiz almış olur. Eğer şahit getirilmez ve bununla birlikte malı bulan kişi, ‘ben sahibi için yerden aldım’, mal sahibi de ‘hayır sen kendin için aldın’ derse, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre malın tazmin edilmesi gerekir. Ebû Yusuf'a göre malın tazmin edilmesi gerekmez ve söz bulanın sözüdür. Zira zâhir olan şudur ki; Müslüman kimse Allah rızasını bırakıp masiyeti tercih etmez. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in delili ise şöyledir: ‘Malı bulan kimse, malı sahibine iade etmek üzere aldığını iddia etse bile, malı sahibinin izni olmaksızın almıştır. Dolayısıyla malın tazmin edilmesi gerektiğini bizzat kendisi ikrar etmiş sayılır. Nitekim burada malı kendisi için almış olma şüphesi vardır. Durum onun malı kendisi

için almış olabileceğini göstermektedir. Çünkü zâhir olan şudur ki; herkes kendi menfaati için çalışır' ” ifadelerini kullanmıştır.¹²⁰⁰

Habbâzî (ö. 691/1292), bu konuda yukarıda zikredilen yerleri şerh etme yoluna gitmemiştir. Fakat Habbâzî, buluntu eşya için şahit tutma meselesinde Merginânî'nin şu sözlerini kısaca şerh etmeyi tercih etmiştir: “ ‘bir kimsenin kaybolan malını aradığını işittiğiniz zaman onu bana gönderin’ sözünün söylenmesi buluntu eşya ister bir tane olsun, isterse çok olsun yeterlidir.” Habbâzî, bu hususta şunları söylemektedir: “Yani buluntu eşya altın, gümüş ve elbise gibi ister aynı cinsten olsun, isterse farklı cinsten olsun şahit tutmak için bu sözü söylemesi yeterlidir. Başka bir söz söylemesine gerek yoktur.”¹²⁰¹

Siğnâkî (ö. 714/1314) bu meselede öncelikle “lakî” ve “lukata” kelimelerinin aralarında bulunan münasebeti açıkladıktan sonra lügat ve ıstılah anlamlarını detaylı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.¹²⁰² Bu uzun girişten sonra *el-Hidâye* metni içinde geçen bazı lafızları alarak şerh etme yoluna gitmiştir. Örneğin Merginânî'nin “lukata emanettir” sözünü şu ifadelerle açıklamıştır: “*Muğrib* adlı eserde zikredildiğine göre lukata, senin yerden bulup kaldırdığın atılmış eşya demektir. *Mebûsût*'ta zikredildiğine göre insanlar lukatanın hükmü konusunda ihtilafa düştüler. Bu konuda kendilerine “Mütekaşşife”¹²⁰³ denilen bazı sûfilere göre¹²⁰⁴ lukatayı yerden kaldırıp almak helal olmaz. Çünkü bu başkasının malını izinsiz almak demektir. Tâbiînden olan imamların bir kısmına göre lukatayı yerden kaldırıp almak caizdir. Fakat onu almamak daha faziletlidir. Çünkü malını kaybeden kişi, onu düşürdüğü yere gelip aramaya çalışır. Eğer mal yerinde bırakılacak olursa sahibi gelip onu bulur. Bizim âlimlerimize ve fukahânın çoğunluğuna

---

¹²⁰⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 367-368.

¹²⁰¹ Habbâzî, *Şerhü'l-Hidâye (Müşkilâtü'l-Hidâye)*, 172b.

¹²⁰² es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, II, 281a-281b.

¹²⁰³ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadir ile birlikte)*, IV, 41.

¹²⁰⁴ Fakat *Mebûsût*'un “lukata” bölümünde felsefe ile uğraşanlar anlamına gelen “mütelifelse” kelimesi geçmektedir. Bkz. es-Serahsî, *el-Mebûsût*, XI, 2.

göre buluntu eşyayı yerden kaldırıp almak daha faziletlidir. Çünkü mal terkedilecek olursa onu sahibine vermek istemeyen kötü niyetli kişilerin eline geçme durumu olabilir. Fakat onu bulan kimse malı yerden kaldırıp sahibine ulaşıncaya kadar ilan etmeye çalışırsa, artık o mal kendisinin elinde emanet hükmündedir. Emanete gerektiği şekilde sahip çıkan kimse sevap kazanır. Nitekim ayette “*Allah size mutlaka emanetleri ehline vermenizi emreder*”¹²⁰⁵ buyurulmuştur. Siğnâkî sözlerini şöyle sürdürmektedir: “*Zahîre* adlı eserde zikredildiğine göre lukata iki kısma ayrılır: Birincisi eğer malın zayı olacağından endişe ediliyorsa onu yerden kaldırmak farzdır. İkincisi eğer malın zayı olacağı endişesi yoksa onu yerden kaldırmak farz değildir. Fakat mübahdır. Bu hususta âlimler icma etmiştir. Hangisinin daha faziletli olduğunda ise ihtilaf edilmiştir.”¹²⁰⁶ Siğnâkî, Merginânî’nin “şayet ikrar ederse” sözü için şunları söylemektedir: “Yani malı bulan kişi ikrar ederse anlamına gelmektedir. Malı bulan kişinin yaptığı işin zâhiri onun şahidir. Çünkü Müslümanın yaptığı bir fiil şer’an helal bir şeye hamledilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) bu konuda “*Kardeşinin ağzından çıkan bir kelime hakkında kötü düşünmemelisin. Senin, o sözleri hayra yorumlan gerekir*”¹²⁰⁷ buyurmuştur. Bu şer’î delil, Müslümanın yaptığı işin onun şahidi olduğunu göstermektedir.¹²⁰⁸ Siğnâkî, bu sözleri zikrettikten sonra şahit getirilmediği takdirde malın tazmininin gerekli olup olmaması hakkında Hanefî imamlarının görüşlerini *el-Hidâye*’de geçtiği gibi aktamıştır.

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), öncelikle “lakît” ve “lukata” bölümleri arasındaki münasebete değindikten sonra her iki lafzın lügat ve ıstılah manalarını zikretmektedir. Daha sonra şu sözleri söylemektedir: “Asıl olan buluntu eşyayı yerden kaldırmanın caiz olduğudur. Zira Hz. Peygamber (sav), “*sizden kim bir lukata bulursa,*

---

¹²⁰⁵ Nisa Suresi, 58.

¹²⁰⁶ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, II, 281a.

¹²⁰⁷ Beyhâkî, *Şuabü’l-Îmân*, X, 559.

¹²⁰⁸ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, II, 281b-282a.

*buna adil kimseleri şahit tutsun*¹²⁰⁹ buyurmuştur. Yine *eş-Şâmil*¹²¹⁰ adlı eserin Mebsût kısmında zikredildiğine göre lukatayı yerden almak menduptur. Nitekim ayette “*iyilik ve takva üzerine yardımlaşın*”¹²¹¹ buyurulmaktadır. *Şerhu't-Tahâvî* adlı eserde geçtiğine göre bir kimse kendisinden eminse bulduğu şeyi yerden kaldırması daha faziletlidir. Eğer malın korunması hususunda kendisinden emin değilse onu yerden kaldırmassın. *Şerhu'l-Ekta*¹²¹² adlı eserde geçtiğine göre lukatayı almak müstehaptır, vacip değildir. *Nevâzil* adlı eserde, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Selâm'ın, ‘bizim ashabımıza göre lukatayı terketmek yerden kaldırmaktan daha faziletlidir. Lakîti ise almak terketmekten daha faziletlidir’ dediği zikredilmektedir.¹²¹³ Emir Kâtip el-İtkânî, bu görüşleri aktardıktan sonra *Hülâsatu'l-Fetâvâ* ve *Fetâva'l-Velvâliciyye* gibi Hanefî kaynaklarına atıfta bulunarak bu meseledeki görüş ayrılıklarını nakletmektedir.¹²¹⁴ Emîr Kâtip el-İtkânî, Mergînânî'nin “lukata emanettir” sözünü şöyle şerh etmektedir: “Eğer malı bulan kişi (mültekit), lukatayı korumak ve sahibi çıktığı zaman iade etmek üzere malı aldığına dair şahit tutarsa, lukata malı bulanın elinde emanet hükmündedir. Bu ifade Kudûrî'nin Muhtasar'ındaki lafzın aynısıdır. Lukatayı bulan için şahit getirmenin şart olduğunda hilâf yoktur. Nitekim Hâkim, *el-Kâfî* adlı muhtasarında, malı bulan kişi şahit getirmesse ve mal onun yanında telef olursa lukatanın tazmin edilmesi gerektiği konusunda hilâf olmadığını belirtmiştir.” Emîr Kâtip el-İtkânî bu sözleri dedikten sonra Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı, *eş-Şâmil*, *el-Mütevassita*, *el-Muhtelef*, *el-Hissa*, *Fetâva'l-Velvâliciyye* ve *Hülâsatu'l-Fetâvâ* gibi kaynaklara atıfta bulunarak Hanefî imamlarının görüş farklılıklarını açıklamaya çalışmıştır. Tahâvî'nin İmam Muhammed'in adını

---

¹²⁰⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), VIII, 164.

¹²¹⁰ Bu eser Ebü'l-Kâsım İsmail b. Hüseyin el-Beyhâkî el-Hanefî adlı âlimin eseridir. Bkz. Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1064.

¹²¹¹ Mâide Suresi, 2.

¹²¹² Bu eser Ahmed b. Muhammed el-Akta' adlı âlimin eseridir. İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 103-104.

¹²¹³ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 218b.

¹²¹⁴ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 218b.

zikretmeksizin birinci görüşü (Ebû Hanife ile İmam Muhammed'in görüşünü) tercih ettiğini söylemiştir.¹²¹⁵

Bâbertî (ö. 786/1384), bu meselede öncelikle lakîl ve lukata kelimeleri arasındaki anlam ilişkisini açıklamıştır. Bu hususta şunları söylemektedir: “Lakîl ve lukata, lafız ve anlam bakımından birbirine yakındır. Lakîl insanoğlu için kullanılmıştır. Lukata ise insanoğlu dışındaki şeyler için kullanılmıştır. Lakîl konusunun öne alınması insanoğlunun üstünlüğünden dolayıdır. Lukata atılmış halde bulunan ve emanet olarak alıkonulan şey demektir. Merginânî'nin “malı bulan kişi, lukatayı korumak ve sahibi çıktığı zaman iade etmek üzere malı aldığına dair şahit tutarsa lukata, malı bulanın elinde emanet hükmündedir” şeklindeki ifadesine göre bu şekilde malı almak şer'an caizdir. Hatta bu şekilde davranmak âlimlerin hepsine göre daha faziletlidir. Merginânî'nin “bu şekilde davranmak âlimlerin hepsine göre daha faziletlidir” ifadesi ‘sahibinin izni olmaksızın malı almak şer'an haramdır’ diyenlere cevaptır. Ayrıca ‘buluntu malı almak caiz, ancak terketmek daha faziletlidir. Çünkü malın sahibi onu düşürdüğü yerde arar. Eğer mal terkedilecek olursa sahibi onu bulur’ diyenlere cevap mahiyetindedir. Merginânî'nin ‘malın zayi olma endişesi varsa onu almak vaciptir’ sözünden anlaşılan şudur: Âlimlerin tümüne göre lukata ikiye ayrılır. Birincisi malın zayi olmasından endişe ediliyorsa malı yerden almak vaciptir. Buna “*mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin velileridir*”¹²¹⁶ ayetini delil getirmişlerdir. Müslümanların birbirlerinin velisi olması malı korumayı gerektirir. Çünkü Müslümanın malının dokunulmazlığı vardır. Kişi zayi olmasından endişe duyuyorsa malını korumak zorundadır. Müslüman kardeşinin malını da aynı şekilde koruması gerekir. Eğer malın zayi olma korkusu yoksa onu almak vacip olmaz. Bu durumda malı yerden almanın mendup olacağı söylenmiştir. Buna “*iyilik ve takva üzerine yardımlaşın*”¹²¹⁷ ayetini delil getirmişlerdir. Çünkü malı terkettiği zaman ona kötü niyetli kişiler el uzatabilir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi mal sahibinin gelip

---

¹²¹⁵ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 218b-219a.

¹²¹⁶ Tevbe Suresi, 71.

¹²¹⁷ Mâide Suresi, 2.

malını düşürdüğü yerden geri alabilmesi için lukatayı terketmenin daha faziletli olacağı da söylenmektedir. Mezhebin zâhir görüşü birincisidir. Kişinin malı korumak niyetiyle almasına şer'an izin verildiğinden dolayı tazmin de gerekmez. Bu husus bazı şerhlerde hep böyle anlatılmış. Hâlbuki bu anlatımlar metinde yer alan ifadeye uygun düşmemektedir. Zira musannif lukata için şahit getirilmesi durumunda tazmin gerekmez demiştir.¹²¹⁸ Bâbertî bu sözleri söyledikten sonra malı bulan kişinin şahit getirememesi durumunda tazminatın gerekli olup olmadığı konusunda Hanefî imamların görüşlerini aktarmakla yetinmiştir.¹²¹⁹ Mezhebin zâhir görüşünü belirtmiş, fakat herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin "Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in delili ise şöyledir: 'Malı bulan kimse, malı sahibine iade etmek üzere aldığını iddia etse bile, malı sahibinin izni olmaksızın almıştır. Dolayısıyla malın tazmin edilmesi gerektiğini bizzat kendisi ikrar etmiş sayılır. Nitekim burada malı kendisi için almış olma şüphesi vardır. Durum onun malı kendisi için almış olabileceğini göstermektedir. Çünkü zâhir olan şudur ki; herkes kendi menfaati için çalışır' " sözlerini aktardıktan sonra şunları söylemektedir: "Bu ifadeler, malı kendisi için almadığına dair şahit getiremeyen kimseler hakkında, Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in görüşünün delilidir. Bu görüş Ebû Yusuf'un hilâfıdır. Ebû Yusuf'un görüşü ise daha kuvvetlidir. Tahâvî bu görüşü tercih etmiştir. Diğer üç mezhep imamı ile âlimlerin çoğunluğunun görüşü de böyledir. Bu âlimlerin delili Zeyd b. Hâlit ve Übey b. Ka'b'dan gelen rivayettir. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber (sav), şahit getirme şartı koymaksızın lukatayı tarif etmiştir.¹²²⁰ Zira ihtiyaç anında açıklamanın geciktirilmesi caiz olmaz. Şayet şahit tutmak vacip olsaydı Hz. Peygamber (sav) bunu açıklardı. Üstelik kendisine lukatanın hükmü sorulduğu zaman böyle demişti. Lukata için şahit tutulması gerektiğini anlatan İyaz b. Himâr hadisi¹²²¹ ile

---

¹²¹⁸ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 118-119.

¹²¹⁹ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 119.

¹²²⁰ Müslim, *Lukata*, 1, 9.

¹²²¹ et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), VIII, 164.

diğer iki hadisi cem edecek olursak şahit tutulması ifadesi nedbe hamledilir. Böylece kişi açgözlü davranıp malı gizlemekten kendisini korumuş olur. Aynı şekilde alacaklıların ve mirasçılarının lukatayı almalarını engellemiş olur.”¹²²² İbn Ebü'l-İz bu sözleri zikrettikten sonra Ebû Yusuf'un görüşünün kuvvetli olduğunu destekleyen delillerini sıralamaya devam etmiştir.¹²²³

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), bu meselede öncelikle “lakît” ve “lukata” kelimelerinin aralarındaki anlam ilişkisini belirttikten sonra lügat ve ıstılah manalarını ayrıntılı olarak anlatmaya çalışmıştır. Daha sonra Merginânî'nin “malı bulan kişi, lukatayı korumak ve sahibi çıktığı zaman iade etmek üzere malı aldığına dair şahit tutarsa lukata, malı bulanın elinde emanet hükmündedir” şeklindeki ifadesini açıklamaya başlamıştır. Bedreddin Aynî bu hususta Tahâvî'nin Muhtasar'ına atıfta bulunarak Hanefî imamların aralarındaki görüş ayrılıklarını aktarmıştır. Bu konuda Emîr Kâtip el-İtkânî'nin de atıfta bulunduğu Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı, *el-Mütevassita*, *el-Muhtelef*, *el-Hissa*, *Fetâva'l-Velvâliciyye* ve *Hülâsatü'l-Fetâvâ* gibi kaynakları zikretmiştir. Bedreddin Aynî, *Hülâsatü'l-Fetâvâ* adlı eserde Ebû Hanife ile İmam Muhammed'in aynı görüşte olduğunun zikredildiğini belirtmiştir. Fakat *Tuhfe* ve *Şerhu'l-Ekta*' adlı eserlerde ise Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'in aynı görüşte olduğunun zikredildiğini ifade etmiştir. Daha sonra Hanefî kaynaklarından alıntılar yapmak suretiyle ayet ve hadislerden de delil getirerek konuyu açıklamaya çalışmıştır.¹²²⁴

İbnü'l-Hümâm ise bu meselede öncelikle “lukata” lafzının lügat ve ıstılah anlamını zikretmiştir. Bu konuda Esmâî ve İbnü'l-Arabî'ye atıfta bulunmuştur. Daha sonra buluntu eşyayı yerden kaldırmanın hükmünü beyan etmeye başlamıştır. Bu hususta şunları söylemektedir: “Lukatayı yerden kaldırma konusunda ihtilaf edilmiştir. Mütekaşşife'ye göre onu yerden almak caiz olmaz. Çünkü o başkasının malıdır. İzin almadan el süremez. Tâbiîn âlimlerinin bir kısmına ve Ahmed b. Hanbel'e göre almak

---

¹²²² İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 303-304.

¹²²³ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 304-305.

¹²²⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 323-326.

caizdir. Fakat terketmek daha faziletlidir. Hz. Peygamber'in (sav) bu konuda herhangi bir yasaklamasının olmaması ve bulan kişinin malı tarif etmesinin gerektiğini belirtmesi yerden kaldırmanın caiz olduğunun delilidir.”¹²²⁵ İbnü'l-Hümâm sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Nitekim bu konuda İshâk b. Râhûye'den gelen “*sizden kim bir şey bulursa bir şahit getirsin*”¹²²⁶ rivayeti söz konusur. Terk etmenin daha faziletli olduğu meselesine gelince, malını kaybeden kişi, düşürdüğü yere tekrar gelip arayabilir. Lukata terk edildiği zaman sahibinin onu bulmasına imkân sağlanmış olur. Çünkü insan yaşadığı sürece aynı yerden tekrar geçebilir.”¹²²⁷ İbnül'-Hümâm daha sonra Merginânî'nin ‘eğer bulan kimse, o malı yerden almadığı zaman zayi olacağından korkarsa o malı almak vacip olur. Dolayısıyla bir kimse bu şekilde malı yerden kaldırırsa o malı tazmin etmesi gerekmez’ sözlerini açıklamaya devam etmiştir: “Yani malı yanında emanet tuttuğuna dair şahit getirirse mal yanında kendi kusuru olmaksızın helak olsa bile tazmin etmesi gerekmez. Mal sahibinin de malın iadesi hususunda bulanın sözlerini tasdik etmesi delil gibidir.”¹²²⁸ İbnü'l-Hümâm bu açıklamayı yaptıktan sonra Merginânî'nin ‘eğer şahit getirilmez ve bununla birlikte malı bulan kişi, ‘ben sahibi için yerden aldım’, mal sahibi de ‘hayır sen kendin için aldın’ derse, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’e göre malın tazmin edilmesi gerekir. Ebû Yusuf’a göre malın tazmin edilmesi gerekmez ve söz onun ‘sözüdür’ ifadesini şöyle izah etmektedir: “İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed, Ebû Yusuf ile aynı görüştedirler. *Şerhu'l-Ekta*’ adlı eserde İmam Muhammed ile Ebû Yusuf’un aynı görüşte olduğu zikredilmiştir.”¹²²⁹ İbnü'l-Hümâm, Ebû Hanîfe'nin görüşüne gelebilecek itirazı zikrederek şunları söylemektedir: “Eğer ‘malı almanın tazminat gerektirmesi şer’an izin verilmeyen durumda olur. Malın alınmasına şer’an izin verilmişse tazmin yasaklanmıştır. Malın tazmin edilmesinin asıl sebebi sabit olduktan sonra, malı yerden almanın tazmin sebebi olduğu sabit olmamışsa, kişinin berâetinden

---

¹²²⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 118.

¹²²⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVII, 360.

¹²²⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 118.

¹²²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 119.

¹²²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 119.

şüphe edilmez' diye itiraz edilecek olursa şöyle cevap verilir: Lukatanın alınmasına şer'an izin verilmesi, imkân dâhilinde şahit getirme şartına bağlıdır. Nitekim daha önce de zikri geçtiği üzere bu konuda İshâk'tan gelen "sizden kim bir şey bulursa bir şahit getirsin"¹²³⁰ rivayeti vardır. Buradaki ihtilaf şahit getirmenin mümkün olduğu durum hakkındadır. Eğer lukatayı yerden kaldırdığında şahit bulma imkânı yoksa veya şahit bulacağı zaman onu zalim birinin alacağından korkuyorsa onu terkeder. Bundan dolayı da tazmin gerekmez. Bu hususta icma vardır. Bu durumda malı bulan kişinin yemin ederek benim halim beni şahit getirmekten aciz bıraktı demesi yeterlidir."¹²³¹

Yukarıdaki değerlendirmelere baktığımızda Habbâzî'nin *el-Hidâye*'de geçen ibarelerin hepsini şerh etme yoluna gitmediği, sadece kısa açıklamalar yaptığı görülmüştür.

Siğnâkî'nin bu meselede öncelikle "lakît" ve "lukata" kelimelerinin lügat ve ıstılah anlamlarını detaylı bir şekilde anlatarak uzunca bir giriş yaptığı görülmüştür. Daha sonra lukata ile ilgili hükümlere ayrıntılı olarak değindiğini ve görüş farklılıklarından bahsettiğini görmekteyiz. Bunu yaparken ayet ve hadisleri delil olarak kullanmıştır.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin de Siğnâkî gibi öncelikle "lakît" ve "lukata" bölümleri arasındaki münasebete değindikten sonra her iki lafzın lügat ve ıstılah manalarını açıkladığını görmekteyiz. Daha sonra lukata ile ilgili hükümleri açıklarken birçok muteber Hanefî kaynaklarına çok fazla atıfta bulunduğunu görmekteyiz. Yine hadisi delil olarak kullandığını görmekteyiz.

Daha önce de belirtildiği üzere Bâbertî'nin öğretici yöntemini ve okuyucuyu yormayan anlatım dilini burada da kullandığını söyleyebiliriz. Bâbertî, lakît konusunun metinde neden öne alındığı açıklamıştır. Bazı şerhlerde yer alan anlatımların *el-Hidâye* metninde yer alan ifadeye uygun düşmediğini söyleyerek eleştiride bulunmuştur. Ayrıca

---

¹²³⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVII, 360.

¹²³¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 120.

Bâbertî'nin metinde yer alan bazı ifadelerin muhtemel itirazlara cevap mahiyetinde olduğunu beyan ettiği görülmektedir. Zikri geçen bölümün şerhinde sadece ilgili ayetlerin delil olarak kullanıldığı görülmüştür. Bâbertî'nin mezhebin zâhir görüşünü belirttiğini, fakat herhangi bir tercihte bulunmadığını söylememiz mümkündür.

İbn Ebü'l-İz'in lukata ile ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra tarafların delillerini değerlendirme yoluna gittiğini söyleyebiliriz. Değerlendirmelerinin sonucunda Ebû Yusuf'un ve diğer mezhep imamlarının görüşünü tercih ettiğini görmekteyiz.

Bedreddin Aynî'nin diğer şârihlerin yaptığı gibi öncelikle lakî ve lukata lafızlarının lügat ve ıstılah anlamlarına değindiğini görmekteyiz. Emîr Kâtip el-İtkânî'nin zikretmiş olduğu kaynakların neredeyse hepsine atıfta bulunmuştur. Ayrıca muteber Hanefî kaynaklarına çok fazla atıfta bulunduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte meseleyi uzunca ele aldığını, ayet ve hadisleri delil olarak kullandığını görmekteyiz.

İbnü'l-Hümâm'ın bu meselede lügat âlimlerinin isimlerini zikrederek atıfta bulunmak suretiyle izahlar yaptığını görmekteyiz. Ayrıca diğer üç mezhep imamının isimlerini zikretmek suretiyle görüş ayrılıklarına değinmiştir. Ayet ve hadisleri kullanarak değerlendirmeler yaptığını görmekteyiz. Yukarıda geçtiği üzere muhtemel itiraza verdiği cevaptan Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak bu meselede şârihlerin genel itibarıyla metnin anlaşılmasına yönelik izahlar yaptığını, birbirlerine yönelik çok fazla eleştirilerinin olmadığını söyleyebiliriz. Bunun yanında Bedreddin Aynî ile Emir Kâtip el-İtkânî'nin kaynaklarının örtüştüğünü görmekteyiz. İbn Ebü'l-İz'in bu meselede de Hanefî mezhebinin çoğunluğunun görüşünden farklı düşündüğünü söylememiz mümkündür.

6. Mefkud ile ilgili bazı meseleler

Merginânî, konuya mefkudun tanımını yaparak başlamıştır. Bu hususta şunları söylemektedir: “Eğer bir kimse kaybolup nerede olduğu bilinmez, hayatta veya ölü olduğu hakkında bir haber gelmezse hâkim o kimsenin mallarına bakıp koruyacak, işlerini yönetecek ve haklarını elde edecek bir kayyım tayin eder. Çünkü hâkim, kendisini ve

malları yönetemeyen kimselerin işlerini yönetmek için görevlendirilmiştir. Mefkud kişi de çocuk ve mecnun örneğinde olduğu gibi bu sıfatlara sahiptir. Dolayısıyla mallarına bakabilecek ve evini yönetebilecek durumda değildir. İşte kayyım bu görevleri yürütecek kişidir.”¹²³²

Habbâzî (ö. 691/1292), mefkud meselesinde *el-Hidâye*'de yer alan ifadelerin hepsini şerh etme yoluna gitmemiştir. Mefkudun tanımı ile ilgili kısmı hiç şerh etmemiştir. Metinde yer alan “eğer hâkim kayyım olarak tayin edilen kişinin davaya girmesini kabul ederse gaib olan kimse hakkında hüküm vermiş olur. Bu da geçersizdir”¹²³³ sözünü şerh ederek sözlerine başlamıştır. Bu hususta şunları söylemektedir: “Yani mefkudun yapmış olduğu akitlerden kaynaklı borç ve eşya hakkında davaya girmiş sayılır. Bu da gaip hakkında hüküm vermek olur. Zira bu durumda gaibin haklarının alınması veya ibra edilmesi hususunda delil getirmede davaya girdiği kabul edilir. Gaip kimsenin aleyhinde hüküm verilmesi ise caiz değildir. Ancak hâkim, gaip kişi aleyhinde karar verilmesi konusunda içtihat eder, bu yönde karar verirse içtihadı geçerli olur.”¹²³⁴ Habbâzî *el-Hidâye*'de geçen “muhafazası mümkün olduğu sürece mefkudun malının hâkim tarafından satılması caiz değildir”¹²³⁵ ifadesini şöyle şerh etmiştir: “Bu durum vasînin büyük mirasçı¹²³⁶ hakkındaki tasarrufundan farklıdır. Zira vasî ticaret mallarını satabilir. Çünkü onun, vasiyet eden (mûsî) kişinin haklarına dair hususlarda yetkisi (velâyet) sabittir.”¹²³⁷ Habbâzî, mefkudun malından kimlere nafaka

---

¹²³² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti 'l-mübtedî (el-Hidâye ma 'a şerhi 'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 384.

¹²³³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti 'l-mübtedî (el-Hidâye ma 'a şerhi 'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 385.

¹²³⁴ Habbâzî, *Şerhü 'l-Hidâye (Müşkilâtü 'l-Hidâye)*, 173b.

¹²³⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti 'l-mübtedî (el-Hidâye ma 'a şerhi 'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 385.

¹²³⁶ Habbâzî'nin kullandığı ifadeler *el-Mebsût* adlı eserde de geçmektedir. Fakat orada “büyük gaip mirasçı” şeklinde geçmektedir. Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 39.

¹²³⁷ Habbâzî, *Şerhü 'l-Hidâye (Müşkilâtü 'l-Hidâye)*, 173b.

verilip verilmeyeceği konusunda metinde yer alan ifadeler hakkında da kısa açıklamalar yapmıştır.¹²³⁸

Siğnâkî (ö. 714/1314) ilk olarak mefkudun tanımını yaparak şerhine başlamıştır. Önce lügat anlamını açıklamış ve şu ifadelere yer vermiştir: “Mefkud kelimesinin kökü Arap dilinde birbirinin zıddı olan (ezdad) iki manaya gelmektedir. Birinci anlamı bir şeyi kaybetmek demektir. İkinci anlamı bir şeyi talep etmek, aramak demektir. Mefkud ise her iki anlamı kendisinde barındırır. Zira ailesi onu kaybetmiştir ve onlar tarafından aranmaktadır.” Bu açıklamayı yaptıktan sonra şerî istilahta nasıl kullanıldığını beyan etmiştir. Istıshab kaidesine göre tanımlamayı yapmıştır.¹²³⁹ Daha sonra *ez-Zahîre* adlı eserden alıntı yaparak şu ifadeleri kullanmıştır: “Mefkudun öldüğü veya öldürüldüğü sabit olmadıkça, hâkim mefkudun yetkisi altında bulunan şeyler hakkında hüküm veremez. Mefkudun ölümü ise ya beyyine (şahit, delil) ile sabit olur ya da akranlarının ölümü ile sabit olur. Beyyine ile sabit olmasının yolu, hâkimin malı elinde bulunduran kişiyi mefkud adına hasım tayin etmesiyle olur veya hâkim malların yönetimi için bir kayyım atar. Bunun sonucunda delil getirildiğinde kabul edilir.”¹²⁴⁰ Dolayısıyla mefkudun öldüğüne hükmedilir. Siğnâkî, *el-Hidâye*'de yer alan “kayyım tayin edilen kişinin (mefkudun vekili olması sıfatıyla), mefkudun daha önce yapmış olduğu akitler sebebiyle ödemesi gereken borçlar ile herhangi bir gayr-ı menkul malda bulunan hisse veya bir başkasının elinde bulunan (vedîa vb.) mallar hakkında davaya giremez. Çünkü kayyım bunların mâliki değildir, mefkudun naibi de değildir. Sadece mefkudun alacaklarını almak hususunda hâkim tarafından tayin edilmiş bir vekildir. Hâkim tarafından (alacakların kabzedilmesi hususunda) tayin edilen vekilin ise davaya girememesinde bir ihtilaf yoktur. İhtilaf kişinin kendi alacaklarını alma konusunda vekil tayin ettiği şahsın davaya girmesinde vardır. Dolayısıyla eğer hâkim, kayyım olarak tayin edilen kişinin davaya girmesini kabul ederse, gaib olan kimse hakkında hüküm vermiş

---

¹²³⁸ Habbâzî, *Şerhü'l-Hidâye (Müşkilâtü'l-Hidâye)*, 173b.

¹²³⁹ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, II, 329a.

¹²⁴⁰ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, II, 329a.

olur. Bu da geçersizdir. Fakat hâkim, gaip kişi aleyhinde karar verilmesini uygun görüp içtihat eder, bu yönde karar verirse içtihadı geçerli olur” ibaresinde yer alan “eğer hâkim içtihat ederse (*izâ raâhu el-kâdî*)” ifadesini şöyle açıklamaktadır: “Eğer bunda bir maslahat görür ve hüküm verirse, o zaman caiz olur. Çünkü hâkim içtihada konu olan bir meselede hüküm vermiştir. Dolayısıyla vermiş olduğu hüküm tenfiz edilir.” Siğnâkî bu açıklamayı yaptıktan sonra gelebilecek muhtemel itirazı zikrederek şöyle söylemektedir: “Eğer içtihat konusu olan şey (müctehedun fih) bizzat hükmün kendisidir. Başka bir kâdiya gitmek üzere hükmün infâzı durdurulur. Nitekim bu konu hâkimin kazf suçundan had cezası yemesine benzemektedir.”¹²⁴¹ Dolayısıyla vereceği hükmün infazı başka bir hâkimin onayına bağlıdır. Siğnâkî bu itiraza cevap vermektedir: “Biz deriz ki, bu mesele öyle değildir. Bilakis içtihat konusu olan şey hükmün kendisi değil, hükmün sebebidir. Bu da hazır bir hasım olmaksızın beyyinenin hüccet sayılıp sayılmayacağı hususudur. Eğer hâkim onu hüccet olarak kabul edip ona göre hüküm verirse, hüküm tenfiz edilir. Nitekim bu durum kazf suçundan ceza almış kişinin şahitliğine dayanarak hüküm vermesine benzemektedir. Bu mesele *ez-Zahîre* adlı eserde de böyle geçmektedir.”¹²⁴²

Siğnâkî, bu ifadelerinden sonra mefkudun malından kimlere nafaka verilip verilmeyeceği konusunda metinde yer alan ifadeler hakkında kısa açıklamalar yapmıştır. Daha sonra metinde yer alan “sahih olan görüş budur” ifadesi hakkında Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşlerinin daha kuvvetli olduğunu savunmak adına şunları söylemektedir: “Bu ifade Züfer’in görüşünü hariç tutmak içindir. Zira *el-Mebsût*’ta¹²⁴³ geçtiği üzere Züfer, mefkud olan kimsenin başkasının yanında emanet (vedâ) bıraktığı maldan onlara nafaka verilmeyeceğini söylemektedir. Çünkü kendisine emanet bırakılan kişinin ikrarı gaip olan kişi aleyhine bir delil olamaz. Emanet bırakılan kişi gaip aleyhine hasım da olamaz. Gaip olan kimsenin hazır bir hasmı bulunmadığı sürece aleyhine hüküm verilemez. Fakat bu hususta biz şunu söyleriz: Kendisine emanet

---

¹²⁴¹ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, II, 329a.

¹²⁴² es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, II, 329a.

¹²⁴³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 40-41.

birakılan kişi, elindeki emanetin gaibe ait olduğunu ikrar etmektedir. Ayrıca gaibin karısının ve çocuğunun nafakasının verilmesi gerektiğini de ikrar etmektedir. Kişinin elinde bulundurduğu şeyler hakkındaki ikrarı ise muteberdir. Dolayısıyla emanet bırakılan kişi gaip adına davaya girmiş olur. Neticede hüküm ondan gaip olan kimseye geçer.”¹²⁴⁴ Siğnâkî bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra *el-Hidâye* metninde geçen mefkudun ölümüne nasıl hükmedileceği, karısının durumu, miras alıp almayacağı ve geride bıraktığı mirasın ne olacağı gibi hususlar hakkında ilgili rivayetleri ve görüş ayrılıklarını nakletmek suretiyle açıklamalarda bulunmuştur.¹²⁴⁵

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), mefkudun ıstılah anlamını vermekle yetinerek konuya giriş yapmıştır. Bu hususta şunları söylemektedir: “Mefkud kaybolup sağ ya da ölü olduğuna dair kendisinden haber alınamayan kişidir.”¹²⁴⁶ Sonra *el-Hidâye* metninde yer alan “bir kimse kaybolup nerede olduğu ve sağ ya da ölü olduğu bilinmiyorsa hâkim, onun malını koruyacak, işlerini yürütecek ve haklarını alacak kimseyi tayin eder”¹²⁴⁷ sözü hakkında şunu söylemektedir: “Bu ifade Kudûrî’nin *Muhtasar*’ında yer alan lafzın aynısıdır.”¹²⁴⁸ Emîr Kâtip el-İtkânî, mefkudun mirasçı olması ya da bir başkasının onun malına mirasçı olması konusunda *el-Hidâye*’de geçen “mefkud kaybolduğu zaman içerisinde ölen hiç kimseye mirasçı olamaz”¹²⁴⁹ lafzını şöyle izah etmektedir: “Bu ibare Kudûrî’nin *Muhtasar*’ında geçen lafızdır. Şimdi mefkud başkasının malı hakkında ölü kabul edilmiştir. Çünkü onun kaybolduğu andaki haline itibar ederek “ıstışâbu’l-hâl” kuralı uygulanmıştır. Şöyle ki; ortadan kaldıran bir delil bulunmadıkça bir şeyi olduğu hal üzere bırakmaktır. Neticede ıstışab kuralını işletmek sahîh olur. O da bir malı almak (istihkak) için değil, bir hakkı defetmek içindir. Bundan dolayı kendi malı hakkında sağ

---

¹²⁴⁴ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, II, 329b.

¹²⁴⁵ Bkz. es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, II, 329b-331a.

¹²⁴⁶ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü’l-beyân ve nâdiretü’l-akrân*, III, 229a-229b.

¹²⁴⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 384.

¹²⁴⁸ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü’l-beyân ve nâdiretü’l-akrân*, III, 229b.

¹²⁴⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 391.

kabul edilir. Başkasının malı hakkında ölü kabul edilir. Hatta kaybolduğu sürede hiç kimse ona mirasçı olmadığı gibi, o da hiç kimseye mirasçı olamaz. Bilakis mefkuda miras bırakacak kişinin malından alacağı pay ayrılır ve bekletilir. Malın bekletilmesi gereken süre geçer veya mefkudun ölümü bilirse, bekletilen bu mal miras bırakan kişinin vârislerine iade edilir. Çünkü mefkudun malında bir başkasının hakkı olduğu bilinmemektedir. Bu süre içerisinde de onun sağ olduğu gerçekleşmediği için biz de bilgimiz olmadan başkasının malını vermekten geri durduk. Boğularak veya göçük altında kalarak (garka ve hedma) toplu bir şekilde ölenlerin mirasında yaptığımız gibi onun malını mirasçıların her birine bıraktık.”¹²⁵⁰ Emîr Kâtip el-İtkânî, bu örneklerin haricinde *el-Hidâye* metninde yer alan bazı ifadeleri seçerek mefkud ile ilgili hükümleri detaylı anlatmıştır.¹²⁵¹

Bâbertî (ö. 786/1384), öncelikle mefkud kelimesinin lügat anlamını vererek konuya başlamaktadır. Sîgnâkî'nin yapmış olduğu açıklamaların benzerini yaparak şunları söylemektedir. “Mefkud kelimesinin kökü Arap dilinde birbirinin zıddı olan (ezdad) iki manaya gelmektedir. Birinci anlamı bir şeyi kaybetmek demektir. İkinci anlamı bir şeyi talep etmek, aramak demektir. Mefkud ise her iki anlamı kendisinde barındırır. Zira ailesi onu kaybetmiştir ve onlar tarafından aranmaktadır. Mefkud kelimesinin şerî anlamı ise metinde zikredilmiştir.”¹²⁵² Bâbertî, metinde yer alan “sahih olan görüş budur” ifadesi hakkında “Bu ifade Züfer’in görüşünü hariç tutmak içindir. Ona göre ikrardan dolayı nafaka verilmez. Çünkü emanet bırakılan kişinin ikrarı gaip için hüccet sayılmaz. O, gaip olanın hasmı da (davaya giremez) sayılmaz. Gaip aleyhine ise hüküm verilmez. Çünkü onun bir hasmı yoktur.”¹²⁵³ Ayrıca Hanefilerin mefkudun karısının durumu hakkında delil olarak kullandığı ve *el-Hidâye* metninde yer alan “ o

---

¹²⁵⁰ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 234a.

¹²⁵¹ Bkz. Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 229a-235b.

¹²⁵² Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 141.

¹²⁵³ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 144.

kadın kendisine açık delil gelinceye kadar mefkudun karısıdır”¹²⁵⁴ hadisinin sıhhati ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Hanefilerin mefkudun karısının durumu hakkında delil olarak kullandığı ve *el-Hidâye* metninde yer alan “ o kadın kendisine açık delil gelinceye kadar mefkudun karısıdır”¹²⁵⁵ hadisinin zayıf olduğunu belirtmektedir.¹²⁵⁶ Daha sonra mefkudun karısının durumunun ne olacağı hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini İbnü'l-Münzir'in *el-İşrâf* adlı eserinden uzun bir alıntı yaparak anlatmıştır.¹²⁵⁷

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), mefkud konusuna lügat anlamını vererek başlamaktadır. Siğnâkî ve Bâbertî'nin yapmış olduğu açıklamaların benzerini yaparak şunları söylemektedir. “Mefkud kelimesinin kökü Arap dilinde birbirinin zıddı olan (ezdad) iki manaya gelmektedir. Birinci anlamı bir şeyi kaybetmek demektir. İkinci anlamı bir şeyi talep etmek, aramak demektir. Mefkud ise her iki anlamı kendisinde barındırır. Zira ailesi onu kaybetmiştir ve onlar tarafından aranmaktadır. Çünkü o hür olup nerede olduğu ve sağ mı yoksa ölü mü olduğu bilinmediğinden ailesinin kendisini aradığı kayıp kişidir.”¹²⁵⁸ Bedreddin Aynî, Hanefilerin mefkudun karısının durumu hakkında delil olarak kullandığı ve *el-Hidâye* metninde yer alan “ o kadın kendisine açık delil gelinceye kadar mefkudun karısıdır”¹²⁵⁹ hadisi hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bedreddin Aynî, hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁰ Ayrıca bu hususta şunları söylemektedir: “Emîr Kâtip el-İtkânî, zikri geçen bu hadisin *el-Mebsût*'ta geçtiğini söyleyerek nakletmiştir. Ben derim ki; Dârekutnî'nin bu hadisine vâkıf değildir.

---

¹²⁵⁴ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 483; Beyhâkî, *Sünen*, VII, 731.

¹²⁵⁵ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 483; Beyhâkî, *Sünen*, VII, 731.

¹²⁵⁶ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 319.

¹²⁵⁷ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 320-321.

¹²⁵⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 357.

¹²⁵⁹ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 483; Beyhâkî, *Sünen*, VII, 731.

¹²⁶⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 364.

Bundan dolayı isnadını vermeden hadisi bizim arkadaşlarımıza nispet etmiştir.”¹²⁶¹ Bedreddin Aynî de Emir Kâtip el-İtkânî'nin benzeri ifadeleri kullanarak ıstıshab kuralının nasıl işletileceğini ve bunun hangi durumda geçerli olacağını anlatmıştır. Bunu şöyle ifade etmektedir: “İstıshâbu'l-hâl, ortadan kaldıran bir delil bulunmadıkça bir şeyi olduğu hal üzere bırakmaktır. Biz göre ıstıshab bir malı almak (istihkak) için değil, bir hakkı defetmek için kullanılmaktadır. Bundan dolayı kendi malı hakkında sağ kabul edilir. Başkasının malı hakkında ölü kabul edilir. Hatta kaybolduğu sürede hiç kimse ona mirasçı olmadığı gibi, o da hiç kimseye mirasçı olamaz. Bilakis mefkuda miras bırakacak kişinin malından alacağı pay ayrılır ve bekletilir. Malın bekletilmesi gereken süre geçer veya mefkudun ölümü bilirse, bekletilen bu mal miras bırakan kişinin vârislerine iade edilir.”¹²⁶²

İbnü'l-Hümâm ise mefkud için “sağ veya ölü olduğu bilinmeyen gaip kişi”¹²⁶³ diyerek çok kısa bir giriş yapmıştır. Hanefilerin mefkudun karısının durumu hakkında delil olarak kullandığı ve *el-Hidâye* metninde yer alan “ o kadın kendisine açık delil gelinceye kadar mefkudun karısıdır”¹²⁶⁴ hadisi hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. İbnü'l-Hümâm delil getirmek suretiyle hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹²⁶⁵

Yukarıdaki değerlendirmelere baktığımızda Habbâzî'nin mefkud konusunda metnin tamamını şerh etme yoluna gitmediğini, kısa açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz. Yine açıklama yaparken bazı kıyaslamalar yaptığını görmekteyiz.

Siğnâkî'nin ifadelerinden onun Arap dilinde ne kadar usta olduğunu görmekteyiz. Mefkud konusunu uzun bir şekilde ele aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Züfer'in muhalefet

---

¹²⁶¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 364.

¹²⁶² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 367.

¹²⁶³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, VI, 120.

¹²⁶⁴ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 483; Beyhâkî, *Sünen*, VII, 731.

¹²⁶⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, VI, 147.

ettiği hususta Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünü tercih ettiğini söylememiz mümkündür.

Emîr Kâtip el-İtkânî'nin, *el-Hidâye* metninde geçen bazı ifadelerin, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında yer alan lafzın aynısı olduğunu söylediğini görmekteyiz. Bu açıklamanın Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının, *el-Hidâye*'nin ana kaynaklarından birisi olduğu bilgisini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca ıstıshab kuralının nasıl işletildiğini mantıklı bir şekilde açıkladığını görmekteyiz. Benzer meselelerde aynı hükmün nasıl uygulandığını söylediğini de görmekteyiz.

Bâbertî'nin bu meseleyi kısa bir şekilde ele aldığını söyleyebiliriz. Hanefiler'in delil olarak kullandığı zikri geçen hadisin sıhhatı hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadığını ifade edebiliriz.

İbn Ebû'l-İz'in Hanefilerin delil olarak kullandığı konu ile ilgili hadis hakkında değerlendirmeler yaptığını ve bu değerlendirmeler sonucunda hadisin zayıf olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz. İbn Ebû'l-İz'in hadisçiliğinin bunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Bedreddin Aynî'nin diğer şârihlerden sonra gelmiş olmasının onlardan daha fazla istifade etmesine imkân sağladığını söyleyebiliriz. Çünkü yaptığı açıklamaların ve nakillerin bir kısmı önceki şârihlerin ifadeleridir. Nitekim ıstıshab kuralının nasıl işletileceğini anlatırken Emir Kâtip el-İtkânî'nin ifadelerine benzer açıklamalar yaptığını görmekteyiz. Ayrıca Hanefilerin delil olarak kullanmış olduğu hadis ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğunu ve neticede hadisin zayıf olduğunu söylediğini görmekteyiz. Bunun yanında hadisin senedini zikretmeyip doğrudan *el-Mebsût*'a atıfta bulunduğu için Emir Kâtip el-İtkânî'ye eleştirisi söz konusu olmuştur. Onun açıklamalarına baktığımızda hadisçi kimliğinin etkili olduğunu söylememiz mümkündür.

İbnü'l-Hümâm'ın konuyu kısaca ele aldığını söyleyebiliriz. Hanefilerin delil olarak kullandığı hadis hakkında açıklama yapmadığını görmekteyiz.

Sonuç olarak şârihlerin genel anlamda metnin anlaşılmasına yönelik açıklamalar yaptığını ve birbirlerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. İbn Ebü'l-İz ve Bedreddin Aynî gibi şârihlerin hadisçi olmalarının şerhlerine yansıdığını söylememiz mümkündür. Emir Kâtip el-İtkânî ve Bedreddin Aynî'nin ıstıshab kuralının nasıl işletildiğini açıkladıklarını görmekteyiz.

IV. Şerhlerde Tespit Edilen *el-Hidâye*'deki Bazı Hatalar

Burada *el-Hidâye*'de yer alan bazı hatalı bilgilerin şârihler tarafından nasıl değerlendirildiği hususunda bilgi verilecektir.

1. Cuma Günü Alınan Guslün Hükümü

Merginânî, Cuma günü gusletmenin sünnet olduğunu zikrederken şöyle bir ifade kullanmıştır: “Cuma günü gusletmenin müstehap olduğu da söylenmiştir. İmam Muhammed *el-Asl* adlı kitabında Cuma günü gusletmenin güzel (hasen) olduğunu belirtmiştir. İmam Mâlik, “*Cuma namazına gitmek isteyen kimse gusletsin*”¹²⁶⁶ hadisini delil getirerek Cuma günü gusletmenin vacip olduğunu söylemiştir. Biz ise “*kim Cuma günü abdest alırsa ne güzel bir iş yapmış olur ve kim guslederse bu daha üstündür*”¹²⁶⁷ hadisini delil alırız. Dolayısıyla İmam Mâlik’in rivayet etmiş olduğu hadis ya istihbâba hamledilir ya da nesh olmuştur.”¹²⁶⁸

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin, İmam Mâlik'in görüşü hakkında kullandığı ifadenin doğru olmadığını belirtmiştir. Bu konuda şöyle söylemektedir: “Mâlikîlere göre Cuma günü gusletmek vacip sünnettir. Zira İmam Mâlik'in ashabı müekked müstehap ve terk edilmesi mekruh olan şeyleri vacip sünnet olarak isimlendirmiştir.”¹²⁶⁹

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin İmam Mâlik'in görüşü hakkında kullandığı ifadenin doğru olmadığını belirterek şöyle söylemektedir: “*el-Hidâye* sahibinin İmam Mâlik'ten nakletmiş olduğu Cuma günü gusletmenin vacip olduğuna dair

---

¹²⁶⁶ Tirmizi, Cuma, 3 (492 numaralı hadis); Ayrıca bkz. Buharî, Cuma, 2, 3; Müslim, Cuma, 6;

¹²⁶⁷ Tirmizi, Cuma, 5 (497 numaralı hadis).

¹²⁶⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 125-126; Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği görüşlerin değerlendirmeleri için bkz. Muhammed Hüsnü Çiftçi, “*Merğînânî'nin el-Hidâye Adlı Eserinde İmam Mâlik ve İmam Şâfî'ye Nisbet Ettiği Bazı Görüşlerin Tahlili*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 30, 2017, s. 555-556.

¹²⁶⁹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 309.

ifadesi doğru değildir. Zira Mâlikî mezhebini en iyi bilen İbn Abdilber, *el-İstidrâk* adlı eserinde ‘ehl-i zâhir dışında Cuma günü gusletmenin vacip olduğunu söyleyen bir kişi bilmiyorum’ demiştir.¹²⁷⁰

Fakat bu iki şerhin dışındaki diğer bazı şerhlerde ise bu hususta herhangi bir yorum yapılmadığı görülmüştür. Şerhlerde geçen ifadeleri şöyle özetleyebiliriz:

Serûcî (ö. 710/1310), guslün hükmü hakkında mevcut görüşleri ve delilleri aktarmıştır. Ancak Merginânî’nin zikretmiş olduğu İmam Mâlik’e nispet edilen görüşün hatalı olup olmadığı hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.¹²⁷¹

Siğnâkî (ö. 714/1314), Merginânî’nin ifade etmiş olduğu İmam Mâlik’e nispet edilen görüşü şerhine almamıştır. Bu hususta herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹²⁷²

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî’nin zikrettiği hadisi şerhine aktarmıştır. Merginânî’nin söylediği gibi İmam Mâlik’in rivayet etmiş olduğu hadisin ya istihbâba hamledileceğini ya da nesh edildiğini açıklamaya çalışmıştır. Bununla birlikte İmam Mâlik’e nispet edilen görüşün hatalı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.¹²⁷³

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî’nin kullanmış olduğu ifadelerin hatalı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Merginânî’nin ifadelerini olduğu gibi aktararak şerh etmeye çalışmıştır.¹²⁷⁴

İbnü’l-Hümâm, Merginânî’nin İmam Mâlik’in görüşü hakkında kullanmış olduğu ifadenin hatalı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Metinde zikri geçen

---

¹²⁷⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), I, 340.

¹²⁷¹ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 48a.

¹²⁷² es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, I, 19b-20a.

¹²⁷³ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Ğâyetü’l-beyân ve nâdiretü’l-akrân*, I, 17a-17b.

¹²⁷⁴ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü’l-kadîr ile birlikte)*, I, 66.

iki hadisin tearuzundan dolayı, hadisin ya nesh edilmiş olması ya da istihbâba hamledilmesi hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.¹²⁷⁵

Yukarıda belirtildiği gibi *el-Hidâye* şârihleri içinde İbn Ebü'l-İz ve Bedreddin Aynî'nin, Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği görüşün hatalı olduğunu söylediklerini görmekteyiz. Fakat Habbâzî, Serûcî, Sîgnâkî, Emir Kâtip el-İtkânî ve İbnü'l-Hümâm gibi şârihlerin bu hususta herhangi bir değerlendirmede bulunmadıklarını söyleyebiliriz.

2. Ezan ve İmamet Bahsinde Geçen Hadisin Değerlendirilmesi

Merginânî, *el-Hidâye*'de ezan ve imamet konusunu ele alırken “Hz. Peygamber'in (sav), Ebû Müleyke'nin iki oğluna sefere çıktığınız zaman ezan okuyun ve kamet getirin”¹²⁷⁶ dediği hadisi nakletmektedir.¹²⁷⁷

Cemalüddin Zeylaî (ö. 743/1343), Merginânînin kullandığı ifadenin hatalı olduğunu beyan etmektedir. Doğru olan ifadenin “Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu/Mâlik b. Hüveyris ve arkadaşı/Mâlik b. Hüveyris ve İbn-i Ömer” şeklindeki ifadelerden birisinin olması gerektiğini söylemektedir.¹²⁷⁸

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin naklettiği hadisi aktardıktan sonra hadis kitaplarında “Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu veya arkadaşı” şeklinde yer alan hadisin tamamını zikretmektedir. Daha sonra şöyle söylemektedir: “Merginânî, isimleri karıştırmıştır. Zira Ebû Müleyke'nin iki oğlu tâbiînden olup meşhur râvilerdendir.”¹²⁷⁹

---

¹²⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 66.

¹²⁷⁶ Ebû Müleyke'nin iki oğlu yerine Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu isminin geçtiği hadis için bkz. Tirmizi, *Ezan*, 1 (205 numaralı hadis).

¹²⁷⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 285.

¹²⁷⁸ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, I, 290.

¹²⁷⁹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, I, 502-504.

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin ifadesinin hata (galat) olduğunu söyleyerek doğru olan ifadenin “Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu/Mâlik b. Hüveyris ve arkadaşı/Mâlik b. Hüveyris ve İbn-i Ömer” şeklindeki ifadelerden birisinin olması gerektiğini zikretmektedir.¹²⁸⁰

İbnü'l-Hümâm, Merginânî'nin kullandığı ismin hatalı olduğunu söyleyerek doğru olan ifadenin “Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu” şeklinde olması gerektiğini söylemektedir. İbnü'l-Hümâm, Merginânî'nin bu ismi burada yanlış kullanmasına rağmen “Sarf” bahsinde doğru bir şekilde zikrettiğini belirtmektedir.¹²⁸¹

Leknevî, metinde geçen “Ebû Müleyke'nin iki oğlu” ifadesinin galat olduğunu söylemektedir. Doğru olan ifadenin ise “Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu veya arkadaşı” şeklinde olması gerektiğini belirtmektedir.¹²⁸²

Siğnâkî (ö. 714/1314), Merginânî'nin naklettiği hadis ile ilgili olarak herhangi bir yorum yapmamıştır. Fakat şunları söylemektedir: “Merginânî'nin zikrettiği ‘Ebû Müleyke'nin iki oğlu’ ifadesinin yerine *el-Mebsût*'ta¹²⁸³ “*Hz. Peygamber'in (sav) Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğluna sefere çıktığınız zaman ezan okuyun, kamet getirin ve Kur'ân'ı en çok bileniniz imam olsun*” hadisi rivayet edilmiştir.”¹²⁸⁴

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî'nin zikrettiği ismin hatalı olduğuna dair açıkça bir yorum yapmamıştır. Fakat ifadeleri tevil yoluna giderek şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Ebû Davud *es-Sünen* adlı eserinde Ebû Kılâbe'ye isnat ederek Mâlik b. Hüveyris'in ‘*Hz. Peygamber (sav), bana ve arkadaşım sefere çıktığınız zaman ezan okuyun, kamet getirin ve en büyüğünüz imam olsun*’ dediğini rivayet etmiştir. Burada iki kardeşten birinin, diğerinin arkadaşı olarak isimlendirilmesi caizdir.

---

¹²⁸⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 115, 331.

¹²⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 254.

¹²⁸² Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 23.

¹²⁸³ Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, I, 133.

¹²⁸⁴ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 79b.

Hüveyris'in künyesinin Ebû Müleyke olması da mümkündür. Fakat Şemsüleimme'in *Mebûsût*'u ile Fahrülislâm'ın *el-Câmiü's-Sağîr*'inde geçen ifade farklıdır. Orada geçen rivayet “Hz. Peygamber'in (sav), Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğluna sefere çıktığınız zaman ezan okuyun, kamet getirin ve yaşça en büyük olanınız imam olsun dediği” şeklindedir. Buna göre *el-Hidâye* sahibinin ifadesinde yer alan “iki oğul” isimlendirmesinin “bir oğul ve bir amcaoğlu” olması mümkündür. Dolayısıyla amcanın mecaz yoluyla baba diye isimlendirildiği gibi amcaoğlunun da tağlip yoluyla oğul diye isimlendirilmesi caiz olur.”¹²⁸⁵

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin zikrettiği ismin hatalı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Fakat Siğnâkî'ye atıfta bulunarak “Mâlik b. Hüveyris ve amcasının oğlu” diye rivayet edilen hadisi nakletmiştir.¹²⁸⁶

3. Göbeğin Avret Sayılması Konusu

Merginânî, *el-Hidâye*'de namazın şartları konusunu ele alırken “erkeğin avret mahalli göbeğin altından diz kapağına kadardır” diyerek Hanefî mezhebinin görüşünü aktardıktan sonra İmam Şafî'ye göre göbeğin avret sayıldığını ve diz kapağının avret sayılmadığını söylemektedir.¹²⁸⁷

Siğnâkî (ö. 714/1314), Merginânî'nin namazın şartları konusunu ele alırken Ebû İsmâ ve İmam Şafî'ye nispet edilen görüşü aktarmış ve herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Fakat ileride “*Kerâhiyye*” bölümünde bu hususta değerlendirmeler yapacağını ifade etmiştir.¹²⁸⁸ Siğnâkî, Merginânî'nin “*Kerâhiyye*” bölümünde erkeğin avreti hususunda İmam Şafî'nin Ebû İsmâ Sa'd b. Muaz el-Mervezî ile aynı görüşte olduğunu söyleyerek her ikisine nispet ettiği “göbek avrettir” ifadesini sehven

---

¹²⁸⁵ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 58a.

¹²⁸⁶ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 254.

¹²⁸⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübeddî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 288-289.

¹²⁸⁸ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 80b-81a.

kullandığını belirtmektedir. Siĝnâkî, şöyle söylemektedir: “Ebû İsmâ’e göre göbek ve diz kapağı avrettir. Merginânî’nin, İmam Şâfiî’yi Ebû İsmâ üzerine atfederek aynı görüşü paylaştıklarını söylemesi hatalıdır. Zira İmam Şâfiî’ye göre diz kapağı avret değildir.”¹²⁸⁹

İbn Ebü’l-İz (ö. 792/1390), Merginânî’nin İmam Şâfiî’ye nispet ettiği görüşün hatalı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Fakat Merginânî’nin delil olarak getirdiği “göbek altından diz kapağını geçinceye kadar avret sayılır” ve “diz kapağı avrettendir” hadislerini değerlendirmeye çalışmıştır. Serûci’ye atıfta bulunarak “diz kapağını geçinceye kadar” ifadesinin aslında hadiste geçmediğini ve “diz kapağı avrettir” hadisinin ise zayıf olduğunu belirtmiştir.¹²⁹⁰

Leknevî, Siĝnâkî’nin yaptığı yorumları aktarmak suretiyle *el-Hidâye* şerhinde Merginânî’nin “*Kerâhiyye*” bölümünde erkeğin avreti hususunda İmam Şâfiî’nin Ebû İsmâ Sa’d b. Muaz el-Mervezî ile aynı görüşte olduğunu söyleyerek her ikisine nispet ettiği “göbek avrettir” ifadesini sehven kullandığını belirtmektedir. Ayrıca Leknevî, bu hususta İmam Şâfiî’den üç görüş nakledildiğini söylemektedir: 1. Musannifin de işaret ettiği gibi göbek avret sayılıp diz kapağının avret sayılmaması görüşüdür. 2. Göbek ve diz kapağının avret sayılmadığı görüşüdür. 3. Göbek ve diz kapağının avret sayıldığı görüşüdür.¹²⁹¹

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî’nin namazın şartları bölümünde erkeğin avreti konusunda zikrettiği görüşlerin hatalı olduğuna dair bir yorum yapmamıştır.¹²⁹² Bununla birlikte “*Kerâhiyye*” bölümünde İmam Şâfiî’den rivayet edilen görüşleri zikretmiştir. Aynı şekilde Ebû İsmâ Sa’d b. Muaz el-Mervezî’nin Hanefî

---

¹²⁸⁹ es-Siĝnâkî, *en-Nihâye fî şerhi’l-Hidâye*, IV, 155a.

¹²⁹⁰ İbn Ebü’l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti’l-Hidâye*, I, 505.

¹²⁹¹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedi’ (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VII, 192.

¹²⁹² Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü’l-beyân ve nâdiretü’l-akrân*, I, 58b-59a.

mezhebinin büyük âlimlerinden biri olduğunu belirterek ona göre göbeğin de avret sayıldığını söylemiştir.¹²⁹³

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği görüşün hatalı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Aksine metinde geçen ifadeyi delillendirmek suretiyle Hanefî mezhebinin görüşünü savunmaya çalışmıştır.¹²⁹⁴

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği görüşün hatalı olduğuna dair bir yorum yapmamıştır. Bedreddin Aynî bu hususta şunları söylemektedir: “İmam Şâfiî, “diz kapağı avret değildir” görüşünü desteklemek için Enes b. Mâlik'in rivayetini esas almıştır.” Fakat Bedreddin Aynî, bu konuda Hanefîlerin kullandığı “diz kapağı avrettir” hadisinin garib olduğunu ve Dârekutnî'nin bu hadisi zayıf gördüğünü belirtmektedir.¹²⁹⁵

İbnü'l-Hümâm, aynı şekilde Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği görüşün hatalı olduğuna dair bir yorum yapmamıştır.¹²⁹⁶

4. Sıfatü's-Salât Bölümünde Geçen Ayetin Yazılışı Hakkında

Merginânî, “*rükû edin ve secdeye varın*”¹²⁹⁷ ayetini zikrederken “rükû edin” lafzının başına “*vâv*” harfini yazmıştır.¹²⁹⁸ Bedreddin Aynî¹²⁹⁹ ve Leknevî, ayette yazılan “*vâv*” harfinin Kur'ân'da geçmediğini söyleyerek bu yazımın hatalı olduğunu

---

¹²⁹³ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, IV, 413b.

¹²⁹⁴ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 257.

¹²⁹⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XII, 141-142.

¹²⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 257-258.

¹²⁹⁷ Hac Suresi, 77.

¹²⁹⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 303

¹²⁹⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), II, 157.

belirtmiştir.¹³⁰⁰ Fakat Siğnâkî,¹³⁰¹ Bâbertî,¹³⁰² Emir Kâtip el-İtkânî¹³⁰³ ve İbnü'l-Hümâm¹³⁰⁴ gibi şârihler bu hususta herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır.

5. Cenaze Namazı Konusunda Zikri Geçen Ebû Dücâne İsminin Hatalı Oluşu

Merginânî, *el-Hidâye*'de “ölü kabre indirildiği zaman onu lahde koyan kişi “Bismillâh ve alâ Milleti Resûlillâhi” der. Nitekim Hz. Peygamber (sav) Ebû Dücâne'yi kabre indirdiğinde böyle demişti” ifadesini kullanmıştır.¹³⁰⁵

Serûcî (ö. 710/1310), Merginânî'nin kullandığı bu ifade ile ilgili şöyle söylemektedir: “Bu ifadenin aslı yoktur. Zira Ebû Dücâne el-Ensârî, Hz. Ebû Bekir döneminde Müseylemü'l-Kezzâb'ın öldürülmesine iştirak ettikten sonra şehit düşmüştür. Her ne kadar Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Âriza* adlı eserinde Hz. Peygamber'in (sav) Ebû Dücâne'yi kabre indirdiğini belirtse de bu ifade galattır. *Bedâyi* kitabında da böyle zikredilmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in (sav) kabre indirdiği kişi Abdullah b.¹³⁰⁶ Bicâdeyn'dir.”¹³⁰⁷

Siğnâkî (ö. 714/1314), Merginânî'nin kullandığı ifadenin yanlış olduğunu belirterek şöyle söylemektedir: “Hz. Peygamber'in (sav) kabre indirdiği kişi Zü'l-

---

¹³⁰⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 303; Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 23.

¹³⁰¹ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 18a.

¹³⁰² Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, I, 275.

¹³⁰³ Emir Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 63a.

¹³⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 275.

¹³⁰⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 152.

¹³⁰⁶ Serûcî, bu ismi Abdullah b. Bicâdeyn diye zikretmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in (sav) kabre indirdiği kişi Abdullah Zü'l-Bicâdeyn'dir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.), II, 259.

¹³⁰⁷ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, III, 92b.

Bicâdeyn'dir. Çünkü Ebû Dücâne Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir döneminde vefat etmiştir. Nitekim tarih kitaplarında böyle zikredilmiştir."¹³⁰⁸

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî'nin kullandığı ifade ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu ifade sahih değildir. Çünkü Ebû Dücâne (ö. 12/633) on ikinci yılda Yemâme'de Müseyleme'yi öldürmüş ve şehit edilmiştir."¹³⁰⁹

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin kullandığı ifade için Siğnâkî'ye atıfta bulunarak "doğru olan Hz. Peygamber'in (sav) Zü'l-Bicâdeyn'i defnettiğidir. Çünkü Ebû Dücâne Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra ölmüştür" demiştir.¹³¹⁰

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin kullandığı ifade hakkında şöyle demiştir: "Bu sözün aslı yoktur. Çünkü Ebû Dücâne el-Ensârî, Hz. Ebû Bekir döneminde Müseylemü'l-Kezzâb'ın öldürülmesine iştirak ettikten sonra Yemâme'de şehit edilmiştir."¹³¹¹

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin kullandığı ifadenin hatalı olduğunu belirterek şöyle söylemektedir: "Bu çok kötü bir (vehmun fâhişun) vehimdir. Çünkü Ebû Dücâne, Hz. Ebû Bekir döneminde on ikinci yılda Yemâme'de şehit edilmiştir."¹³¹² Bedreddin Aynî daha sonra şunları söylemektedir: "Bu vehmin sebebi taklittir. Çünkü *el-Mebsût* ve *Bedâyi*'de böyle geçmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) kabre indirdiği kişi ise ismi Abdullah olan Zü'l-Bicâdeyn'dir."¹³¹³

---

¹³⁰⁸ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 124b.

¹³⁰⁹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 218a.

¹³¹⁰ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 138.

¹³¹¹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, II, 804.

¹³¹² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 250.

¹³¹³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 251.

İbnü'l-Hümâm, Merginânî'nin kullandığı ifadenin galat olduğunu belirterek Ebû Dücâne el-Ensârî'nin Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra Yemâme savaşında şehit düştüğünü söylemiştir.¹³¹⁴

Leknevî, Merginânî'nin kullandığı ifadenin galat olduğunu, Ebû Dücâne'nin Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir döneminde on ikinci yılda Yemâme savaşında şehit düştüğünü söylemiştir. Leknevî, Bedreddin Aynî'nin sözlerini olduğu gibi naklettikten sonra şunları söylemiştir: “Bedreddin Aynî, bu vehmin sebebinin taklit olduğunu söylemektedir. Fakat kendisi de taklit ederek *Minhatü's-Sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk* adlı eserinde¹³¹⁵ *el-Hidâye* sahibinin kullandığı ifadenin aynısını zikretmiştir.¹³¹⁶

6. Kabele Namaz

Merginânî, *el-Hidâye*'de Hanefilere göre farz ve nafilâ namazların Kâbe içinde kılınmasının caiz olduğunu, İmam Şâfî'ye göre caiz olmadığını söylemektedir.¹³¹⁷

Serûcî (ö. 710/1310), Merginânî'yi destekleme mahiyetinde şöyle söylemektedir: “Zikredilen bu ifade kapı açık olduğu halde kapıya doğru yöneldiğinde namaz kılmanın caiz olmayacağına hamledilir.”¹³¹⁸ Siğnâkî (ö. 714/1314), Merginânî'nin İmam Şâfî'ye nispet ettiği bu görüşün sehven söylendiğini belirterek, İmam Şâfî'ye göre farz ve nafilâ namazların Kâbe içinde kılınmasının caiz olduğunu ve Şâfî kitaplarında da bu şekilde

---

¹³¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 138.

¹³¹⁵ Bedreddin Aynî, adı geçen eserde Hz. Peygamber'in (sav) Ebû Dücâne'yi kible tarafından kabre indirdiğini söylemektedir. Bkz. Aynî, *Minhatü's-Sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk*, (th. Ahmed Abdurrezzâk el-Kebîsî), s. 213.

¹³¹⁶ Abdülhay Leknevî, *Müzevîletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 23-24.

¹³¹⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 160.

¹³¹⁸ es-Serûcî, *el-Ğaye fî şerhi'l-Hidâye*, III, 108a.

geçtiğini ifade etmektedir.¹³¹⁹ Bâbertî (ö. 786/1384) de Siğnâkî'ye atıfta bulunarak onun kullandığı ifadelerin aynısını nakletmektedir.¹³²⁰

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği bu görüşün iyice tetkik edilmesi gerektiğini (fihi nazar) söylemiştir.¹³²¹ İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği bu görüşün hatalı olduğunu, Şâfiî kitaplarında zikredildiği üzere farz ve nafilâ namazların Kâbe'de kılınmasının caiz olduğunu belirtmektedir.¹³²² Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Serûcî, Siğnâkî ve Bâbertî gibi âlimlerin sözlerini naklettikten sonra bunun iyice tetkik edilmesi ve üzerinde uzunca düşünülmesi gereken bir mesele olduğunu söylemektedir.¹³²³ İbnü'l-Hümâm, Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği bu görüşün sehven yazıldığını söylemektedir.¹³²⁴ Leknevî de bu nisbetin hatalı olduğunu belirtmektedir.¹³²⁵

7. Zevâl Vaktinden Sonra Nafilâ Oruca Niyet Etmek

Merginânî, *el-Hidâye*'de "Hanefilere göre zevâlden sonra nafilâ oruca niyet etmek günün çoğunun niyetsiz geçmesine sebep olduğu için caiz değildir. Fakat İmam Şâfiî'ye caizdir. Çünkü ona göre nafilâ oruç parçalanmayı (tecezzi) kabul eder" ifadesini kullanmıştır.¹³²⁶

Serûcî (ö. 710/1310), Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nisbet ettiği 'nafilânın tecezzi kabul etmesi' görüşünün doğru olmadığını, aslında bu görüşün Şâfiî mezhebinden olan Ebû İshâk el-Mervezî'ye (ö. 340/951) nispet edildiğini söylemektedir. Ayrıca Serûcî,

---

¹³¹⁹ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 230b.

¹³²⁰ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 150.

¹³²¹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 221b.

¹³²² İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, II, 817.

¹³²³ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), III, 281-282.

¹³²⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 150.

¹³²⁵ Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 24.

¹³²⁶ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 244.

İmam Nevevî'nin bu görüşün zayıflığı hakkında ittifak olduğunu, söylediğini zikretmektedir.¹³²⁷ İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin bu konuda hata ettiğini söyleyerek Serûcî'den nakilde bulunmuştur. Ayrıca Musannifin İmam Şâfî'ye nispet ettiği görüşün aslında Ahmed b. Hanbel'in görüşü olduğunu belirtmiştir.¹³²⁸ Fakat Bedreddin Aynî¹³²⁹ ve Leknevî,¹³³⁰ Merginânî'nin İmam Şâfî'ye nispet ettiği bu görüşün en sahih görüş olduğunu söylemektedir.

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî'nin İmam Şâfî'ye nispet edilen bu görüşün, onun iki kavlından birisi olduğunu ve sahih olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte İmam Gazâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserine atıfta bulunarak zevalden önce ve sonra nafile oruca niyet etmenin İmam Şâfî'ye göre caiz olduğunu ifade etmektedir.¹³³¹ Babertî, Merginânî'nin İmam Şâfî'ye nispet ettiği bu görüşün hatalı olduğuna dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹³³² Aksine o da İtkânî'nin yaptığı gibi İmam Gazâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserine atıfta bulunarak zevalden önce ve sonra nafile oruca niyet etmenin İmam Şâfî'ye göre caiz olduğunu belirtmektedir.¹³³³

8. Müzdelife'de Kılınan Sabah Namazı Konusunda Zikredilen Hadis

Merginânî, Müzdelife'de kılınan sabah namazı konusunda “*İbni Abbâs'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) Müzdelife'de ümmeti için yaptığı dua (kan davaları ve kul hakkı dâhil) kabul edilmiştir*”¹³³⁴ hadisini zikretmektedir.¹³³⁵

---

¹³²⁷ es-Serûcî, *el-Ğaye ft şerhi'l-Hidâye*, III, 240a.

¹³²⁸ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, II, 898-899.

¹³²⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 15.

¹³³⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 244.

¹³³¹ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Ğâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, I, 263a.

¹³³² Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 312.

¹³³³ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 304.

¹³³⁴ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, III, 72.

¹³³⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 346.

Cemalüddin ez-Zeylaî, Merginânî'nin zikrettiği İbni Abbâs isminin hatalı (vehim) olduğunu, bu hadisi İbni Abbâs b. Mirdâs'ın rivayet ettiğini belirtmektedir. Bu hususta şöyle söylemektedir: “Her ne kadar bazıları ‘musannif burada İbni Abbâs lafzıyla Kinâne b. Abbâs b. Mirdâs ismini kastetmektedir’ diyerek bahane öne sürseler de bu ifade iki yönden hatalıdır: 1. İbni Abbâs lafzı mutlak zikredildiği zaman Abdullah b. Abbâs kastedilmektedir. Şayet Kinâne’yi kastetseydi bunu kaydedirdi. 2. Hadisi nakledeken sahabîyi söylemeden tâbîinden olanı zikretmesi musannifin âdeti değildir.”¹³³⁶

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin kullandığı bu lafzın hata (vehim) olduğunu söyledikten sonra *el-Hidâye* şârihlerinden hiç kimsenin buna işaret etmediğini belirtmiştir. Daha sonra kendisine atıfta bulunmadan Cemalüddin ez-Zeylaî'nin kullandığı ifadelerin aynısını zikretmiştir.¹³³⁷ Leknevî de Bedreddin Aynî'ye atıfta bulunarak Merginânî'nin hata ettiğini ifade etmektedir.¹³³⁸

9. Oruç Kefâreti

Merginânî, *el-Hidâye*'de oruç kefâreti konusunda “İmam Şâfiî'ye göre köle azat etmek, iki ay peşpeşe oruç tutmak ve altmış fakiri doyurmak şeklindeki sıralamaya riayet şart değildir. Kişi bunlardan birisini yapmak hususunda muhayyerdir. İmam Mâlik'e göre ise oruçta peşpeşe tutma şartı yoktur. Zikri geçen hadis her iki müçtehidin aleyhine delildir” ifadesini kullanmıştır.¹³³⁹

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e nispet ettiği görüşlerin hatalı olduğunu söylemiştir.¹³⁴⁰ İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin bu konuda hata ettiğini söyleyerek, tertibe riayetin şart olmadığı görüşünün aslında İmam

---

¹³³⁶ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, III, 72.

¹³³⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 234-235.

¹³³⁸ Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 24.

¹³³⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 262.

¹³⁴⁰ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 340.

Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'e ait olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İmam Mâlik'e nispet edilen kefâret orucunda peşpeşe şartının olmadığı ifadesinin hata olduğunu öne sürmektedir. Bu hususta Serûcî'ye atıfta bulunmuştur.¹³⁴¹ Bedreddin Aynî, Kâkî'ye atıfta bulunarak *el-Hidâye*'de yer alan bu ifadenin sehven yazıldığını belirtmektedir. Ayrıca Şâfîilerin Hanefilerle aynı görüşte olduğunu ve tertibe riayet şart olmadığı görüşünün Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten birisi olduğunu ifade etmektedir.¹³⁴² Leknevî de bu ifadenin sehven yazıldığını beyan etmektedir.¹³⁴³

10. Umrede Muhsar Olan Kişinin Durumu

Merginânî, *el-Hidâye*'de "İmam Mâlik'e göre umrede ihsâr sözkonusu değildir. Çünkü umrenin belirli bir zamanı yoktur" ifadesini kullanmaktadır.¹³⁴⁴ İbn Ebü'l-İz, İmam Mâlik'e nispet edilen bu görüşün hatalı olduğunu söylemektedir.¹³⁴⁵ Bâbertî,¹³⁴⁶ Bedreddin Aynî¹³⁴⁷ ve İbnü'l-Hümâm,¹³⁴⁸ Merginânî'nin hata yaptığına dair bir değerlendirme yapmamışlardır.

---

¹³⁴¹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, II, 927-928.

¹³⁴² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 62.

¹³⁴³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdîlhay el-Leknevî)*, II, 262; ayrıca bkz. Muhammed Hüsnü Çiftçi, "Merginânî'nin el-Hidâye Adlı Eserinde İmam Mâlik ve İmam Şâfî'ye Nisbet Ettiği Bazı Görüşlerin Tahlili", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 30, 2017, s. 565-567.

¹³⁴⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdîlhay el-Leknevî)*, II, 474.

¹³⁴⁵ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, III, 1160; ayrıca bkz. Muhammed Hüsnü Çiftçi, "Merginânî'nin el-Hidâye Adlı Eserinde İmam Mâlik ve İmam Şâfî'ye Nisbet Ettiği Bazı Görüşlerin Tahlili", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 30, 2017, s. 571-572.

¹³⁴⁶ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadir ile birlikte)*, III, 131.

¹³⁴⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 452.

¹³⁴⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, III, 131.

11. Ceza Kurbanının Kesim Zamanı

Merginânî, *el-Hidâye*'de “İmam Şâfiî, temettü ve kıran hedyine kıyas ederek ceza hedyinin de ancak kurban kesme günlerinde kesileceği görüşüne sahiptir” ifadesini kullanmıştır.¹³⁴⁹

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin İmam Şâfiî'ye nispet ettiği bu görüşün Şâfiî kitaplarında zikredilenlere muhalif olduğunu belirttiikten sonra Şâfiî kitaplarından nakillerde bulunmuştur.¹³⁵⁰ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Merginânî'nin ifadesi için, bunun bir tür vehim olduğunu söylemektedir.¹³⁵¹ Leknevî de Bedreddin Aynî'nin söylediği gibi bunun Şâfiî kitaplarında zikredilenlere muhalif olduğunu ifade etmektedir.¹³⁵² Fakat İbn Ebü'l-İz¹³⁵³ ve Bâbertî¹³⁵⁴ bu konuda yorum yapmamışlardır.

12. Müzdelife Vakfesinin Hükmü

Merginânî, Müzdelife vakfesinin Şâfiî mezhebine göre rükûn olduğunu söylemektedir.¹³⁵⁵ Bâbertî (ö. 786/1384) bu konuda yorum yapmamıştır.¹³⁵⁶ Fakat İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin hata ettiğini belirtmeksizin şöyle söylemektedir: “Bu hususta İmam Şâfiî'den iki görüş nakledilmiştir. Birinci görüşe göre vacip, ikinci görüşe göre sünnettir. Müzdelife vakfesi İmam Şâfiî'ye göre rükûn değil, sünnettir. Fakat

---

¹³⁴⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 492.

¹³⁵⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 487.

¹³⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 163.

¹³⁵² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 492.

¹³⁵³ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, III, 1171-1174.

¹³⁵⁴ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 163.

¹³⁵⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, II, 346.

¹³⁵⁶ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, II, 461.

Şâfiîlerden birkaç âlim rükûn olduğunu söylemiştir. Bu görüşte olan başka âlimler de vardır.”¹³⁵⁷

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), İmam Şafî’ye yapılan bu nispetin doğru olmadığını söyleyerek Şâfiî kitaplarından nakilde bulunmuştur. Ayrıca şunları söylemektedir: “Şâfiîlerin *el-Vecîz* adlı kitabında zikredildiğine göre Müzdelife vakfesi sünnettir. Emir Kâtip el-İtkânî’ye göre *el-Hidâye* sahibi, sağlam bir nakil bulduğundan dolayı demiştir. Kâkî’ye göre bu ifade sehven yazılmıştır. Zira Şâfiî mezhebine göre Müzdelife vakfesi sünnettir. Müzdelife vakfesinin rükûn olduğu görüşü *el-Mebsût*’ta Leys b. Sad’a nispet edilmiştir.”¹³⁵⁸ İbnü’l-Hümâm da bu nispetin sehven yazıldığını belirtip, *el-Mebsût*’a atıfta bulunarak bu görüşün Leys b. Sad’a ait olduğunu söylemektedir.¹³⁵⁹ Leknevî ise İbnü’l-Hümâm’a atıfta bulunmak suretiyle bu nispetin hatalı olduğunu belirtmektedir.¹³⁶⁰

13. Başkasının Yerine Hac Yapmak Konusunda Zikredilen Hadis

Merginânî, *el-Hidâye*’de el-Has’amiyye hadisi diye bilinen “*Hz. Peygamber’in (sav), baban yerine hac da yap, umre de yap, dediği*” hadisi¹³⁶¹ delil getirmiştir.¹³⁶² İbn Ebü’l-İz (ö. 792/1390), Bedreddin Aynî (ö. 855/1451) ve Leknevî, Merginânî’nin hata yaptığını, onun naklettiği bu hadisin aslında Ebü Rezîn el-Ukaylî tarafından rivayet edildiğini söylemişlerdir.¹³⁶³

---

¹³⁵⁷ İbn Ebü’l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti’l-Hidâye*, III, 1042-1043.

¹³⁵⁸ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 235.

¹³⁵⁹ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr*, II, 482-483.

¹³⁶⁰ Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü’l-dirâye li Mukaddimeti’l-Hidâye*, s. 24.

¹³⁶¹ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü’r-râye li tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye*, III, 156; Zeylaî, bu hadisin Kütüb-i Sitte’de geçtiğini, ancak “*umre de yap*” lafzının yer almadığını belirtmiştir. Bunun musanniften kaynaklanan bir vehim olduğunu söylemiştir.

¹³⁶² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî (el-Hidâye ma’a şerhi’l-Allâme Abdülhay el-Leknevî)*, II, 482-483.

¹³⁶³ İbn Ebü’l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti’l-Hidâye*, III, 1166-1167; Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IV, 473; Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü’l-dirâye li Mukaddimeti’l-Hidâye*, s. 24.

14. Müt'a Nikâhı

Merginânî, *el-Hidâye*'de İmam Mâlik'in müt'a nikâhına cevaz verdiğini nakletmektedir.¹³⁶⁴ Emîr Kâtip el-İtkânî, Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği bu görüşün doğru olmadığını ispatlamak adına şunları söylemektedir: “Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*¹³⁶⁵ adlı eserinde İmam Mâlik'in bu görüşte olduğunu nakletmektedir. Orada geçtiği üzere Mâlik b. Enes'e göre caizdir. İbn Abbâs'ın sözünden ortaya çıkan da budur. O, “*Onlardan karı-koca ilişkisi yaşadıklarınıza kararlaştırılmış olan mehirlerinizi verin*”¹³⁶⁶ ayetini delil almıştır. Çünkü bu daha önce mübahtı. Bir hüküm onu nesheden bir nâsîh (delil) gelinceye kadar olduğu gibi kalır. İmam Mâlik'ten nakledilen bu şekildedir. Fakat bana göre İmam Mâlik'e nispet edilen bu görüş tartışmaya açık olduğundan (fihi nazar) şüphe ile yaklaşmak gerekir. Zira İmam Mâlik müt'anın caiz olmadığını *el-Muvatta* adlı eserinde kendisi rivayet etmiştir. Kendisi bunun hilâfına başka bir şey rivayet etmemiş ve başka bir görüş de beyan etmemiştir.”¹³⁶⁷

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği görüş hakkında şunları söylemektedir: “Bazı kimselere göre galat bir ifadedir. Çünkü İmam Mâlik, *el-Muvatta* adlı eserde bunun haram olduğunu söylemiştir. Ayrıca *el-Müdevvene* adlı eserde geçtiği üzere Müt'a haramdır.” Bâbertî, bu sözleri naklettikten sonra şöyle bir yorum yapmaktadır: “Musannif bu görüşü Şemsüleimme es-Serahsî'den almış olabilir. Bununla birlikte o, bunun hilâfına olan *el-Müdevvene*'de geçen görüşü de bilmektedir. Nitekim bir hadisi rivayet eden kimse onunla amel etmek zorunda değildir.”¹³⁶⁸

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin “İmam Mâlik'e göre müt'a nikâhı caizdir. Çünkü öncesinde mübahtı ve onu nesheden bir nâsîh hüküm gelinceye kadar

---

¹³⁶⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, III, 28.

¹³⁶⁵ Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, V, 152.

¹³⁶⁶ Nisa Suresi, 24.

¹³⁶⁷ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, II, 18a.

¹³⁶⁸ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 247-248.

olduğu hal üzere kalır. Biz deriz ki; nesh sahâbenin icmaı ile sabit olmuştur. İbn Abbâs diğer sahâbilerin görüşüne dönmüş ve icma gerçekleşmiştir” sözünü naklettikten sonra şu yorumu yapmaktadır: “Bu ifadeler iki yönden (fihî nazar) tartışmaya açıktır. Birincisi, İmam Mâlik’e nispet edilen bu görüş (galat) hatalıdır. Hatta İmam Mâlik’in ashabı müt’a yapana had cezası uygulanması hususunda ihtilaf etmiştir. İkincisi, “sahâbe icmaı ile nesh sabit olmuştur” sözünden neshin sünnet ile sabit olduğu ve bunun bize nakledilmesi hususunda sahâbenin icma ettiği kastedilmişse, bu kabul edilebilir (müsellem) bir ifadedir. Yok, eğer Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra sahâbe icmaı ile neshin gerçekleştiğini kastetmişse, bu kabul edilemez (memnu) bir ifadedir. Musannifin sözlerinden anlaşılan ikinci manayı kastetmiş olmasıdır. Bu durumda sözleri hatalı (sehv) olur.”¹³⁶⁹

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Kâkî’ye atıfta bulunarak Merginânî’nin İmam Mâlik’e nispet ettiği bu görüşün sehven yazıldığını ve Mâlikî kitaplarında müt’a nikâhının haram olduğunun zikredildiğini belirtmiştir. Bedreddin Aynî, bu konuda Bâbertî’nin yapmış olduğu yorumu eleştirerek şunları söylemektedir: “Bâbertî, Merginânî’nin hatasını savunmak üzere “musannif bu görüşü Şemsüleimme es-Serahsî’den almış olabilir. Bununla birlikte o, bunun hilâfına olan *el-Müdevvene*’de geçen görüşü de bilmektedir” şeklinde bahane öne sürmesine karşılık ben de şöyle derim: Mâlikî kitaplarının hiçbirinde müt’ın caiz olduğu zikredilmemiştir.” Bedreddin Aynî’nin Bâbertî’ye ikinci eleştirisi de şöyledir: “Yine Bâbertî, Merginânî’nin hatasını savunmak üzere “bir hadisi rivayet eden kimse onunla amel etmek zorunda değildir” şeklinde bahane öne sürmüştür. Ben de buna karşılık şöyle derim: İmam Mâlik, gelenek haline getirdiği üzere *el-Muvatta* adlı eserinde kabul etmediği ve onunla amel etmediği bir şeyi rivayet etmemiştir. Şayet Bâbertî’nin dediği gibi olsaydı, İmam Mâlik’in ashabı bunu mutlaka zikrederdi. Hâlbuki böyle bir görüş nakledilmemiştir.”¹³⁷⁰

---

¹³⁶⁹ İbn Ebü’l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti’l-Hidâye*, III, 1204.

¹³⁷⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), V, 63.

İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği görüşün (galat) hatalı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Merginânî'nin "nesh sahâbenin icma ile sabit olmuştur" ifadesini şöyle yorumlamıştır: "Musannifin bu ibaresinde geçen "bâ" harfi sebebiyye için değildir. Çünkü muhtâr olan icmanın nesh etmemesidir. O halde bu ibarenin tevili şöyle olur: Sahâbenin bu konuda icma ettiğinin bilinmesi sebebiyledir (sahâbenin icma sebebiyle nesh gerçekleşmemiştir). Yani müt'a nâsih olan bir delil sebebiyle yasaklanmıştır. Bu konu üzerinde de sahâbenin icma bilinmektedir." İbnü'l-Hümâm, bu tevili yaptıktan sonra nâsih olan delilleri nakletmektedir.¹³⁷¹ Leknevî ise Kâkî ve Bedreddin Aynî'ye atıfta bulunmak suretiyle Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği bu görüşün hatalı olduğunu belirtmektedir.¹³⁷²

15. Zihâr Kefâreti Konusunda Zikredilen Hadis

Merginânî, zihâr kefareti konusunda şöyle söylemektedir: "Zira Evs b. Sâmî ile Sehl (Seleme) b. Sahr'ın¹³⁷³ hadisinde Hz. Peygamber (sav) "*her bir düşküne (miskin) yarım sa' buğday verilir*"¹³⁷⁴ buyurmuştur.¹³⁷⁵

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin kullandığı "sehl" ismi hakkında şöyle söylemektedir: "Sehl b. Sahr" isminin hatalı olduğunu ve hadis kitaplarında "Seleme b. Sahr" olarak geçtiğini söyleyenler olmuştur. Fakat musannifin zikrettiği bu isim, el-Müstağfirî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*¹³⁷⁶ adlı eserinde geçen Süheyl b. Sahr el-Leysî ismine muvafıktır."¹³⁷⁷

---

¹³⁷¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 247-248.

¹³⁷² Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 24.

¹³⁷³ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, III, 247; Zeylaî, doğru ifadenin Seleme b. Sahr olması gerektiğini söylemektedir.

¹³⁷⁴ Zikri geçen Seleme b. Sahr'ın rivayeti için bkz. Tirmizî, Talak, 20. Fakat Merginânî'nin nakletmiş olduğu "*her bir düşküne (miskin) yarım sa' buğday verilir*" şeklindeki bu ibare, Tirmizî'de geçmemektedir.

¹³⁷⁵ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, III, 306.

¹³⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.), XVII, 564.

¹³⁷⁷ Bâbertî, *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, IV, 268-269.

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin kullandığı “sehl” isminin hatalı olduğunu, doğru olan ifadenin “Seleme b. Sahr” olması gerektiğini belirttikten sonra şöyle söylemektedir: “Tirmizî, Seleme b. Sahr el-Beyâzî isminin Selmân b. Sahr şeklinde de söylendiğini zikretmiştir.”¹³⁷⁸

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), *el-Hidâye* metninde geçen hadisteki “sehl” isminin hatalı olduğunu, doğru olan ifadenin “Seleme b. Sahr” olması gerektiğini ifade ettikten sonra bu konuda Bâbertî'nin yapmış olduğu yorumları eleştirmiştir.¹³⁷⁹ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ve Leknevî de “Sehl” isminin hatalı olduğunu söylemişlerdir.¹³⁸⁰

16. Öşür ve Haraç Bölümünde Geçen Yer İsmi

Merginânî, *el-Hidâye*'de “Sevâd¹³⁸¹ bölgesi haraç arazisidir. Uzeyb'ten Hulvân Geçidine ve Sa'lebiyye'den (Als'ten) Abbâdan'a kadar yer alan bölgeyi kapsar”¹³⁸² ifadesini kullanmıştır.

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), Merginânî'nin zikrettiği “Sa'lebiyye” adının hatalı olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Sevâdü'l-Irak enine Uzeyb'ten Hulvân Geçidine kadar, boyuna ise Als'ten Abbâdan'a kadar olan bölgedir. Metinde geçen “Sa'lebiyye'den Abbâdan'a kadar” ifadesi (galat) hatalıdır. Çünkü Sa'lebiyye, Uzeyb'ten sonra yer alan bir çöl bölgesidir.”¹³⁸³ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Emîr Kâtip el-İtkânî'ye atıfta bulunarak “Sa'lebiyye” ifadesinin hatalı olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁴ İbnü'l-

---

¹³⁷⁸ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, III, 1391. Ayrıca bkz. Tirmizî, Talak, 20.

¹³⁷⁹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), V, 553.

¹³⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, IV, 268; Abdülhay Leknevî, *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, s. 24.

¹³⁸¹ Sevâd Bölgesi: Kuzeyde Tikrit'ten güneyde Basra Körfezine, doğuda Zağros dağlarının başladığı Hulvân'dan Bağdat'ın kuzeyinden geçerek batıda çölün başladığı Kâdisiye yakınlarındaki Uzeyb'e kadar uzanan bölge Sevâd olarak adlandırılmıştır. Bkz. Mustafa Demirci, “*Sevâd*”, DİA, XXXVI, 576.

¹³⁸² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 303.

¹³⁸³ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 182b.

¹³⁸⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 220.

Hümâm isim vermeden el-İtkânî'nin sözlerini nakletmiştir.¹³⁸⁵ Leknevî ise el-İtkânî'ye atıfta bulunarak zikri geçen kelimenin hatalı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸⁶ Ancak Bâbertî, Merginânî'nin hatalı olduğuna dair herhangi bir yorum yapmamıştır.¹³⁸⁷

17. Süt Emzirmede Şahitlik Meselesi

Merginânî, *el-Hidâye*'de süt hısımlığının sübutu konusunda "Hanefî mezhebine göre süt hısımlığının sübutu için en az iki erkeğin veya bir erkek ile iki kadının şahitliği gerekir. İmam Mâlik'e göre âdil olan bir kadının şahitliği de yeterlidir"¹³⁸⁸ ifadesini kullanmaktadır.

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği bu görüş hakkında şunları söylemektedir: "Serûcî'nin naklettiğine göre bu görüş aslında Ahmed b. Hanbel'e nispet edilmektedir. Mâlikîlere göre ise iki erkeğin şahitliği veya iki kadının şahitliği yeterlidir."¹³⁸⁹ İbn Ebü'l-İz, bu sözleri nakletmesine rağmen Merginânî'nin hata yaptığını açıkça söylememiştir.

Bâbertî (ö. 786/1384), İmam Mâlik'e nispet edilen görüşü şerh etmeye çalışmıştır. Fakat nispetin hatalı olduğuna dair herhangi bir yorum yapmamıştır.¹³⁹⁰ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), musannifin nispet ettiği görüşün İmam Mâlik'in görüşü olmadığını, İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşü olduğunu ve İmam Mâlik'e göre iki kadının şahitliğinin yeterli olacağını söylemektedir.¹³⁹¹ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Merginânî'nin hatalı olduğunu belirtmeden, süt hısımlığının iki kadının şahitliği ile sabit oluşunun Mâlikî

---

¹³⁸⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, IV, 32.

¹³⁸⁶ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 182b.

¹³⁸⁷ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, IV, 31.

¹³⁸⁸ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, III, 149-150.

¹³⁸⁹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, III, 1286.

¹³⁹⁰ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, III, 461.

¹³⁹¹ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), V, 278.

kitaplarında anlatıldığını zikretmektedir. Ayrıca metinde İmam Mâlik'e nispet edilen görüşün sebebini de açıklamaya çalışmıştır.¹³⁹²

18. Buluntu Malın Sahibine İade Edilmesi

Merginânî, *el-Hidâye*'de "Lukatannın kendisine ait olduğunu iddia eden kişi, bunun için delil (beyyine) getirmeksizin sadece mala dair birkaç alamet zikretse, malı bulan kişi, buluntu malı ona iade edebilir. Fakat hâkim bu iadeyi zorunlu kılamaz. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre zorunlu kılar" ifadesini kullanmıştır.¹³⁹³

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin İmam Şâfiî'e nispet ettiği bu görüşün öyle olmadığını, İmam Şâfiî'nin de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu söylemektedir.¹³⁹⁴ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), *el-Kâkî*'ye atıfta bulunarak şunları söylemektedir: "Bu bizim nüshalarda yazılanlardır. Aslında sadece birkaç alametin zikredilmesi ile malın sahibine iadesini zorunlu kılan İmam Mâlik, İmam Ahmed, Dâvud ez-Zâhirî ve İbnü'l-Münzir'dir. Şâfiî kitaplarında yazıldığına göre İmam Şâfiî'nin görüşü de bizim gibidir."¹³⁹⁵ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Merginânî'nin hata ettiğini açıkça belirtmeksizin şöyle söylemektedir: "Gerçek şu ki, İmam Şâfiî'nin görüşü de bizim görüşümüz gibidir. Buluntu malı sahibine iade etmeyi zorunlu kılan İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'dir."¹³⁹⁶

Fakat Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), *el-Hidâye*'de geçen ifade hakkında Kudûrî'nin *Muhtasar*'ındaki lafzın aynısı olduğunu beyan ettikten sonra, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre birkaç alametin zikredilmesi ile buluntu eşyanın

---

¹³⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 461.

¹³⁹³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, IV, 375.

¹³⁹⁴ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 314.

¹³⁹⁵ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VII, 339.

¹³⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 129.

sahebine iade edilmesinin zorunlu olduğunu söylemektedir.¹³⁹⁷ Bâbertî (ö. 786/1384) de bu hususta herhangi bir yorum yapmamıştır.¹³⁹⁸

19. Şahitlik Üzerine Şahitlik Meselesi

Merginânî, *el-Hidâye*'de, şahitlik üzerine şahitlik ile ilgili şöyle söylemektedir: “İki kişinin şahitliği üzerine, iki kişinin şahitliği caiz olur. İmam Şâfî'ye göre ise her bir asıl için iki kişinin şahitliği esas alınarak, ancak dört kişinin şahitliği ile caiz olur. Bizim delilimiz Hz. Ali'nin “*bir kişinin şahitliğine, ancak iki kişi şahitlik edebilir*”¹³⁹⁹ sözüdür. Sadece bir kişinin, bir şahidin üzerine şahitlik etmesi geçersizdir. Hz. Ali'nin bu sözü İmam Mâlik'in görüşüne karşı bizim için bir delildir. Ayrıca şahitlik bir hak meselesi olduğu için şahitlerin gereken sayıda (şahitlik nisabı) olmaları gerekir.”¹⁴⁰⁰ Merginânî'nin ifadelerinden anlaşılan İmam Mâlik'e göre bir kişinin şahitliğine, yalnızca bir kişinin şahitliğinin yeterli olacağıdır.

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin İmam Mâlik'e nispet ettiği bu görüşün doğru olmadığını, aksine İmam Mâlik'in Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu söylemektedir.¹⁴⁰¹

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), musannifin İmam Mâlik'e nispet ettiği bu görüşün Hanefî kitaplarında bu şekilde zikredildiğini, hâlbuki Mâlikî kitaplarında yalnızca bir kişinin şahitliğinin caiz olmayacağını kaydedildiğini söylemektedir. Ayrıca bu durumda Hz. Ali'nin sözünün Mâlikîlere karşı delil olamayacağını belirtmektedir.¹⁴⁰² İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), bu konunun tartışmalı olup iyice incelenmesi (fihi nazar)

---

¹³⁹⁷ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, III, 223a.

¹³⁹⁸ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VI, 129.

¹³⁹⁹ Cemalüddin ez-Zeylâî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, IV, 87.

¹⁴⁰⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, V, 464-465.

¹⁴⁰¹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 531.

¹⁴⁰² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), IX, 187.

gerektiğini ve Mâlikî kitaplarında bir kişinin şahitliğinin caiz olmayacağını zikredildiğini söylemektedir.¹⁴⁰³ Fakat Siğnâkî (ö. 714/1314), bu görüşün hatalı olduğuna dair herhangi bir yorum yapmamıştır. Aksine İmam Mâlik'e nispet edilen görüşü delillendirmek suretiyle Hanefîlerle mukayesesini yapmıştır.¹⁴⁰⁴ Bâbertî de bu konuda herhangi bir yorum yapmamıştır.¹⁴⁰⁵

20. Alışveriş Bölümünde Çeşitli Meseleler Kısımında Zikredilen Hadis

Merginânî, *el-Hidâye*'de alışveriş konusu (Kitâbü'l-Büyû') ile ilgili çeşitli meseleler (Mesâil-i Mensûre) kısmında Zimmîlerin satışlar konusunda Müslümanlar gibi olduklarını açıkladıktan sonra “*Onlara şunu bildir: Müslümanların sahip olduğu haklara onlar da sahiptir. Müslümanların taşıdığı sorumlulukları onlar da taşımaktadır. Onlar da Müslümanlar gibi mükellef ve ihtiyaç sahibidirler*”¹⁴⁰⁶ hadisini delil getirmiştir.¹⁴⁰⁷ Fakat Zeylaî, zikredilen bu hadis hakkında şunları söylemektedir: “Musannifin işaret ettiği hadisi bilmiyorum. Ancak buna yakın manada Muaz hadisi zekât bölümünde, Büreyde hadisi ise siyer bölümünde geçmektedir. Bu zikredilen şey her iki hadiste yer almamaktadır.”¹⁴⁰⁸

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), Merginânî'nin zikrettiği bu hadisin münker olduğunu ve Merginânî'nin bu hadisi başka hadislerde yer alan bilgilerle karıştırdığını (ıştibâh) ifade etmektedir.¹⁴⁰⁹ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), zikri geçen hadis hakkında Zeylaî'nin yapmış olduğu yorumu aktarmış ve bu hususta değerlendirme yapmadıkları

---

¹⁴⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VII, 464.

¹⁴⁰⁴ es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, III, 30b.

¹⁴⁰⁵ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VII, 464.

¹⁴⁰⁶ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, IV, 55.

¹⁴⁰⁷ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, V, 260.

¹⁴⁰⁸ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, IV, 55.

¹⁴⁰⁹ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 442.

nedeniyle *el-Hidâye* şârihlerini eleştirmiştir.¹⁴¹⁰ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), zikri geçen hadisin bilinmediğini söylemektedir.¹⁴¹¹ Leknevî ise bu hadisin müstensih tarafından sehven yazıldığını söylemektedir. Zeylaî'nin yapmış olduğu yorumu delil getirmektedir.¹⁴¹²

21. Kefâlet Bölümünde Geçen Damân (Taahhütte Bulunma) Meselesi

Merginânî, *el-Hidâye*'de “bir kimse, başkasına ‘senin bir ay sonra benden yüz (dirhem) alacağın var’ der, alacağı ikrar edilen kişi de ‘alacağım peşindir’ derse söz, (iddia sahibinindir) ikrar edenindir. Bir kimse başkasına ‘senin bir ay sonraki yüz (dirhem) alacağın için falan kimseye kefil oldum’ der, alacağı ikrar edilen kişi ‘alacağım peşindir’ derse, söz kefilindir” dedikten sonra her iki mesele arasındaki farkı açıklamıştır. Daha sonra “İmam Şâfiî, ikinci meseleyi birincinin hükmü gibi kabul ederken, Ebû Yusuf, kendisinden rivayet edildiğine göre birinci meseleyi ikincinin hükmü gibi kabul etmiştir. Aradaki farkı açıklamıştık” ifadelerini kullanmıştır.¹⁴¹³

Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Hidâye*'de geçen bu ifade için şunları söylemektedir: “Her iki imamın görüşünün bunun aksine olduğu meşhurdur. Bazı şârihler bu ifadeyi her iki imamdan rivayet edilen görüş olabileceğine hamlederler. Bazı şârihler ise bunun müstensih tarafından yapılan bir (galat) hata olduğunu belirtmişlerdir. Muhtemelen kabul gören (ezhar) görüş bunun yazım hatası olmasıdır.”¹⁴¹⁴ İbn Ebü'l-İz'e (ö. 792/1390) göre doğru olan ifade, metindeki ifadenin tam tersine olmasıdır.¹⁴¹⁵ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), tüm *el-Hidâye* nüshalarında geçen bu ifadenin yanlış olduğunu, doğru olanın

---

¹⁴¹⁰ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VIII, 383.

¹⁴¹¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VII, 122.

¹⁴¹² Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 16.

¹⁴¹³ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, V, 333-334.

¹⁴¹⁴ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, VII, 224-225.

¹⁴¹⁵ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, IV, 464.

tersine olması gerektiğini belirtmektedir.¹⁴¹⁶ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *el-Hidâye* nüshalarının çoğunda geçen bu ifadenin kâtip tarafından sehven yazıldığını söylemektedir.¹⁴¹⁷ Leknevî, *el-Hidâye* şerhlerinden *Kifâye* ve *Nihâye*'ye atıfta bulunarak bu nispetin yanlış olduğunu, doğru olanın ise "İmam Şâfiî'nin birinci meseleyi ikinciye ilhak ettiği, Ebû Yusuf'un ise ikinci meseleyi birinciye ilhak ettiği" şeklinde (metindeki ifadenin tam tersine) olmasını söylemiştir. Ayrıca bu ifadenin hatalı olduğu hususunda Bâbertî ve İbnü'l-Hümâm'ın açıklamalarını nakletmiştir.¹⁴¹⁸

22. Zebâih (Hayvan Kesimi) Bölümünde Geçen İfade

Merginânî, *el-Hidâye*'de hayvan boğazlama esnasında kesilmesi gereken yerleri anlatırken şöyle söylemektedir: "Ebû Yusuf'a göre iki şah damarının kesilmesinden maksat, kanın akıtılmasıdır. Neticede birinin kesilmesi ile diğeri kesilmiş sayılır. Çünkü her biri kanın dolaşım yeridir. Soluk (nefes) borusu, yemek borusundan farklıdır. Soluk borusu (Hulkûm), yemeğin ve suyun aktığı yerdir. Yemek borusu (el-merû) ise nefesin aktığı yerdir. Dolayısıyla her ikisinin de kesilmesi gerekir."¹⁴¹⁹

Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Hidâye*'de geçen bu ifadenin aksini aktararak şunları söylemektedir: "Soluk borusu, (Hulkûm) nefesin aktığı yerdir. Yemek borusu (el-merû) ise yemek ve suyun aktığı yerdir. Bazı nüshalarda bunun aksine ifadeler yazılmıştır. Ancak bu doğru bir ifade değildir."¹⁴²⁰

Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), birçok kaynaktan delil getirerek Merginânî'nin kullandığı ifadenin doğru olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte *el-Hidâye*'de geçen ifadeyi aktardıktan sonra şöyle söylemektedir: "Şeyhülislâm Hâherzâde *el-Mebsût* adlı

---

¹⁴¹⁶ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), VIII, 471.

¹⁴¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VII, 224.

¹⁴¹⁸ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 16.

¹⁴¹⁹ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VII, 129.

¹⁴²⁰ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, IX, 494.

eserinde bu şekilde söylemiştir. Ona göre “el-merû” lafzı, nefesin aktığı yerdir (nefesin akışını sağlayan damardır). Nitekim *el-Keşşâf* adlı eserin sahibi, Araf suresinin¹⁴²¹ tefsirinde “hulkûm” lafzını yiyecek ve içeceğin girdiği yer olarak tefsir etmiştir. Fakat Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eserinde bunun aksini söylemiştir. Ona göre “hulkûm” kelimesi nefesin aktığı yer, “el-merû” kelimesi yemeğin aktığı yer, “vedecân” kelimesi ise kanın aktığı yerdir.”¹⁴²²

Leknevî, Merginânî'nin yaptığı tanımın yanlış olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: “Bu ifade güzel değildir. Esasen doğru olan ifade “soluk borusu, (hulkûm) nefesin aktığı yerdir. Yemek borusu (el-merû) ise yemek ve suyun aktığı yerdir” şeklinde yazılmasıdır.”¹⁴²³

23. Vasiyet Bölümünde Hanefî İmamlara Nispet Edilen Görüş

Merginânî, *el-Hidâye*'de “Vesâyâ” bölümünde ölünün borcu ve üzerinde bulunan vedîa hakkında şunları söylemektedir: “Bir kimse vefat edip geriye bin dirhem miras malı bırakmış olsun. Eğer birisi gelip ‘benim ölen kişiden bin dirhem alacağım var’ der, başka birisi de ‘benim ölen kişinin yanında bin dirhem emenet malım (vedîa) var’ derse, Ebû Hanîfe'ye göre vedianın verilmesi daha kuvvetlidir. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise (ödenmesi bakımından) her ikisi eşittir.”¹⁴²⁴

Emîr Kâtip el-İtkânî (ö. 758/1357), *el-Hidâye*'de geçen Hanefî imamlarına nispet edilen bu görüşün doğru olmadığını ifade etmek için şunları söylemektedir: “*el-Hidâye* sahibinin nispet ettiği bu görüş bana göre (fihi nazar) tartışmalı olup üzerinde düşünülmesi gerekir. Zira Merginânî'den önceki büyük âlimler bunun aksini

---

¹⁴²¹ Fakat ez-Zemahşerî, Ahzâb suresinin 10. Ayetinin tefsirinde bu ifadeye yer vermiştir. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 400.

¹⁴²² Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XI, 556.

¹⁴²³ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 16.

¹⁴²⁴ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VIII, 285.

söylemişlerdir. Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin *Muhtelefû'r-Rivâye* adlı eserinde geçtiği üzere ölünün geride bıraktığı bin dirhem, Ebû Hanife'ye göre alacaklı ve vedîa sahibi arasında eşit paylaşılır. İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise vedîa sahibi önceliklidir. Nitekim Kudûrî'nin *et-Takrîb* adlı eserinde şöyle geçmektedir: Ölünün geride bıraktığı bin dirhem için alacaklı kişi ve vedîa sahibi hak iddia ettiklerinde vârisler bunu tasdik ederlerse, Ebû Hanîfe'ye göre her ikisi arasında eşit pay edilir. Diğer iki imama göre vedîa sahibi önceliklidir. Fahrüslâm el-Pezdevî ve Sadrüşşehîd, *el-Câmiü's-sağîr*'e yazmış oldukları şerhte aynı şeyi söylemişlerdir. Necmüddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, *Kitâbü'l-Hasr* ve Alâeddin el-Âlim, *el-Muhtelef* adlı eserlerinde aynı şeyi söylemişlerdir. Ayrıca *Manzûme*'nin "İkrâr" bölümünde bu şekilde nakledilmiştir."¹⁴²⁵

Bâbertî (ö. 786/1384), Merginânî'nin Hanefî imamlarına yapmış olduğu bu nispetin tüm Hanefî kitaplarında yer alan bilgilerin aksine olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²⁶ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451), Merginânî'nin yapmış olduğu nispetin doğru olmadığını ifade etmiştir. Bunun yanında Hanefî mezhebinin meşhur kitaplarına atıfta bulunmuştur.¹⁴²⁷ Leknevî, *el-Hidâye*'de yer alan bu nispetin hatalı olduğunu belirterek Emîr Kâtip el-İtkânî'nin şerhinden nakil yapmıştır.¹⁴²⁸

24. Vasiyet Bölümünde Geçen Hadisteki İsim

Merginânî, *el-Hidâye*'de "eğer bir kimse bir şeyi kayın hısımlarına (sihr/eshâr) vasiyet ederse, vasiyet karısının en yakın mahrem akrabalarının olur. Zira rivayet edildiğine göre "Hz. Peygamber (sav), *Safîyye ile evlendiğinde onun hatırına, onun bütün yakın akrabalarını azat etmiştir. Nitekim onlara Hz. Peygamber'in (sav) kayınları*

---

¹⁴²⁵ Emîr Kâtip el-İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, VII, 301a-301b.

¹⁴²⁶ Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, X, 469.

¹⁴²⁷ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XIII, 453-454.

¹⁴²⁸ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdülhay el-Leknevî)*, I, 17.

(*eshârü'n-Nebî*) deniliyordu”¹⁴²⁹ hadisini zikretmiştir.¹⁴³⁰ Cemalüddin ez-Zeylaî, zikredilen Safiyye isminin hatalı (vehm) olduğunu, doğru ismin Cüveyriye olması gerektiğini söylemektedir.¹⁴³¹

Bâbertî (ö. 786/1384), bu konuda herhangi bir yorum yapmamıştır.¹⁴³² Fakat İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390),¹⁴³³ Bedreddin Aynî (ö. 855/1451)¹⁴³⁴ ve Leknevî,¹⁴³⁵ metinde zikri geçen Safiyye isminin hatalı olduğunu, doğru ismin Cüveyriye olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Yukarıda *el-Hidâye* şârihleri tarafından tespit edilen bazı hatalı bilgileri zikretmeye çalıştık. Sonuç olarak *el-Hidâye* şârihlerinin hatalı gördükleri yerleri tespit etmeye çalıştıklarını, bunun sebeplerini açıkladıklarını ve tespit edilen hataları tashih etme yoluna gittiklerini görmekteyiz. Fakat bir kısım *el-Hidâye* şârihlerinin tespit ettikleri hatalı ifadelerin diğer bazı şârihler tarafından görmezden gelindiği ve bu hususta herhangi bir yorum yapılmadığı görülmüştür. Bazen hatalı bilgilerin olduğu gibi şerhe aktarıldığını söylemek mümkündür. Hatta bazı şerhlerde hatalı bilgilerin savunulduğu görülmüştür.

---

¹⁴²⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV, 27; Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, IV, 414.

¹⁴³⁰ Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, VIII, 291.

¹⁴³¹ Cemalüddin ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, IV, 414.

¹⁴³² Bâbertî, *el-İnâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, X, 476-477.

¹⁴³³ İbn Ebü'l-İz, *et-Tenbih alâ müşkilâti'l-Hidâye*, V, 949.

¹⁴³⁴ Aynî, *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), XIII, 464.

¹⁴³⁵ Abdülhay el-Leknevî, *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, I, 17.

SONUÇ

Hanefî mezhebinin şerh geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan *el-Hidâye* şerhlerinin araştırıldığı bu çalışmamızda *el-Hidâye* metninin müellifi Merginânî'nin hayatı, ilim yolculuğu, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgiler verdikten sonra *el-Hidâye*'nin önemi, kaynakları ve üzerinde yapılan çalışmaları tespit etmeye çalıştık. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmaları incelediğimizde *el-Hidâye* üzerine yazılmış yaklaşık altmış şerhin olduğu bilgisinin yer aldığını gördük. Fakat biz araştırmamıza göre bu sayının daha fazla olduğunu belirledik. Araştırmamız sonucunda yetmiş sekiz şerh, kırk hâşiye ve on sekiz ta'lik çalışması olduğunu tespit ettik. Bununla birlikte metin üzerinde yapılan ihtisar ve tahrir çalışmalarına da yer verdik. Bu eserlerin tespit sürecini öncelikle İSAM Kütüphanesi veri tabanına dayalı olarak sürdürdük. Ayrıca diğer kaynaklara da müracaat ederek bu çalışmaları tek tek tespit etmeye çalıştık. Bunun yanında İSAM Kütüphanesi verileri ile kaynaklarda yer alan bilgileri karşılaştırma imkânı bulduk. Tespit edilen bu eserlerin çoğunluğunun Türkiye kütüphanelerinde yazma eser olarak yer aldığını gördük. Bu şerhler arasında yer alan Serûcî'nin *el-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye*, si, Bâbertî'nin *el-İnâye*'si, İbn Ebü'l-İz'in *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*'si Kurlânî'nin *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*'si, Bedreddin Aynî'nin *el-Binâye*'si ve İbnü'l-Hümâm'ın *Fethü'l-kadîr*'i matbu olarak mevcuttur. Ayrıca Siğnâki'nin *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* ve Kâkî'nin *Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye* adlı eseri üzerine tahkik çalışmaları yapılmaktadır.

Bu araştırmamızda şerh, hâşiye ve ta'lik çalışmalarının müellifleri hakkında ulaşılabildiği kadarıyla bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Böylece *el-Hidâye* şârihlerini yakından tanıma fırsatı doğmuştur. Dolayısıyla onların ilmî yetkinliği ve bunun şerhlere yansması daha anlaşılır olmuştur. Ayrıca bu şârihler içerisinde özellikle yedi tanesini seçerek onların yaşadığı siyasi ortamı, yaşadığı toplumun özelliklerini, ilim anlayışlarını ve yaşadığı devirdeki ilim anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Neticede bahsettiğimiz bu unsurların doğrudan veya dolaylı olarak şerhlere olan etkisi söz konusudur.

Araştırmamız sonucunda Habbâzî'nin *el-Hidâye*'de yer almayan ferâiz konusunu eklediği görülmüştür. Habbâzî'nin şerhinin kısa ve öz olduğu bununla birlikte öğretici bir tarz kullanıldığını söylememiz mümkündür. Bâbertî'nin şerhinde onun fıkıhçılığının ve hadisçiliğinin etkisi görülmüştür. Bâbertî, Hanefî mezhebinin görüşlerini savunma gayreti içinde olmuştur. Özellikle meseleleri ele alırken yapmış olduğu usûl değerlendirmelerinin yanında açıklayıcı ve öğretici bir üslup kullanması onun şerhini farklı kılmıştır. İbnü'l-Hümâm'ın kaleme aldığı *Fethü'l-kadîr*'in eksik kalan bölümleri "Vekâle" bölümünden itibaren Kadızâde Ahmet tarafından tamamlanmıştır. Fakat Kadızâde Ahmed'in İbnü'l-Hümâm'a kıyasla hadis kaynaklarını daha az kullandığını söyleyebiliriz. Hadislerin tahriri ve değerlendirilmesi hususunda Serûcî'nin yapmış olduğu değerlendirmelerin başta Bedreddin Aynî olmak üzere kendisinden sonra gelen İbn Ebü'l-İz ve İbnü'l-Hümâm gibi şârihleri etkilediği görülmüştür. Özellikle Bedreddin Aynî'nin şerhinde onun hadisçiliği ön planda olmuştur. Onun burada yapmış olduğu açıklamalarının benzeri Buhârî'nin *es-Sahih*'i üzerine yazmış olduğu şerhte de görülmektedir. Bununla birlikte Orta Asya kökenli olan Tâcüşşerîa, Siğnâkî ve Emir Kâtip el-İtkânî gibi şârihlerin hadisleri daha az kullandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla Orta Asya Hanefî hukukçularından olan şârihler ile Mısır ve Dımaşk kökenli şârihler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu durum Mısır Hanefiliği kavramının anlamlandırılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmamıza göre Orta Asya kökenli Hanefî âlimlerinden olan Tâcüşşerîa, Siğnâkî ve Emir Kâtip el-İtkânî gibi şârihlerin kullanmış olduğu kaynaklar Hanefî mezhebinin önemli eserlerini tespit etmemize ve tanımamıza imkân vermektedir. Ayrıca Siğnâkî'nin birçok *el-Hidâye* şârihinin icazet silsilesinde yer aldığı görülmüştür.

Araştırmamız neticesinde Bedreddin Aynî'nin yaşadığı dönem itibariyle diğer şârihlerden sonra gelmiş olması nedeniyle onun daha önce yazılan birçok *el-Hidâye* şerhinden istifade ettiği görülmüştür. Ayrıca onun daha önceki şerhlerde yer alan bilgileri mukayese ettiğini, uzun nakiller yaptığını ve yer yer eleştirilerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmamıza göre *el-Hidâye* şârihleri diğer müçtehitlerin görüşlerini zikretmiş olmakla birlikte genel anlamda Hanefî mezhebinin görüşünü savunma gayreti içerisinde olmuşlardır. Fakat İbn Ebü'l-İz'in Hanefî mezhebinin görüşlerine muhalefeti söz konusu olmuştur. Şerhlerde başta hadis kaynakları olmak üzere fıkıh ve lügat alanında yazılmış muteber eserlere atıfta bulunulmuştur. Ayrıca şârihler birbirlerinden nakillerde bulunmuş ve bir şerhte yer alan ifade başka bir şerhte eleştirilmiştir. Yerine göre *el-Hidâye* metnine yönelik eleştiriler de yapılmıştır.

Araştırmamıza göre bazı *el-Hidâye* şârihleri tespit ettikleri hatalı ifadeleri açıklamaya çalışmışlardır. Bunları tashih etme yoluna gitmişlerdir. Fakat bazı şârihler bu hataları dikkate almamışlardır. Hatta bazı şerhlerde hatalı bilgiler savunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız neticesinde Merginânî'nin öğrencileri arasında yer alan ve *el-Hidâye*'yi halka yayan en önemli kişinin Şemsüleimme el-Kerderî olduğunu söylememiz mümkündür. Zira *el-Hidâye* şârihleri ya bizzat onun öğrencisi olmuş ya da icazet silsilesi ona ulaşmıştır. Hamîdüddin ed-Darîr, Tâcüşşeria Ömer el-Mahbûbî, el-Habbâzî, es-Serûcî, es-Siğnâkî, Abdulaziz el-Buhârî, el-Kâkî, Emir Kâtip el-İtkânî, el-Kurlânî, Bâbertî, Bedreddin Aynî ve İbnü'l-Hümâm gibi Hanefî mezhebinde meşhur olan âlimler aynı zamanda *el-Hidâye*'ye de şerh yazmışlardır. Bunun yanında *el-Hidâye*'nin Osmanlı medreselerinde okutulması zorunlu olan eserlerden kabul edildiğinden dolayı dönemin âlimleri tarafından üzerine birçok şerh ve hâşiye çalışmalarının yapıldığı görülmüştür. Ayrıca Hintli Müslümanlar arasında Hanefî mezhebinin yaygın oluşu Hintli âlimlerin de dikkatini *el-Hidâye*'ye yönlendirmiştir. Başta Abdülhay Leknevî olmak üzere birçok Hintli âlimin *el-Hidâye* üzerine şerh ve hâşiye yazdığı tespit edilmiştir. Özellikle Leknevî'nin şerhinde yapılan kısa, öz ve lafızları açıklayıcı değerlendirmelerin, *el-Hidâye*'de yer alan zor ibarelerin anlaşılmasına katkı sağladığı görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin el-Malatî (ö. 920/1514), *Neylü'l-emel fî zeyli'd-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, I-IX.
- Ahmed b. Muhammed Nasîrüddin en-Nakîb, *el-Mezhebü'l-Hanefî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2001/1422, I-II.
- Akçay, Mustafa, “*Siyâlkûtî*”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 292-293.
- Akgündüz, Ahmet, “*Ebüssuûd Efendi*”, DİA, İstanbul, 1994, X, 370.
- , “*İstibdâl*”, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, 319-320.
- , “*İtkânî*”, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, 464-465.
- , “*Gaznevî, Ömer b. İshak*”, İstanbul, 1996, XIII, 487-488
- , “*Ebüssuûd Efendi*”, DİA, İstanbul, 1994, X, 365-371.
- Akpınar, Cemil, “*Kefevî Hüseyin Efendi*”, DİA, Ankara, 2002, XXV, 186-188.
- Aksoy, Hasan, “*Kınalızâde, Ali Efendi*”, DİA, Ankara, 2002, XXV, 416-417.
- , “*Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi*”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 485-486.
- Alak, Musa, “*Süleyman Sırrı*”, DİA, Ek-2, İstanbul, 2016, 544-545.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1605), *el-Esmâru'l-ceniyye fî esmâi'l-Hanefiyye* (thk. Abdülmuhsin Abdullâh Ahmed), Dîvânü'l-vakfi's-sünnî, Bağdat, 2009, I-II.
- , *Şerhü'l-mirkât*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994, I-XI.

Âl-i Mansûr, Hamdî b. Abdullah b. Saîd; *Bâb-u salâti'l-merîd min kitâbi'l-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye telif-u Ebi'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm "Dirâse ve Tahkîk"*, Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye li'l-Benâti bi'l-İskenderiyye, 36(9), 2020, 829-915.

Alper, Ömer Mahir, "*Karabâğî*", DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 369.

Altunsu, Abdulkadir, Osmanlı Şeyhülislâmları, Ayyıldız Matbaası, 1972.

Apaydın, H. Yunus, "*Kerhî*", DİA, Ankara, 2002, XXV, 285-287.

el-Askalanî, İbn-i Hacer Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Ali (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Darü'l-Cîl, Beyrut, 1414/1993, I-IV.

-----, *İnbâü'l-gumr bi enbâi'l-'umr* (thk. Hasan Habeşî), Kahire, 1969-1972, 1998, I-IV

-----, *Ref'u'l-isr an kudâti Mısır*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1417/1998.

-----, *el-Mecmeü'l-müessis li'l-mu'cemi'l-müfehres*, (thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1415/1994, I-IV.

Arı, Hüseyin, *Şam Müftüsü Mahmud Hamza Efendi ve Cezaların İnfazına İlişkin Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Âşık Çelebi (ö. 979/1571), *Zeyl-i Şekâik*, (thk. Abdürrezzak Berekât), Dârü'l-Hidâye, Kahire, 1428/2007.

Âşûr, Saîd Abdulfettâh, *el-Müctemeü'l-Mısri fî asri selâtini'l-Memâlik*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire, 1992.

-----, *el-Eyyûbiyyûn ve'l-Memâlik fî Mısır ve's-Şâm*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire, 1996.

Atâî, Nev'îzâde (ö. 1045/1635), *Zeyl-i Şekâik (Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şekâik)*, Çağrı Yayınları (nşr. Abdulkadir Özcan), İstanbul, 1989, tek mücellid, I-II.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin b. Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *el-Binâye*, (thk. Eymen Salih Şaban), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I-XIII.

-----, *Umdetü'l-kârî şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Fikr, I-XXV.

-----, *Minhatü's-Sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk*, (th. Ahmed Abdurrezzâk el-Kebîsî), Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 1428/2007.

Aytekin, Arif, “*Bâbertî*”, DİA, İstanbul, 1991, XL, 377-378.

el-Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud (ö. 786/1384), *el-Înâye (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., I-X.

-----, *en-Nüketü'z-zarîfe*, (Belle el-Hasen Ömer), Câmîiatu Melik Suud, 1418/1997.

-----, *et-Takrîr “et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî li-Ekmeliddîn el-Bâbertî min evveli'l-kitâb hattâ cümleti mâ tütreku bihi'l-hakîka”*, (thk. Hâlid Muhammed el-Arûsî), Doktora Tezi, Câmîiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Mekke, 1997.

el-Ba'lbekkî, Münîr, *Mu'cemü a'lâmi'l-mevrid*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1992.

Bağdatlı, İsmail Paşa (ö. 1920), *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (nşr. Rifat Bilge, Mahmud Kemal İnal), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, I-II.

-----, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl âlâ Keşfi'z-zünûn ‘an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, I-II.

Baktır, Mustafa, “*Mahmûd Hamza*”, DİA, İstanbul, 2003, XXVII, 365-366

- Bardakoğlu, Ali, “*Iskat*”, DİA, İstanbul, 1999, XIX, 137-143.
- Baş, Erdoğan, “*Şeyhzâde*”, DİA, İstanbul, 2010, XXXIX, 97-98.
- Bayder, Osman, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğine Etkisi*, Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020.
- , *8/14 Yüzyılda Şam-Mısır Bölgesi Fakihleri Arasında Bir Tartışma: Refu'l-yedeyn Meselesi*, dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2019, 7, (13), 116-132.
- , *Hanefîlerin Amelî Farz Kavramına Dair*, Bilimname, 2017 (34) , 7-29.
- el-Beddâh, Sabah Ukle, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân (min bidâyeti kitâbi'l-hudûd ilâ nihâyeti bâbi'l-eşribe)*, Yüksek Lisans Tezi, Ma'hedü'd-Da've el-Câmi'i li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2010-2011.
- Bedir, Murteza, “*Tâcüşşerîa*”, DİA, İstanbul, 2010, XXXIX, 360-362.
- Bedir, Murtaza-Ferhat Koca, “*Ebü'l-Usr Pezdevî*”, DİA, XXXIV, 266.
- Bedreddin Simâvî, *Câmiü'l-Fusûleyn*, Kahire, 1300, I-II.
- Beyhâkî, Ebûbekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî (ö. 458/1065), *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1442/2003, I-X.
- , *Şuabü'l-İmân*, (thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid), Mektebetü'r-Rüşd, Bombay, 1423/2003, I-XIV.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts., I-VIII.
- Bolay, M. Naci, “*Beş Sanat*”, DİA, İstanbul, 1992, V, 546-547.
- Boynukalın, Muhammed, *el-Camiü's-sağîr li'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, İslâm Araştırmaları Dergisi, 20, 2008, s. 1-38.
- Brockelmann, Carl (ö. 1956), *Târihu'l-edebi'l-'Arabî* (Arapçaya çev. Abdülhalîm en-Neccâr), Dârü'l-Meârif, Kahire, 1974, I-VI.
- Burhânüddin Mahmûd el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze el-Merginânî el-Buhârî (ö. 616/1219), *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*, (thk. Ebû Ahmed

el-Âdilî, İbrâhîm Muhammed İbrâhîm Selim, vd.), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1440/2019, I-XV.

Bulut, Ali, “*Hamza b. Turgut Aydın*”, DİA, EK-I, 528-529.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul, 1338, I-III.

el-Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *Acâibü'l-âsâr*, (tashih eden, İbrahim Şemseddin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, I-III.

Cici, Recep, “*Muhammed b. Hamza Aydın*”, DİA, EK-2, İstanbul, 2016, 304-306.

el-Cürcânî, Yusuf b. Alî (ö. 522/1128), *Hizânetü'l-ekmel*, (thk. Ahmed Halil İbrâhîm), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/2015, I-IV.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *Şerhu's-Sirâciyye*, (thk. Muhammed Azâzî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2018.

Çelebi, İlyas, “*Kemalpaşazâde*”, DİA, Ankara, 2002, XXV, 245-247.

Ceyhan, Abdullah, “*Gedizli Mehmed Efendi*”, DİA, İstanbul, 1996, XIII, 550-551.

Cici, Recep, *Osmanlı Klâsik Dönemi Fıkıh Kitapları*, Türkiye Araştırmaları Litaratür Dergisi, 3(5), 2005, 215-248.

Çiftçi, Muhammed Hüsnü, “*Merğînânî'nin el-Hidâye Adlı Eserinde İmam Mâlik ve İmam Şâfi'ye Nisbet Ettiği Bazı Görüşlerin Tahlili*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 30, 2017, s. 551-585..

Çifçioğlu, İsmail, *Orta Asya – Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)*, Bilig, 44, 2008, 143-172.

ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, Alib. Ömer (ö. 385/995), (thk. Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdülmunim Şelebî, Abdüllatîf Hirzallah, Ahmed Berhûm), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1424/2004, I-V.

- ed-Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. ‘Ali (ö. 945/1539), *Tabakâtü’l-müfessirîn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983, I-II.
- Demir, Halis, *Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı*, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/10 (Aralık 2019), 169-247.
- Demirci, Mustafa, “*Sevâd*”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, 576-578.
- Demirci, Seyda, *Hacı Emîrzâde Muhammed b. Hamza el-Aydîni’nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risalelerinin Tanıtımı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Durmuş, İsmail, “*İsferâyîni, İsâmüddin*”, DİA, İstanbul, 2000, XXII, 516-517.
- ed-Düsûkî, Muhammed, *el-İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve eseruhu fi’l-fıkhi’l-İslâmî*, Dârü’s-Sekâfe, Devha, 1407/1987.
- Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî (ö. 1095/1684), *el-Külliyât*, (thk. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısırî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1419/1998.
- Ebü Bekir İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, (Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, I-IV.
- Elmalı, Hüseyin, “*Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir*”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIV, 487-488.
- Erdoğan, Mehmet, “*Hârisî, Mahmûd b. Ubeydullah*”, DİA, İstanbul, 1997, XVII, 204.
- , “*Şah Veliyyullah*”, DİA, İstanbul, 2010, XXXVIII, 260-262.
- Eşit, Davut, *Şemsüleimme El-Kerderî’nin “Risâle Fi’r-Redd ‘Ale’l-İmâm El-Gazzâlî” Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi Ve Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

- Fazlıoğlu, İhsan, “Altın-Orda Ülkesinde İlk Matematik Kitabı: Hesap Biliminde Şaheser (et-Tuhfa fî İlmi'l Hisâb)”, *II. Uluslararası Altın Orda ve Mirasçı Hanlıklar Konferansı*, (22-25 Nisan 2005 tarihli bildiri).
- el-Gaznevî, Sirâcüddin Ebû Hafs Ömer b. İshak (ö. 773/1372), *el-Ğurretü'l-münîfe*, (thk. M. Zahid el-Kevserî'nin girişi), Mektebetü's-Saâde, Mısır, 1370/1950.
- el-Gazzî, Radiyyüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 864/1459), *Behcetü'n-nâzırîn ilâ Terâcimi'l-müteahhirîn mine's-Şâfiyyeti'l-bâriîn*, Dâr-ı İbn-i Hazm, Beyrut, 1421/2000.
- Necmüddin el-Gazzî, Muhammed b. Muhammed (ö. 1061/1650), *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşira*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1998, I-III.
- Gildiroğlu, Muammer, *Burhâneddîn el-Merğînâni'nin "Kitab fî'l-Ferâiz" Adlı Eserinin Tahkik Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2019.
- Güleç, İsmail, “Sürürî, Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 170-172.
- Güleç, Hasan, “Ahizâde Abdülhalim Efendi”, *DİA*, İstanbul, 1998, I, 548.
- Gümüş, Sadreddin, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 134-136.
- Günay, H. Mehmet, “İbnü't-Türkmânî, Tâceddin”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 235.
- Gürses, Serdar Murat, *Hanefî ve Ehli Hadis Prensipleri Açısından Keşmîrî ile Mübârekpûrî'nin Tirmizî Şerhleri*, *HADITH 3* (Aralık/December 2019), 36-74.
- Gyunesh, Ahmed Salih Ahmed, “Burhaneddin el-Merğînâni'nin Muhtârat'n-Nevâzil Adlı Eserinin Edisyon Kritiği”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İslam Hukuku Bilim Dalı (Danışman: Saffet Köse), Konya, 2010.

el-Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî (ö. 691/1292), *Şerhü'l-Hidâye (Müşkilâtü'l-Hidâye)*, Millet Genel Kütüphânesi, Feyzullah Efendi, nr. 912.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, El-Mecmau's-Sakafî, Abudabi, 2006, I-III.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (ö. 405/1014). *El-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002, I-IV.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, I-V.

Hamidüddin ed-Darîr (ö.666/1268), *el-Fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*, (Kıyas'tan Kitabın Sonuna Kadar), (thk. Ahmed b. Ebî Bekr b. Mahmûd Cûmî), Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1432, Doktora Tezi Olarak.

-----, *el-Fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*, , (thk. Seyyid Hüseyin Ahmed Seyyid Eşref Medenî Eşrefî), (Hurûfu'l-Meânî'den İcma Bölümünün Sonuna Kadar), Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1429-1430, Doktora Tezi Olarak.

Hanânû, Abdullah Muhammed, *Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân (min bâbi haddi'l-kazf ilâ nihâyeti kitâbi'l-hudûd)*, Yüksek Lisans Tezi, Ma'hedü'd-Da've el-Câmi'i li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2010-2011.

Has, Şükrü Selim, "*Halebî, İbrâhim b. Muhammed*", DİA, İstanbul, 1997, XV, 231-232.

el-Hasenî, Abdülhay, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind*, Müessesetün Hindaviyyün Li't-Ta'lim ve's-Sekâfe, Kahire, 2012.

-----, *Nizhetü'l-havâtır*, Dâr-ı İbn Hazm, Beyrut, 1420/1999, I-VIII.

el-Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677), *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr ve Câmii'l-bihâr*, (Abdülmünim Halil İbrâhim), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.

Hatipoğlu, İbrahim, “*Leknevî*”, DİA, Ankara, 2003, XXVII, 133-136.

Heyet, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*, “*Terâcimü'l-fukahâ (el-Kurlânî)*”, Kuveyt, 1983, I-XLV, 419.

el-İrakî, *Zeylü Mîzâni'l-İtidâl*, (thk. Salih Mehdî Abbas), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1979.

İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî (ö. 1307/1889), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Dâru Alemü'l-Kütüb, Riyad, 1423/2003, I-X.

-----, *Mecmûatü Resâil*, Matbaatü'l-Osmaniyye, 1321, I-II.

-----, *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik (el-Bahrü'r-râik ile birlikte)*, (thrc. Zekeriyâ Umeyrat), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I-X.

İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390), *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, (thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, I-V.

-----, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, (thk. Abdullah et-Türkî- Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'Risâle, Beyrut, 1990/1411, I-II.

-----, *el-İttibâ'*, (thk. Muhammed Atâullah Hanîf-Âsım b. Abdullah el-Karyûtî), Âlemü'l-Kütüb, Ammân, 1405.

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed (ö. 799/1397) *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb*, (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Dârü't-Türâs li't-Tab' ve'n-Neşr, Kahire, I-II.

İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Mukaddime*, (thk. Ali Abdulvâhid Vâfi), Dâru Nehdati Mısr, 2014, I-III.

İbn Kâdî Şühbe, Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekir b. Ahmed ed-Dımaşkî (ö. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Hâfız Abdülalîm Hân), Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye Matbaası, Haydarâbâd, 1979, I-IV.

-----, *Târih*, (thk. Adnan Derviş), Beyrut, 1994, I-IV.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Abdullhb. Abdülmuhsin et-Turkî), 1419/1998, Cize, I-XXI.

İbn Kutlûboğâ, Ebu'l-'Adl Zeynüddîn Kâsım es-Sûdûnî el-Mısrî (ö. 879/1474), *Tâcü't-terâcim* (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dâru'l-Kalem, Dımaşk-Beyrut, 1992.

-----, *Tashîhü'l-Kudûrî, Muhtasarü'l-Kudûrî* ile birlikte, (thk. Abdullah Nezir Ahmed el-Mizzi), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2005.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut, I-XV.

İbn Nâsırüddin, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî (ö. 842/1438), *Tavzîhü'l-müştebih*, (thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, IX.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim el-Hanefî (ö. 970/1563), *el-Fevâidü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*, (thk. Meşhur b. Hasan Âl-ı Selmân), Dâr-ı İbnü'l-Cevzî.

-----, *el-Bahrü'r-râik*, (İbn Abidin Hâşiyesi *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik* ile birlikte), (thc. Zekerıyyâ Umeyrat), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I-X.

-----, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dârü'l-Fikr, Dımaşk, 1426/2005.

İbn Nüceym, Sirâcüddin Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 1005/1596), *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, (thk. Ahmed İzzu İnâye), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002, I-III.

İbn Râfi‘, Ebü’l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed b. Râfi‘ b. Hicris es-Sellâmî (ö. 774/1372), *Müntehabü’l-muhtâr fî târihi ulemâi Bağdâd*, (nşr. Abbas b. Muhammed b. Samir Abbas Azzâvî), ed-Dârü’l-Arabiyye li’l-Mevsûât, Beyrut, 1420/2000.

-----, *el-Vefâyât*, (thk. Sâlih Mehdî Abbâs), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1402/1982, I-II.

İbn Sa’d (ö. 230/845), *Tabakât*, (thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Hancî, Kahire, 1421/2001, I- XI.

İbn Şahin, Zeynüddin Abdülbaşî b. Halil İbn Şahin ez-Zâhirî el-Hanefî (ö. 960/1552), *Neylü’l-emel fî zeyli’d-düvel*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1422/2002, I-IX,

İbn Şeddâd, İzzeddin Muhammed b. Alî b. İbrahim (ö. 684/1285), *el-A’lâku’l-hatîre fî zikri umerâi’s-Şâm ve’l-Cezîre*, (thk. Yahya Zekerriyya Abbâre), Menşûretu Vezâreti’s-Sekâfe, Dimaşk, 1991, I-III.

İbn Tağrıberdî, Ebü’l-Mehasin Cemaleddin Yusuf el-Atabekî (ö. 874/1470), *en-Nucûmu’z-zâhire fî mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, Vezâretü’s-Sekâfe, Mısır, 1383/1963, I-XVI.

-----, *el-Menhelü’s-sâfi ve’l-müstevfi ba’d-e’l-vâfi* (thk. Muhammed Muhammed Emin), el-Heyetü’l-Mısriyye el-Amme li’l-Kitab, 1984, I-XIII.

İbn Teymiye, Ebu’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddin Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmûu fetâvâ*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım), Mücemmei’l-Melik Fahd, Medine, 2004/1425 I-XXXVII.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzeddin Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî’t-târîh*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1417/1997, I-X.

İbnü'l-Gazzî, Şemsüddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman (ö. 1167/1753),
Dîvânü'l-İslâm, (thk. Seyyid Kesrevî Hasen), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,
1990/1411, I-IV.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid es-Sîvâsî (ö. 861/1457),
Fethü'l-kadîr, Dârü'l-Fikr, Beyrut, Tarihsiz, I-X.

-----, *et-Takrîr ve 't-tahbîr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999/1419, I-III.

İbnü'l-‘Îmâd, Ebu'l-Felâh ‘Abdülhay b. Ahmed es-Sâlihî el-Hanbelî (ö. 1089/1679),
Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb (thk. Mahmûd el-Arnâvût, Abdülkâdir el-
Arnavût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1992/1413, I-X.

İbnü'ş-Şihne (Lisânüddin), Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî (ö.
882/1477), *Lisânü'l-hükkâm fî ma'rifeti'l-ahkâm*, İskenderiyye, 1299.

İlmiyye Salnâmesi, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye-Matbaa-i ‘Âmire, 1334.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı
Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

İnanır, Ahmet, *İbn Ebi'l-İz el-Hanefî ve Muhammed b. Ali es-Senûsî Örneğinde Kuzey
Afrika'da İctihad Hareketleri*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
15 (1), 2015, 149-175.

İpekten, Haluk, “*Azmizâde Mustafa Hâletî*”, DİA, İstanbul, 1991, IV, 348-349.

-----, “*Atâî Nev'îzade*”, DİA, İstanbul, 1991, IV, 40-42.

İpşirli, Mehmet, “*Fenârizâde Muhyiddin Çelebi*”, DİA, İstanbul, XII, 339-340.

-----, “*Zekerîyya Efendi, Bayramzâde*”, DİA, İstanbul, 2013, XLIV, 211-212.

-----, “*Kadîzâde, Ahmed Şemseddin*”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 96-97.

-----, “*Taşköprizâde Kemâleddin Efendi*”, DİA, İstanbul, 2011, XL, 152-153.

- , “*Sarıgörez Nüreddin Efendi*”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, 151-152.
- , “*Abdürrahim Efendi, Hoca*”, DİA, İstanbul, 1988, I, 289.
- İpşirli, Mehmet ve Eyyüp Said Kaya, “*Mustafa Efendi, Bâlizâde*”, DİA, İstanbul, 2016, XXXI, 294-295.
- İpşirli, Mehmet ve Ziya Demir, “*Sâdi Çelebi*”, DİA, İstanbul, 2008, XXXV, 404-405.
- İtkânî, Kıvâmuddin Emîr Kâtip b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbi el-İtkânî (ö. 758/1357), *et-Tebyîn*, (thk. Sâbir Nasr Mustafa Osman), Vezârü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1420/1999, I-II.
- , *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, El Yazması, Râgıp Efendi Kütüphanesi, nr. 534; nr. 535; nr. 540; nr. 542; nr. 544.
- İzgi, Cevat, “*Canı Bek Han Devrinde Altın Ordu Hanlığında Bilim Hayatı*”, Divan, 147-172.
- Kadıızâde, Kadıızâde Ahmed Şemseddin b. Mahmûd (ö. 988/1580), *Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrâr fî tekmileti Fethi'l-kadîr (Fethü'l-kadîr ile birlikte)*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, Tarihsiz, I-X.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *Tertîbü'l-medârik*, Matbaatu Fudâle, el-Mağrib, 1403/1983, I-IX.
- Kafalı, Mustafa, “*Batu Han*”, DİA, V, İstanbul, 1992, 208-210.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.
- , *Selçuklu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kahraman, Abdullah “*Ahlâk-ı Alâî*”, DİA, İstanbul, 1989, II, 15-16.
- , *Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin El-Bâbertî*, Kocaeli İlahiyat Dergisi, 1(2), 2017, 1-20.
- Kâkî, *Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye*, (thk. Abdullah b. Muhammed el-Karnî), el-Câmiâtü'l-İslâmiyye, 1437/2016, Doktora Tezi Olarak.
- Kallek, Cengiz, “*el-Hidâye*”, DİA, XVII, İstanbul, 1998, 471-473.
- , “*İbnü'r-Rabve*”, DİA, XXI, İstanbul, 2000, 179.

-----, “*Hısn*”, DİA, XVII, İstanbul, 1998, 400-401.

Kamalov, İlyas, *Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Karadağ, Bekir, *Bedruddin Aynî'nin “El-Binâye Şerhu'l-Hidâye” Adlı Eserinde Hadisle İstidlâl Metodu*, Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 2016, 201-224

-----, *Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesinin İlk Dönem Osmanlı Fıkıh Çalışmalarına Etkisi*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 23 (2), 813-829.

-----, *Hadisle Fıkıh Buluşturan Bir Memluk Hanefî Fakih Bedruddin Aynî*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019.

Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

el-Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li şerhi's-Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatü'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır, 1323, I-X.

Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh el-Kastamonî (Hâcî Halîfe) (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge), Maarif Matbaası, byy. 1941, I-II.

-----, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Mahmûd Abdulkadir el-Arnaût), İrcica (Mektebetu İrsika), İstanbul, 2010, I-VI.

Kaya, Eyyüp Said, “*Sinan Efendi*”, DİA, İstanbul, 2009, XXIX, 228-229.

-----, “*Şerh*”, DİA, XXXVIII, İstanbul, 2010, 560-564.

Kaya, Mesut, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı-Ahmed el-Karamânî’nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-”, Marife, (Yaz 2015), 15/1, s, 9-31.

Kayapınar, Hüseyin, “Merginânî ve Eseri Hidâye”, Diyanet Dergisi, cild:12, sy. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1986, s, 26-41.

-----, “Kâkî”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 216.

-----, “Kâriülhidâye”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 495.

el-Kefevî, Mahmûd b. Süleymân (ö. 990/1582), *Ketâibü a’lâmi’l-ahyâr min fukahâi mezhebi’n-Nu’mâni’l-muhtâr*, Millet Kütüphanesi, Fezullah Efendi Koleksiyonu, nr: 1381, 438 vr.

Kehhâle, ‘Ömer Rızâ (ö. 1987), *Mu‘cemü’l-müellifin terâcimü musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1993, I-IV.

el-Keşmîrî, Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (ö. 1875/1933), *Feyzü’l-bârî alâ Sahîhi’l-Buhârî*, (thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mirtehî), Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005, I-VI.

Kılıç, Muharrem, “Tarsûsî, Necmeddin”, DİA, XL, İstanbul, 2011, 114-115.

Kılıçer, M. Esat, “Buhârî, Zahîrüddin”, DİA, İstanbul, 1992, VI, 376-377.

Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), *Ahlâk-ı Alâ’î*, Türk Tarih Kurumu tıbkı basımı, 2011.

el-Kınnevcî, Sıddık b. Hasan (ö. 1307/1889), *Ebcedü’l-ulûm el-veşyü’l-merkûm fî beyân-i ehvâli’l-Ulûm*, Menşûrât-ı Vezâreti’s-Sekâfe ve’l-İrşâd/ Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Dımaşk/Beyrut, 1978, I-III.

Koca, Ferhat, “Merginânî Burhâneddin”, DİA, İstanbul, 2004, XXIX, 182-183.

-----, “el-Ferâizü’s-Sirâciyye”, DİA, İstanbul, 1995, XII, 367-368.

-----, “*İbnü’l-Hümâm*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 87-90.

-----, “*İbn Ebü’l-İz*”, DİA, İstanbul, 1999, XIX, 468-470.

-----, “*el-Muhtasar*”, DİA, İstanbul, 2006, XXXI, 64-66.

Koçak, Zeki, *Ekmelüddin Baberti’nin Hidaye Şerhi İnaye’deki Usûlü Fıkıh Tatbiki*, Ekmelüddîn Bâbertî’ yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Bâbertî Sempozyumu 28-30 Mayıs 2010, Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 5, Erzurum, 2014, 415-428.

Koçkuzu, Ali Osman, “*Aynî, Bedreddin*”, DİA, IV, İstanbul, 1991, 271-272.

Komisyon, (İbrahim Mustafa, Hâmid Abdülkâdir vd.), *el-Mu’cemü’l-vasît*, Mektebetü’ş-Şurûk ed-Devliyye, Kâhire, 2004.

Kopraman, Kâzım Yaşar, “*Burciyye*”, DİA, VI, İstanbul, 1992, 419-420.

-----, “*Baybars I*”, DİA, İstanbul, 1992, V, 221-223.

Köse, Saffet, “*İbn Abdülhak el-Vâsıtî*”, DİA, XIX, İstanbul, 1999, 275.

-----, “*İbnü’s-Sâiğ ez-Zümürüdî*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 196-197.

-----, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.

el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülkâdir b. Muhammed (ö. 775/1373), *el-*

Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye (thk. Abdülfettâh Muhammed el-

Hulv), Hicr, Cîze, 1993, I-V.

Küçükdağ, Yusuf, “*Zenbilli Ali Efendi*”, DİA, İstanbul, 2013, XLIV, 247-249.

el-Leknevî, Ebu’l-Hasenât ‘Abdülhayy b. ‘Abdilhalîm el-Ensârî es-Sihâlevî (ö. 1304/1886), *el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye (et-Ta’lîkâtü’s-seniyye ve tarabü’l-emâsil* ile birlikte) (talik. Muhammed Bedreddin Ebû Firas en-Ne’sani), Dâru’l-Marife, Beyrut, ts.

- , *Mukaddimetü'l-Hidâye (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî), İdâratü'l-Kurân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye*, Karaçi 1417/1996.
- , *Müzeyyiletü'd-dirâye li Mukaddimeti'l-Hidâye*, Matbau Bahşehan, ty.
- Liv, Murat, *Günümüz Fakihlerinden Mehmet Savaş ve Fıkıh Anlayışı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Mahmud Rızık Selim, *Asru selâtini'l-Memâlik ve nitâcuhu'l-ilmî ve'l-edebî*, Mektebetü'l-Âdâb, Mısır, 1381/1962, I-IV.
- el-Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442), *Dürerü'l-ukûdi'l-ferîde fî terâcimi'l-'a'yâni'l-müfîde*, (thk. Mahmud el-Celîlî), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002, I-III.
- , *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1998, I-VII.
- , *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1418/1988, I-IV.
- , *İğâsetü'l-ümme bi keşfi'l-ğumme*, (thk. Kerem Hilmi Ferhat), Aynun li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyyeti ve'l-İctimâiyye, Herem (Mısır), 1427/2007.
- , *el-Mukaffâ el-kebîr*, (thk. Muhammed el-Ya'lâvî), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1991, I-VIII.
- Ma'tuk, Salih Yusuf, *Bedruddin el-Aynî ve eseruhu fî ilmi'l-hadis*, Dârü'l-Beşâri'l-İslâmiyye.
- Mecdî Efendi (ö. 999/1591), *Zeyl-i Şekâik (Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik)*, Çağrı Yayınları (Neşreden. Abdulkadir Özcan), İstanbul, 1989, tek mücellid, I-II.
- el-Merâğî, Abdullah Mustafa, *el-Fethü'l-mübin fî tabakâti'l-usûliyyin*, Matbaatü Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1366/1948, I-II.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk-Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.

- el-Merginânî, Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr (ö. 593/1197), *et-Tecnîs ve'l-mezîd*, (thk. Muhammed Emin Mekki), İdâratü'l-Kurân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, Karaçi, 2004, I-II.
- , *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (el-Hidâye ma'a şerhi'l-Allâme Abdilhay el-Leknevî)*, İdâratü'l-Kurân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, Karaçi, 1417/1996.
- , *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, (thk. Sait Bektaş), Dârü's-Sirâc, Medine, 1140/2019, I-VII.
- el-Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), *İhtilâfû'l-fukahâ*, (thk. Muhammed Tâhir Hakîm), Mektebetü Edvâi's-Selef, Riyad, 2000/1420.
- el-Meydânî, Abdülgani b. Tâlib, (ö. 1298/1881) *el-Lübâb*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, I-IV.
- Miroğlu, İsmet, “*Bayburt*”, DİA, V, İstanbul, 1992, 225-228.
- Molla Hüsrev, (ö. 885/1480), *Dürerü'l-hükkâm şerhu Ğureri'l-ahkâm*, Mir Muhammed Kütüphâne-i Ârâmbâğ, Karaçi, I-II.
- Muallim Nâci (ö. 1310/1893), *Esâmî*, İstanbul, 1308.
- el-Muhibbî, Muhammed Emîn (ö. 1111/1699), *Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşar*, 1290, I-IV.
- el-Murâdî, Ebu'l-Fadl Muhammed Halîl b. 'Ali el-Buhârî (ö. 1206/1791), *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşar*, Dâr-ı İbn Hazm, Beyrut, 1988, I-IV.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- en-Nedvî, Saîd Hasan b. Muhammed Murtaza, *el-Mektebetü'l-Kur'âniyye fi'l-Hind fi'l-karni's-sânî aşer el-hicrî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- en-Nuaymî, Abdulkadir b. Muhammed b. Ömer (ö. 927/1521), *ed-Dâris fî târihi'l-medâris*, (thk. İbrahim Şemseddin), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, I-II.
- Nüveyhiz, Âdil, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, Müessesetü Nüveyhiz es-Sekafiyye, Beyrut, 1988, I-II.
- Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, (thk. İbrahim Şemseddin), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004, I-XXXIII.
- Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- Öngören, Reşat, “*Kutbüddinzâde İznikî*”, DİA, Ankara, 2002, XXVI, 489-490.
- el-Ömerî, Şihâbüddîn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebşâr fî Memâliki'l-emsâr*, (thk. Ahmed Abdulkadir Şâzelî) el-Mecmeü's-Sekâfiyyü, Ebû Zabî, 2003, I-XXVII.
- Özcan, Abdulkadir, “*Ali Çelebi, Hısım*”, DİA, İstanbul, 1989, II, 385.
- , “*İvaz Efendi*”, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, 490.
- Özel, Ahmet, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.
- , “*Haneî Mezhebi (Literatür)*”, DİA, İstanbul, 1997, XVI, 21-27.
- , “*Serûcî*”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, 572-573.
- , “*Fıkıh, Literatür*”, DİA, İstanbul, 1996, XIII, 14-22.
- , “*İbnü'd-Deyrî*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 15-16
- , “*İbn Nuceym, Zeynüddin*”, DİA, İstanbul, 1999, XX, 236-237.

- , “*Nablusî, Abdülganî b. İsmail*”, DİA, XXXII; İstanbul, 2006, 268-270.
- , “*Ulvân el-Hamevî*”, DİA, İstanbul, 2012, XLII, 138-140.
- , “*Kureşî*”, DİA, Ankara, 2002, XXVI, 441-442.
- Özen, Şükrü, “*İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazl*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 220-222.
- , “*İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Velid*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 222-224.
- , “*İbnü’ş-Şihne, Seriyüddin*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 225-227.
- , “*Zahîdî*”, DİA, İstanbul, 2013, XLIV, 81-85.
- , “*Teftâzânî*”, DİA, İstanbul, 2011, XL, 299-308.
- , “*Yahya b. Eksem*”, DİA, İstanbul, 2013, XLIII, 249-251.
- Özer, Hasan, *Kâfiyecî ve İstibdâl Hakkındaki İki Eserinin Tahkik ve Tercümesi*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 18, 2011, 169-184.
- Özşenel, Mehmet, “*Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî*”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 245-246.
- Pazarbaşı, Erdoğan, “*Mehmed Efendi, Vâni*”, DİA, İstanbul, XXVIII, 458-459.
- Polat, Selahattin, “*İbnü’t-Türkmânî Alâeddin*”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, 234.
- Alî er-Râzî, Hüsâmüddin Alî b. Ahmed b. Mekkî er-Râzî (ö. 598/1201) *Hülâsatü’l-delâil*, (thk. Ebü’l-Fazl ed-Dimyâtî), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1428/2007, I-II.
- Rıdvanoğlu, Mahmud “*Habbâzî*”, DİA, İstanbul, 2000, XV, 342-343.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebû Bekir el-Mer’asî (ö. 1145/1732), *Tertibü’l-ulûm*, (thk. Muhammed b. İsmâil es-Seyyid Ahmed), Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 1408/1988.

- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa), Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2000, I-XXIX.
- , *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr*, (thk. Ali Ebû Zeyd-Nebîl Ebû Aşme-Muhammed Mevid-Muhammed Sâlim Muhammed), Dârü'l-Fikr, Dımaşk, 1418/1998, I-VI.
- Sakallı, Talat, “*İbn Kutluboğa*”, DİA, XX, İstanbul, 1999, 152-154.
- es-Saymerî (ö. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1405/1985.
- Sefercioğlu, Nejat, “*Nev'î*”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, 52-53.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân (ö. 902/1497), *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992, I-XII.
- , *et-Tibru'l-mesbûk*, (thk. Lebîbe İbrâhim Mustafa-Necvâ Mustafa Kâmil), Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire, 1426/2005, I- IV.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed (ö. 562/1166), *el-Ensâb* (nşr. Abdullâh Ömer el-Bârûdî), Dâru'l-Cinân, Beyrut, 1988, I-V.
- , *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr* (thk. Münîre Nâcî Sâlim), Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat, 1975, I-II.
- es-Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim (ö. 378/988), *Fetâvâ'n-nevâzil*, (thk. Seyyid Yusuf Ahmed), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1425/2004.
- , *Uyûnü'l-mesâil*, (thk. Seyyid Muhammed Muhennâ), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.
- es-Serahsî, Şemüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1414/1993, I-XXX.

es-Serûcî, *el-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye*, El Yazması, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 530; nr. 531; nr. 532.

-----, *el-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dâr-ı Esfâr, Kuveyt, I-XV.

Sezgin, Fuat, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî* (Arapçaya çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, Arafe Mustafâ), İmâm Muhammed b. Suud Üniversitesi Yayınları, Riyad 1991, 9 Mucelled, I-XII.

Sifil, Ebubekir, “*Zeylaî, Abdullah b. Yusuf*”, DİA, İstanbul, 2013, XLIV, 252-254.

es-Siğnâkî, *el-Kâfî şerhü'l-Pezdevî*, (thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânit), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1422/2001, (beş cilt bir arada sayfa sıralı numaralandırılmış).

-----, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, Millet Genel Kütüphânesi, Feyzullah Efendi, nr. 896, 897, 899, 900.

-----, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* (thk. Abdullah b. Abdülaziz b. Türkî el-Uklâ), Kitâbü'l-Hac bölümü, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Suudi Arabistan, 1435-1436, Yüksek Lisans Tezi Olarak.

-----, *el-Vâfî fî usûlü'l-fıkh*, (thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî), Suudi Arabistan, 1417/1997, I-V, Basılmamış Doktora Tezi.

-----, *et-Tesdîd şerhü't-Temhîd fî kavâidi't-tevhîd*, (thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz), Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul, 2016.

-----, *el-Muvassal fî şerhi'l-Mufassal*, (thk. Ahmed Hasen Ahmed Nasr), Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, , Mekke, 1419/1988, Basılmamış Doktora Tezi.

-----, *en-Necâhu't-tâlî tilve'l-merâh* , (thk. Abdullah Osman Abdurrahman Sultan), Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, Yüksel Lisans Tezi,

- Sinanoğlu, Mustafa, “*Hamevî, Ahmed b. Muhammed*”, DİA, İstanbul, 1997, XV, 456-457.
- es-Suyûtî, Celaleddin, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1399/1979, I-II.
- , *Husnü'l-muhadara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967, I-II.
- Sümer, Faruk, “*Anadoluya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?*”, Belleten, 24(96), 567-594.
- Süreyyâ, Mehmet, *Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, I-VI.
- Şarkavî, Ahmed, *el-A'lâmü'l-Osmâniyyun*, Dârü'l-Beşîr, 2019.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûs'l-A'lâm*, Miharn Matbaası, İstanbul, 1311, I-VI.
- Şen, Ayhan, *et-Tenbîh alâ Müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Hanefî Fıkında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.
- Şener, Mehmet, “*Çârperdi*”, DİA, VIII, İstanbul, 1993, 230-231.
- Şensoy, Sedat, “*Şerh*”, DİA, XXXVIII, İstanbul, 2010, 555-558.
- eş-Şevkânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Ali es-San‘ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), *el-Bedru't-tâli‘ bi mehâsini men ba‘de'l-karni's-sâbi‘*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, I-II.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasen b. Ferkad (ö. 189/805) *el-Câmiu's-sağîr ma'a şerhihi en-Nâfiu'l-kebîr lil-Allâme Abdilhay el-Leknevî, İdâretü'l-Kur‘ân ve'l-Ulümü'l-İslâmiyye*, Karaçi, 1411/1990.
- Şeyhîzâde Damad Efendi (ö. 1078/1667), *Mecmeü'l-Enhür fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, I-II.

- Şimşek, Murat, Bir Hanefî Klasîği: *Merginânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, cild: 12, sy. 23, İstanbul 2014, s.279-321.
- eş-Şürünbilâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâî el-Mısırî (ö. 1069/1659), *Merâki'l-felâh şerhu Nûri'l-izâh*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2004.
- et-Tabbâh, Râgıp, *I'lâmü'n-nübelâ bi târîhi Halebi'ş-şehbâ'*, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1343/1925, I-VII.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire, trs, I-XXV.
- Tâcüşşerîa, Ömer b. Sadruş-Şeria el-Evvel Ubeydillah b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö.709/1309), *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*, Millet Genel Kütüphânesi, Feyzullah Efendi, nr. 902; nr. 903.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994, I-XVI.
- et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-Tahtâvî (ö. 1231/1816), *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâki'l-felâh*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- Taneri, Aydın, *Hârizmşahlar*, DİA, XVI, 228-231.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Muslihuddîn Mustafa (ö. 968/1561), *Miftahü's-saâde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I-III.
- , *Tabakâtü'l-fukahâ*, Matbaatü'z-Zehra el-Hadise, Musul, 1961.

- , *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye (el-'İkdü'l-manzûm ile birlikte)*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1975.
- et-Temîmî, *Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Dârü'r-Rıfâî, Kahire-Riyad, 1970-1983-1989, I-IV.
- et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981, I.
- Toprak, Mehmet Sait, “Üşî”, DİA, İstanbul 2012, XLII, 230-231.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.
- Turan, Şerafettin, “Kemalpaşazâde”, DİA, İstanbul, 2002, XXV, 238-240.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, YKY, İstanbul, 2007.
- Ünal, Halit, “Ahizâde Yusuf Efendi”, DİA, İstanbul, 1988, I, 549.
- el-Velvâlicî, Ebü'l-Feth Abdurreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî (ö. 540/1146), *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, (thk. Mikdâd b. Mûsâ Feryûbî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1424/2003, I-II.
- Yaran, Rahmi, “Siğnâkî”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 164-166.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil Yaşaroğlu, “Musannifek”, DİA, XXXI, 239-240.

- , “*Konevî, Cemaleddin*”, DİA, Ankara, 2002, XXVI, 164-165.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “*Taşköprizâde Ahmed Efendi*”, DİA, İstanbul, 2011, XL, 151-152.
- Yavuz, Yunus Vehbi, “*el-Câmiu’s-Sagîr*”, DİA, İstanbul, 1993, VII, 112.
- Yazıcı, Tahsin, “*Fergana*”, DİA, İstanbul, 1995, XII, 375-377.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, “*Konevî, Cemaleddin*”, DİA, Ankara, 2002, XXVI, 164-165.
- Yılmaz, Ali Tarık Ziyat, *Matürîdî Âlimlerden Sığnâkî'nin (ö. 714/1314[?]) Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Kelâm İlmindeki Yeri ve Eserleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 2018, 43-68.
- Yiğit, İsmail, “*Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış*”, *Türkler*, V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (s. 748-756), I-XXI.
- , “*Memlûkler*”, DİA, Ankara, 2004, XXIX, 90-97.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994.
- Zaher el-Qudah, *es-Sığnâkî'nin “En-Nihaye fî Şerhi'l-Hidâye” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği Ve Değerlendirilmesi (Taharet Ve Namaz)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2015.
- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Matbaatü'l-Hukûme, Kuveyt, 1989, I-XL.
- ez-Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvût vd.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, I-XXV.
- , *el-İber fî haberi men ğaber*, (thk. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zaglûl), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, I-IV.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407, I-IV.

- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah (ö. 794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Mektebetu Dârü't-Türâs, Kahire, 1376/1957, I-IV.
- ez-Zernûcî, Burhanülislam (ö. VI/XII. yüzyılın sonları), (thk. Mervan Kabbani), *Tâlimü'l-müteallim*, El-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1981.
- ez-Zeylaî, Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-Zeylaî (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, El-Matbaatü'l-Kubrâ el-Emîriyye, Bulak, 1314, I-VI.
- ez-Zeylaî, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (ö. 762/1360), *Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Vezâretü'ş-Şûûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd/el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1393, I-IV.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn (ö. 1976), *el-A'lâm: Kâmûs terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, I-VIII.